

1 AADU HINT

KOGUTUD TEOSED

1

KOGUTUD
TEOSED

AADU HINT

AADU HINT

Kogutud teosed

1

TUULINE RAND I

Kirjastus
«Eesti
Raamat»
Tallinn
1975

E
H 60

Kujundus: Rudolf Pangsepp

Illustratsioonid: Jüri Palm

Kaheksas trükk

Kodukihtkonna rahvale

70303—111
H M 901 (16)—75 127—75

© «Eesti Raamat» 1975

Ruusnas, Vatlas, Tagarannas,
Kaugatoma kihelkonnas
meeste nõu sai kokku peetud,
mõisaorjus ära neetud.

Pime-Kaarli.

Esimene peatükk

ime-Kaarli ja ta teejuht, kukkumiseist veidi lonkama jäänud Laste-Anne Joosep, läksid mööda rannateed Pitkanina poole. Oli alles aovalge. Vasakut kätt mühises mets, paremat kätt tulid lained randa. Kaarlil enesel oli seljas pool tosinat kartulikorvi ja kolmeteistkümneaastasel Joosepil paar-kolm sinisekirjut niinekorvi.

Hüske ja joulina vesikaar puhus parema kõrva pealt, lahe suust. Kala kuuldi sel kevadel lahes olevat, ju midagi ikka saadi.

«Va Kiiratsi Mihkel saatnud eile terve hobusekoorma ahvenaid koju,» ütles Joosep.

«Kui aga tuul ülearu kangeks ei lähe — vesikaar kipub võrgumeestele juba liiga tegema,» muretses Kaarli.

«Rüsameestele umbes paras,» oli Joosep lootusrikas.

Kuigi nende vanusevahe oli oma poolsada aastat, arutasid nad siin kahekesi minnes nagu omasugune omasugusega. Pime-Kaarli, keda rahvas ka Laulu-Kaarliks kutsus, olenes terase Joosepi silmadest, Joosep omakorda vanamehe, eriti aga Riti (vanamehe lasteta ja käbeda teisepoole) leemestleivast. See sõltuvus sidus neid tugevamini kui nõõrijupp, millega väikest kasvu, kuid naaskelterane teejuht, vana, Türgi sõjas pimedaks jäänud meest enda järel talutas.

«Suurem hulk ikka võrkudega, paljuks neid rüsamehi — va Kiiratsi Mihkel ja Külasoo Matis,» ütles Kaarli.

«Noh, aga Rässa-papa!»

«Hakkab nüüd Rässa Puumann su korvidega sehken-dama, niisugustel meestel käivad asjad tündrite-tünnide vilsi,» ohkas Kaarli.

«Mõni jälle ütleb, et ennem saad ikka külla küljest kui nälja otsast,» pistis Joosep vahele.

«Noh, tõsi ta on, juhtub ilmas vahel ka sedamoodi, aga enamasti ikka kipub nõnda minema, et rikas rikka, vaene

vaesega. Rikkal käivad lained laias kaares, ei tema sind, kehva inimest, kergesti märkagi, ehk olgu siis, kui sa talle just tarvilik oled või jalgu jääd.»

«Meie korvid kõlbavad igaühele — olgu ta või Ruusna krahv isel!»

«Krahv sõidab Pärliini linna pääl selle uue autumubii-liga, mis nad välja on arvanud, nõnda et suits taga, tema nüüd meist või meie korvidest midagi teab. Kui vahel kirjutab, siis Rennenkampfile, et saatku raha järele. Kuulda on, Rennenkampf tahta ju Ruusnat tükkis tervenisti endale osta. Sinusugune mees oma korvidega loeb aga krahvile sama palju kui varblane võrguvabe otsas.»

««Ruusna krahv on vana ahv, parun-von kui padakonn», nagu Laiakivi Kusti ütleb.»

«Krahv krahviks ja ahv ahviks — aga nõndaviisi on see maailmaelu, et ennem leiab meiesugune varju kehva katuse alt kui rikka häärberist.»

Sellele ei hakanud Joosepki vastu vaidlema, kuna ta seda omal nahal oli mitu korda tunda saanud. Mis aga tuulesse puutub, siis polnud see ta meelest vali midagi, päris paras. Meri oli siit üle Valme-abaja vaadates küll valgeviiruline, aga kui palju siinkandis neid ilma tuuleta päevi? Enamasti aasta läbi üks tuhin ja undamine. Ja ega ilma tuuleta, ilma pealtnuuleta Ruusna lahte päris õiget kala sisse tulegi, olgu siis kevadel ahvenate või sügisel siigadega.

«Teab, kustpoolt ta peaks ära tulema?»

«Kesse?»

«Tuul ikka.»

«Noh, eks lendab üle mere Rootsist või veelgi kauge-malt, tagant Ingelandist.»

«Buuride juurest?»

«Ingelandist on buuride juurde veel torts maad. Sõjad peetakse nüüd ära kauge maa taha. Eks nõnda võeti ja veeti meidki siit ära mitu tuhat versta lõuna poole türklaste vastu. Pole sina teda ega tema sind enne ihusilmaga näinud, aga muudkui mine ja kuku tapma.»

«Noh, aga buuridel oli inglismannide peale süda täis küll. Näed sa, kuidas see kindral Deevet...»

«Buuridel võis olla, neile hakkas inglismann peale tik-kuma, aga mina ei tundnud türklaste vastu keebakülma. Noh, popp keerutas küll silmi, vehkis ristiga ja katsus suurt kanget viha teha, et näed sa, usuvad poolkuud ja

peavad mitut naist. Aga ei mina saanud ta jutust küll õiget loiku, kõrvaast sisse, teisest välja. Uskugu poolkuud või peadud turska — mis see ikoona poolkuust parem on? Üks harrus ta kõiki!»

«Aga sõdisid ikka — ka ilma vihata?»

«Sõdisin — niikaua kui silmadest ilma jäin. Ja oleks kästut, oleksin ka pimedast peast edasi põrutanud. Kus sa hing pääsed! Ei lase — saad ise tina, olgu siis eest türklastest või, kui vastu hakkad, tagant oma kindrali käest.»

«Ja selle eest saidki raha rinda?»

«Kirjas seisab, et vaprust eest. Aga polnud sääl minu arust muud vaprust midagi, kui et kartsin rooduülemat. Näeh, meie otraadist lasti üks Hiiumaa poiss maha, oli selle va tapmistööga na unisevõitu — noh, mina siis püüdsin põrutada, et püssi ots punane — niikaua kui ise vastu vahtimist ära sain.» ütles Kaarli ja tõmbas kämbelaga üle oma sauraha — mürsukilluarmi, mis tal silmanurgast alla habemetöögasteni ulatus.

Akki tuli Joosepile narritamistuju peale ja ta küsis:

«Aga mis sauraha sa keelari vihtlemise eest siis said?»

«Mina vihtle, siis näed, mis sulle antakse!» sähvas vana-mehe vastu.

Õigupoolest aga Kaarlile meeldiski poisinaaskli terav keel — keel ei loksu iseenesest suus nagu laine meres, teraval keelel on enamasti ka terane mõistus järel. Ja see-pärast rääkis ta poisile edasise jutu juba isalikult: «Vintis peaga ütleb inimene paljugi. Mina räägin, et vihtlesin keisrit, inimesed naeravad ja suurt pahandust sellest pole. On aga neid, kes iga uue pooletooi järel ikka suuremaks ja suuremaks kosuvad, kuni viimaks teistel pussidega sel-jas. Algul lammas, siis lõvi, pärast siga. Ma juba vana, ei suuda enam kiusatusele vastu seista, aga sina, pojukene, hoia pudelist eemale, kui ka pakutakse. Õige mees leiab enesele maailmas paremat teha kui viina juua.»

Nüüd Joosep oleks võinud ju küsida, et kas siis Kaarli ennast õigeks meheks ei peagi, kuid sündsusetundest jät-tis ta selle tegemata. Ja nii läksid nad jälle üksmeeles edasi, väike Joosep oma vasakut jalga longates ees, pikk, kõhn ja ennast pimedana tahapoole lookahoidev Kaarli oma sarapuukorvide-koormaga järel. Ohelik oli nende mõlemate vahel sidenööriks, ning tee lühendamiseks aru-tasid nad ilmaasju. Õieti pidi sõda buuride ja inglaste vahel juba lõpukorral olema, aga Külasoo Sandril käiva «Uue

Aja» joone all ilmus põnev romaan buuride kindrali sõjaseiklustest ja armuasjadest ning seepärast olid lõunapoolkeral elunevad buurid 1901. aasta kevadel siin kaugel suure ja laia Vene keisririigi Läänemere saare kaluriküla rahva keskel õige suures lugupidamises. Ka Kaarli oli Sandri lugemist pealt kuulates ennast Deeveti-looga kursis hoidnud, kuid mõni asi tundus talle selles siiski kahtlasevõitu, nii et ta selle asja kohta Joosepilegi oma arvamist tahtis avaldada.

«Räägitakse, et neegrid olla inglaste ässitusel buuride vastu mässama hakanud, ja sellest ollagi buuride sõda alguse saanud... Aga küllap neegritel võis ka ilma ässituseta buuride vastu veri sarve all seista — olid ju õieti neegrid selle maa põlised elanikud, buurid aga niisamasugused sissetungijad nagu nüüd inglasedki. Neegrid talitaksidki targasti, kui nad mõlemad omavahel kiskujad koerad, nii buurid kui ka inglased, maalt välja kihutaksid ja siis ise oma riigi teeksid! Aga on see nii iseoma teha! Ka eestlased hakkasid vanasti Tasuja ajal sakslastele vastu, aga midagi ei aidanud, pidid ülevõimule alla vanduma.»

««Tasuja» on ikka kangem jutt kui Deeveti-lugu,» ütles Joosep.

«Kangem jah!» kinnitas ka Kaarli ennast sirgu ajades. Omal ajal oli ta olnud türklaste vastu Karsi alla minnes suurtükiväeroodu kõige pikem mees, nüüd olid aastad ta kokkupooles kiskunud, ent praegugi oli tal veel pikkust küllalt.

Korraks seisatasid nad üle kitsukese oja viival madalal sillatrummil. Siin, Valme-abaja otsas, jäid kõverad tuulemännid ja madalad kuusenässid merest kaugemale ja Joosepi terav silm ulatus nägema üle kogu saarist tipitud Ruusna lahe. Siit, lahe maapoolsest sopist, ligemale kümme versta loodesse asetses Vesiloo piklik saaretriip. Selle läänetipus sirutus piirivalvekordoni majade kõrval üles valge majakasõrm, mis just praegu oma öise plinkimise oli lõpetanud. Vesiloo keskkohal mustendas pisut metsaharjast, kuna saarekese lõunaservas, vastu Ruusna lahte, seisis vana kapten Hollmanni suurtalu, mille kõrgete majade kobar siinamaale ära paistis. Otse põhja vaadates oli näha pisut ulgumerd, ent silmadega päripäeva ida poole nihkudes tuli varsti ette Ruusna poolsaare madal metsahari, mille üle paistsid Kaugatoma lahest vana Holl-

manni «Emilie» kõrged mastitipud ning veelgi kaugemalt Kaugatoma kiriku torniteravik. Siinsamas aga, versta paar üle Valme-abaja, üle Rannaaluse kadakavälja ja mõisapõldude, paistsid alles kevadiselt raagus pargipuude vahelt Ruusna mõisa hooned ja kahekordne härrastemaja. Küla oma puumaa- ja vabadikuperedega siia ei paistnud, see jäi itta metsatukkade taha, soode ja kadakaväljade vahele. Läänes, piirates Ruusna lahte teisest küljest, ulatus kaugemale merre, peaaegu Vesiloo saareni välja, madal Viire-saare poolsaar, kuid see oma üksikute kaluriperedega ei kuulunud enam Ruusna mõisa alla, vaid Vatla paruni Nolekeni valdusse.

Idas, metsade ja metsatukkade taga, oli päike parajasti tõusmas, ning läänes, lahel, hajutatuna saartekühmade vahele, võtsid vörke või askeldasid rüsadega paar-kümmend paati, ronides Joosepi arust nagu mustad sitikad hüpleval, siin-seal lainetevahust valgendaval lahepinnal.

Seistes 1901. aasta jürikuu varahommikul Valme-abaja sillatrummil, nägid nõnda teda ümbritsevat maailma kolmeteistkümneaastase, vigase jalaga Joosepi terased silmad. Pime-Kaarli ei näinud enam midagi, kuid see ei tähendanud, et tal maailmast oma ettekujutust poleks olnud. Oli ju tõsi, et tal vahetevahel, eriti unenägudes, kippus kodumaastik ette tulema sellisena, nagu ta seda aastat kolmkümmend tagasi enne kroonusseminekut veel tervete silmadega oli näinud. Paljude nüüdsete männikute asemel olid siis kivirõunadel alles kदारikud kasvanud ning siinsamas Müsme nukaski olid viletsad männihakatised kadakate ja kivide vahel alles oma esimesi tugevamaid juuri ajanud. Aga nagu Kaarli oma isa jutust mäletas, pidi aastat sada tagasi ojades ning loikudes nüüdsega võrreldes hoopis rohkem vett olema, ja ka meri olevat seisnud siis kõrgemal — soolavedamisluupidega käidud tol ajal veel läbi Pisku-kurgu (mis nüüd hoopis madalaks jäänud). Kaarli pole näinud ka mõisa nüüdset härrastemaja, vana krahv Liphart laskis selle ehitada endise kivi-häärberi asemele aastat paarkümmend tagasi, samuti pole Kaarli näinud ka vana Hollmanni uuemaid purjekaid, milledest eriti «Emilie» pidada õige nobe laev olema. Veel imelikum kui lugu maa, majade ja asjadega on lugu inimestega — need ju kogu aeg muutuvad. Mõnikord peetakse ühes külas korraga pulmasid ja matuseid — mine sa

võta siis kinni, missugused on need pulmalised ja peielised, kui sa ise vanemaid inimesi aastat kolmkümmend tagasi nägid, pruutpaar aga sel ajal, kui sa liisku käisid võtmas, veel hoopis siia ilma sündimata oli. Seepärast, kui Kaarli teinekord pikemalt mõtlema jäi, tuli tal ette, nagu polekski mingit kindlat, muutumatute kallastega merd ega maad, mingeid kindlaid asju ega inimesi, vaid sa seisad kogu aeg nagu mingi suure laia jõe ääres, milles kõik aina undab, kohiseb ja voogab. Ja kuhu see voogamine suundub, kuhu see ükskord välja viib — pagan seda teab? Ainult niipalju näib selles voogamises kindel olevat, et üks teist süüa ja ära neelata katsub. Siin ahnitseb maa merd, seal meri maad, üks loom sööb teist, inimene tapab looma ära ja paneb nahka — ja püüab ka teist inimest kui mitte otse nahka panna, siis vähemalt tal naha üle kõrvade tõmmata. Olgu nad härrad või taluinimesed, ülemad või alamad, kellel aga hammas tugevam, see muudkui teist, nõrgemat naksata katsub — ja naksabki. Krahv, seesama, kes vana Schrenki käest Ruusna mõisa ostis ja taluinimestelt just viimast ei pressinud, kuulda raha-vara poolest na kehvaks jäänud olevat, naabermõisnik, va Rennenkampf aga, see viimane koi ja omapoole-kaapija, võttis Ruusna enda kätte rendile ja kippuda nüüd siin juba pärimõisnikku mängima.

«— Liphardil on otsas raha,
üks von koorib teise naha,»

nagu Kaarli enese riimipandud salm ütleb. Taluinimese nahk ripub aga ammu õrrel. Küla on kogu aeg mõisa eest pidanud taganema ja asetseb nüüd loikude serval, versta poolteist lahest eemal metsatuka taga, nii et ta siit, mere äärest, enam ei paistagi.

«Versta poolteist eemal rannast —
veetud kokku hundi hännast, —
Ruusna seitse puumaaperet.
(Laulumeister hoidku keret.)»

Vabadikud-moonakad olid oma hüttidega paepealsetesse kädarikkudesse või sooveersetesse metsatukkadesse laiali pillatud — üks Vessiku tiigi äärde, teine Katku veerele, kolmas, neljas ja viies Rannaväljale külameeste põldude

alla. Kaarli enda hütt aga asetses ülal Revala kädariku kivirõunal. Ükanes mõisa igipõline kubjas, va Üügu Siim, elas edasi oma heas isaisade talus — oijah, mis Üügut rääkida! Tõsi, ka kalasadam oli pidanud jääma endisse kohta — paatidega ju sohu ei pääse — ja sinna, Pitkaninale, Joosep ja Kaarli nüüd tõttasidki, et korve ahvenate vastu vahetada. Muidu oleks ehk Riti ise tulnud, aga ta oli oma ihgause tõttu nii tuntud, et see kauba juures hakkas kasu asemel juba kahju tooma, ja nähtavasti sellepärast pidas ka Riti ise kasulikumaks Kaarli ja Joosepi vahetuskaupa sohitama saata. Ta kihutas nad üles juba vara enne päikesetõusu, andis vaevalt mahti linnupetet võtta, jagas õpetussõnad kätte, ladus korvid kukile ja peksis kähku-kähku teele. On sul korra juba eit — kuhu sa hing siis enam ikka lähed! Pika aja jooksul on teisega omaseks saadud, ära harjutud, ja kui Kaarli ongi mõnikord pikemat aega kodunt ära olnud, on ta ikka Revala hütти Riti juurde tagasi pöördunud.

Kaarli oli päris pime, ta ei näinud midagi, ent nagu imekombel, võib-olla rohkem teiste meelte kui silmade varal, tundis ta mõnikord ära päikese.

«Tõusis?» küsis ta nagu kinnituseks Joosepilt.

«Pistis just ninaotsa Viidumäe tagant välja. Kui tuul nüüd pilvetükki ette ei aja, tuleb päris soe päev,» arutas Joosep. Lahe lained olid lõõnud isemoodi helkima ning tuulemändide tüved olid täis punakuldset tolmu.

«Kas on palju paatisid merel?»

«Lauri all kaks, Urvede taga kolm,» luges Joosep. «Kaugemal, Kurgurahu peal, Umalakottide otsas ja Vesiloo all on ka mitu tükki.»

«Ega Külasoo paati näha pole?»

«Kus sa näed — ronivad teised enamasti veel kõik sõudu mööda lahte nagu sitikad, mine sa säält neid tunne.»

«Kas Vörkerahu kurgus pole paati?»

«Miks pole — kaks tükki!»

«Noh, siis teine neist on Külasoo oma, Matisel on säält üks rants rühasid sees.»

Kui korvide-kaup ei peaks miskipärast minema, siis Külasoo Matisel käest saab ta vähemalt värske ikka ära, — oli Kaarli ju äärtpidi Matisel sugulane, liigname poolest samuti Tihu nagu Matiski, seitsamast vanast Reinuõue Tihude tõust.

Rannamaantee läks edasi edelasse Vatra ja Harala poole, jalgrada Pitkaninale pöördus aga siitsamast Valme-abaja otsast paremale ja sedamööda Kaarli ja ta «silm» nüüd läbi hõreda Mõsme männiku läksidki. Varsti olid nad Pitkanina Aadu tillukese majahüti kohal ja siit oli võrkeaeda juba kiviga visata. Pitkanina Aadu ja Tiina, Ruusa mõisa moonakad, olid juba elatanud inimestena paari läinud ja hoidsid oma ainsat poega Juuljust nüüd nagu silmatera. Naerdi, kuidas Tiina õhtul poega männikust koju sööma kutsus: «Juuljus, tule koju, supp hea, piim peal. Enda ja vana Aadu poole kausi äärde panin haput piima, su poole äärde koort ja rõõska piima! Juuljus, tule koju, supp valmis, piim peal!» — Kes seda just nüüd oma kõrvaga kuulnud oli, aga eks vaese inimese kallal oli hõlbus oma keelt sügada. Samuti naerdi, kuidas Aadu ja Juuljus jaanilaupäeva õhtul vana vaadiga katsunud võrku lasta ja hädavaevu hingega pääsenud. Ei Kaarli mõistnud, mis siingi nõnda naljakat — inimesel paati pole, keegi sind oma vanade võrgukaltsudega seltsi ei taha võtta —, ja peab see vaese inimese suu siis sarvest olema, et ta värsket kala maitsta ei taha, pealegi kui ahvenad just ise oma toahüti taga meres lusti löövad. Nüüd kuulukse Aadu endale koguni lodja meisterdanud olevat.

«Pitkanina mehed täna ka väljas, lodi lautrist kadunud,» ütles Joosep.

«Õige kah, mis siin ääres vahtida, Tiina ootab supivärsket,» ütles Kaarli suitsulõhna järgi, mis tuul talle hüti madalast korstnast ninasõõrmetesse tõi.

Nagu võis arvata, oli Riti ka seekord neile ülearust kiirust taha teinud ja nad liiga vara teele kihutanud. Ainult paar Kärta meest, kalavastalist, tukkusid võrke- aia taga kadarikus oma vankrites õllenõude otsas, muidu oli rand alles tühi. Mehed olid merel ning kodustel ja omanurga vastalistel polnud enne paatide randatulemist siin midagi teha.

Vabeaed, kividest, mätastest ja kadakapõõsastest lage- daks tasandatud neljanurgeline plats ülalpool lautreid, oli ümbritsetud võrkemajade ning kiviaiaga. Joosep juhtis Kaarli läbi jalgvärati ja viis ta piki vabederida Külasoo võrkemajani. See asetses vabeaia künkapoolses otsas, siit oli Joosepil avar vaade merele, siin oli neil ka tuulevari — ent kõige olulisem, siin polnud karta, et nad

oma korvidega teistele jalgu oleksid jäänud või et neid siit oleks hakatud ära ajama. Nad panid korvid seljast üles kiviaiale, et need kaugelt eemalt igale näha olek- sid. Kaarli kobis enese istuma rannamaja-esisele, Joosep aga, saanud seks korra vabaks oma otsesest, pimedat talutamisest ülesandest, ruttas jooksujalu alla mere äärde, kus temaalisel mehepojal oli rohkesti tegemist küll paatide vahtimise, küll kividega kajakateloopimise ja lutsupildumisega. Kõige enam vaevas teda aga küsimus, kas mõni merelind ei hakka juba Pitkanina kadakapõõ- sastes endale pesa seadma. Seepärast ta luuraski tüki aega rannatüürude paari järel, kes kahtlaselt merreula- tuva neemenuka kohal tiirlesid.

Pime-Kaarli aga, kohendanud ennast Külasoo ranna- maja esisele istuma, sirutas välja oma pikad luised, jooksvahaiged jalad, millel püksinärud pooltühjade kottidena ümber lotendasid, ja hakkas taskust tubaka- kotti otsima. Käed saadanad värisesid ja et tuul tuld vägisi kustutama kippus, pidi Kaarli mitu korda taela piinama, enne kui piip tossama hakkas.

Ühe kalavastalise hobune puristas vabeaia taga kada- rikus. «Pagana Kärta mehed,» sülitas Kaarli, «pidid nad nüüd just täna hommikul oma õllenõude ja saiapätsi- dega siia kolistama!» Kui kala on vähevõitu, võib nii juhtuda, et tal tuleb oma korvid sama targalt-tühjalt tagasi nassida, nagu ta nad siia toonud oli — ja mis laulu see Riti siis kodus laulma hakkab! Tuul nuhises ümber võrkemaja nurga ja Kaarli kiskus koomale oma vana, ärakulunud karvadega kasuka hõlmu. Ta oli taht- nud kodus randatuleku puhuks pühapäevavammust selga tõmmata — mitte edevuse, vaid soojuse pärast —, aga kus Riti niisugust asja lubas! Kohe kisa lahti, et millega tema sind katab, kui nüüd ka viimane vammus veel kaladega kokku aetakse! — Nagu oleks Riti teda toitnud-katnud! Kolm rubla penssi kuus on kindel raha (sellesama pärast Riti ta altari ette tiriski!) ja nende puukulpide, kadakalusikate, korvide ja kõige muu eest, mis ta käte vahel valmis teeb, koguneb ka ikka üht-teist ära. Ohoo! on see vast eit, see Riti, ja ega ta ilma rahata ole! Talle, Kaarlile, räägib ainult sellest kümnest rub- last, mida ta nende mõlemate kirsturahaks ja matuse- kuludeks on kogunud ja mida ta mingi hinna eest ära raisata ei raatsi. Ometi peab tal aga veel mõnikümmend

rubla ilma Kaarli teadmata kusagile ära peidetud olema. Kaarli oli vahel salamahti küll katsunud otsida ja kobada, aga raske on pimedal seda leida, mida nägija peitnud, — pealegi kui otsimist veel salamahti peab toimetama.

Siis kostis vigase jalaga Joosepi üks-kolmat jooksumüdinat ja Kaarli kuulis, kuidas poiss kusagil Kaavi Jaagu võrkemaja lähedal ähkides üles kivialale ronis.

«Juba tulevad! Talistere paat juba Laurisääre otsas!»

«Kanäe poisinaasklit,» mõtles Kaarli, «küll ta nii palju paate on vahtinud, et oskab neid purjede järgi ära tunda.» Oijah, kui ta ise oli alles Joosepi-vanune, olid tal ka silmad nagu kajakal — kevadel jäämineku ajal Vessiku jõel tuluksel käies pidi see õieti kala olema, mis tema ahingust mööda pääses, ning kui ta esimest suve vana Hollmanni «Marta-Marial» sõitis, otsis ta silm tihti merelt tiimri suitsu varem üles kui Hollmanni enese pikk kiiker.

«Noh, on siis lasti ka sees näha?» küsis Kaarli.

«Mis sa ütlesid?» hüüdis Joosep.

Kaarli kõhatas kurgu puhtamaks (Joosep oli pealttuuleküljes) ning hüüdis valjemini: «Kas kala ka on — istub paat sügavasti sees?»

«Paljas parraslaud paistab vee peal olevat!» hüüdis Joosep vastu.

«Nii kaugelt sa nüüd paadi parraslauda veel küll ei näe,» mõtles Kaarli, pealegi ei uskunud ta, et Talistere paadil suuremat kala olekski. Talistere Jaen ja Kusti, sooveerse lese vabadikunaise Talistere Reedu kaksikud pojad olid esimese Tallinnast teenitud raha eest mullu sügisel Vanaõue Mihkli lasknud enestele paadi muljuda. Paat valmis, kuuldi meestel aga ka raha otsas olevat. Noh, korjasid siis talve jooksul teiste käest võla peale vanu võrgukaltse ja katsusid neid paigata-kohendada, aga ega sa vanast ikka uut saa. Kambameheks oli neil samasuguste vanade võrgukaltsudega vabadik Laiakivi Kusti. Kui Talistere paat kaldade sai, polnud rõõmu ei kalameestel enestel ega ka kalavastalistel. Tõsi, Joosep polnud valesti näinud, paat oli tõesti lastis, aga mitte ahvenatest.

«Vesikaar, vesikaar! Ikka oodatakse teist — säh sulle nüüd!» kostis alt lautrite juurest Laiakivi Kusti kirumine.

Joosep, kes ruttas Kaarlile esimese paadi uudiseid rääkima, ütles:

«Ei säält pole saada midagi, mõni üksik ahvenaselg rohetab mudahunnikust. Kala netu, aga võrgud va lintal-sodi täis, et tõsta kas või vintsiga.»

«Bila on neil päevane töö teada,» mõmises Kaarli. «Beda oli arvata, vana võrgukalts peab nüüd kala. Ega õnn pime ole — ja kalaõnn veel ammugi mitte.»

Tee poolt kadarikust hakkas kostma naiste jutuvada. Nagu Joosep nägi, olid tulijateks vana Talistere Reet, Laiakivi Maris, Kiiratsi vana-Tiina, Kaavi Juula, Loona Ann ja nooruke Abula Tiina Vatlast. Teab, kuidas nad nii troppi kokku olid trehvanud. Kõigil, nii noortel kui vanadel, liikusid käes sukavardad. Kudumine oli naistel juba lapsest peale nõnda sõrmedesse kasvanud, et nad meeste kapetid ja eneste sukavarred karja saates või rannateid käies valmis kudusid — ainult kirjadega kindad ja mitut värvi lõngadest kampsunid arvati naiste talviste istumistööde hulka. Ilma varrasteta niisama ringi jalutav naine või naisehakatis oleks langenud kohe teiste naiste terava pilke alla. Vanal Talistere Reedul ning Kipu Maril käisid aga suud näppudest veelgi kärmemini.

«Kas sa näed, Kärla mehed vastas kohe kahe hobusega — ja näe — va Kaarli ka oma korvid üles aia peale ritta seadnud! Täna peavad siis õige suured laadungid merelt maale toodama,» kostiski Kaarlini Kipu Mari hääl, mispeale Laiakivi Kusti alt lautrite juurest vastas: «Laadungid jah, aga mitte kala, küll aga lintsi-sodi. Täna on teil kõigil siin võrkude kallal päeva läbi vadumist.»

Ka teisel paadil, mis randa tuli, polnud palju paremat lugu. Lause Peeter oma poistega tõi samuti lasti lintal-muda randa. Alles kolmas paat — vana Ansi Mardiga, Varpe Jaagu ja Värava Voldemariga — oli kalapaat.

«Va Mardil üks võrk ahvenaid nõndant käbasid täis,» jooksis Joosep Kaarlile head uudist rääkima, sest nüüd nende kaubalootused korvidega tõusid.

«Ega Külasoo omi veel näha pole?» küsis Kaarli Joosepilt.

«See sääl üleval Kurgurahu otsas paistab nagu Külasoo suure tagumise purje moodi olevat, aga näed sa, Loona

Laes pööras omaga siitsamast Laurisääre tagant välja, ning Joosep jooksis üks-kolmat lautrite juurde tagasi.

«Villem, sooti sisse!»

Jah, nüüd kuulis ka Kaarli, see oli ju Loona Laes oma «viimsepäevapasunaga».

Laesi paat oli kuulus, kuna tema paarimeheks oli üle valla kõige pikem ja tugevam mees — Koki Pikk-Villem, Laesil enesel aga, keskmist kasvu, kõhnavõitu mehel, oli üle Kaugatoma kihelkonna kõige tugevam hääl, nii et tema kohta lausus koguni laulusalmsi:

«Loona Laesi hääle kära
allatuult käib Rootsi ära.»

Kaarli ise oli kuulnud Laesi häält ainult kahe versta taha — siitsamast Ruusna rannast Revalasse — ja siis oli ka tõesti selge, vaikne hommik, hääl kajas vastu nagu tühjas kirikus. Olgu kuidas tahes, «viimse kohtupäeva pasun» oli Laesil omast käest, sest niipea kui nende paat randa sai, käis ta hääl kaugelt üle teiste.

«Noh, Laes, kuidas Kurgurahu otsas oli?» küsis Laiakivi Kusti.

«Võrgud muda täis, kuhu see ahvenas enam mahub. Aga Urvede peal oli meil kuue võrguga päris mehemoodi kala.»

«Miks see mees nii kõvasti karjub?» küsis üks Kärla kalavastaline Kaarlilt, ning jäi teisel pool kiviaeda seisatama.

Kipu Mari, kes sealt parajasti juhtus mööda minema, ütles Laesile:

«Laes, sa ära nii kõvasti kõnele — võõrad inimesed löövad kartma. Üks juba siin küsis, et miks see mees nii suure häälega karjub!»

«Ma harjutan häält, et suvel va Kipu Mari Tallinnast Saaremaale sõimata, kui sel oma Peeter meelest ära läheb ja teistega sehvti pidama kipub!» pörutas Laes vastu.

Vali naer pahvatas üle võrkeaia. Võrkeaed oli nüüd hoopis teine kui tundi poolteist tagasi: täis tulevate ja minevate sammude kõminat, alt lautrite poolt kostis aerude kolinat vastu paadilaudu ja randa saabunud küla kangema kiidumehe Kiiratsi Mihkli kamandamist paadi ülestõmbamisel:

«Üks, kaks, korraga —
sai kalu püütud mõrraga!»

Lombaka jalaga Kiiratsi Mihkel, rendikoha peremees, ei kiidelnud just asjata. Ta püüdis paruni armualuse, va Kupja-Silmuga hästi läbi ajada ja sai seepärast paremad rütsakohad enese kätte. Purjuspäi tahtis Mihkel oma raha ja rikkust muidugi suuremaks puhuda, kui see talitöelisel oli. Kaarli oli ise oma kõrvaga kuulnud, kuidas Mihkel Kaugatoma kõrtsis oli kiidelnud: «Raha tuleb ja raha läheb. Härja eest sain tuhat rubla, poeg saatis tuhat rubla. Täkk kaotas mullu sui kolm rauda alt ära — need maksavad raha, nonn viis kaevu juurest vana Tiina pesuseebi ära — see maksab raha. Raha tuleb ja raha läheb.»

Muidugi ei lennanud rublatuhanded, nagu Mihkel kiitles, Kiiratsilgi uksest-aknast sisse ja täku rauakaotus või varese seebivargus olid tõsiste kulude, nagu rendiraha, valla- ja kirikumaksude kõrval õieti tühised. Ometi võis Mihklil suure pigistamisega rublat paarsada linnas renteis hoiul olla, sest kusagil mujal üle küla ei olnud riide ega söögiga nii kitsi nagu Kiiratsil. Seepärast oli ka laulusalmsis öeldud:

«Kiiratsil sääl rikas rahvas
soolvett-leiba süüa kahmas!»

«Rikka» Kiiratsi Mihkli iga hoiukopikas oli ta enese ja ta pere kõhu kõrvalt näpistatud.

Ülal võrkeaia teises otsas alustas ja lõpetas va Lauasmaa Villem (võrkeaia oli nüüd korraga kolm Villemit, neli Kustit, viis Mihklit ja kolm Peetrit), ikka see Ameerikas käinud Villem, oma ühetoonilist joru:

«Ameerika on ilus maa,
kus paabulinnud laulavad...»

«Miks sa, Villem, siis oma paabulindude hulgast siia nonnide ja kajakate sekka tagasi tulid, kui see Meerika nii ilus oli?» heitis Kaavi Juula Villemi laulujõrina sekka. Villem ise ei pidanud küsimust vastuse vääriliseks, jorises edasi, aga tema asemel kostis üle teiste Laiakivi Kusti hääl:

«Teadagi, kui paabulinnud oleksid seal kulddollareid munenud, oleks ka Villem Meerikas edasi olnud. Aga et Villemi paabulind rohkem dollareid tahtis, kui Villem oma kirve ning saega teenida jõudis, siis peab ta nüüd siin meie nonnide ja kajakate ning vana Reeduga rahul olema.»

Ent üle kõige kostis ikkagi Loona Laesi «viimsepäevapapun»:

«Kurrat, kui Rennekamp nüüd veel renti otsa soolab, löön kolud kokku ja sõidan ära Samaarasse!»

«Sääl Samaaras on sind jah pudrumäed ning piima-jõed ees ootamas,» sähvas naisehää, vististi Härma Liisu oma, sekka.

Rahvast oli siia paari tunniga õige rohkesti kokku tulnud, nii et Kaarli kõikide hääli enam ei tundnudki. Igal kevadel pärast jääminekut oli Pitkanina hommikuti päris rahvarohke kalasadam. Ahvenad tulid hulgakaupa ülalt Vesiloo-pealselt merelt siia madalaveelisse Ruusna lahte kudema, ent nädala pärast on nad siit läinud, samuti kui nende püüdjadki. Kalad tagasi süvamerre, püüdjad aga üle mere laevatööle, majaehitusele või siis Hollmanni laevadele. Sügisel, kuu aega enne jää tulekut, pöörduvad kalad uuesti tagasi — siis on need siiad —, tulevad tagasi ka mehed, ning jälle on korraks randades elu, kuni see jäätulekul uuesti soikub, sest talvist unna- ja jäänoodapüüki tehakse siin veel vähe — laht on kiviräguse põhjaga ja katkub noota.

Tuul nuhises, ümberringi kostis hääletesumin ning ikka istus Pime-Kaarli oma korvidega Külasoo Matisel võrkemaja otsas, näoga vastu merd. Mõni möödamineja teretas — ohoo, näe, vana Kaarli! Teine viskas nalja, aga korvidest — mitte sõnakestki. Ja paistis, et täna nendelgi, kes õllega olid tulnud kalu vastu võtma, suuremat ei vea. Enamasti igal kalamehel oli naine randa vastu tulnud, appi kalu võrkudest päästma ja püüniseid mudast puhastama — naistel olid aga küüned veelgi enam oma poole kui meestel. Oijah — nii palju on aukusid ees, ning kõige parema meelega vahetatakse kalu muidugi sularaha vastu. Aga niisuguseid rahakaid vastalisi käib rannas ju harva, ning sellepärast võtab kalamehenaine, kellel kodus palju suid laua ümber ootamas, ennem Kärla mehelt vilja kui leiba, ennem leiba kui õlut. Vilja võib Rässa-papa tuulikul jahuks lasta jahvatada ja igal

ajal kodus leivaks küpsetada, viljast, kui jõudu ja tahtmist on, võib ju teinekord pühade ajal õlutki keeta — kasu ikkagi sees, õlleraba jääb loomadele.

Joosep lasi nagu süstik lautrite ja vabeaia vahet, aitas Kürratal Mihklil paadi juurest üles tulles võrgusaba tõsta, aitas Laulasmaa Villemil (kes oma «Ameerika paabulinna laulu» jörises) paar tursapiitsa võrgusilmast lahti päästa ja püüdis ennast veel siin-seal parema kalaõnnega meeste juures tarviliseks teha. Vahetevahel viis ta jutu ääri-veeri ka korvidele. Või neist korvinärudest nüüd kodus puudus, öeldi. «Omagi perel pole veel suvist kala käes, paar mõõtu tahaks ka vilja vastu vahetada. Kui võrgud ülesse tõmmatud, eks siis näe...»

Näha oli aga ainult niipalju, et korvid, nii sinisekirjud kui ka sarapuuvitstest, seisid kiviaia peal ilusasti ritta laotult nagu pruutneitsid kirikus altari ees kogu rahva silme all, kuid keegi peale Kaarli enese ja Joosepi ei paistnud neist midagi teadvat.

Alles siis, kui Külasoo paat randa tuli, näis asi sedamoodi, et nad täna päriselt ilma kalata siiski koju ei lähe. Külasoo Matis, kelle kohta Kaarli enese tehtud laulusalm ütles, et

— «Külasool see Matis Tihu
sakste peale hammast ihub»,

oli ju Kaarliga kaugelt sugulane ega häbenenud seda ka avalikult näitamast. Matisel oli lisaks võrkudele Kurgurahu nukas kaks rantsi rühasid sees ja kalaõnn oli täna hommikul Külasoo paadil juhtunud üsna kena olema. Matis käis merel oma seitsmeteistkümnendaastase poja Sandriga, sellesamaga, kellel oli «Uus Aeg» tellitud ja kes siitkandist vahel lehele sõnumeidki saatis; kolmandaks meheks oli paadis Vanaõue Mihkel, aasta kuuekümnene, järsu sõnaga vabadik, endine laeva-, nüüdne küla paadi-meister. Mihklile oli Epp randa vastu tulnud, Külasoo meestel polnud aga vastas kedagi (Viial oli kodus lisaks tavalistele töödele-talitustele ka meheisa, vana Reedik, põetada, kes sel kevadel üsna otsa oli jäänud) ning sellepärast kulusid Joosepi teravad näpud võrkude ülesklaarimisel, ahvenate väljapäästmisel ja võrgulinast mudanoppimisel Matisele ja Sandrile päris marjaks ära. Sai Kaarligi enesele ametit: Sander tassis tema ette võrgu, kuhu rohkesti muda oli sisse ajanud, ja lasi vanamehel sealt käsi-

kaudu suurema sodi välja noppida, et võrku pärast kergem oleks vabedele vedada.

Kui Rässa Jaan oma ahvenatest täislastis rüsapaadiga randa tuli, lasi ta kohe ühe Kärla mehe õllenõu vankrilt maha tõsta ja oma võrkemaja istelauale veeretada. Mis nüüd Jaani, keda ka Rässa-papaks kutsuti, rääkida!

«Rässa-papal tuuliku-kõpa — rikkalt, vaeselt matti võta!»

Jaan Puumann oli üks neid väheseid, kes Liphardi aegu oli jõudnud oma koha päriks osta. Varsti seisid Kaugatoma vallas ees talitaja valimised — Rässa-papa sihtis talitaja-au poole, ning sellepärast, kuna meri täna hommikul tema vastu helde oli olnud, tahtis ta ka ise helde olla. Varsti hakkasid rannas peale Loona Laesi ka teiste meeste hääled valjemaks muutuma — Laesi häälel kippus nüüd koguni Laiakivi Kusti ja Koki Pikk-Villemi hääle varju jääma, isegi Laulasmaa Villemi «Ameerika paabulinnud» hakkasid senisest valjemat jorinat ajama.

«Mis sa, Mihkel, arvad, kui õite võtaks ka paar toopi odramärga ära,» küsis Matis oma paadi-paarimehelt.

«Noh, egas minugi suu sarvest ole!» kostis Mihkel vastu ning käskis Kärla mehel oma lüpsikuga lähemale astuda.

Matise ja Mihkli kõrvalt sai ka Kaarli oma «suu seks», nagu öeldakse, aga pikka pidu polnud siin kellelgi mahti pidada — võrgud ootasid vabedele tõmbamist ning õhtul jälle tagasi merre viimist.

Kaarli püüdis ka teha, mis jõudis, kuid käsikaudu kobades oli võrk väga visa isegi suuremast mudasodist puhtaks minema. Kõvasti ju tõmmata ei tohtinud, niiviisi võis kergesti võrgulina ära rebestada, ja siis oleks kahju kasust suurem olnud. Korvidest ei paistnud nagunii keegi välja tegevat. Hull lugu küll, kui ta oma võrgunäppimisega ka Matise ära pahandab, — ning Kaarli püüdis eriti nobe ja hoolas olla.

Läbi võrkeaia hääldesumina ja Kiiratsi Mihkli kiitlemise hakkas eemalt Kaugatoma—Vatla rannamaanteelt kostma vankri põra. Põra lähenes kiiresti, sõitja pidi kihutama. Vaadati üksteisele küsivalt — kes võis tulija olla? Vatlast Niguliste Mihkilil oli vägev võik täkk. Ka parisnik ajas kiiresti, kui polnud koormat peal. Harjuke ja kaltsu-meel sõitsid pikkamööda. Parun see polnud — saks sõitis

vedruvankris — ja mida's ta hommikul pidi rannas ringi kolistama! Rennenkampf magas sel ajal alles rahulikult kahe puhta lina vahel paksu pehme peremamsli kõrval (proua kuulukse teisel jooksvahaigust põdevat ja polevat taast enam õiget asja). Kirikhärja Girgensohn, kes oli agar surijatele jumalaarmu andmisega, sõitis samuti vedruvankris, pealegi pole kuulda olnud, et siinkandis keegi oleks parajasti kõrvu pea alla panemas. Põra, pääsenud valla teekäänaku metsatuka tagant, paisus valjuks. Kanne — siia pöörab, kes see niisugune peaks olema?

«Kupjanäru,» ühmatas Mihkel.

«Üügu jah. Tuleb rendikala sisse nõudma,» arvas Matis.

Nii oligi. Vaevalt hobuse võrkeaia taga peatanud, lasi Üügu Siim (Ruusna mõisa kubjas, metsavaht ja Kaugatoma kiriku võõrmünder — kõik ühes isikus) kuulda-vale oma «melikult tasase, läbinina-hääle, mida ometi kõik rannasolijad kui mitte ei kuulnud, siis vähemasti kuulma pidid:

«Noh, kanged kalamehed, kuidas siis mererendiga lugu on? Kala kõik korvid-tünnid-tannid täis, aga mõisa olete hoopis ära unustanud.»

«Mis sellel mõisal siis kaladega nõnda tuli hanna all? Me ju alles esimest nädalat merel,» ütles Loona Laes, kes pisut ohtralt Rässa-papa poolt väljatehtud õlut oli maitanud.

«Kurrat!» vandus Laiakivi Kusti, kellel õlleviga samuti kergesti külge hakkas, «mis mul omal on, seda annan ka mõisale, mida pole, seda ei saa ka anda. Täna hommikul olid võrgud lintsimuda täis, seda soga võib härra niipalju saada, kui tal tahtmist on, aga kala netu.»

«Kui sul kala netu, kust sa siis need tuurid oled endale peale võtnud,» ajas Siim läbi nina.

«Tuuride eest peab uus talitaja muret. Anna, Jaan, va Üügule ka, kui ta minusugune mees on ja ise omale toopi õlut osta ei jõua,» kahmas Kusti vastu.

Naiste hulgast kostis naeraturtsatusi. Aga kui Üügu oma pika kaela välja venitas, jäid turtsatused vaiksemaks ning Kustigi ei haukunud rohkem kupjale vastu, sest Rässa-papa müksas talle ise rusikaga hoiatavalt ribide vahele.

«Nüüd tuleb küll korvid tagasi koju viia,» käis mõte Kaarlil läbi pea, kui ta kuulis, kuidas Kiiratsi Mihkli mererendi-ahvenad vastu Siimu vankripõhja latsatasid.

Parunihärra saab omad, Kärla mehed saavad õlle ja jahude vastu omad, kellel see mahti tema, sõjasandi kätevaevast hoolida.

Ning lisaks tekkis veel juurde õige suure tahtmisega kalavastaline, seekord mitte maa, vaid mere poolt.

«Luup! Vesiloo Hollmanni luup!» kiikas Joosep juba ammu enne teisi lahe poole vahtida, ja varsti pärast seda kinnitas Sander ning siis ka Matis ise, et Joosepil tõesti õigus oli.

Üha valjemaks muutuv vesikaaretuul heitis luubi kiiresti Kurgurahu otsast Urvede peale, Urvede pealt Lauri alla ja siis juhtis Tõnis Tihu, Matise vend, kaptenimehe osavusega täispurjes luubi täie hooga Kiiratsi suure paadi lautrikalidele.

«Ära sa üles vabeaeda võrkude sekka sõida!» hõikas Laes tulijatele oma pasunaga vastu.

«Noh, mis see meie käes ära ei ole. On merd mööda sõidetud, võib ka maad mööda sõita,» heitis Tõnis vastu, tagakapilt üles tõustes ja purjesid kokku keerama hakates.

Külasoo Matis oli läinud emasse: ta oli mustaverd, kuivetanud kehaga ja ennem lühikest kui pikka kasvu — Matis oli «Ruusna mustade» tõugu, nagu naaberkülade inimesed Ruusna küla inimesi nende enamikus mustade juuste ja tumedat värvi silmade pärast kutsusid. Matise aastat paarkümmend noorema venna Tõnise oleks aga nagu hoopis teine ema sünnitanud. See oli valgetverd, lõvilakaga, oma kuus jalga pikk turske mehemürakas — mees nagu mees*muiste, nagu kuulus Külasoo-meeste isaisa, nüüd juba ammu surnud vana Reinuõue Rein ise. Tõnis oli kaheteistkümnepäevase poisipõnnina merele läinud, kõik maailma-maad läbi käinud, aastat kolm Ameerikas ära olnud ja ennast pikkamööda kaptenipaberiteni välja punninud. Nüüd sõitis ta juba viiendat-kuuendat aastat vana Hollmanni «Emilie» peal ja kuuldi nii reederitele kui ka enesele head raha tegevast.

Teine, kes koos Tõnisega Vesiloolt luubiga kaasa sõitis, oli Katku Liisu, Hollmanni Tenga suurtalu karjavirtin ja üldse emanda enese järgmine kogu majapidamise peal. Liisu oli siitsamast Ruusna moonaka Katku Juhani tütar ning oli aastat kümme tagasi, neljateistkümnepäevase tüdrukutirtsuna, kapten Hollmanni (kut-

suti ka Hollmanni-papaks) suurtallu teenijatüdrukuks läinud. Imelik küll, eriti mõjukaks kuulukse Liisu sõna olevat Tengel muutunud pärast seda, kui vana kapteni-kõbi endale ilusa noore emanda võttis, kes pisut kergete elukommetega olevat ja teist silmanurka pidi isegi sulasseid vahtivat. Noh, nüüd ei kannatavat Hollmanni-papa noori sulasemehi enam silma otsaski, vaid katsub enamasti naisperega läbi ajada. Suure, ligemale sajatiinuse koha töömure lasub aga peamiselt Liisu õlgadel, keda vanamees nagu tüdart usaldavat. Hea, kui Hollmanni-papa veel ise niipalju jaksab, et purjekate kaptenid peale palkab ja peareederina, korrespondent-reederina laevad ära prahib, — koha eest aga ei jõua kolmveerandsaja-aastane vanamees enam hoolt pidada, koha tööd ja toimetamised on kõik Liisu mureks. Tema enda tütar oma esimesest naisest on surnud. Uue emandaga tal enam lapsi pole, mis siis ime, et inimene ka päris võõrast usaldama hakkab. Ja igaüks arvab, et kui vanamees ennast selle kõige pikema reisiotsa vastu ette valmistama hakkab, küllap ta siis ka Liisut oma testamendis emanda kõrval kuidagimoodi meeles peab.

Kaarli polnud oma ihusilmaga Liisut näinud, aga rahvas rääkis, et Liisu on kena tugev inimene, suurte selgete silmade ja lahtiste töökätega — ja küllap see nõnda oli, sest Liisul on ilusa, puhta kõlaga häälg. Hääle järgi võib inimese üle mõndagi otsustada. Ja ega igaühte Tõnise-taoline, igas soolvees läbiligunenud vanapoiss tahaks (Ameerikas olevat Tõnis vahepeal küll kord ka lühikest aega päris naisemees olnud). Ja-jah, kui nad siin nõndaviisi ühes luubis sõidavad ja asi ilusasti edasi susiseb, siis võib tema, Kaarligi, veel ühel heal päeval pulmad, vägevad pulmad saada, sest tühiseid pulmi Tõnis-mees juba tegema ei hakka — ja mis pulm see ilma laulumeistriti oleks? Pealegi kui Kaarli on Tõnisele enesele kaugelt sugulane. Ja sugulastest pidas Tõnis lugu, näe, tänagi tuli rannas kõigepealt siia vend Matise juurde, ja esimene küsimus oli, et kuidas kodus isa tervis ka on. Noh, ja nüüd pistis temalegi, Kaarlile, käe pihku.

«Noh, kas sa näed, täna oleme siis Kaarluga ühe ameti peal väljas — mõlemad kalavastalised.»

«Ikka tõsi või?» küsis Matis. «Mis sa siis kaladega teed, kas Hollmannil enesel neid veel vähe või?»

«Söömiseks jätkub, aga vana tahab kaugemale saata.

Homme lähen «Emiliega» Riiga, noh, ja kus vana seda võib näha, et laev tühjalt sõidab! Täna saatis paadid igasse randa välja — kalu kokku ostma. Riias tuleb mul päeva paar kalakaupmeest mängida.»

«Enne kui inimesed oma rendikala on ära andnud, pole sul siit täna miskit saada,» kostis Üügu Siimu läbininahääl teiselt poolt aeda.

«Kus mul suur tarkus välja kukkus! Kes saab mind keelata kala ostmast — sularaha eest!» oli Tõnis rohkem imestunud kui pahane.

«Mis rendikaladest üle jääb, need võid ära osta ja viia kas Riiga või Riia taha! Mina aga ei hakka mitte tühja vankriga tagasi logistama ja päeva ilmaasjata ära viitma,» oli kupja iseteadlik vastus.

«Ah, mis sa tühjaga vaidled, ena mul keelaja väljas,» ütles Liisu vaikselt Tõnisele, mida ka Kaarli terane kõrv kinni püüdis. Tõnis aga ei öelnudki midagi ning Kaarli kuulis, kuidas tema rasked sammud tagasi alla lautrite poole läksid. Matis, Mihkel, Sander ja küllap mitmed teisedki (kõiki ei suutnud Kaarli sammude järgi ära tunda) astusid talle järele. Polnud siin meestel mahti kubjast karta ega pikalt järele mõelda — Tõnis ostis Hollmannile kalu sularaha eest! Ning varsti kostiski alt lautrite juurest hinnakauplemise kära. Tõnis pakkus mõõdust kakskümmend kopikat, Loona Laes nõudis algul kolmkümmend, siis kakskümmend viis.

«Mine su kuradi pärast veel mõisaga riidu. Kakskümmend neli mõõdust annad — saad, kui ei, viin kalad kupjale,» oli Laesi viimane sõna. Nõnda jäigi kakskümmend neli kopikat mõõdu hinnaks ning isegi vana Kiiratsi Mihkel, kes juba paar kotitäit ahvenaid kupja vankrile rendikaladeks oli toonud, müüs ülejäänud saagi Tõnisele.

«Kupja häält pole mitte kuuldagi,» imestas Kaarli. Ta ei uskunud, et Üügu selle asja niisama jätab, küllap see vana uss midagi välja haub. Juba Siimu isa ja isaisa olid olnud kupjad — «mõisa teendrid», nagu nad ise ennast kutsusid, ja ikka oli neist inimestele halba tulnud. Ei Siimu kupjahkus niisugust asja kingi, et kalad tema nina alt Tõnisele müüakse ja Riiga saadetakse — kuigi see Siimule tühi oleks homme hommikul uuesti hobusega randa tulla. Või siis rannas kala iga päev sularaha eest ostetakse!

Tuul hakkas rannamajade õlgkatuste räästais ikka kiledama häälega karjuma.

«Paistab teine õige kangeks paisuvat,» mõtles Kaarli. «Kas mehed saavadki seesuguse tuulega võrke uuesti merre viia?»

Kui Kaarli nõndaviisi ihuüks Külasoo rannamaja juures istudes võrgusilmadest käsikaudu kobades lintsimuda noppis ja korvide pärast, mida keegi ei tahtnud, muret tundis, samal ajal, kui all rannas vana Hollmanni luubi ümber häältekära kuulda oli (ning raha «tuli ja läks» — nagu Kiiratsi Mihkel öelda armastas), hakkasid uuesti Kaarli kõrvu Joosepi üks-kolmat jooksusammud kostma.

«Anna ruttu korvid siia, Liisu saatis järele!» hüüdis Joosep juba eemalt.

«Ostab ära või?» käis rõõmus ehmatuse läbi Kaarli ihu.

«Ära jah! Tõnis ei taha tervet luupi kaladega kokku määrada, muist paneb korvide sisse,» kostis Joosep ning juba ta tormaski korvisületäiega tagasi lautrite poole.

Kui poiss teise sületäie järele tuli, päris Kaarli:

«Ega sa hinda ei küsinud, ei tea, mis ta tükist peaks maksma?»

«Noh, oma paarkümmend kopikat võid sarapuukorvist ära küsida, niinekorvist peaks kolmkümmend saama!»

«Lubas juba nii palju ära või?»

«Sina ju peremees, sina pead hinna tegema.»

«Kanäe,» mõtles Kaarli, kui Joosep teda kättpidi alla randa Tõnise juurde talutas. «Looda ja oota, et saaks kalapoja, aga nüüd läheb asi lõpuks õige täkkesse, saab korvide eest veel päris sularaha!»

Kuid egas Tõnisel korve just nii hädasti vaja olnud, korvid olid ainult kalade taaraks ja seepärast ei võinud Tõnis nende eest mingit ülearu kõrget hinda pakkuda. Sarapuuvitstest korvid kümme, teised viisteistkümmend kopikat tükk. Noh, ja mis pidi Kaarli tegema — korvid tagasi viima või? Võtku pealegi, saavad tema korvid ka Riia linna näha, Riia mamslite käte otsas rippuda.

«Mis siis ikka,» ütles Kaarli omavahel Joosepile, «laadal oleks ehk küll rohkem saanud, aga...»

«Sugulaste asi,» kostis Joosep.

«Mis — sugulaste asi!» kõhatas Kaarli. Kuid siis ta taipas, kõhatas ja kiskus oma kasukanäru koomale, mille siilude vahelt tuul siin lageda peal vägisi kippus läbi puhuma. Sugulaste asi... Kanäe poisinaasklit!

Kauba tegemise juures olid Tõnise küüned tõesti kõvasti oma poole kõverad, aga kui luup juba kalalastis oli, tel-

lis Tõnis Kärta mehelt sugulastele ja oma küla rahvale
tervelt kaks nõutait õlut välja — rohkem kui ennist Rässa-
papa. See ju arvatagi, saab nüüd talitaja kolmemastilise
barkantiini kapteni vastu!

Sellest, mis nüüd rannas juhtus, ja õllest, millest ka
korvimeister oma osa sai, räägib Kaarli enese tehtud laul:

«Rääkisime Hollmann-papast,
kolmat korda jõime kapast —
eemal luuras kupjanäru —
kuradile kuluks säru!

«Teeme Siimul' tuule taha,
lööme kupjanäru maha,
saame elust pisut lusti!»
ütles Laiakivi Kusti.

Enne veel, kui Villem tõusis,
aeru pihku võtta jõudis,
kubjas juba tegi sääred,
— jälgi täis kõik rannaääred.

Neljat korda jõime kapast,
seekord jutt käis Rässa-papast,
Rässa üleküla-sõnnist,
kohtumehe kangest jonnist.»

Laulu järgi (tegelikult muidugi vähem, sest oli tööpäev
ja kõigil oli kiire võrkudega) käis õllekapp viiendat,
kuuendat, isegi kümnendat korda ringi. Õllekapa kahe-
teistkümnenda ringkäigu aegu räägiti juba

«Girgensohni pikast leerist,
krahvi linnukoerast Meerist»,

neljateistkümnendal ringil ei säästetud enam kubernerit ja
pärast viieteistkümnendat ringi

«räägiti sest talve külmast,
Tõntsu kirju koera pulmast»

segamini «Meie, Nikolai Teise, Jumala armust Venemaa
Keisri ja Isevalitseja, Poolamaa Kuninga, Soomemaa Suur-
vürsti jne. jne.» koduse eluga.

Laul sündis lõpusalmide poole ainult purjuspäi laulda,
kuid levis sellest hoolimata (või just selle tõttu) kiiresti
kogu Kaugatoma kihelkonnas ning tõi meistrile hiljem
palju pahandusi kaela.

Sedamoodi (või umbes sedamoodi) käis tookord Pitka-
nina rannas Pime-Kaarli ja ta teejuhi Laste-Anne Joosepi
korvikaup.

Teine peatükk

li vilu ja vihmane aprillipäev. Kaugatoma koguduse kirikhärra Alfred Girgensohn istus pastoraadi ametiruumis suure, treitud jalgadega tammelauga taga ja luuletas, seadis Kristuse kannatamise pühaks — suureks reedeks — laululehte kokku. Ta oli aastat nelikümmend, täissöönud, rasvumisele kalduv valgetverd mehemürakas, linaheldate juuste ja vesihallide silmadega. Ta korrapäraste joontega näos oli elus edasijõudnud inimese enesekindlust, ta kuklavoltide nahk hangus söönud-saanud inimese rasvast. Ta vanaisa oli olnud veel kehv teomees Pärnumaal, ta isa juba kubjas — tema ise aga suure koguduse kirikhärra, kirikukirjanik ja vaimulikkude raamatute väljaandja. Tema mõlemad tütreid said juba maast-madalast hea hariduse (guvernante kõneleb nendega kodus saksa ja prantsuse keelt), kummagi nime peal on kenakene summa renteis, ja kui lapsed ise mõistlikud on, siis peaks nende eluteerada olema juba märksa tasasem astuda kui nende vanematel.

Õpetajahärra kastis luunikerdustega sulepea juba mitmendat korda vasest tindipotti, ilma et seejuures ainustki uut kriipsu paberile oleks vedanud. Luuletamine ei tahtnud täna paraku edeneda, väljast kostev vihmanahin tegi uniseks ja ajas vägisi haigutama.

Hingekarjane ohkas ja nihutas ennast tooliga lauale ligemale. Ei, ta pidi laulu valmis saama — mitte sellepärast, et laulutegemine tulus oli, vaid et võidelda tõrkuse-umbrohu vastu. Nende arv, kes siin Kaugatoma koguduses ta ette veel tõsise, sügava, südamest tuleva aupaklikkusega ilmusid, oli väheseks jäänud.

Jah, just vihavimm tõrksate vastu oligi peamiselt see, mis täna aitas õpetajahärral järgmist salmi (kuigi ka mitte päris algupärast) paberile panna:

«Su henges Issand tulega
Kõik mau seemet hävita,
Sest vaata, see on sinu süü,
Et Jeesust risti naelati,
Kui sa ei palu truusti,
Siis armuta
Sa pead põrgu minema.»

Nooh, üks salm oli valmis. Aastat viis-kuus tagasi tegi tema, Girgensohn, luuletused valmis kogu kreisi laululehtede tarvis, ja tänu jumalale võis ta enese ja oma lauludega rahul olla. Nüüd aga, kus iga õpetaja (olgu tal siis poeesiast talenti või mitte) ise laululehed kokku traageldab, on nad mitmel pool nii armetuteks muutunud, et selle vastu õieti konsistoorium huvi peaks tundma. Võetagu näiteks see Umblia poolt kokkuseatud salm (just «kokkuseatud», sest luulekunstiks ei saanud õpetajahärra Girgensohn, kes ise mõistagi «in der Dichtung zu Hause war»¹, niisugust asja pidada):

«Ohtu tuli maa ja mere pääle,
Vaikis aas ja vaikis nurm.
Ristilöödud Jeesus tõstis hääle:
«Isa, saada minust mööda surm!
Lliga kibe karikas mull' antud juua.»» jne.

Mis on selles salmis kogudusele õpetavat ja kasvatavat? Ja üldse see Umblia kui üks kirikuõpetaja ja pealegi veel praost — nicht ein Mann am rechten Platz². Umblia kogub igasugust rahvalori, sekeldab laulu- ja haridusseltsis nagu mõni koolmeister, aga mis tulu on sellest kirikule?

«Eine Dummheit!» Üks rahva ülesässitamine, inimeste meele kuumaksütmine, tühje tuule tallamine! Ja need Bornhöhe, Vilde ja teiste rahva ülesässitajate raamatud! Mein Gott!³ Vene kroonu ajab-siin ihre Politik⁴... ümberrahvastamise poliitikat. Eesti rahvas peab aga mitte vene, vaid saksa rahva sekka ära sulama, selle eest peaks ka praost Umblia kirikukantslist võitlema... see oleks eine

¹ Oli kodus luule alal (saksa k.).

² Pole mees õigel kohal (saksa k.).

³ Rumalus! (Saksa k.)

⁴ Mu jumal! (Saksa k.)

⁵ Oma poliitikat (saksa k.).

richtige Lösung¹... (Girgensohn ise oli parun Rennenkampfi väimees.) Rahvamassi, lihtrahva hulgas on veel muidugi suurem osa seesuguseid, kes in Ideologie² on ajast maha jäänud, kes kangekaelselt, rumalalt oma isaisade jonnist ja vihast sakslaste vastu kinni hoiavad. Aga nende järgi ei või ometi mitte kogu rahva üle otsustada, sest jõukamad ja enam haritumad inimesed on ise juba ammu saksa keele ära õppinud ja ka oma kodudes saksa keele sisse seadnud, nii et nende lastest juba päris sakslased võivad saada. (Igaks juhuks lasi õpetajahärra Girgensohn aga oma tütardele ka vene keele maast-madalast selgeks õpetada.) Entschuldigen Sie,³ kas siis tõesti ei ole maakonna peale paremat praosti kui see Umblia? Ei, see asi tuleb superintendendile ilusasti ära seletada — suusõnal ära rääkida, sest kirja teel ei ole niisuguste asjade ajamine mitte mõistlik. (Kui ta ise uueks praostiks ette pannakse, siis oleks küll parem, kui seda üks teine õpetaja teeks — zum Beispiel⁴ Randvere Lebemann, või veelgi parem — Umblia enese abiõpetaja, noor Rosenfeldt...)

Kostis tasane, aravõitu koputus kantselei uksele. Õpetajahärra jäi kuulatama. Pastor Girgensohnil oli iga teisi-päeva ennelõunane aeg määratud ülejärgmise pühapäeva laululehtede koostamisele, mil majas pidi valitsema vaikus ja keegi teda tülitada ei tohtinud. Proua oli eile tütardega tante Charlottele Kuressaarde külla sõitnud — nad pidid alles neljapäeval tagasi saabuma —, kes võis nii häbematu olla ja teda segama tulla?

«Herein!»⁵ käratas õpetajahärra karmilt.

Ukse vahele ilmus toatüdruk Leena ümmargune hirmunud nägu.

«Mis sul tarvis on! Kas sa ei tea, et ma täna vaikselt töotan ja kedagi vastu ei võta?»

«Üügu Siim, võõrmünder, ootab juba tükk aega ja tahab õpetajahärra jutule!»

«Minu jutule! Aga mis eest sina palka saad, kui sa majas korda ei mõista hoida! Kas võõrmünder ei tea, kus köster elab!»

«Siim ütleb, et Külasoo Reedik Ruusnast olla suremas,

¹ Õige lahendus (saksa k.).

² Ideoloogias (saksa k.).

³ Vabandage (saksa k.).

⁴ Näiteks (saksa k.).

⁵ Sisse! (saksa k.)

ei lubavat aga kedagi õpetajahärra järele saata ja võib-olla sureb niiviisi ilma jumalaarmu saamata!»

«Mis! Tahab surra ilma jumalaarmu võtmata! Saada Siim kohe siia!»

*

Minutit paarkümmend hiljem istus õpetajahärra Alfred Girgensohn juba kalessis, millel kate oli vihma kaitseks üles tõmmatud, ning sundis pukis istuvat kutsarit, et see takupaarile tuule jalge alla teeks. Lasteristimine oli Kaugatoma koguduses köstri ja koolmeistrite asi, samuti jättis õpetajahärra ka matusetalituse teinekord (kuigi harvem) köstri hooleka, aga kui keegi surema hakkas, tahtis Girgensohn jumalaarmu igale oma koguduse liikmele nimelt ise anda. Õpetajahärral oli kindel nõu asja niikaugele viia, et tema koguduses ükski täiskasvanud inimene ilma jumalaarmuta ei sureks, ja seepärast olid Kaugatoma kiriku võimupiirkonnas uppumised ja igasugused muud äkilised, ootamatud surmad peaaegu põlu all. Igatahes uuris õpetajahärra surnu sugulasi hoolega, et kas jumalaarm õnnetu surmajuhtumi korral viimati ehk omaste hoolituse või asjatu venitamise tõttu andmata pole jäänud.

Seekordne lugu, kui Siimu juttu uskuda, oli aga hoopis ennekuulmatu. Suri ja oli ise keelanud sugulasi õpetaja juurde tulemast ning tahtis ilma jumalaarmuta siit maailmast lahkuda! Veel viimasel minutil oli võõrmünder asjast haisu ninna saanud ning jooksupalu kirikumõisa rutanud. «See Siim on siiski üks väärt mees,» mõtles õpetajahärra. «Kui ka kõik teised võõrmündrid niisugust hoolt ja püüdmist üles näitaksid, võiks igasugust jumalavallatust kihelkonnas palju vähem ette tulla.»

«Kas see lorilaulude tegija, see Pime-Kaarli või kuidas nad teda kutsuvad, elab ka Ruusna külas?» küsis õpetajahärra kutsarilt.

Kuid Ants oli väga ametis hobuste sundimisega ja seepärast ei kuulnud kohe isanda küsimust, nii et õpetajahärra seda pahaselt kordama pidi.

«Säälsamas, säälsamas Ruusnas,» seletas pukis istuv kutsar oma vihmamärga pead kaugele taha varjulise katte all istuva kirikhärra poole keerates.

«Sa ütle sääls mõnele, et nad ta homme minu juurde kirikumõisa saadaksid,» tähendas õpetajahärra.

Pastor Girgensohnile oli selle pimedal lorilaulude tegija kohta varemgi Üügu Siimult kaebusi tulnud, aga kui «luuletaja-filosoof» ei tahtnud ta ennast otsemaid igasuguse tühja-tähja vahele segada. Peaasi oli jumalaarm. Nüüd aga, kus vanamees juba ka mõisavanemaid oli julgenud oma lori sekka kiskuda (nagu Üügu rääkis), ei või tema, õpetajahärra, enam üksikõikseks pealtvaatajaks jääda.

«Kuidas selle loritegija vahmiil on?» küsis õpetaja.

«Tihu, Kaarel Tihu,» kostis kutsar. Ta oli olnud kirikumõisas kutsariks juba endise õpetaja, vana Ederbergi aegu ning tundis nii nime- kui nägupidi peaaegu kogu kihelkonda.

«Aber!... selle surija nimi, kelle juurde me täna läheme, on ka Tihu. On nad sugulased?» küsis õpetaja.

«Terve Tihude suguselts on ühest kannust, kõik Reinu-õuest välja tulnud.»

«Ka Matis Tihu?» püüdis Girgensohn meelde tuletada musta habeme ja teravate silmadega meest, kelle kirikumaksud olid küll õiendatud, kuid keda tema äiapapa parun Rennenkampf lausa mässajaks kutsus.

«Reedik on ju Matise isa!» ütles kutsar Ants ning imestas, et õpetajahärra, hoolimata sellest, et ta ennast targaks meheks pidas, Kaugatoma elust pooli asjugi ei teadnud.

Aga või siis kutsar oma isanda tarkuse üle otsustada tohtis. Kirikhärral oli ju palju mitmesuguseid muid muresid: suure kirikumõisa majapidamine juhatada-korraldada, palju pingelist Gehirnarbeit², palju dichten und denken³, lisaks veel suur kogudus oma mitmesaja Jaani, mitmesaja Matise ja Reedikuga. Mis ime siis, et ta neid korruga kõiki meeles ei suutnud pidada! Ja-jah, Matis Tihu on Reedik Tihu poeg — Siim oli ka midagi taolist rääkinud. Isa ei taha enne surma jumalaarmu, poeg on mässaja, üks Tihudest teeb lorilaule — on küll kena pesakond koos!...

«Anna piitsa!» käskis õpetajahärra.

Kutsar tõmbas kummalegi täkule siraka ja kirikhärra tõld vuras mööda rannateed Ruusna küla poole.

¹ Aga (saksa k.).

² Vaimne töö (saksa k.).

³ Luuletada ja mõelda (saksa k.).

Külasoo Viia ja Sander — seekord pere ainsad tööinimesed — olid parajasti kesapõllu kiviaeda parandamas, mis siit-sealt kippus maha varisema, kui eemalt rannamaanteelt sõitja nähtavale tuli. Paistis saks olevat — olgu ta siis mõisast või kirikumõisast. Aga kust ta tuleb, kuhu läheb ja mis talitused saksal ees võiksid olla, selle mõistamine polnud aiaparandajate asi. Neil enestelgi oli muret küllalt.

Peremees Matis oli pärast ahvenavõrkude aita udjale riputamist puutööriistakasti võtnud ja siitsamast Kaugatomalt vana Hollmanni laevaga ära üle mere puutööle sõitnud (igast perest oli läinud mees, kaks, mõnest isegi kolm). Ka Sander, hoolimata oma seitsmeteistkümnest aastast, kippus kaasa, aga teda ei saadud lasta, sest siis oleks ema Viia suveks kogu kohatöö ainsaks tegijaks jäänud. Külasoo pere vanem poeg Peeter oli juba neljandat-viiendat aastat Tallinnas (paistis, et jääbki linnameheks) ja vana-dest polnud enam mingit abi. Anu koperdas küll veel suvel paargus supi valmis keeta, vana Reedik oli aga sel kevadel just enne ahvenaid järsku nii otsa jäänud, et tast nähtavasti polnudki enam voodist tõusjat. Külasoo oli ühehobuse-rendikoht, aga või siin kahel või kolmelgi täisnimesel tööst puudus oleks tulnud. Siinsete põldude «muld» erines tavalisest rannakruusast ainult selle poolest, et harkadruga tihtiluguse torkimise tõttu olid kruusakivid siin vahest veidi libedamaks kulunud. Ja kui sa rukkilt kas või viitki seemet tahtsid saada, siis oli talvel vaja hoolega rannast koorem koorma kõrvale meremüda põllule kokku vedada, sest laudasõnnikut oli ju vähe, seda jätkus vaevalt aialapile. Heinamaad oli Külasoo rendikohal tervelt kümme tessatini, enamik sellest oli aga kõlbmatu, kivine soopõhi, täis kasvanud kõlbmatut leparisu, kus isegi niita ei saanud. Igal aastal tuli Sutrumetsa tagant mõned tiinud mõisa käest kahasse kaubelda, et talveks paarkümmend koormaköötsi lehmakiitsaka ja ruunanatukese jaoks kätte korjata. Kõik paremad, rammusa rohuga rannaheinamaad oli mõis ajapikku enese kätte kiskunud (mõne ääretüki muidugi ka oma kubjastele-kiltritele-metsavahtidele jaganud). Seepärast oligi siitkandi taluinimestel igal kevadel just heinaga kõige suurem häda, see kippus ikka lauda pealt enne otsa saama, kui loomad välja uue rohu peale võis ajada.

Tööd oli nii emal kui Sandril ülearu ja seepärast ei raat-

sinud nad ka tänase vihmase ilmaga, mil põllukünnist asja polnud, toas istuda. Tahtsid ju aiad igal kevadel uuesti «ülekäimist» — mahavarisenud kivid tuli hoolikalt kokku korjata ja aiale tagasi panna, et nad põllupeenardel, kus siiski kõige parem hein kasvas, suvel vikati ette ei jääks.

«Kirikumõisa kaless,» tunnistas Sander pärast laia pae-kivi aiale upitamist pisut lõõlates ja ringi vahtides. «Näe, pöörab Luugumäelt küla poole.»

«Tõsi jah,» ajas nüüd ka ema pea õieli. «Läheb äkki meile — vanaisa pärast.»

«Me pole teda ju kutsunud, kust ta siis tulla teab,» kostis Sander.

«Kas must nonn su kutsumist ootama jääb, kui tal saagi-hais kusagilt ninasse hakkab käima,» kostis ema Viia, kuid kohkus sealsamas isegi, et tal nii halvustav võrdlus õpetajahärra kohta suust oli lipsanud. «Noh, sõidab niisama külast läbi kusagile mujale,» ütles ta nagu oma äsjaste sõnade leevenduseks.

Kaless vuras Rannavälja madalate vabadikumajade eest kitsasse Korisooniidu ja Leesnapõllu vahelisse tänavasse, sealt mööda lagedat Külasoovälja teed veidi rohetama lõõnud Vasikakopli kaskede vahele, kuhu ta pörades Viia ja Sandri silmist kaduski. Kevadist vihma vidutas edasi ning ema ja poeg hakkasid uuesti aeda laduma. Alles siis, kui kalessi põra kusagil eemal külaserval järsku vaibus, jäid ema ja poeg tähelepanelikult kuulutama.

«Läks vist küll meile,» ütles Sander ning jättis töö sinnapaika. Nad hakkasid emaga sedamaid pooljooksu kodu poole ruttama. Õuevärat oli hoolimatu kihutamisega hingede pealt ripakile lahti kistud (seejuures olid paar noort kuuske, mis Sander kevadel põhjatuulte kaitseks aia äärde oli istutanud, vigastada saanud), kaless täkkudega oli aetud humalaia taha õuemurule ja kutsar riputas oma märga vihmakuube hämaras kojas puunagi otsa. Õpetajahärra seisis aga juba toas vana Reediku koiku juures, kuna vanaema Anu katsus värisevate kätega kahte rasvaküünalt põlema süüdata ja neid laual kahele poole kiriku-lauluraamatut asetada.

«Nõnda siis, armas heng,» kõlas hämaras, madalas toas õpetaja hää, kes «hinge» asemel «heng» armastas öelda, «tunnista mulle kui oma kutsutud ja seatud jumalasõna kuulutajale, kes on tulnud sulle jumalaarmu andma, oma patud üles.»

Sander ja Viia, mitte soovides segada pühalikku talitust, teretasid õpetajat eemalt ainult peanoogutusega ning jäid akna alla seisma. Haige ise ohkas korraks sügavasti, lasi aga siis uuesti silmalaud kinni vajuda. Vana Külasoo Reedik oli väsinud, väga väsinud kogu oma pikast raskest elust ja tahtis magada. See aga ei tähendanud, et ta oleks veel surra tahtnud. Surm oleks oma tulekuga võinud veel sügiseni viivitada, seni kui pojad Matis ja Tõnis jälle uuesti kodumail, sügiseni, mil kogu küla on nagu rohkem koos. Nüüd tahtis ta ainult magada. Uni, mille jaoks talle elu vältel vähe mahti oli jäetud, tahtis nüüd, tagantjärele, oma võlguolevat osa kätte saada.

«Katsu nüüd korraks erksam olla,» raputas Anu, ta kauaaegne elukaaslane, teda õlast, «tunnista oma patud üles, õpetajahärra tuli sulle jumalaarmu andma.»

Haige kiskus oma silmalaud suure vaevaga uuesti lahti ning ütles siis raskelt hingeldades, sõnahaaval: «Elusast peast küllalt... taga aetud... lasku ometi...»

Õpetajahärra ei tahtnud oma kõrvu uskuda.

«Mis ta ütles?» jäi Girgensohn küsivalt Viia otsa vaatima, kuna see maja perenaiesena (mehe äraolekul ka pere-mehena) selle eest kõige rohkem vastutust pidi tundma, mis siin räägiti ja sündis.

«Õpetajahärra ärgu teda tähele pangu, ta on juba pisut nii...» püüdis Viia asja parandada.

«Aga miks sa varem minu juurde ei tulnud? Siis kui ta veel meelemõistuse juures oli?» päris pastor Girgensohn karmilt. «Miks ma alles kolmandate läbi pean teada saama, et siin koguduse liige ilma jumalaarmuta suremas on?»

«Ihutervis on mul küll... otsas,» hingeldas haige, «aga mõistusel pole veel miskit viga... Ma ise olin... selle vastu, et õpetajat... kutsuda.»

«Armas heng, kas sa siis pagan oled, et sa enne surma ei taha oma hingekarjast näha!» hüüdis õpetaja.

«Ei teadnud enesel miskit, niisugust... suuremat pattu olevat!»

«Kuule, kuule!» ei saanud Girgensohn hüüatust tagasi hoida. «Sul polegi pattu! Igaühel meist on oma patud ja käsust üleastumised, kuidas siis sul pattu ei ole? Sa oled siis ju see — päris variser!» ütles õpetaja häälega, milles pahameel imestusega segamini oli.

«Kogu elu... on olnud päevast päeva üks töötapmine... ja härrale... rendi orjamine... Iialgi pole nii palju...»

aega ega raha... käes olnud, et miskit... õiget pattu oleks... teha jõudnudki.»

«Kas sinu arust on siis ainult rikkad patused?»

«Ennem läheb... kaamel läbi nõelasilma, kui et rikas... taevariiki pääseb.»

Pastor Girgensohni vali pilk pöördus nüüd haige juurest perenaise juurde, kes, käed põlle all, silmad maas, pisut eemal seisis.

«Mis sa mulle, oma kutsutud ja seatud hingekarjasele, valetasid, et ta mõistus on segane! Tema mõistus on selge, aga mitte jumala, vaid kuradi tarkusest.»

«Issand halasta!» kohkus Viia ning vana Anu, samuti hirmutatud nii erilisest olukorrast kui ka pastori herra vihasest häälest, tõstis käed nagu kaitseks silme ette.

«Jeesus ütles need... sõnad, mitte... kurat!» hingeldas haige.

«Mis sa nüüd õpetajahärraga sõnulema kipud! Tee, mis õpetajahärra sul teha käsib,» ütles vana Anu nina nuusates ning seejärel õletuusti, mis koikust haige alt välja kipus, vaibaäärega varjata katsudes.

Sander, kes seisis voodi jalutsis, püüdis vanaema liigutust märgates ka oma lapitüd ja täna kivitõstmisega uuesti ripakile rebitud kuuehõlma rohkem voodi kelba varju jätta. Lapsest saadik mäletas ta sõbralikku vanaisa, kes alati sõnaahtralt, visalt ja hoolikalt tööd kohmitses. See oli ju vanaisa, kes tal oli aidanud esimest käbilaeva meisterdada, kasetohust marjatorbikut keerata, esimest tuulikut teha. Isa polnud suviti kunagi kodus ning vanaisa oli see, kes teda esimest korda suvel lestapüügi ajal Nootamaa taha suurele merele kaasa võttis. Nüüd oli tal valus vaadata, kuidas siin haige vanaisaga ümber käidi, jata püüdis vanaisa kaitsta.

«Vanaisa on ju haige, tal on raske rääkida!»

Õpetajahärra, ilma et oma paksu kehatõrt oleks liigutanud, pööras jämedat pead rasvase kaela otsas ja haakis Sandrisse oma külma, tigeda pilgu.

«Haige! Aga sina, poiss, oled terve, kas sa ei teadnud, kus kirikumõis on, et sa mulle õigel ajal oleksid jõudnud sõna tuua?!» Ning oma pead uuesti haige poole pöörates ütles ta muutunud häälega, kõrge õlitatud kirikutooniga:

«Armas heng issandas, ära tee oma südant kangeks, vaid tunnista oma patud üles!»

«Varastanud ma... pole, kedagi tapnud... ka... mitte,

vahel mõni pisuke... hädavale...» Haige kops pahises üleauruse pingutuse all. «Mis pattu siis õpetaja... taga ajab! Mõisnik kihutas kohast välja, eluaeg orjatud, hulka... lapsi kasvatatud... Mis pattu!»

Kogu oma pika raske elu oli ta hambaid kokku pigistades ülekohtu talunud, enese ja oma pere kõhu kõrvalt näpistades mõisa-, kiriku-, valla- ja kroonumaksud maksnud — oma suud oli ta aga hoida püüdnud, teades, et liigne suupruukimine nii talle enesele kui ka tema lastele kasu asemel kahju võib tuua, ning seepärast oli Külaseo Reedikut (võrreldes kas või ta oma poja Matisega) mõistlikuks meheks peetud. Nüüd aga kippus kaua hinges hoitud kibedus lausa välja purskuma.

«Ükski heng ei ole patuta, sest inimese südame mõtlemised on kurjad juba lapsepõlvest saadik!» pinnis õpetaja.

«Siis teeb ka... õpetajahärra praegu ise... pattu, et ta mind... rahu surra ei lase.»

«Variserile ei too surm rahu, variseri, kes oma südame kangeks paneb, ootab ees põrguhaud,» kõmas Külaseo madalas toas kirikhärra range häälel.

Tige, kuri tuli süttis surija õõnsates silmakoobastes, kes määratu pingutusega enese oma puistele küünarnukkidele oli ajanud, — näis, nagu tahaks ta kirikisandale kallale karata. (Girgensohn astuski poole sammu võrra tagasi.)

«Variser... Mina variser!... Küll ma tean... kes on variser... kes nagu must nonn... surijaid mööda ringi ajab!» (Haige häälel muutus ülepingutusest kähedaks.) «Raha... paljast raha tahad sa saada... raha on sinu jumalaarm!... Suriija ei tohi oma testamendis kirikut ega... õpetaja laululehti... unustada! Seda mõnda kopi-kat, mis mul siin koikus... õlgede all on, tahad sa mu laste... ja lastelaste käest... enese kätte kiskuda... oma rahakotti kokku kraapida! Välja siit, must...»

See viimane sõna, mis pidi arvatavasti «nonn» (suure maa keeles «vares») olema, jäigi Külaseo Reedikul ütle-mata. Ta ahmis veel paar korda õhku — ning oligi surnud.

Kolmas peatiikk

us Aeg», Tallinnas kolm korda nädalas ilmuv ajaleht, mis maalugejate võitmiseks tõi vahetevahel ka kaugematest kolgastest pikemaid teateid, avaldas oma 1901. aasta 28. mai numbris «Kirjade» lahtris järgmise sõnumi:

«S. T. ja A. S. Kaugatoma kihelkonnast, Saaremaalt.

«Kes purjetand on paadiga seal laias Balti meres, see on ka juhtund nägema üht saarekest ta süles,»

ütleb laulusalm Saaremaa kohta. Nende ridade kirjutaja ei taha siinkohal rääkida mitte kogu Saaremaast, mis on ligemale sada versta pikk ja poolsada versta lai maalahmakas Riia lahe suu kohal, vaid üksnes selle «saarekese» kõige läänepoolsemast, Kaugatoma kihelkonnast. Kes võõras esimest korda siia juhtub tulema, ütleb, et koht pidada maa- ja mereilu poolest kena olema. Metsaga kaetud poolsaared, nagu Suure Tõllu käe haraliaetud sõrmed, tungivad kagust loodesse kaugele mere sisse ja teevad niiviisi hulga ilusaid lahtesid valmis, milledel omakorda palju väikesi saarekesi sees on. Sügiseste suurte tormide aegu käib ülalt karidelt kohin ära kaugele maa sisse, kevadel peab saarekese peal suur hulk kõige mitmekesisemaid merelinde oma pulmapeo-tralli, ja ei saa ütelda, et ka suvi ja talv oleksid siin ilma iluta. Aga mis aitab ilu, sest nagu vanasõna ütleb, «ilu ei panda padaje». Ja «pajassepanemise» poolest on Kaugatoma-kant kõige kehvem mitte üksnes Saaremaal, vaid võib olla, et terves suures Vene keisririigis.

Austatud lugeja ärgu seepärast jälle kohe arvaku, et inimesed siin nälgas elavad — oma leib ja leivakõrvane on ikka enamasti igal perel —, aga jutt on sellest, missuguse vaevaga leib lauale saadakse!

Maa on ju ütle mata kehv, paljas paas ja endise merepõhja kruus, millel ainult mõni hall mullakübe hulgas, nii et seda vaevalt saabki maaks nimetada, ja ütleme, Saraatovi kubermangu talupoeg, kellel on terve süld selget musta mulda adra all, ei mõistaks vist esialgu sinse «maaga» midagi peale hakata. Aga Kaugatoma kihelkonna rahvas on niisuguse «maaga» harjunud. Rannast veetakse igal sügisel ja talvel paksult meremuda peale ja hea vilja-aasta korral võib siitkandi peremees (õigem küll perenaine, mida hiljem seletame) rukkilt isegi viis seemet salve panna. Et aga niisuguseid viieseemne aastaid harva juhtub, seepärast ongi Kaugatoma mehe elu kogu aeg üks nuputamine, kuidas perel leib laual hoida.

Elu-olu. Nagu eelmise jutu järgi igaüks ise võib arvata, on siinsetel inimestel maa kõrval meri selleks kohaks, kus paadi- või laevakiiluga veelainete kündmine teinekord rohkem tulu annab kui harkadrage rannakruusa torkimine. Seepärast kipubki põllutöö enamasti naiste hooleks jääma. Mehed sõidavad suveks kas Tallinna või Riia kanti laeva- või puutööle (paljud Heinaste kandi meeste laevad ja Tallinna eesti soost pürjerite keskmised ja väiksemad puumajad on algusest lõpuni siitkandi meeste tehtud) või siis hakkavad päris laevameesteks. Viimaste ametist tulebki, et mitmed Kaugatoma mehed kiidelda võivad, et nemad meie maakeramüraka sagedasti on ümberringi ära uidanud. Need, kes lähevad kevadel suurele maale sulasteks (poisid) või suulisteks (tüdrukud), teenivad nelikümmend kuni seitsekümmend rubla suu kohta. Laevatöö- ja majatöömehed teenivad paremini — mõni üksik on neist sügisel ka kuni sada rubla koju toonud. Laevamehed saavad ühes söögiga viisteist kuni kakskümmend rubla kuus (madrus vähem, pootsman rohkem. Tüüri-meeste ja kaptenite palk on muidugi suurem ja käib laeva teenistuskasu järgi). Koju jääb ainult nii palju täisinimesi, et väikese rannaäärse koha töö tegemata ei jää.

Kohad on Kaugatoma kihelkonnas enamasti kõik rendikohad ja nõnda targasti seatud, et pidajal surra ega elada võimalik ei ole. Kaugatoma mehe talu on niisugune, et mitte üksnes koha sissetulek, vaid ka kalapüüdmisega ja Atlandi ja teiste ookeanide peal teenitud kopikad sügisel mõisa lähevad koha rendi tasumiseks. Kes niisugusel viisil teenitud kopikatest kahju tunneb ja julgeb ütelda, et need kohast ei ole saadud, vaid et lapsed neid Balti mere, New Yorgi ja Vladivostoki vahel on korjanud, siis öeldakse: «Sina olep üks raip veisloom, kes ikka röökima, ikka röökima ja ei tahtma mitte oma armas herr koorem sarvipide vidama!» Sellega tahetakse öelda: «Sina oled vastane künnihärg, kes alati ammub ega taha iket kanda.» Niisugust tänu saab Kaugatoma mees sagedasti oma vaevaga teenitud kopikate eest. Kui aasta niisugune juhtub olema, et kalapüüdmine vähe tulu toob (neid õnnelikke, kes lapsi laia maailma sisse teenima võivad saata, ei leidu igas talus), siis jääb rent võlgu. Jääb aga aasta ehk poolteise rent maksmata, siis kasi kohast välja. Kohast väljaminek on Kaugatoma mehel tuttavam kui koolijütsi abd.

Et elu siinkandis raske on, seepärast on ka mitmed Kaugatoma mehed hoopistükki oma kodupaiga maha jätnud ja ise ees, naised-lapsed takka järel, Ameerikasse, Kanadasse või Vladivostoki kanti elama asunud. Neid päriselt äraminejaid on siiski vähevõitu — üks, kaks ehk kolm saja hulgast. Enamasti käib elu nii, et Kaugatoma mees jääb teinekord küll ka kümneteks aastateks välja suurde ilma, vanuigi tuleb aga oma kodupaika tagasi, olgu siis tengelpung vahepeal paksuks kasvanud või õhukeseks jäänud (mis paraku enamasti juhtub).

Usuasjas on Kaugatoma rahvas hoopis leigeks jäänud. Varem käis siin ringi mitmete usulahkude palvevendi «tundisid pidamas», aga nüüd on rahvas ka igasuguste nelipühilaste, baptistide, adventistide ja muude «-istide» vastu külmaks jäänud, sest näha on, et ka neist miskit abi ei tule. Ka kirikus käiakse rohkem ainult sellepärast, et kirikujärgsel «mokaladal» tuttavatega kokku saada, midagi teatust edasi saata ehk mõnda muud tarvilist asja talitada. Ka ei ole koguduse ja kirikherra G. vahel läbisaamine just

kõige parem. Viimasel ajal äratas siin inimeste seas imestust järgmine lugu: kirikherra G., kohaliku paruni von R. väimees, on enesele kombeks võtnud igale oma koguduse liikmele enne surma jumalaarmu anda. Jürikuu lõpul suri R. külas R. T. nimeline vana talumees, kes aga jumalaarmu ei tahtnud vastu võtta, sest et jumalaarm kalliks maksma läheb. Nimelt nõuab õpetajaherra, et surija osa oma varandusest pärandaks kirikule vaimuliku kirjanduse soetamiseks. (Kirikherra G. on ise tuntud laululehtede kokkuseadja.) Nõnda surigi R. T. ilma jumalaarmuta, mis õpetajaherrat väga vihastas, nii et ta ei tahtnud lubada tõrkujat surnuaeda matta, samuti on ta R. T. omakseid juba mitmendat pühapäeva kantslist noominud ja hurjutanud. Kirikherra erilise viha alla langes vana pime Türgi sõja invaliid, Kaugatoma laulumeister, kes kirikherrast ja ta kangest äiapapast von R-ist laulu tegi. Asi läks nii kurjaks, et kirikherra ähvardas laulumeistri koos selle naisega kirikust välja heita. Laulumeistril enesel poleks sellest vististi suuremat keeba-külma olnud, aga et ta õrnempool väga käbe ja kange naisterahvas on, kes ülematele-vanematele igati püüab meele järgi olla, siis küttis eit kodus taadil sauna nii kuumaks, et sel muud üle ei jäänud, kui hakkas patukahetsuseks endiste lori- ja pilkelaulude asemel vaimulikke laule sepitsema. Neist õppis eit paar kõige vagamat pähe, ruttas kirikumõisa, palus niikaua ukse taga, kui ta kirikherra ette sai, ning ütles nüüd õpetajale taadi tehtud patukahetsuslaulud üles. Eide alandlikkus meeldis kirikherrale, nii et ta eide tõttu ka taadi vastu uuesti armuliseks muutus ning koguni ühe taadi patukahetsuslaulu kiriku laululehes ära trükida lasi. Laulu lauldakse viisil «Jeesus, tule minule» ja üks sahm selles käib nõndaviisi:

«Jeesus, ole abimees,
kui ma merel paadi sees.
Vesikaarest lainte möll,
käriseb mu purjepõll.»

Laul mis laul. Trükikoda saab linnas tööd, kirikumees müüb laululehti enne jumalateenistuse algust viis kopikat tükk, orel müriseb, kogudus laulab ja

õpetajaherra G. on vähemalt ühe parandamatu patuse uuesti tõetele pööranud ja seejuures ka oma maist vara kasvatanud (2000 lehte à 5 kop. — 100 rubla, millest kuuldavasti ligemale poole kirikherra enesele laululehe kokkuseadmise eest vaevatasuks arvavat). Mõni koguduse liige teist suunurka pidi küll muigab... noh, aga küllap muigajategi laul varsti teise noodi peal käib, kui õpetajaherra G. muigajate asja sama tõsiselt oma kutsutud ja seatud jumalasurelase vagadesse kättesse võtab nagu surijatele jumalaarmu andmise.

Kalapüüdmist on tuulised ilmad palju takistanud ja üleüldse on selleaastane lestasaak siamaale väike olnud. Aga loodame, et sügisel, siiapüügi aegu, viina- ja talvekuul, kalapüügi-asi paraneb.»

«Uue Aja» toimetaja Kirotar oli sõnumi väriseva südamega lehte paigutanud ja selle meelega erapooletu viitega kalapüügioludele lõpetanud (— lõpp hea, kõik hea!). Ühest küljest oli toimetuse sõnumiga rahul: ajalehe 28-nda mai number osteti kõik ära ja paar töömeest-saarlast käisid seda veel tagantjärele toimetuses otsimas. Teisest küljest muutus mõne päeva pärast tsensor «Uue Aja» suhtes palju tähelepanelikumaks. Nähtavasti olid mingid asjasthuvitatud võimud tsensori tema mugavast kroonu-unest äratanud ja nüüdsest alates ei saanud «Uus Aeg» kuni 1905. aasta korra- vabamate oludeni avaldada enam peaaegu ainustki teist säärast artiklit, mis nii teravasti oleks mõisnikkude ja kirikuõpetajate pihta käinud.

Sander Tihu (S. T.) ja vallakirjutaja Anton Saare (A. S.) uued sõnumid tõmbas tsensor aga jäägitult lehest välja. Aga ajaleht ajaleheks.

Kuigi kauge Saaremaa kihelkonna sündmused enam «Uue Aja» lugejateni ei ulatunud, ega seepärast siis elu ise Kaugatoma rannakülades veel seisma jäänud. Kajakad kisendasid endiselt mere ja ranna kohal, naised kündsid põldu ja mehed kündsid merd, kirjad käisid Tallinna, Riia, New Yorgi ja Vladivostoki vahet, ning suviti, pühapäeva õhtupoolikuti, kostis külade kiigekohtadelt pillimäng ja laul kaugele merele.

Iga kord, kui see kiigehaardam, mille istelaua peal Abula Tiina istus, suure hooga ülalt alla vuhises, pekslesid tuules tüdruku kaunikirjalise undruku ääred, valge pluus värises

tema noore sitke keha ümber, ning ta silmaterad helkisid tuld vastu mere kohal leegitsevat õhtueha. Aga Tiina ei kiljunud nagu teised tüdrukud, kes ülejäänud kolme haardama õõtsmetel kiikusid, — Tiina oli julge tüdruk.

Külasoo Sander oli üks hooandjaid. Oma seitsmeteistkümne aastaga ja väheste karvauudemetega ülahuulel ei tahtnud ta küll veel õige kiigutaja mõõtu välja anda. Olgugi et ka tüdrukud ise alles kevadel leerikorra seljataha olid jätanud, vahtisid nad siiski hoopis parema meelega juba veidi toekamaid, mitmete merede tuultes pargitud poisse, kellel oma pesapaiga küsimus hakkab pisut kindlamalt peas püsima. Aga et need toekamad praegu kas Tallinnas tänavakive sõtkusid või kusagil Botnias või Põhjamerel rooliratast hoidsid, siis tuli tüdrukutel Sandritaolistega leppida. Muidugi ei võinud tütarlaps säärase noorukitega lõopides ise seejuures midagi tõsisemat pähe võtta, sest seitsmeteistkümnepärasel rannapoisil on alles tuhat tuult jalge all. Ja kuigi ta tüdrukut kiigutades tahab enesel silmad peast vahtida ja hiljem kiigelt koju minnes sind saatmaga tikub — siis mine tea, kus taga maailmapõhjas ta on ükskord sel ajal, kui siisugused sõnad, mida ta praegu veel oma häbelikkuses kuidagi ei julge välja öelda, kord mehe suust kindlalt ja kaalukaina kukuksid.

Vaevalt küll, et Tiina koos Külasoo Sandriga mööda mereäärset teed minnes just nii mõtles: ta oli selleks alles liiga noor ja häbelik. Aga küllap Tiina peas kusagil teiste mõtete all ka midagi säärast pulbitses, sest vaevalt ta muidu Vessiku oja sillatrummil (seal, kus nende ühine kodutee varsti lõppes) oleks Sandri käest küsinud:

«On siis nüüd Külasool mõisaga asi päris katki?»

«Katki jah!» kohmas Sander.

«Nii et tuleb kohast välja minna?»

«Nojah.»

«Kas miski enam ei aita?»

«Ei aita,» ümises Sander.

«Jah, Vatlaski räägiti, et sa olla koos emaga selle «Uue Aja» kirjatüki pärast mõisahärra juures pattu kahetsemas ja palumas käinud, aga polla sind kaugemale lastud kui köögiukse ette. Kas see ikka õige, et härra pilganud ja käskinud Köögi-Emmal öelda, et tema, väike mõisaomanik, ei saavat nii suurt saksa nagu ajakirjanikuhärra vastu võtta?» usutles Tiina.

Sander vaikis.

«Ja mis siis nüüd — annate koha käest ära?» küsis Tiina.

«Mis see meie anda või võtta, koht on ju paruni oma.»

«Paruni oma küll, aga — teie ju harisite põllud ja isa raius sul uue laudagi üles.»

«Ega see tähenda midagi. Oled kord sattunud mõisa viha alla, ja...»

«Noh, aga miks sa siis niisuguse tüki lehte saatsid?»

«Ega ma üksi kirjutanud, sääl on ju teine nimi, A. S., ka es. Ma oleksingi kirjutanud kalapüügist, laulukoorist ja niisama ühest-teisest, aga just Saar tahtis seekord krõbedamat.»

«Kas vallasekretär siis teil oli, kui Girgensohn käis vanale Reedikule jumalaarmu pakkumas? See, mis õpetajast kirjutatud, pidi ikka sinu poolt tulema.»

«Noh, Saar oli sest vanaisa jumalaarmu loost juba ennegi kuulnud ja hakkas minu käest pärima. Ma rääkisin, tema kirjutas üles, ja sedaviisi siis läks — kahe peale kahasse.»

«Aga miks siis Saar nüüd seda suppi süüa ei aita, mis sedaviisi kahe peale keedetud?»

«Küll ta aitaks, aga ei saa aidata. Oleme kirjutanud sellest paruni uuest tembest, et ta meid kohast välja ajab, lehelegi, aga sääl ei juleta meie sõnumit ära trükkida. Kiri läks ka kreisiülemale, säält tuli Saarele vastus — ärgu ta segagu ennast talumeeste ja parunite eraasjadesse. Või kuidas see Saar minu eest seista saabki, vaadaku, et ise koha pealt ei lenda!»

«Ja mis vana Matis ütleb, kui ükskord sügisel koju tuleb? Annab sulle kere peale!»

Sander sülitas, ta süda hakkas tüdruku peale täis saama. Kelleks see Tiina ennast õieti peab!

«Kas sinu isa siis sulle veel kere peale annab?» küsis Sander ja astus paar pikka mehesammu. Tüdrukut, olgu tal kui tahes sile silmnägu peas, ei tohi lasta enesel üle pea kasvada.

«Mulle! Ma olen täisnimene!» nähvas Tiina vastu.

«Ei tea, mispoolest sina rohkem täisnimene oled kui mina? Seltsis olime ju leeris,» kostis Sander.

«Mina võin seaduse järgi igal ajal mehele minna, aga sul ei ole veel miskit inimeseõigust!» ütles Tiina, kergitas korra parema käega triibulise seeliku mahalingevaid volte, viskas oma pea, millel kollasekirjaline rätik oli taha

juustele vajunud, selga ja hakkas kiiremini astuma, ilmselt näidates, et ta säärase tühise kojusaatja vastu mingit huvi ei tunne. Ometi, läinud täies vaardis sammu paarkümme, peatus ta äkki, vaatas taha ning ütles järellonkivale Sandrile:

«Hea ka, et teil koht käest ära läheb! Ikka suur puumaames, ikka suur koharentnik! Küll nüüd näete ka, kuidas leib vabadiku laual maitsma hakkab!»

«Meist pole ju ennast keegi vabadikkude vastu uhkeks pidanud!» ütles Sander lepituslootuses.

«Ei pea või? Kõik peremehed peavad ennast vabadikkudest enamaks. Ja mis see sinulgi — sul oli ka nina nõnda õlearu seljas. Rendikoht käes, isa vend Ameerikas käinud kapten, ise suur lehtedele sõnumite saatja! Säh, said sa nüüd! Koht läinud ja keegi ei julge enam seda, mis sa kirjutasid, lehte sisse panna!»

«On sul siis sellest kõigest nii hea meel?» küsis Sander, endal mingi veider maik suhu kippumas.

«Sinuga ei saa ju üldse rääkida! Säälsamas nina püsti, säälsamas läheb käes haledaks. Noh, su tee pöörab siit ära, ema sul juba ammu valutab kodus südant, et ei tea kus Sassi-poju nii kauaks ära jääb, äkki kusagil küla peal! Mine siis pealegi, head aega!»

Nüüd märkas ka Sander, et nad tõesti olid jõudnud Arila männiku otsa, kus suurelt rannamaanteelt jalgrada Ruusna küla peale ära keerab. Kõigest sõnelemisest hoolimata püüdis ta veidi tugevamini Tiina kätt suruda. Ja siis oligi Tiina läinud, ta kerged kärmed sammud kaugesid kiiresti. Nüüd oleks Sandril olnud viimane aeg talle järele minna, aga ta kartis ennast teise silmis viimati päriselt narriks teha ning jäi paigale. Jalgadel polnud mingit tahtmist ka veel kodu poole astuma hakata, ning ta aina seisis ja seisis teeveerel ja vahtis sinnapoole, kuhu tüdruku hele rätt mändide õiste varjude alla oli kadunud.

Ilm oli vaikne, tuult peaaegu polnudki, ning pärast Tiina sammude kaja kustumist oli Hullumätta kauge tume kohin veel ainsaks hääleks, mis kusagil öövaikuse põhjas kumises.

Sander seisis tüki aega nõutult teeveeres, pöördus siis ringi ja hakkas aeglaselt kodu suunas astuma. Ema ootab, et kus Sassi-poju nii kauaks ära jääb — see tüdruku pilge tegi kojumineku vastumeelseks, aga kuhu sa ikka lähed? Oma loomu poolest polnud Sander mingi mürtsutegija.

Mõni teine külapoiss oleks Tiinale järele läinud ja hiljem, kui tüdruk juba magamas, Abula vabadikuõue väriku hingedelt ära tõstnud ning selle salamahti üles laudakatusel harjale tirinud. Kui paras poistekamp koos, siis niisugust nalja ju teinekord ennasttäis tüdrukutele tehti — aga sellel oli tüdruku suhtes alati pisut nagu halvustav maik juures. Sander ei tahtnud aga Tiinale sõrmeküüne võrdki halba teha. Kuid miks siis Tiina tema vastu nii turtsakas oli olnud?

Juba iidsetest aegadest alates on naiste loomus meestele mõnevõrra mõistatuseks olnud, selle kallal on nii filosoofid kui ka tavalise mõistusega mehed palju sõnu ja tinti raisanud — ja ei taha uskuda, et nooruke Külase Sander sel 1901. aasta vaikselt juunikuu ööl nukra südamega kodu poole lonkides oleks naiste loomuse meestepoolsel mõistatamisel senistele saavutustele midagi olulist lisanud. Tiina jäi kõigest Sandri mõistatamistest hoolimata Tiinaks, kuid Sandri enese mõtted kippusid vägisi käest lagunema, liiva jooksmas. See oli ju alles paar kuud tagasi, kui talle lisaks prii lehele oli «Uue Aja» kontorist ka paari rubla suurune esimene honorar kätte saadetud. Siis oli tema rõõm muidugi suur olnud ja korra oli tal isegi säärane mõte läbi pea jooksnud, et — pagan seda teab, kui hakkaks viimaks päris kirjameheks? Ka Bornhöhel polnud ju miskit suurt ülikooliharidust ja oli ainult seitsmeteistkümnendaastane, kui oma «Tasuja» kirjutas.

Nüüd aga ei maksa enam säärasele asjadele mõeldagi — nüüd — nüüd peab hakkama hoolega mõne laevakoha järele ringi vaatama.

Neljas peatükk

ügis oli käes. Hall, vihmanõrisev taevas tõmbus kord-korralt ikka enam koomale rahutu, vahuse mere ning tuules oigavate rannametsade peale, ning linnud, otsekui kartes, et taevas neid päriselt vastu märga randa surub, lendasid üksteise järel pikkade ridadena lõuna poole.

Nõnda tegid linnud, kellel olid kerged kondid ning sulised tiivad pikkade lendude jaoks. Nad pöördusid kevadel tagasi, sest siin, selles rannakruusas ja tumerohelistes madalates kadakates olid nad munadest välja koorudes tundnud oma tiivaudemetes esimest tuult ning siin oli isa või ema neile noka vahele pistnud esimese kalaimu — siinsamas tahtsid nad tuleval kevadel ka oma pojad välja haududa.

Ning omamoodi pesakohaks oli see kivine, tuuline rand kujunenud ka inimestele, üksnes nende tuleku- ja minekuajad olid lindudele vastupidised: nad läksid kevadel, sügis oli aga selleks aastaajaks, mil nad oma kodukatuste alla tagasi pöördusid.

Aga Pime-Kaarli ei saanud minna ega tulla ei sügisel ega kevadel, ta oli nagu see raagus tiibadega harakas, kes kurvalt kraaksus All-Revala pisikese, kivise õuekrundi üksiku pihlaka otsas. Harakas veel siiski kraaksus, mida tahtis, aga temal, Kaarlil, polnud juba kevadest saati sedagi mahti, — ta pidi nüüd niisuguseid laule tegema, mida õpetajahärra Girgensohn tahtis:

«... Jeesus, ole abimees,
kui ma merel paadi sees...»

Nõnda lasi õpetajahärra teda igaks suureks pühaks oma paarkümmend salmi valmis treida. Riti õppis salmid pähe ja jooksis siis nendega kirikumõisa, kus õpetajahärra käs-

kis need köstril üles kirjutada ja mõnikord ka laululehtedel ära trükkida. Alla pandi: Kaarel Tihu, pime laulik Kaugatomal. Korda paar oli õpetaja talle laulude eest ka mõne kopika saatnud. — Einoh, raha rahaks, kellel see sularaha vastu, — liiati veel Ritil! Aga Kaarlit ennast hakkas kogu see jant juba pikapeale ära tüütama. — Ja see viimane käsk sealt kirikumõisast, et Kaarli peab ühe laulu ka keisrihärä nimepäevaks tegema... Muidugi, kui kõik oleks olnud nii nagu mineval aastal, siis poleks Kaarli ammugi oma vana pead keisrile kiidulaulu tegemisega vae vama hakanud. Tema, Kaarel Tihu, oli keisrihärä vana isa, õndsa Aleksander II eest Türgi sõjas võideldes oma ihutervise ning silmanägemise kaotanud, ja kuigi ta selle eest tasuks pensioni sai, ei tohtinud keegi teda sellepärast veel riigi ega valitsuse ees võlglasteks pidada. Nüüd aga, pärast seda kevadist lugu, kus ta võrkeaias purjus peaga oli teinud pilkelaulu paruni ja kirikhärä enese kohta, pidi eluga na ettevaatlik olema. Külasoo rahvale oli juba Sandri ja vallasekretär Saare kirjatüki pärast tuul alla tehtud, ja pisku puudus, et teda, Kaarlit, oleks riigivastaseks tembeldatud — ikka sellesama laulu pärast. Räägitakse, mujal maailmas pidavat see asi vabam olema, aga siin, Vene keisririigis, on kõik elu ja astumine nõnda nõõri järgi, et paari viltu sõna pärast oled mässajate ja hobusevaraste killas, karda kardavoid ning Siberisse saatmist.

«... Jah, ei aita midagi, peab ikka keisrihärä kiituse laulu valmis pusima, siis on elu kindlam, keegi ei või mind siis enam vähemalt riigivastaseks tembeldada. Kui paneks õige uue laulu «Nüüd kallid hinge õnnistus» viisi peal hakkama, mis siis ikka, ja ütleme, esimese salmi katsuks nõndaviisi kokku seada:

«Küll suur on Vene keisririik
ja kange tema keiser!

«Löö türklasele kõhtu piik!»
nii hüüdis meile keiser.

Tsaar laiskadele säru teeb
ja süda temal rinnus keeb —
kui türklane sai kolki!»

See salm oli tal juba varem ühte äärt pidi valmis mõeldud ja peaks niiviisi minema, aga teise salmiga oli häda. Siin peaks juba keiser ise nimepidi sees olema. Millega

saaks selle va Nikulai riimi ajada: Nikulai — sai, Mai, Kai, pai, lai, ai, rai, vai.

Vihmasagar rabises vastu akent. Kadakalusikal oli just seal kohal, kuhu pidi tulema leemelohk, oksanäss sees, noa ots oli nürivõitu ning ka laul ei tahtnud välja tulla.

Bestsaadik, kui Riti suvel Kaarli teejuhi Joosepi minema peksis, oli tema, pimedana elu muutunud nii halliks ja tui- raka, et vahel tuli säärane tüdimus peale, nagu tahaks löüa käega nii korvidele, puulusikatele kui ka laulujamale. Tema, Kaarel Tihu, on ju kunagi ka mees olnud! Mees, kelle käes saag laulis, kirves paukus ja laevakaared nagu mängides kohale läksid, poiss nagu osi, kellele tüdrukud pühapäeval kiige all kaugele järele vahtisid!

Ei, asi ei seisa ainult selles, et ta siis oli noor ja nüüd vana, siis terve ja nüüd silmitu sõjasant, — juba siis, terve peast, olid ta loomuses mõned nõrgad kohad. Ta oli liiga pehme, liiga järeleandlik, liiga käsutäitlik. Sõda on muidugi sõda, ja kui sa kord juba seal oled, siis pole enam midagi parata, — aga kas ei võinud ta teha niisama nagu tema leerivend Sarapuu Jaan, kes ei läinudki liisku võtma, vaid siitkandist enne sääred tegi! Varpe Jaak lõi endale kirvega jalapöia sisse, pääses seetõttu liisukorrast, ja kuigi jäi vasakut jalga liipama, olid mehel silmad surmatunnini peas. Noh, suurem hulk täitis küll tsaari käsku, aga pidi siis just tema nende vagade tapalammaste seas olema! Kas tema poleks Jaani kombel võinud jalga lasta — mis ankrud teda siis siin nõnda pidamas olid! Kui ta Karsi alt pimedana tagasi tuli, läks Mari nagunii teisele ja ema surmatund jõudis ikka omal ajal kätte, oleks ta nüüd siin või teises maailma otsas olnud! Ka võimalusi oleks minna olnud — kuidas siis, kes saab merd kinni toppida! Ainult enese viga, polnud küllalt kangust. Oli ka siis liiga järeleandlik, kui lasi Ritil ennast altari ette talutada, pehme oli sel kevadel, et lasi Joosepi ära ajada, kes talle väga südame külge oli kasvanud, vähe kangust on tal ka praegu, et õpetajahärrale ja Ritile järele andis ja neid kahetsus- ja kiituse laule tegema hakkas. Niisama ähvardus, tühja nüüd teda selle kevadise lorilaulu pärast Siberisse oleks saadetud, ja kui Girgensohn oleks tahtnud teda kogudusest välja heita — eks siis heitnud!...

... Aga kui oleks äkki pension ära võetud, mis sa hing siis kostad! Nalja nad ju seekord ei mõistnud, näe, Külasoo rahvale tehti tuul alla! Mis see õpetajahärral suurem asi

kubernerile pisike sapiska valmis visata, et vaadake, kõrgeisündinud kõrgeauline, see ja see sõjavigane säääl ja säääl ei ole enam kroonu pensioni väärt, teeb kahtlasi laule — ja oled ka nendest kopikatest ilma! Kuhu sa edasi kaebad? Kuigi ehk keiser ise ta hädast hooliks — on ta ju keisri õndsa vanaisa eest võideldes oma silmad jätnud — ei ulatuks vallasekretär Saare tehtud palvekiri ometi keisri enese palge ette — küll parunid, kes nagu herilased keisri ümber sagivad, juba selle eest hoolt kannaksid.

Kaarli ohkas jälle ja hakkas mõtlikult piipu panema. Kui ta siiamani pole suutnud sirge ja kange mees olla, siis nüüd kipub see päris raske olema, kui sa endal hinge sees hoida tahad. Ja imelik asi, aastaid on juba rohkesti, aga surra veel ei tahaks! Tahaks näha, mis sest maailma-värgist õieti välja tuleb! Buuri sõda hakkab nüüd läbi saama, buurid tehti vagaseks, aga ikka kuulukse maailm veel hõõrumist täis olevat, tehakse suuri masinaid ja värkisid valmis. Ühed tikuvad ära üles õhku, teised topivad ennast jälle kalade kombel vee alla. Vanasti räägiti, Jeesus käinud vee peal, ja seda peeti suureks imeks, mida Peetrus ega keegi teine ei suutnud järele teha. Kui nüüd Tse-peliin oma õhulaevaga pilvede all tõesti seegama hakkab, nagu lehed kirjutavad, on see alles temp, millega isegi Mooses (keda Kaarli selleks kõige kangemaks prohvuseks pidas) pole hakkama saanud...

Kell võttis vanade ärakulunud rataste ragisedes hoogu, rõhatas ja lõi üheainsa ragiseva löögi. Mis ta siis nüüd õieti on — üks või juba pool kaks? Nii see aeg läheb, vihm rabi-seb ja tuul puhub. Teab, kuhu see Ritigi siis nii kauaks jääb? Suvel oli Joosep, hoolimata sellest, et Riti ta kevadel tüli ja kisaga minema kihutas, teda, Kaarlit, paar korda veel pool-salamahti vaatamas käinud. Nüüd pole enam näha — või see uus peremees talle ringilonkimise eest leiba annab! Kahju on poisist, tuline kahju, õieti nupukas teine — peaks õigupoolest koolis käima ja ahukaadiks hakkama! Kui ta, Kaarli, nüüd keisri kiituselaulu siiski valmis teeb ja õpetajahärä selle eest raha annab, peaks ta katsuma rublat paar Joosepile pihku pista, las ostab enesele raamatuid, nende peale oli poiss eriti maias...

— Ja-jah, oksanäss on juba leemeaugust välja uurista-tud, lauluga on ta aga ikka endises kohas. Kirikulauluraa-matus on trükitud üks suure kuulsa mehe tehtud laul, mis, nagu Kaarli mäletab, ütleb nõndaviisi:

«Issand Jumal, võta kaitsta,
meie keisrit armuga.
Anna talle rohkest' maitsta
oma heldust lõpmata.
Hoia oma võitnud meest
pahareti nõu eest!»

Ega sellel laulul ka viga pole: või neid paharette vähe ringi liigub! Kuulda on, ja ka raamatutes on sellest kirju-tatud, et see keisrite elu pole nii kerge ühtigi, nagu mõni seda kõrvalt arvab, kes ise selle au sees pole olnud. Muud-kui igasugused pommid ja kihvtikarikad kogu aeg su ümber, vaata ikka ette, kuhu sa astud ja mida sisse sööd! Beepärast ollagi neil kogu aeg kibe valve ümberringi — pääsimees kaitseks kannul, kui lähed kimmergusse (ega keiser kartulimaal käi!)... Ja naised — olgu proua või niisama eit — ega sa hullusid uskuda tea. Või on säääl Venemaal siis neid vähe olnud, küll Sohviid ja Katariinad, ei Riti oma õelusega pääse neile ligilähedalegi. Suu ees teeb sulle mesimagusa näo, aga omal kurruvahed kihvtipillisid täis, mine sa tea, kuidas või mis ajal ta sulle neist mõne sisse poetab. Või tarvitseb tal sind siis iga kord ise tappa! Annab, ütleme, oma armukestele käsu kätte, et kulla orlohvid ja potjomkinid, läkitage vanamees teise maailma — nagu Katariina II oma pödura Peetriga tegi.

«... Hoia oma võitnud meest
pahareti nõu eest!»

Jah, aga laulusõnast võib ka teistviisi aru saada. Ütleme, et selleks keisri paharetiks polegi ta eit, Potjomkin ega mõni muu inimene, vaid keisrile enesele poeb paharet sisse ja hakkab keisrile igasugu kurja nõu kõrva sosistama. Sant lugu — kangesti sant lugu! Kui, ütleme, temale enesele, Kaarlile, paharet sisse läheks, mis suuremat kurja tema nüüd nõnda maailmale saaks teha? Ei ta pääse monopoli tilka viinagi tooma, et võtaks pea soojaks ja teeks Ritile pisut tirulit! (Ja mis suurem kuri seegi nõnda oleks, tõtt öelda kuluks see Ritile päris ära!) Kui aga keiser oma noka täis võtab ja mässama hakkab — oi-oi, Liisu! (Nagu vana Pitkanina Aadu ütleb.) Ta võib tervele riigile hirmsa keeru peale käänata, et rahvas muudkui oigab käes, võib teiste

riikide vastu sõja lahti lüüa ja terve maailma segi tampida — oi-oi!

«... Hoia oma võitnud meest
pahareti nõu eest!»

Võta asja sellest või teisest küljest, ikka tuleb välja, et selle laulu tegija polegi mingi rumal mees olnud. Ja tema, Kaarli, peab oma laulu sekka ka vähemalt viimases salmis katsuma pisukese müksu poetada...

Kaarli jäi teraselt kuulutama: aia taga teerajal kostsid sammud. Kaarli võis tuttava inimese tüki maa taha sammudest ära tunda. Ei, ei ole Joosep! Tihedad, käbedad, karmed sammud — Riti ise. Kaarli ohkas ja hakkas kadakalusikale hoolega viimast lihvi andma.

«Noh, on sul laul valmis või?» küsis Riti oma vihnamärga rätikut peast võttes ning seda pliidinööri laiali raputades. «Köster oli Siimule öelnud, et laulu on kohe tarvis. Ma pean veel täna minema seda köstrile üles ütlema.»

«Kaks salmi on küll valmis, aga kolmandaga on veel pusimist,» kostis Kaarli.

«No oled sina ka see viimane veni! Köht täis, tuba soe — mis sul puudub! Pane lori ja roppust kokku ajama, küll see sul juba rops-rops koos on, aga hakkad niisugust laulu tegema, mida tarvis ja mille eest ka mõne kopika saaks, siis on sul kohe pea laiali otsas.»

«On siis tõesti täna vaja, ehk võib kuidagiviisi homseks jääda?» püüdis Kaarli enesele ajapikendust välja kaubelda.

«Ei ole siin miskit homset. Ma panen pliidi alla tule ja söödan pörssa ära — olgu sul seks ajaks salm koos!» Ning Riti, võtnud ka märja ülekuue seljast ja selle kotta varna riputanud, hakkas pliidi alla tuld panema.

«Tsaar nagu isaks meile on,
ta meie rõõmustajaks —»,

sättis Kaarli kokku kolmanda salmi algust. Riti käis paar korda toa ja pörssakuudi vahet, koksis õues kuuri all pisut hagu raiuda ja tõi need tuppä. Viimane sületäis, mis ta tõi, olid kadakad, seda oli nii haisust kui ka tulesärinast tunda.

«Noh, kaugel sa oma järjega oled?» päris Riti.

«Lõmpsid siin edasi-tagasi uksest käia, ajad vägisi mõtet laiali.»

«Oh sa heldus, terve hommikupooliku istub nagu nui nurgas — kas sul siis aega vähe oli! Nüüd nagu hellik kana pesa peal, uksest käia ka enam ei tohi! Noh, lase tulla, liipalju kui valmis!»

Riti torkas uued kuivad kadakaoksad pliidi alla. Supipada hakkas podisema ning ei aidanud Kaarlilgi muud nõu, kui pidi hakkama laulu Ritile ülesütlemisega algust tegema, nii hea-halb kui see ka oli. Viimane salm, mis on ju laulu juures kõige olulisem, käis Kaarlil lõpuks nõnda viisi:

«Tsaar õpetajaks meile on,
tsaar on ka meile isaks.
Ei saa ta vastu ükski von—
kui kangest' ka ei kisaks!
Sest laula õnnest, Saaremaa:
«Oh Jumal, keisrit õnnista
ja Vene riiki hoia!»»

«Aga miks sa niiviisi oled teinud, et «ei saa ta vastu ükski von —»?» päris Riti.

«Kas see oleks siis su meelest parem, kui ma niiviisi ütleksin, et «ei saa ta vastu ükski konn». Niiviisi ei või ju öelda, mis tsaaril konnadega asja, see on keisri pilkamine.»

«Aga niiviisi sa pilkad mõisahärrasid, nii ei tohi ka olla!»

«Kuidas ma pilkan! Kõik krahvid, vürstid, isegi suurvürstid peavad keisri ees pea longu laskma, parunitest ja muudest vonnidest rääkimata. Ütle, kus on see mees, kes saab Vene riigis keisri vastu!»

Selle viimase Kaarli väite peale ei mõistnud Riti järsku midagi kosta. Aga kuna tal laul seekord kergesti pähe ei jäänud, lasi ta seda Kaarlil enesele ikka uuesti ja uuesti korrata.

«Ei, siiski ei lähe,» ütles ta lõpuks. «Viimase salmi pead uuesti tegema.»

Nüüd hakkas aga ka Kaarli kannatus katkema.

«Mis kuradima sensuriks sina siis ennast paned, et sina tead, mis aitab ja mis ei aita! Ühtemoodi peab ju laul riimis olema: tsaar õpetajaks meile on! Noh — «on», millega läheb «on» riimi? Konn, von, tonn, jonn, nonn... Laul on

riimis, mõtted liimis, keda kuradit sa enam siin kallal kaa-
gutad!»

«Selles laulus on konks parunite vastu sees ja niisugust
laulu ma õpetajahärrale üles ütlemas ei hakka. Parunid ja
keisrid on üksmeeles, sina aga teed, nagu oleksid nad teine-
teise vastu.»

«Aga miks ei või nad vastamisi olla — tsaar on vene-
lane, vonnid saksad!»

«Kui keiser oleks sakslaste vastu, siis poleks ta läinud
omale Saksamaalt naist võtma!»

«Võib-olla on keiser oma sakslasega niisama hädas nagu
mina sinuga.»

Nüüd Riti ohkas, mida ta elus üldiselt harva tegi. Tava-
liselt tähendas see kas vihma või tormi, täna oli tal aga
hoopis midagi muud varuks, kui ta vaikse, õpetliku hää-
lega ütles:

«Omal pole silmi enam ammu pääs, aga süda ja suu ikka
veel täis seda lolli Reinuõue Tihude uhkust, olgugi et üks
Tihu teise järel muudkui kukub. Külase Matis peksti
kohast minema, ja nüüd on ka kaptenimehe laul lauldud.»

«Mis — laev on hukka läinud või?» ehmatas Kaarli.

«Laeval pole häda midagi, laev on alles, aga mees on
hukas,» ütles Riti tähendusrikkalt. «Mis sa sest kulbivar-
rest enam liibid, kabi nüüd laua juurde. Sööda ja kata sind,
palu ja hädalda su pärast õpetajahärra juures, et sind
kirikust välja ei heideta, aga kus tema ju ka suur Tihu!»

Supikõrt oli vesine ja magedavõitu, kuid Kaarli ei jul-
genud nuriseda, ainult kobas käega sinnapoole, kus arvas
laual kala olevat, ning kõhatas küsivalt.

«Mis sa siin kõhid ja kaabid, kas sul keelt suus pole!
Säh, tursk on siin, söö — aga vaata, et sa õhtuks ka pisut
jätad! Enne uhkustasid ikka oma rikaste sugulastega, nüüd
olete ühed näljarotid kõik!»

«Räägid niisugust mõistujuttu. Mis siis selle Tõnisega
õieti lahti on?»

«Lahti jah — kohast lahti! Uhkus tuleb ikka enne lan-
gemist. Nüüd, kui viimati Vesilool Hollmanni juures see
reederite koosolek oli olnud, ajanud Tõnis oma nina liiga
püsti, et näed, muudkui tema aga sõidab ja teenib, ja haka-
nud omale suuremat palka välja tingima. Vanal Hollman-
nil enesel saanud viimati hing täis ja öelnud, et kuhu sa
ikka sõidad, kui sul laeva all pole. Öelnud Tõnisele kap-
tenikoha üles. Jutud käivad — Tõnis läinud juba nii üle-

käte, et hakanud Hollmanni noorele emandale ligi tik-
kuma. Säh sulle nüüd, pole enam kohta ega ametit!»

«Ah, mis jutt see on?» küsis Kaarli nii üllatuse kui umb-
usuga. «Kesse rääkis?»

«Kesse rääkis?» osatas Riti. «Üügu rääkis.»

«Noh, kui Üügu rääkis, siis teadagi! Kadedusejutt!»

«Siis on see ka kadedusejutt, et Tõnis tahta uut laeva-
kampa teha. Varsti pidada siitkandi mehed Külaseol koos
olema. Noh oodaku, laev pole kaevuküna, laeva juba palja
jonni ning uhkusega valmis ei tee, laev tahab oma kümneid
tuhandeid rublasid. Hakkavad suure parinaga päale ja —
kaovad sinnasamasse, kuhu teisedki Tihude asjad...»

Kui Riti oli minema rutanud, jäi Kaarli pisut uimaselt
ta kärmelt kaduvaid sammusid järele kuulatama. Teised
mehed löövad kamba kokku ja hakkavad uut laeva ehi-
tama — tema aga...

«Tsaar õpetajaks meile on,
ta on ka meile isaks...»

Ah kurat! Riti ja Girgensohn võivad seenele sõita!

«Peterburis, pealinnas,
keiser sõitis...»

Ning Kaarli, tõmmanud endale lambanahkse abukasuka
selga, astus õue, kuulatas veel kord tuule suunda ning hak-
kas jalgadega ja kepi abil teed Külaseo poole kobama.

Viies peatükk

Kus suitsu, seal tuld — vähemalt seekord oli Riti jutul suur osa tõtt järel. Samal ajal, kui Pime-Kaarli üle kivise ja kadakase välja oma teed Külasoo poole kobas, astus pikk rühikas mees kindlal sammul läbi rannametsa Ruusna küla poole. Tuul raputas äsjasest vihma-
hoost puudele jäänud piisku okstelt ta turjale, loikudest läbisammumisel lirt-
sus vesi ta saabaste all kõrgele, mees aga — see oli kapten Tõnis Tihu — ei pannud tähele ei ilma ega maad, muudkui astus edasi pikkade sammudega ja oli oma mõtetega ametis.

Vana Hollmanni viimane suur vihaplahvatus pidi olema kindlasti enne kaua aega kaane all käärinud nagu mul-
lune õlu kinnises nõus, muidu poleks ragin, millega see lõpuks välja purskas, nii kange olnud. Pagan võtaks, ei see vanamees päris jõuetu olegi, kui ta alles nii rängalt vihas-
tada jaksab. Ja mida sa ta hulluga peale hakkad? Jah, olek-
sid nad üheealised, iseasi, aga vanamees on tast vähemalt poole vanem, kõlbaks hädakorral ta vanaisaks, ja kuidagi ei sobi ta külge kätt panna. Nii suured saksad pole nad kumbki (võib olla, et vana Hollmann siiski ennast selleks peab), et mõisnike kombel püstoleid plöksutada. Hulga inimeste ees teotamise pärast kohtusse anda? Mõne enda kasuks tunnistaja tema, Tõnis, ehk leiaks, kuigi keegi nal-
jalt ei taha kohtusse tulla ning ka kohus hoiab kindlasti rohkem Hollmanni kui tema poole. Praegu vähemalt, et tast aga lahti saada, makstakse ta laevaosa välja, — koh-
tust ei tea aga ette öelda, et protsess siin igas punktis tema kasuks lõpeks. Vaevalt nüüd küll neist mõnest purjeriide-
sotist ja pukseerimisrahast, mis suuremana olid näidatud, mingit numbrit saab teha, sest ametlikult on asi korras, paberitel õiged allkirjad all, kuid igal kaptenil on asju, millest võib tolmu keerutada. Praegu näib igatahes vana-

mehel veri kõvasti tema vastu sarve all seisvat ja vaevalt ta millestki kõrvale pörkab, seda enam, et tal asja pea-
põhjuse enesega ei sobi lagedale tulla. Iseasi, kui ta ennast Anetest lahutada kavatseks, praegu aga ei paista ei siin ega seal midagi niisugust kavatsusel olevat: prouake kud-
rutab jälle nagu turteltuvi vanamehekännu ümber ja vanamees laseb Anetele uuesti armulikult kingituste-
vihma kaela sadada, üksnes tema, Tõnis, on nüüd kõiges süüdi...

Kust pagan see vanamees neist asjust haisu ninna on saanud? Liisu? Ei, Liisu on liiga uhke, et niisugustes asja-
des keelekandjaks hakata. Kas mitte viimati emand ise kartuses, et vanamehe varandusest hoopis ilma võib jääda, mingis patukahetsushoos, mingis tahtes uuesti vana usal-
dust võita sellele kõike välja ei lobisenud? Kurat sa neist peentest emandatest aru saad, mis nad õieti tahavad või kavatsevad, olgu ta Ameerikas või siin maakera teises kül-
jes!

Jätkub tembutamisest!

— Või nüüd see Liisugi päris ilma viguriteta, aga Liisu tembud tulevad rohkem südamevalust kui südameetusest ja neist võib pika punnimise peale kuidagi aru saada. Nüüd tarvis uue laeva kiil maha panna, Liisuga paari minna ja korraliku inimese elu elama hakata — ta pole enam poi-
sike, varsti on juba nelikümmend aastat turjal. Kohus jäägu kohtuks, hea, et kogu jandist paraja raha ja terve nahaga tulema pääses!

Uue laevakamba kokkulöömine polnud muidugi mingi lihtne asi. Peaaegu kõik Kaugatoma kui ka naaberkihel-
kondade üksikud jõukamad rannamehed olid koondunud Vesiloo Hollmanni laevakompanii ümber, ja hoolimata sellest, et neil Hollmanniga mõnigi kana kitkuda oli, ei tahtnud nad nii kergesti ka vanast, laiade sidemete ja usaldusega ettevõttest lahku lüüa. Talitaja Jaan Puu-
manni — Rässa-papa (nagu rahvas teda kutsus) — oli tema, Tõnis, suutnud küll juba kõhklema panna, aga seni oli talitajalgi veel vana Hollmanni juures osa sees — võib-
olla jääbki sisse? Kolmemastilise parklaeva ehitamine (väiksemaga ei tasu jändama hakata) maksab vähemalt oma kolmkümmend tuhat rubla, tal enesel on aga vaevalt kolmandik sellest summast koos. Naisevõtuga ta seda asja ei paranda, sest Liisul on võib-olla ainult sadakond rubla hinge taga. Ja mida vend Matiski aidata võib?

Jõudnud metsaveersele Arila kadakaväljale, peatus kapten Tõnis Tihu kõhklevalt jalgrajal, kui madalate, raagus Aoniidu puude tagant Ruusna küla kolme pukktuuliku tiivad ja rehehoonete õlgkatuste harjad paistma hakkasid. Siit eemalt vaadates tundus külmadest vihmadest halliks leotatud küla oma madalate majade, kivi- ja hirsaedade ning nende vahele kiilutud kehvade karjamaa- ning põllusiiludega õieti vaene ja nukker. Mis võib siit head tulla? Iseasi, kui ta võtaks ette julge sammu, pöörduks ringi ja läheks mõisa, mille kahekordse härrastemaja valged korstnad ja plekk-katuse serv laheveerse mõisapargi kõrgete puude tagant paistavad. Ega vana Rennenkampf rahata mees ole, kuhu siis need rendituhanded ikka kaovad, mis ta igal aastal mitme küla pealt kokku võtab?

Kuid samas muigas ta isegi selle teab kust äkki pähekaranud mõtte üle, astus otsustavalt üle koobati ning hakkas mööda marraskilesöödud põllupeenart uuesti pikkade sammudega Külasoo poole astuma. Ennem läheb maailm hukka, kui et parun Fromhold von Rennenkampff hakkab Reinuõue Reinu pojapoja, Külasoo Matise vennaga seltsis Kaugatoma rannas laeva ehitama! Jah, iseasi, kui vana Hollmann paruni poole pöörduks. —

Kui Tõnis Tihu oma kunagise kodu, Külasoo renditalu uksest sisse astus, valmistuti rehetoa, mis nüüd hilissügisel jälle peretoaks oli kohendatud, parajasti vidusetunni vastu. Sügisöhtul, eriti vihmase sügispäeva öhtul, läheb rehetares juba varsti pärast lõunasööki nii hämaraks, et teravam silmitsemist nõudev töö vägisi käes kipub untsu minema. Kuna aga ka petrooleuminõu tagakambris ikka liiga ruttu tühjaks kipub saama, ei süüdanud perenaine lampi enne pärispimedat. Seepärast vidusetunnil, päevalge ja lambivalge vahelisel ajal, püüti teha niisuguseid töid, millega hädapärast ka poolkäsikaudu toime tuleb. Et peente silmadega angerjamõrra pära parandamine rohke- mat valgust nõudis, lükkas Külasoo meespere, Matis ja Sander, mõrra nurka kokku ja asus parajasti vana laevatrossi kallale, et sellest uute noodaselistest jaoks takku saada. Perenaine Viia keris lõimelõngu, kuna vana Anu, kelle silmad enam valgeski suurt ei seletanud, nurgas oma koikul kükitas ja varras varda järel sokisilmi luges.

«Tere!» ühmas Tõnis jalga üle kõrge lävepaku tõstes ja ust enda järel kinni tõmmates. Ukselink jäi talle aga pihku, sest väljast sisse astudes tundus tuba nii pime, et

silmi silin järsku midagi ei seletanud ja seetõttu ka jalg tõrkus läve eest kaugemale astumast.

«Noh, heldene aeg, Tõnis, tere, tere!» ütles perenaine Viia püsti tõustes. «Mis sa siis nagu võõras sinna ukse ette seisma jäid, astu ometi lähemale!»

«Tulen, tulen, silmad juba harjuvad!»

«Ma juba enne ütlesin,» tõreles Matis perenaisega, «võta tuli üles, — ei see mõni kopik, mis õli peale kulub, sind ikka enam päästa ega Külasoo rentnikuks jätta.»

«Siis on asjal tõsi taga — minek käes?» küsis Tõnis juurderutanud perenaise kätt raputades.

«Minek on käes. Jüripäevaks peab Külasoo Tihude tõust puhas olema,» ütles Matis ning riputas oma kuulsa ja rikka venna märja kaptenimütsi ja kollase õlimantli siiasamasse ukse kõrvale puunagi otsa.

«Mis sa's siia, vii kambri, seal puhtam!» ütles perenaine.

«Kõlbas siinsamas rehetoa nurgas ilmale tulema, kõlbab siinsamas ka oma kaptenimütsi hoidma. Varsti nagunii võõrad sees ja või tal siis enam siia otsimist,» kostis Matis ja nõnda jäigi Tõnise tore, tärniga kaptenimüts kogu öhtuks ning ööks rippuma Külasoo rehetarre sellesama läbisuitsunud puusagariku otsa, kus kunagi poisipõngerja Tõnu (nagu Tõnist noorena kutsuti) vana katkine mütsilodu oli rippunud.

Kapten ulatas vennale pooletööbise, perenaise kätte pistis aga kirju sitsrätiku, mis tõrkudes (nagu see kombeks), seejuures ometi tänuga vastu võeti. Sander oli senikaua lambi põlema pannud, nüüd nägi Tõnis ka ema Anu koikult üles otsida. Tema pihku pandi kompvekikarp, kuhu viierublaline kaane alla oli poetatud, — hea, kui vanainimesel on mõni kopikas oma raha tagavaraks. Sander aga sai kingiks soome pussi — toreda pea ja laia tupega.

«Mis sa nüüd ilmaaegu kulutad,» tõreles perenaine, «või see raha sinulgi maast leitud!»

«Maast sain ma oma viimase raha siis, kui kümne- või üheteistkümnenda aastase poisina Ruusna mõisa peremamslile maasikaid viisin, pärast seda pole ma küll juba ligemale kolmkümmend aastat maast midagi leidnud,» naljatas Tõnis, ning otsides oma tooli jalgadele ema Anu voodi lähedal krobelistel kivipõrandal tugipunkte, viis jutu teisale: «Isa on siis nüüd juba kevadest saadik mullas,» ütles ta.

«Jah, saatsime sulle vana Hollmanni kaudu kirja, said sa kätte?» küsis Viia.

«Kätte sain küll, aga isa oli siis juba ammu maetud.»

«Eks naistel selle matmisega siin tegu oligi,» ütles Matis, «ma ei saanud ju ka Häädemeestelt ära, laeva juures oli parajasti kibekiire plangupanek käsil. Olid siis siin va Girgensohniga maadelnud — «armas heng» pole ju kuidagi tahtnud lubada isa kirikaeda matta, vägisi ikka kirikaia taha auku!»

«Ikka sellesama pärast, et isa jumalaarmust ära ütles?» küsis Tõnis.

«Sellesama pärast nüüd üksi — kes see Girgensohn siis on — Rennenkampfi väimees, teadagi! Köster ometi viimaks...»

«Ah, mis see köstergi, kõige enam oleme ikka tänu võlgu Laiakivi Kustile,» parandas Viia mehe sõnu.

«Nojah, Kusti kaevanud öösel salamahti haua vanasse Reinuõue meeste hauakohta valmis, ja kui isa juba oli mulla all, siis alles mindud köstri juurde.»

«Üles kaevata ei lastud?» küsis Tõnis.

«Paljuneks sääli puudu oli,» kostis ema Anu kärisev vanainimesehääl, «Kella-Peep saadeti juba labidate järele. Lubasime kõik terve suguseltsiga vene usku minna, siis...»

«Tõega või?» imestas Tõnis.

«Mis tõega — hädaga!» ohkas ema.

«Ja aitas?»

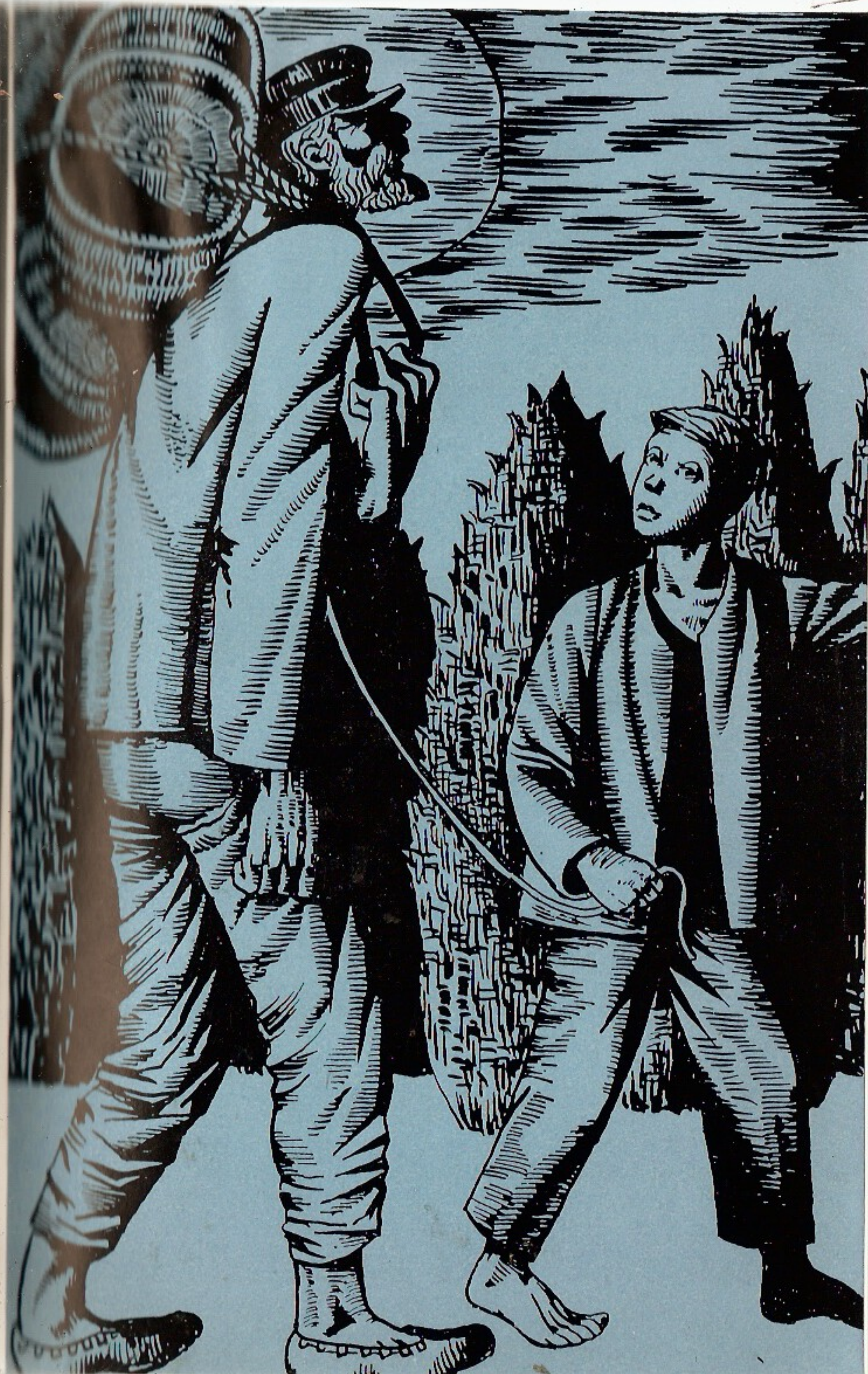
«Niipalju aitas, et surnu jäeti rahule, aga elusatele löödi sõit sisse,» ütles Matis.

«Ma sain selle lehe Hullis — või kus ta nüüd oli —, kus Sander neist asjust kirjutab. Lehes oli nagu teistmoodi?» ütles Tõnis vennapoja poole vaadates.

Sandri noor nägu, milles hakkasid alles tekkima esimesed mehetunnused, lõi punetama. See, et kuulus ja rikas lell ta lehekirjutisi kusagil kaugel välismaal oli lugenud, oli talle ilmseks tunnustuseks, teiselt poolt aga ei tahtnud ta sealsamas peituvat etteheidet kuidagi omaks võtta.

«Sai ikka kirjutatud nii, nagu kõik oli,» ütles ta pisut kogeldes, «aga leht ei julge ju kõike sisse panna. Nüüd oleme vallasekretäriaga veel mitu tükki lehte saatnud, ühtegi pole enam ära trükitud.»

«Aga kuidas Pime-Kaarliga? Teeb oma laulusid laulu-lehtede tarbeks edasi?» küsis Tõnis naerdes.

«Ah, mis ta teeb — suure hirmuga mõne higistas välja, Girgensohn lasi paar tükki ära trükkida, rahvas pani asja liialt naeruks — nüüd pole enam kuulda olnud...»

«Mis sa räägid!» hüüdis Viia vahele. «Riti alles eile uhkustas, et õpetajahärra olevat käskinud Kaarlil keisri nimepäeva jaoks laulu teha!»

Tõnis puhkes naerma — jäi siis keset naeru aga järsku tõsiseks ja ütles mõtlikult: «Oi-jah. Ja mida siis sina, Matis, oma perega peale hakkad? Rendid mõnest teisest mõisast uue koha või kavatsed hoopis linna minna?»

«Ei kumbagi. Siitkandi mõisnikud on kõik seda või teist haru pidi üksteisega sugulased ja ma ei usu, et keegi mulle teist kohta rendile annaks. Linna minna ka ei taha, eluaeg maal oldud, sain siis va Säinaste Martsoniga, va rehningkapteniga, kaubale. Poolhullu teine küll on, muudkui rehkendab ja rehkendab oma kunagi sassiläinud arveid ja peilungeid, aga mõnes mõttes siiski ka mõnus mees. Lubas meile oma Rõuna-Revala sauna aastas viie rubla eest rendile, kui ise ainult selle lobudiku korda panen. Vanal Rehnungi-Martsonil ju Liphardi aegu päriks ostetud koht. Rennenkampfil pole siin midagi öelda. Peeter-poiss ja Priidu suvel küll mõlemad Tallinnast kirjutasid, et koligu linna, lubasid ikka miskisuguse alatise töökoha «Dvigaatelize» vaadata, aga see linnaelu ka nõnda ime-lik — metsa pole, õiget merd pole, ja — kui nüüd õige tõsi välja öelda — ei tahaks vanast Reinuõue kohast ära liiga kaugele minna, vahel käib niisugune mõte peast läbi, et ehk ikka tuleb mingisugune muutus,» arutas Matis.

«Mis muutus?» küsis Tõnis.

«Noh, sa ju ise oled ka rääkinud, et välismaal need valitsuse asjad käivad teistviisi?»

«Käivad ja ei käi ka. Oma parunid on peaaegu igas riigis, ei neist ole nii kerge lahti saada,» ütles Tõnis.

«Kas siis õigus tõesti hoopistükkis maailmast otsa on lõppenud?»

«Kellel kott, sellel kohus, — kellel jõud, sellel õigus! Kellel raha rohkem käes, ega sellel ka õigusest nii kergesti puudu tule. Nii välismaal kui ka siin, Vene riigis, on küllalt mehi, kes suure raha eest omale parunitiitlid ja -õigused välja on ostnud,» ütles Tõnis vaikselt.

«Noh, kui sa ainult rahakoti suuruse järgi õigust kaalud,» kostis Matis, «siis peaks ju su enese ja vana Holl-

manni vahelises tülis õigusekott lausa Hollmanni pool seisma.»

«Ja kust sa tead, et ei seisa? Näe, Hollmann tahab hakata uut laeva ehitama, saab osanikke igalt poolt, kas või suurelt maalt, mul pole neid aga kusagilt saada — ei tea, kas sinagi usaldad tulla?»

«Küll ma tuleksin, aga mul pole ju õigust,» naeris Matis.

Ema Anu, kellele pikk raske elu jakobipäeval seitsekümmend seitse aastat turjale oli ladunud, istus sukka kududes koiku veerel ning kuulas oma poegade juttu. Matis oli ta esimene, Tõnis viimane poeg, Matist sünnitades oli ta olnud vaevalt paarikümneaastane noorik, Tõnist sünnitades neljakümne ühe aastane naine, ja nende kahe vahele oli jagunenud viis teist last: Ants, kes oli surnud nelja-aastaselt mingisse lastehaigusse, Tiina, kes sai mehele Pammanast Tõrise Mihklile, Priidu on Tallinnas vabrikus, Jüri võeti kroonusse ja kadus kusagile Kaukaasia kanti, Liisu läks joodikule laevatöömehele Naaka Jaanile, jäi vara leseks ning vireleb nüüd oma lastekarjaga Kuressaare agulimajas. See viimane, see Tõnis, kes sündides õige vilets ja nääpsuke oli, on otse nagu kiuste nii jõus kui nõus kaugele üle teiste peade kasvanud, Ameerikas ära käinud ja endale tärniga kaptenimütsi pähe saanud. Tõnis oli nii kasvult kui kujult läinud oma isa poolt vanaisasse, vanasse Reinuõue Reinu, ja ka selle vägi ning kangus näis temagi soontes voolavat. Jah, kuid ka Tõnisel oli oma viga küljes. Tõnis oli ennast Ameerikas oma sealtvõetud naisest — Anna või mis ta nimi oli — ära lahutanud ja polnud siinamaani endale veel uut elupaarilist leidnud, kuigi endal oli pesakoht olemas: Kaugatoma kiriku lähemal teeristmel väike ilus, punaseks värvitud majakõks, muudkui too naine sisse. Tema aga vahib käo kombel võõraid pesasid, ja siisugusest asjast ei või pika-peale mingit head tulla.

Aga või Tõnis ema-mulla mõtteid lugeda suutis või taktiski, tal oli praegu vend Matisega jutt käsil, kellele ta ütles:

«Peale õiguse on ju veel töö, ja selle peale oled sa mees küllalt!»

«Noh, tööd võib veel teha, olgu siis Häädemeestel, Tallinnas või siinsamas Kaugatomal. Kui sul laevaehitamiseks tõesti lahti läheb, tuleme poisiga mõlemad — mis sa arvad, Sander?»

Ja mis Sandrilgi töö, pealegi laevatöö vastu. Ta vanem vend Peeter oli juba teist aastat Tallinnas, käis samas vabrikus tööl, kus lell Priidugi; ka Sander tahtis hakata oma tiibu liigutama, seda enam, et kevadel vabadikumehe seissusse tuli astuda ja kohatööd enam polnud.

«Kellel töö vastu, olgu ta noor või vana, kui aga korralikku palka makstakse,» lisas Matis.

«Palk tuleb korralik, ainult et seda ei saa kohe kätte,» teatas Tõnis.

«Aga millal siis?» ehmatas perenaine Viia.

Ja nüüd selgitas Tõnis pikemalt oma plaani. Laev ja uus laevakamp tuleb teha mitte üksnes sellepärast, et vana Hollmanni uhkust vaos hoida, vaid laevast tuleb kasu kogu Kaugatoma kihelkonna rahvale. Rahvavähesus annab ennast muidugi kibedasti tunda, siiski on tema, Tõnis, aastate pikka niipalju suutnud kokku hoida, et metsa ja ehk toore rauamaterjaligi kolmemastilise jaoks võib ära osta. Kui nüüd mehi leiduks, kes aitaksid laevakere valmis teha, seejuures aga oma palgaga seni oodata võiksid, kuni laev teenima hakkab, oleks laev niisama hästi kui valmis, sest kere peale usaldab juba iga pank niipalju laenu anda, et purjeriide, köied, nõõrid ja muu taglasevärgi saab ära osta ja laeva ära taageldada.

«Hm,» kõhatas Matis, «eks see mereasi ja laevasõit oli muidugi mitmes tükis teisem kui mõisa rendiorjus selle lahja maa kivirõunade otsas. Rannameri käib küll ka rendi alla, aga noh, see on kalade pärast — suur meri on seni aga ikka veel vaba seisnud. Pole kuulda olnud, et Gotlandi ja Vesiloo vahelise vaarvaateri vee pealt keegi oleks renti nõudnud või renti maksnud.»

«No vaat, mis siis muud, kui lööme laeva valmis. Seda pole karta, et keegi töövaeva-tasust ilma jääb,» kinnitas Tõnis. «Kõik päevad ja tunnid saab üles kirjutatud ja senikaua, kuni raha pole välja maksta, arvatakse väljateenitud palk laevaosaks, mille pealt siis ka protsenti makstakse. Hiljem, kui laev sõitma ja raha liikuma hakkab, võib teha, kuidas süda soovib: võtad palga koos protsentidega välja — hea kopikas pihus; jätad aga sisse — oledki reeder valmis, ilma et punast krossi oleksid ise otsekohe laeva sisse maksnud! Ja seejuures pole sul vaja parunile renti maksta ega keda kuradit karta!»

Ema Anu kuulas tähelepanelikult oma poegade juttu. See oli hea, et Tõnis tahab laeva teha, — mis rannamees

see ilma laevata! Ka vanal Reinuõue Reinul oli laev, kuigi väiksem, mis nüüd tehakse, — käis sellega kroonu tongrite ja parunite eest salamahti Rootsist rauda ja soola toomas. Ja veelgi vanematel meestel kuuldi laevad olnud. Ka see on hea, et Tõnis ei taha laeva üksi teha, vaid kamba peale, suure laeva: hulgas hubasem — mida üks ei oska, oskab teine, kus ühe tarkus otsa lõpeb, leiab hulk nõu ja jõu. Ja siiski tundus talle Tõnise plaanis ka mingi mõra sees olevat. Mõlemad pojad, kuigi neist ühel oli juba hall habe suus, olid emasüdamele ühtemoodi lähedased. Varem, kui nad alles lapsed olid, pidi ta nendega vahel vali olema, et vanemad jõmpsikad (eriti Priidu ja Jüri) nooremale liiga ei teeks, nüüd aga, Tõnise ja Matis vahelist juttu kuulates, tuli talle südamesse niisugune tunne, et kõige vanem kõige noorema vastu kaitset vajab.

«Mis reeder Matis nüüd veel sellepärast on, kui ta mõne kuu laeva juures tööd teeb, raha ja jäme ots jääb ikka sinu kätte,» ütles ema Anu Tõnisele, ise uut sukakorda alustades.

«Noh, aga kellegi käes peab jäme ots ju ometi olema! Või tahad sa, ema, jämedat otsa oma kätte saada?» naeris Tõnis.

«Ega see viga teeks, kui jäme ots minu kätte jääks, ma juba teid üksteisele liiga teha ei laseks!» kostis vanainimene häälega, milles tõtt naljast rohkem oli.

«Mul pole selle vastu midagi, ma olen sinu käest õigust küllalt saanud, kui vanemad vennad kippusid liiga tegema. Aga ei tea, mis Matis arvab?» hoidis Tõnis jutu edasi naljatoonil.

«Ega meie, Tõnis, sinuga pole tülitsetud, meie vanusevahe oli liiga suur, need olid Jüri ja Priidu, kellega sa sõda pidasid. Mina olin juba täismees, kui sa sündisid, ma sind teiste vastu ikka hoidsin-kaitsin,» läks ka Matis poolnaljatoonile üle.

«Noh, ja või sa siis nüüdki mind pookima hakkad, ei ma seda karda,» naeris Tõnis juba valju ja hakkas poolteobise korki pealt lahti tõmbama.

Nõnda oligi Tõnis Matis oma nõusse saanud. Viia küll tasakesi ohkas, et millega ta meest ja poega suvel toitma hakkab, kui nad ilma palgata tööle lähevad — mingit vana rasva pole ju tagavaraks, tuul puhub igal kevadel viljasalvest läbi. Eriti raske on neil veel sel kevadel, mil nad Külasoo maha peavad jätma ja popsihütti kolima. Kuid Matis, viinapudelil julgust saades, arvas, et mis sest vaba-

dikumehe-seisusest nõnda peljata, ning Tõnis, ikka endises naljatoonis, lisas juurde, et õige Saaremaa naine toidab mehe ja kaks last, küll siis perenaine ka ainult Sandri ja Matisega toime tuleb.

«Miks kapten siis ise naist ei võta, kui selle pidamine nii kasulik on?» leidis Viia nüüd võimaluse oma rikka ja tähtsa mehevenna õrritamiseks.

«Kohe võtan, kui laeva valmis saame,» ütles Tõnis äkki tõsiselt ning ka perenaisel ei sobinud õrritamistooni peale tagasi minna. Seevastu ema Anu, kes ammugi Tõnisele oli kavatsenud märku anda, et ta poja käotempudega põrmugi rahul pole, leidis nüüd paraja aja tulnud olevat.

«Ma arvan, see viga, et sa naist ei võta, on ikka rohkem su enese kui laeva küljes. Palju siis Kaugatomas neid mehi, kellel oma laev jalge all kamandada, tüdrukuid aga sadasid, kõik tahavad mehele saada ja enamasti saavad ka. Ameerikas sul üks kuuldi olevat, sellest läksid lahku, — nüüd ei oska enam õige inimesega kokku minna.»

«No kuule nüüd, kas selle kokkuminemisega siis nii kibekiire on! Kui ma üheksakümneaastaseks elan ja, ütleme, tuleval aastal naise võtan, jõuan veel kuldpulmadki ära pidada!»

«Pea ikka ennem pärispulmad ära,» kostis ema ohates, «siis jäävad ka jutud vähemaks!»

«Jutud! Mis jutud! Või oled sina, ema, Riti ameti üle võtnud?»

Vanainimene ei vastanud kohe. Tal oli palju tõsiseid, isegi kibedaid sõnu keele peal, aga need ei sobinud praegu kogu pere kuuldes välja öelda. Nagunii oli õhk Külasoo renditare nõgiste parte all pinevil. Perenaine Viia, et ohtliku pöördega jutust õigel ajal kõrvale jääda, oli otsinud endale leelõukal supipaja juures askeldamist, Matis silus ülearuse hoolikusega angerjarüsa pannapuud, üksnes Sander oli võrgu-ui seisma unustanud ning kuulas vanaema ja kaptenist lelle sõnulemist, kõrvad harevil.

«Poleks mul tarvis Riti ametit pidada,» kõhatas vanaema, «kui sina Neti-proua aisade vahel laseksid seista. Küla juba siin laulab, et —

«utid-tutid, siiditutid,
armutaevas tuulejutid:
Tihu Tõnis tahtis Netit —
oh need abieluketid!»

Viia seisis seljaga teiste toasolijate poole. Matis, pea alla kummardunud, uuris erilise tähelepanuga oma pannapuud, Sander vaeseke ei jõudnud aga naeru tagasi hoida ning sai selle eest ka kohe oma karistuse:

«Mis sul, Sander, kipub kangesti Abula Tiina meelde, et nii suur rõõm peale tuli,» salvas vanaema.

Sander läks näost tulipunaseks ja mõistis samas isegi, et ta rumala sündsusetusega oli toime tulnud. Tema oleks pidanud taipama, et see, mis on lell Tõnise suhtes lubatud vanaemale, vägeva Tõnise lihasele emale, polnud lubatud talle, polnud lubatud isegi ta isale ega emale, nagu ta neile pilku heites märkas.

Kes teab, kuidas jutt Külaseo renditares oleks edasi läinud, aga väljast kuuldus kobinat ja see tõstis kõigi toasolijate silmad eeskoja ukse poole. Perenaine Viia, kes uksele kõige lähemal oli, lükkas selle lahti. Esikusse langes lambivalguses ilmusid nähtavale pikad, hallides püksinärudes koivad ning selle järel ülakeha, mille ümberavaralt lotendas kulunud kuub. Teised taipasid juba neist tunnusmärkidest, kes tulija oli, Tõnis aga, kes Pime-Kaarlit tükil ajal polnud näinud, tundis vanamehe alles siis ära, kui see pärast jalgade üle kõrge lävepaku tõstmist ning ukseaugu vahel küürutõmbumist ka oma kõrge ja luise ülakeha tuppa oli saanud.

«Heldene aeg, Kaarli, mis siis sind vastu õhtut välja ajas? Ihuüks või?» küsis perenaine veel tulija järele kotta vaadates ning seejärel ust kinni lüües.

«Üksi ikka,» põrises Kaarli hääl kurgupõhjast vastu.

«Kuidas sa siis tulla nägid? Kus Riti on? Mis sul siis nii kibekiiret?» ladus perenaine oma küsimusi.

«Nojah, Kaarli mis Kaarli,» ütles Tõnis omakorda imetades, püsti tõustes ja vanamehele terekätt pakkudes.

«Kapten — ka siin,» kohmetus Kaarli.

«Siin (Tõnis pidi ütlema «nagu näed», aga sai sõna õigel ajal tagasi), mis selles siis nõnda imet. Sa, Kaarli, oled ju Külaseol ise sagedane külaline. Millal ma sind viimati nägingi?»

«Ega sest palju aega polegi tagasi — selsamal kevadel Pitkanina rannas. Kapten, kui mäletab, võttis mu käest veel neli korvi — sularaha eest,» ütles Kaarli vahetevahel peatudes ja kõhatades.

«Muidugi — selsamal kevadel Pitkanina rannas!» lõi Tõnis endale käega vastu otsaesist, «ei tule ju kohe ette!»

«Eks ta ole, kaptenimehe asi, muret ja sehkendamist palju. Mina nägin aga kaptenit oma kolmkümmend viis — oota — kolmkümmend kuus aastat tagasi, siis kui ma Külaseo rahvast enne kroonusseminekut käisin jumalaga jätmas. — Jah, pea see aeg läheb — siis olid sa alles poisipõnn, ei kõlvanud veel hanekarjasekski, nüüd aga kapten valmis.»

«Au poolest kapten küll, aga näe, laev võeti alt ära,» kurtis Tõnis mingis soojusesööstis isegi liialt avameelselt ning ruttas kohe asja parandama: «Noh, pole viga, Kaarli, viska naps ära, küll me ka laeva uuesti jalge alla saame!» Ta valas plekktopsiku viina täis ja lükkas Kaarli ette, kes vahepeal omainimeselikult pingi peale oli istuma kobinud.

«Noh, ka Kaarli ise on ju viimasel ajal elus edasi jõudnud, lorilaulude tegijast kirikhärrade kojaulikuks saanud,» pilkas Matis.

«Enam ei tee ühtegi, ei seda ega teist, võtku või hing välja!» ütles Kaarli otsustavalt ja valas viina kurku.

«Nonoh, ära hõiska midagi! Kui kirikhärra peale käib, küll siis Riti riimid su käest välja pressib,» ütles Viia.

«Elusast peast ei saa nad mu käest enam midagi, kui ma aga surnult veel mõne piuksu teen, selle eest ei tea ma vastust anda,» ütles Kaarli kõhatades ja oma sõnade kinnituseks kummutas ka selle kurku, mis ennist kruusi põhja oli jäänud.

«Oige on,» kostis tagaseina koikust ema Anu hääl. «Ma pole ise küll Tihude suguselstist, aga sai omal ajal ühe Tihuga — olgu muld talle kerge — paari mindud ja hulka Tihusid juurde sünnitatud. Vanad Tihud, nagu vana Reinuõue Rein, olid üle kihelkonna suured kanged ja lugupeetud mehed, nüüd aga, üks siit, teine sealt, kipute juba teiste naerualuseks jääma. Ise sa, Kaarli, oled ikka suur laulumeister, aga nüüd on su oma kohta ka laul tehtud:

«Ritiga on pandud paari
Revalas üks Tihu-Kaarli.
Kiidab köstrit, keisrit, pappi —
kutsub saksa piitsa appi.
Kes pole näind uut palvemeest —
see vaatku Kaarlit tagant, eest!»

Kui mitte naer, siis vähemalt muie oleks nüüd võinud igatühe näole tulla, sest Kaarli ise ei näinud midagi ja tei-

seks oli ta, peaaegu külasant, mitte mõni tähtis Tõnis, kelle arvel poleks naerda tohtinud. Aga kellegi näoilmes ei tekkinud mingit seda laadi muutust, kõigile olid Kaarli olud liiaks teada. Ainult Matis küsis:

«Kust sa, ema, need laulud kõik välja võtad?»

«Laiakivi Kusti käis ju tunaeile siit läbi — va Rõks-Rein olla teinud.»

«Teadagi. Eks va Rõksul ole ammugi Kaarli peale hammas verine, ega Kaarli tedagi oma lauludes paitanud.»

Tõnis aga, kes viinakortli uuesti täis valas ja siis selle ringi saatis, ütles: «Pole tühjagi, Kaarli, ühed mehed oleme mõlemad, ka minu peale on laul tehtud. Kuidas see, ema, nüüd oligi: utid, tutid — tutid, jutid — ketid... (Ühe riimi, «Netit», jättis ta siiski ütle mata, kuigi see tal rohkem kui selgesti meeles seisis, aga ta tahtis näidata, et see tal kõik ükskama oli, mis ta kohta külas lauldi või arvati.) Jah, meie aga hakkame laeva tegema — teeme laeva üle ranna, missugust pole enne siinkandis nähtud. Terve Tihude suguselts — ja on seda Kaugatomas vähe — lööb kaasa, hakkab osanikkudeks, kes raha, kes tesliga. Teeme laeva, mis ka laev on! Sina aga, Kaarli, teed laulud, mis laulud on: kiiluliigu laulud, kaareliigu laulud, laeva merepulma laulud. Või nemad arvavad, et Tihud pole mehed! Sind, Matis, lüüakse küll kohast välja, aga ega sellepärast veel elu otsas ole — meie alles hakkame elama! Sandri laseme merel pisut ringi hulkuda, siis paneme mehe kooli ja saan tast enesele stüürmanni. Pärast, kui hästi läheb, teeme teise laeva juurde ja paneme sinna kapteniks — egas me hakka üksteise silmi peast ära sööma, omaste asi, ühed sugulased kõik, olgu siis lähedalt või kaugelt. Noh, mis sina, ema, sellest plaanist arvad?»

«Plaan on hea. Rannamehed laevadeta on nagu kajakad tiibadeta. Tehke aga laev valmis, ainult vaadake, et koter-mann sisse ei lähe!»

Kuues peatiikk

ue laeva meistriks jäi Vanaõue Mihkel. Ta oli lüheldast kasvu, kuivetanud keha ja halli kitsehabemega, aasta kuuekümnene vabadikumees, kes oma laeva-plaani silmitseda hakates prilliaisad mõtlikult kõrva taha kohendas ja sõna suus enne väljaütlemist veidi nagu pures. Elu oli talle ettevaatlikkust õpetanud, ja kuigi laevatöö talle oli süda-

melähedane, maadles ta tükk aega enesega, enne kui meistri suure vastutuse enda peale võttis.

Ta isal oli olnud poole vakamaa suurune õuekrunt, lehmamullikas, lestapaadis kolmandik osa, kümmekond võrgutükki ja seitse last. Kõik see varandus seisis püsti aga peamiselt isa tööriistakasti varal, mille kirved-saed, vinklid ja sirklid, ripploodid ja vaaderpassid isa igal kevadel rihti pani, kastiga selga võttis ja ära Häädemeestele või kusagile Tallinnamaa kanti sõitis — sinna, kus parajasti laevatöö juhtus käsil olema. Vahel hilissügisel või varakevadel muljus isa mõnele omakandi mehele ka siinsamas oma rannas paadi valmis ja siis oli vabadikumehe suurel lastekarjal mõistagi sihtimist-vahtimist.

Kui Mihkel kaheksa-aastaselt Vatla mõisa kupja Üugu Siimu isa juurde seakarjaseks kaubeldi, sai ta paaril korral kupjaemanda käest triibulised, kuna ta paati uuristades oma otsesed teenistuskohused hooletusse jättis ja peremehe ruigava karja kartulimaale lasi. Kolmeteistkümnepäevase mõisa põllul künnimehe eest väljas olles tuli endised karjasetembud küll unustada ja tõntsi hänga hoolega sundida, et vagu sirge tuleks, kuid Mihkel ei jäänud künnipoisi-ameti peale kauaks. Viieteistkümnepäevase, kui isa kevadel ikka veel keeldus teda suurele maale tööle kaasa viimast, võtsid nad, kolm ühevanust rannapoissi, ühel heal hommikul omanuhti jalad selga, läksid Sörve, sealt liivlaste halulaevaga üle väina Kuramaale ja

siit uuesti jalgsi Riia poole. Riias pudenes nende salk kolmeks: Panga Jaak sai kahemastilise kahvelkuunari «Frieda» peale kokapoisiks, Tõrise Siim läks Riia taha kipsiauku, tema aga sattus Heinastesse sellesama laeva juurde, kus isagi tööl oli. Vanamees seisis nädal aega pilves, siis leppis, jaotas tööriistad ja võttis oma käealuseks.

Kaks järgmist aastat oli ta isa seltsis Orajõe meeste «Kolumbuse» juures ametis, aga kui isa järgmisel talvel unnalt tulles tuisuga soidrasse sattus ja uppus, võttis ta juba täismehena kevadel riistakasti ning noorem vend Tanel oli see, kes nüüd talle käealuseks jäi. Tanel polnud aga laevatöömeheks loodud. Rohkem kui laev ise tõmbasid teda meri ja kauged maad. Kui nad sügisel jälle hakkasid sammusid kodu poole sättima, luuras Tanel laevakoha järele ringi. Ja nõnda seisis ta ühel heal päeval noorema madrusena pärnakate «Anna Maria» raal, et Amsterdami-otsaks purjesid lahti päästa. Siitsaadik polnud Mihkel enam venda näinud mujal kui pildi peal, mis ta vahel siit, vahel teisest maailmanurgast koos mõne dollari või naelaga saatis. Teised õed-vennad pudenesid ka maailma mööda laiali, kes lähemale, kes kaugemale — temale, Mikhli, jäi nii vabadiku hütt kui ka isa amet. Ametis läks ta õieti isast möödagi, sest kuigi isa oli hea laevatöömees, väärt laevatöömees, polnud ta veel meister. Tema, Mihkel, oli aga oma allkirjaga viis laeva teele saatnud.

Meistriks saamine tuli tal üsna juhtumise kombel. Sellest on nüüd varsti kolmkümmend aastat tagasi — see oli 1873. aasta suvel, kui paarikümne mehe Kaugatoma meeste kamp töötas Käsmu rannas kolmemastilise barkantiini «Elisa» juures. Töömehed olid enamikus saarlased, meistriks oli aga keegi Vikströmi-nimeline mees kusagilt Tallinna kandist — ise ka osanik. Seda ei saanud ju öelda, et ta varem laeva poleks näinud, ja kuni tekkveegerite panemiseni läks kõik ilma suuremate pahandusteta. Kui aga meister tema, Mikhli, ühel hommikul kahte kanti tahnud männipakkude juurde kutsus, millele kaardus jooned peale olid sehkendatud, ja käskis hakata vööri tüürpoordkülgel tekkveegerit välja raiuma, ütles ta kannatus üles.

«Raiuma! Mis tugevust siis laeval enam on! Tekkveeger saab ju niisama, ilma pleissideta, tervest peast sisse rammitud.»

«Kas sa peast hull oled! Ma tahaks näha meest, kes rammitub niisuguse igat kanti kümnetollise tammepaku kaardu

laeva sisse,» ütles meister rohkem imestusega kui pahasealt.

Et aga tema, Mikhli tookordne paarimees Ranna Kaarli talle raginal appi kargas, jäi Vikströmi imestus vähemaks, viha aga kasvas. Kanged olid nemad Kaarliga, kuna nad mitme laeva juures tekkveegerite rammimisel olid abiks olnud, ent veelgi kangem oli Vikström, kelle meistriaukselle all kannatas, et lihtsad töömehed tahtsid temast targemad olla. Küllap oleks lugu tema ja Kaarli töölt minema kihutamise lõppenud, sest Vikström polnud mitte ainult meister, vaid osanik-meister, aga parajasti juhtusid kaks teist osanikku kohale tulema, ning et töömehi tookord laeva juures pigem vähe kui külla oli, sobitati lepitust. Nad jäid kohale, öhtul pidi meister aga mingi asja pärast mitmeks päevaks Tallinna sõitma ja nüüd tuligi tal mõte pähe: head tammepuud on kahju raisata, kui rammiks ta, niikaua kui meister ära on, siiski tervest peast sisse, mis see Vikström siis ikka ütleb, kui tagasi tuleb! Mõeldud, tehtud. Kaarli ja mehed olid nõus, veel samal öhtul panid nad pasukasti tossama ja lükkasid tekkveegeri palgid sisse. Et aur katis tugev ja ühtlane püsiks, jäi ta asja algatajana ise kogu ööks pasu juurde valvele. Mis see üks magamata öö luges, ta oli parajasti noor, esimest või teist aastat naisemees (Epp oli muidugi kaugel Saaremaal) — peaasi, kui nali meistriks ära tehakse.

Järgmise päeva hommikul olid kõik mehed hakkamas, terve päeva kajasid rammi mürtsud üle ranna ning öhtuks olid vööri pool otsas nii tüür- kui pakpoordkülgel tekkveegerid sisse aetud. Kui siis Vikström päeva paari pärast tagasi tuli ja asja järele oli vaadanud, ei lausunud ta töömeestele sõnagi, muudkui võttis oma seitse asja ja kadus. Et teised osanikud ei läinud teda tagasi paluma, vihastas see mehe nii ära, et ta, nagu hiljem kuulda oli, ka oma osamaksu välja nõudis. See omakorda ajas jälle peareederi vihale — ja et uut meistrit käepärast polnud, jäetigi tema, Mihkel, poolkiuste «Elisa» meistriks.

Nõnda oli ta Vikströmi tõttu meistriks saanud, ometi oli Vikström ka see mees, kes talle mõne aasta pärast jalaristi teele ette pani, millest ta enam üle ei pääsenud. Vahepeal tegi ta aga mitu laeva valmis. Pärast «Elisat» kutsuti ta kohe Häädemeestele «Eevat» tegema. «Eeva» oligi esimene laev, mis kiilust kuni kröitmasti lipuvardani tema mudeli ja juhatuse järgi valmis tehti. Peremehed jäid lae-

vaga rahule, kapten ja mehed jäid rahule. «Eeva» oli kange purjesid kandma ja andis paremini poutida kui vana Varepi Aadu tehtud «Maria», mida ka väga heaks tuule sisse minejaks peeti. Siitpeale näis ta meistriametil kindel põhi jalge all olevat. Kaheksakümne seitsmendal aastal oli ta meistriks Orajõel «Emma» juures, kaheksakümne kaheksandal ja üheksandal ehitas Häädemeestel kolmemastilist täislaeva «Lootus», üheksakümnenendal kauples Vesiloo rikas reeder Hollmann ta siiasamasse Kaugatomale neljamastilise parklaeva «Arcturus» meistriks. Hollmann, koi, nagu ta oli, püüdis laeva ehituskulusid lubamatul viisil kokku hoida. Küll nirus ta rohke rauakulu, küll tõrva, küll taku «raiskamise» pärast, siiski sai laevast laev ning register arvas ta pärast valmistaamist esimesse järku. Tema, Mihkel, ehitas pärast «Arcturust» veel Mustjala meestele «Aleksandri» ja oli sel, tuhande kaheksasaja üheksakümne kolmanda aasta sügisel parajasti uuesti Orajõel «Rosalinde» juures ametis, kui leht teate tõi, et Hollmanni «Arcturusega» on õnnetus juhtunud: teel Pärnust Liverpooli on ta Põhjamerele tormis oma tekklaadungist ilma jäänud. Et inimestega polnud õnnetusi juhtunud, ei teadnud tema, Mihkel, erilist muret võtta. Mure tuli alles siis, kui ta mõni aeg hiljem kuulis, et «Arcturuse» last oli kuulunud metsakaupmees Vikströmile, ja kuna see oli kinnitamata, oli Vikström kahjutasu nõudmisel laevaomaniku, vana Hollmanni kohtusse andnud. Jah, seesama Vikström, kes tekkveegerid tahtis puujuppidest kokku pleissida, oli metsakaupmehena haljale oksale jõudnud. Võib-olla just sellepärast, et oma läbikukkumist laevameistrina tasa teha, oli ta hakanud laevapuulankidega, eriti tammedega, sahkerdama ja selle ameti jaoks paistis tal tarkust tarbeks olevat.

Kuressaare miravois mõisteti Vikströmi nõudmine esimest korda tühja. Teist korda, kui asi juba Riias ette tuli, oli metsaparisnik endale agara advokaadi võtnud, kes paragrahvidest niisugused konksud välja käänas, et miravoi otsus valeks kuulutati ja asi tagasi uurimisele saadeti. Nüüd paisus protsess laiaks.

— Laevaomanik Hollmann olevat teda, laadungiomanikku, petnud, ütles Vikström, kuna «Arcturus» olnud kehvasti ehitatud, ei vastavat nõuetele, ja nõudis laevale uue mereregistri-komisjoni määramist. Komisjon, küllap Vikströmi poolt ette ära määratud, leidis laeva juures tõesti üht-teist laita ja viis «Arcturuse» esimesest jär-

gust teise, nii et laev nüüd ainult lähisõitudel võis kaupa vedada.

— Olgu siis pealegi, vaidles laevaomanik vastu, sel ajal aga, kui torm Vikströmi puulasti minema viis, oli laev alles uus ja korras, mida tema, Mihkel, kui laeva meister kohtu ees lisaks kaptenile, tüürimehele ja teistele Hollmanni poolt ülesantud tunnistajatele pidi vandega kinnitama.

Aulikud kohtuhärrad nõudsid, et ta tõtt, puhast tõtt ilma midagi salgamata kõneleks, ja seda polnud tal raske teha, sest et ta Hollmanni «Arcturuse» nagu iga teisegi tema poolt tehtud laeva sisse kogu oma hoole oli pannud. (Laevade pärast pidi kord ta enese perekonnaelugi untsu minema, sest kuna ta mõtted kõik olid kas «Rosalinde», «Eeva» või «Maria» juures, tundis Epp kodus, et ta on jäetud hooletu pidamisega, ja tahtis korra käest kangesti baptistik minna.) Kui eesistuja talle puhta, salgamata tõe nõudmises peale käis, rääkis ta aulikule kohtule ka selle ära, kuidas ta omanikult laeva tegemise ajal nii raua-, tõrva- kui ka taku-lisa oli nõudnud ja seda ka tõesti saanud, mis omakorda pidi tõendama, et laev hästi ja hoolikalt oli tehtud.

«Niisiis — ehitusmaterjalist kippus tihti nappus kätte tulema?» küsis nõudja advokaat vahele.

Samas taipas tema, Mihkel, isegi, et ta oma salgamatuses üle kasulikkuse piiri oli astunud, ja püüdis vastusega viga parandada. Kuid advokaadi risküsimusenõksude käest oli tal raske pääseda ja nii sai aulik kohus ikkagi pildi, et ehitamise ajal laevaperemees materjalidega kui mitte otse kitsi, siis vähemalt ting oli olnud. Seda polnud palju, aga nagu teinekord tamkamängus väikseimgi paremus osava vastase käes otsustab kogu partii tulemuse, nii sai ka nüüd Vikströmi advokaat sellest samast tema paarist ülearu sõnast enesele pisut kindlama pinna jalge alla, keerutas selle või teise tunnistaja jutust veel «õigust» juurde, ja lõpuks mõistiski seekordne kohus vana Hollmanni metsapraakerile kahjutasu maksma. Vaevalt oleks Hollmann asja niisama jätnud, kui Vikström, kartes uute protsesside kulu ja neis ebaõnne korral kaotamise võimalust, poleks leppinud mingi tühise kahjutasusummaga.

Nõnda olid küll hundid saanud ja omavahel leppinud, paraku polnud aga lammaste nahad seejuures terved. Head püüdes ja tõtt taga ajades oli tema, «Arcturuse»

meister, selle protsessi juures lambaks jäänud, sest vastaspoolele tunnistajaks minnes oli ta metsaparisniku vana viha üles soojendanud — samal ajal aga ka Hollmanni viha alla sattunud. Kui Hollmann jälle uut laeva ehitama hakkas, ostis ta puud Vikströmi käest (võib-olla sellepärast Vikström nii väikese kahjutasusummaga leppiski), ent meister ja mõned töömehedki telliti otse Riistast.

«Arcturuse» protsess keerutas palju vett üles, mida seitungid oma sõnumitega aitasid veelgi segasemaks muuta. Ta oli seda varemgi teadnud, et enamasti igaüks nii sõnas kui kirjas tõtt vaese-kahjuks ning rikka kasuks moonutab, nüüd sai ta seda aga omal nahal tunda. Hoolimata sellest, et head laevameistrid Riia- ja Tallinnamaal olid ühe käe sõrmedel üles lugeda, jäi «Arcturuse» protsessi ajal poolleoliolnud «Rosalinde» viimaseks laevaks, mille registripaberitele tema meistrina alla kirjutas.

Nojah, ta ei elanud esimest aastat maailmas, ometi ootas ta kogu esimese talve pärast «Arcturuse» protsesse reederinge kirju, ise Kaugatomal posti vastas käies. Ja kui Ranna Kaarli ja Külase Matis, kellega ta palju seltsis tööd oli teinud, kevadel rahutuks muutusid ja küsisid, et kuidas siis sel suvel laevaehitusega jääb, pidi ta raske südamega neile ära ütlema, sest et tal endalgi tööd teada polnud.

Esimesel suvel, mil tema meistrioskusi enam ei vajatud, ei läinud ta ka väljast muud tööd otsima, nokitses kodus paadi ja võrgupüüniste kallal ja pani majale vastu lõunakülge mõned uued palgikorrad, kus vanad hakkasid juba pulbriks pudenema. «Egas nad mind pole maha matnud, laevad sõidavad merel, ootame veel,» mõtles ta kokkuhoitud kopikaid näpistades. Neid aga polnud palju. Headel aegadel oli ta paraku rohkem laevade kui enese palga peale mõelnud, ja selle viie kopikaga, mis ta meistritasuna tunnis parema töömehe palgale lisaks sai, polnud võimalik suurt tagavara koguda.

Järgmisel kevadel ei jäänud tal muud nõu üle, kui läks koos Külase Matise, Vatlast Himmude Kusti ning vana Loona Laesiga Tallinna Veerenni uulitsale pagar Veiderpassi kahekordset puumaja üles raiuma. Küllap vana Varepi Aadu, kes parajasti neljamastilisele täislaevale Pootsi rannas kiilu maha pani, teda enda juurde tööle, võib-olla koguni abiliseks oleks võtnud, aga oma pisike uhkus on igal mehel südames. Nõnda paugutas ta selle ning veel paar järgmist suve palginuia ning tampis tolmuheid linna-

kive. Ent kui teised mehed püha pidama hakkasid ja kõrtsi läksid, ei lohutanud see suuremat tema meelt, vaid ta leidis ennast varsti sadamas laevu vahtimas, ühtesid oma mõttes imetledes ja kiites, teiste juures seda või teist viga leides. Isegi öösiti unenägudes kippusid mõtted vägisi tagasi laevade juurde ning igal kevadel leidis Mihkel, et ta laevaresside tagavara on jälle ühe või kahe võrra kasvanud.

Pojad sirgusid, tahtsid hakata kalal käima, ja ühel sügisel muljus ta nendele väikese mõrrapaadi valmis. See tuli välja nagu valatud (mis sel paadil siis paraku nõnda teha on!) ja kandis oma suuruse kohta nii purje kui merd. Iga mees, kellel uue paadi tegemise mõte peas oli ja kes Vanaõue poiste paati oli näinud, tahtis endale samasugust. Nii saigi endisest laevameistrist paadimeister ning ta linnakivide tampimise aeg jäi igal suvel ikka lühemaks. Kuid ega laevadki seepärast meelest läinud, seda enam et poisid oma kalapaadi varsti kaldale kuivama jätsid ning ära suurele merele purjetasid. Läks aastaid — Karla kirjutas Kanadast, ta olevat nüüd maale saeveskisse töökoha leidnud ja mõtlevatki siia pikemaks ankrusse jääda. Juuljuust polnud hulgal ajal kihku-kahku kuulda, ent siis teatas temagi, et olevat Austraalias kuiva maa jalge alla saanud. Nõnda oleks tormiöödel isa siin teisel pool maakera poegade pärast jälle rahulikult võinud magada (egas need tuuled tõeliselt nii kaugele ulatugi), aga tas eneses käärts ja kihises mingi vana pärm laevade vastu, ja kui nüüd lõpuks paar päeva tagasi Külase Matise vend, kapten Tõnis Tihu (kes kuuldavasti vana Hollmanniga mingi naistesekelduse pärast tülli oli läinud) ta üles otsis, värisid laevaplaane välja tuues ja prilliaisu kõrvade taha keerates Mihkli mõlemad käed.

«Kas sa siis... usud mind?» kohmas meister lõpuks, kui jutud olid sinnamaale ära räägitud.

«Kuidas — usud?» küsis kapten ja jäi vahtima vana-mehe kuivetanud, kõhna näkku, kuna vanamehe targad vesihallid silmad imeliku, niiske pilguga prilliklaaside tagant läikisid.

«Noh, «Arcturus» ja... sedamoodi...»

«Ah, mine ikka, muu, kangem rahvas võib arvata mida tahes, aga meie ju teame, kuidas asi oli,» ning kapten Tihu surus oma raske käe algul meistri õlale, siis pihku.

Asi oli nii suur, et ta seda kohe uskuda ei julgenud

ning veel samal päeval Külasoo Matise juures tiiru ära tegi.

«Sa oled nagu Saara vanuigi,» naeris Matis, «ei julge uskuda, et kas ikka pärast nii pikka vaheaega veel niisugune asi võib juhtuda.»

Pärast koju minnes tuli Revala Riti talle vastu. Vaevalt Mihkel Ritit märkaski, nõnda oli meister juba ametis oma plaanide ja mõtetega, Riti vaatas talle aga tükk aega imestades järele ning rääkis kodus Kaarlilegi, et ei tea, mis sellele Vanaõue Mihklile oli sisse läinud, tuleb vastu, pea seljas, silmad imelikult laiali peas...

«Mihkel hakkab uut laeva tegema,» ütles Kaarli kõhatades, kuna ta vähemalt ühe kihelkonna-uudise teadmisest Ritist enesest ette oli jõudnud, — juba tol öhtul Külasool oli Matis Tõnisele soovitanud Mihkli meistriks võtta.

Uue laeva mudeli kallal oli meister terve nädala ametis. Ta tõi välja kõik oma senised ressid, laevakere poolmudelid, nii need viis õnnelikku, millede järgi ehitatud laevad sõitsid merel, kui ka need vaesekeised, kes olid vahepealsete tühjade aastate jooksul poolsalamisi sündinud ja siiasamasse meistri kapi otsa kolletama jäänud, ilma et neist ükski oma õiget, võimast suurust oleks võinud ehitusplatsil kätte saada. Ent oma hinge oli meister neisse kõigisse pannud, nende igaühe rinna kumerust, kimmingu kaart ja ahtri saledat joont oli ta armastusega voolinud, ise otse ilmsi seejuures nähes, kuidas nende tugevad täävid laineid lõhuvad ja purjed piidevindiis pakatavad. Sellest viimasest aga, mille ressi veeliini-laudu ta praegu hõoveldas, pidi saama laev, mis laev oli! Ta oli toa pealt kõige paremad saaretüvelauad välja otsinud, oma kõige peenema teraga hõövli välja toonud, ja kui ta siis veeliini-lauad puunagadega kokku pani, seisid nad nii tihedasti üksteise peal, nagu oleks Tallinna esimese tsunfti tislernermeister nad kokku liiminud. Aga see oli kõik ettevalmistustöö, sest nüüd see päristöö ressi kallal alles algas. Kirvega maldas ta ahtri ja vööri poolt ainult suuremad laastud maha lüüa, siis suhisesid jälle hõövlid, järjest peeneteralisemad (ega tal nendest puudu olnud), kuid kõige vastutusrikkama osa sai endale vana habemenõuna terav soome puss, mis kõigile ta senistele ressidele paarikümne aasta jooksul peavaderiks oli olnud. Võib olla, et vana sõpra pihku surudes meistri käsi tõepoolest ärevusest värises, ent see oli esimese laastu ajal. Laev, mille kere kuju ta nüüd noaga

puusse voolis, seisis tal nii selgesti silme ees, et eksimine võimatu oli. Eest sihvakas, siiski võimsa rinnaga, tagant aga sale, et ta lainetest läbi minnes vett enese järele vaku ei veaks. Niisugune, mis lasti peale võtab ja purje kannab, mis tuule sisse läheb ja seejuures kipakas ei ole. Ta polnud muidugi esimene meister, kes pikki aastaid nende küsimuste kallal oma pead oli vaevanud, sest suur kiirus ja suur kandevõime on ikka olnud niisugused asjad, mida ühe ja sama laeva juures raske on paari laulatada. Aastat viis-kuuskümmend tagasi, kui postivedu suurte mereäärsete linnade vahel alles purjekate käes seisis, tehti kahte tüüpi purjelaevu: kiireid klippereid, mis posti ja reisijaid ühelt maalt teise vedasid, ja raskeid kaubapurjekaid, mille juures koorma suurus oli peaasjaks; see aga oli vähemtähtis, kas ta oma metsa-, vilja- või soolalastiga nädal varem või hiljem kohale jõudis. Nüüd aga, mil aurulaevad juba üheaegselt kiiret sõitu teevad ja ka raskeid koormaid kannavad, peab purjelaeva-meister mõlemaid nõudeid juba algusest peale silmas pidama. Ja kas neid üksi? Ei, kogu laev, ta tulevane alistamatus tormis, ta uhke täispurjes lend piidevindiis pidid olema idus koos juba siin, selles küünrapikkuses mudelis nagu suur tamm tõrus. Keegi pole veel kadakamarjast saanud õunapuud — samuti pole ka keegi kehva ressi järgi veel head merelaeva ehitanud.

Ja siinsamas Vanaõue vabadikumaja madalas toas, hilisülgise tormi väljas unnates, mere mürisedes ning Epu kangaspuude ahju taga lõksudes, vooliski meister Kaugatoma meeste uue laeva saleda, kauni kuju terava soome pussi abil saarepuust ressi sisse.

Alles siis, kui nuga käest pandud ja klaasliivapaberiga ressidele viimane lihv antud, nii et ta tõesti valmis ja igatepidi hea pidi olema, märkas meister uuesti ringi vaadata ja ööle ning päevale vahet tegema hakata. Vahepeal oli Üügu Siim mõisast sõna saatnud, et ta peab teorendi päevade arvel sel talvel mõisa suure luubi purjed ära paikama. Nüüd tagantjärele selle käsu üle järele mõeldes läkitas Mihkel Epu mõisa purjede järele, ei saanud aga kogu talve jooksul mahti nende kallale asuda, nii et lõpuks Epp ise purjed ka ära pidi paikama, kuigi see rohkem meeste kui naiste töö oli.

Viimasel pühapäeval enne jõule peeti vallamajas uue laevakamba esimene suurem nõupidamine (kuulu järgi pidi ka uus vallasekretär kaasa lööma), ja Mihkel kiirustas, et

seks ajaks ressi veeliinid paberile kanda ja siinsamas paberil-papil ka kaared välja joonistada, et meestel asjast selge ülevaade saaks. Kui ta siis laupäeva õhtuks sellegi tööga valmis oli ning pärast sauna särgiväel toas piipu tõmbas ja oma tööd vaatas, ütles Epp:

«Vahid teist peale nii kaua, kuni vahidki viimaks vaimud sisse!»

Mihkel silmitses läbi piibusuitsu oma teistpoolt ning muigas. Kuigi neil nüüd Epuga kolmkümmend aastat on koos elatud, ikka tahab eit, et tal peab oma vanamehe südames esimene koht olema, ega kannata naljalt teisi jumalaid enda kõrval. Ega ta seepärast halb naine ole — Epu pärast pole tal küll ükski laev tegemata jäänud. Varem — vahel aastaid otsa — oli naine ju kannatlikult üks lapsi kasvatanud ning kodust muret tundnud, ilma et tast midagi halba oleks kuulda olnud, peale selle, et ta kord liialt kiriku poole vahtis ja üksvahe käest baptistlaseks kippus. Aga on siis ilmas päris ilma vigadeta inimest! Igaüks elab elupäevad ära iseoma naha sees, millest raske on välja karata. Jah, võib-olla pole Epp alati ta töö kordaminekute rõõme jagada suutnud, aga murepäevil oli naine alati kindlalt ta kõrval seisnud.

«Ära naera midagi, näe, va Külasoo Anu oli ju öelnud, et tehke, tehke, aga vaadake, et viimati kotermann sisse ei karga!» ütles Epp tangupudrukaussi lauale tõstes.

«Ei minu silma all siia küll kotermann sisse pääse! Kui siia minu käest-väest midagi sisse läheb, siis võib see pigemini laeva hoidija olla!» ütles Mihkel tõsiselt, kuigi ta õieti kumbagi, ei tonti ega haldjat, suuremat ei uskunud. — Ihnus reeder, loll meister ja lohakas kapten on laeva kotermannid, nagu ta öelda armastas, hoolas töö on aga see laeva hoidija-vaim, mis teinekord kotermannide kiuste laeva vee peal hoiab.

Uue laevakamba esimene suurem koosolek venis päris pikale. Vallasekretär Saar, kes Pammanast pärit oli ja seepärast siitkandi asju tundis, rääkis, kui tähtis ja tarvilik on see, et siitkandi kehvem ja keskmise jõukusega rahvas endale laeva saab. Nead ep ju need ongi, kes seni teistele on laevu ehitanud, nead ep ju need on, kes madrustena, tüürimeestena, jah, isegi kaptenitena (siinjuures mõtles ta muidugi eespingis istuvat Tõnis Tihu) rikastele reederitele raha on teeninud. Nüüd on aeg sealmaal, et nad ka eneste ja oma laevade eest peavad hakkama hoolt kandma.

Pärast seda luges Vatla küla koolmeister Jüri Piigard, õige pikk, suurte lahjade luudega mees, kellel kodus oli seitse last ja kes suviti laevaehitustööga käis koolmeistri-palgale lisa teenimas, ette uue laevaseltsi põhikirja, mille tema koos vallasekretäri ja «mõnede teiste meestega» («Ei tea, miks ta kapteni ütle mata jättis,» mõtles Mihkel.) kokku oli seadnud. Eriti üks punkt selles paistis teisiti olevat kui rikaste reederite laevakampade juures: peakoosolek oli muidugi nii siin kui seal põhikirja järgi keiser ja kuningas, aga kui Hollmanni laevakambas loeti hääli sissemakstud raha järgi, mille tõttu vana Vesiloo Hollmann üks juba enam kui pooled hääled endale sai ja seega väiksemate vendade hulgas mitte ainult kuningat, vaid päris paavsti võis mängida, siis oli uues seltsis igal mehel ainult üks hää, sellest hoolimata, kui palju keegi raha suutis välja panna. Sissemaksu alammäär, mis laevaseltsi liikme õiguse annab, oli siiski ette nähtud: kas siinse keskmise koha ühe aasta rendiraha — viiskümmend rubla — lauale laduda või õppinud mehel nelisada tundi oma riistade ja leivakotiga uue laeva juures tööd teha. Maksad sada rubla või teed kaheksasada tundi tööd, peakoosolekul teist häält juurde ei saa, küll aga annab suurem sissemaks või rohkem tööd õiguse laeva puhastulust suuremat osa saada.

«Selle punktiga ajate laevale kotermann enne sisse, kui kiilu maha saate,» ütles Aida Jakob, pärisperemees Veedri külast, kes kümme aastat Veedri paruni juures oli aidameheametit pidanud ja pärast seda koha päriseks ostnud.

«Mis kotermann?» küsis Jüri Piigard, kes põhikirja seletades ise oma mõtetega nõnda selle küljes oli, et ta Aida Jakobi vahele hüüde mõtet kohe ei taibanud.

«Ega laeva ainult kätega valmis tee, laeva sisse läheb maailmatu ports raha ära. Selle punktiga peletate aga need inimesed, kes omale mõne kopika on tagavaraks korjanud, hoopis eemale,» ütles Aida Jakob.

Nüüd segas vallasekretär Saar, kes koosolekut juhatas, ennast ise vahele. Ta oli pikk, kuivetanud, heledate peadliigi juuste ning terava kullininaga noormees, kes vallasekretäri töö kõrval kuuldigi ennast riigieksamist vastu valmistavat, et siis studeerima minna, advokaadiks hakata. Pammana koolmeistri, vana Andrus Saare pojana oli tal nagunii rahva usaldus, kuid hea palvekirjade kirjutajana oli ta seda veelgi suurendanud.

«Nagu pärisperemees Jakob Taalder ja võib-olla ka mitmed teised mõtlevad,» ütles Saar püsti tõustes, «hirmutame me sellega, et me nii suure kui väikese rahakotiga meest peakoosolekul ühesugust häält lubame teha, jõukamad inimesed oma laevaseltsist eemale. Jah, aga veelgi halvem oleks, kui me kehvema rahva töökaed enestest eemale hirmutame, nii nagu Tallinnas suures kurikuulsas «Linda» laevaseltsis kord juba sündis, kus direktorid jämeda otsa varsti tervenisti oma kätte kiskusid, kehvema rahva varaga hoolimatult ringi käisid ja seltsi pankrotti viisid. Seejuures ei taha me kellelegi üle öla vaadata, vaid maksame puhaskasust igaühele selle järgi protsendi, kui palju ta kas oma raha või töövaeva laeva sisse on pannud. Jaak, ütleme, maksis sisse viiskümmend rubla ja saab sellelt keskmisel kasuaastal kakskümmend protsenti ehk kümme rubla tulu, Jüri aga, kes andis viis tuhat rubla, see on sada korda enam, saab ka tulu sada korda rohkem — Jaagu kümne rubla asemel tervelt tuhat rubla. Seejuures jäägu inimene inimeseks: peakoosolekul olgu mõlemal, nii Jaagul kui Jüril, üks hääl. Nii peaksid olema hundid söönud, lambad terved ja kotermannil pole meie laevale mingit otsimist.»

Oli veel sinna-tänna seletamist, üldiselt aga kiideti need põhikirja punktid, mis Jüri Piigardi poolt ette loeti, suurema enamuse poolt heaks ja vallasekretärile pandi südame peale, et tema kui ametimees neile kroonu kullid katsuks alla muretseda.

Kapten Tõnis Tihu, kes ju nii asja algataja kui ka kõige suurem osanik oli, ei öelnud koosoleku põhikirja arutamise sekka i-d ega a-d ja ka ta näost oli raske midagi välja lugeda. Kui hakati valima eestseisust, pandi ta muidugi uue laevaseltsi esimeheks, vallasekretär Saar jäi kirjatöimetajaks ja arvepidajaks, abitalitaja Jaan Puumann (Rässa-papa) sai enda kätte kassapidajakarbi — selle tingimusega, et ta nädala jooksul kõik oma rahad Hollmanni juurest välja võtab ega hakka kahte jumalat teenima. Peale nende valiti juhatusse veel neli meest: Aida pärisperemees Jakob Taalder Veedrist, Vaſla koolmeister Jüri Piigard, valju häälega Loona Laes ja laevameister Vana-õue Mihkel, kes kõik nõu ja teoga pidid ametimeestele abiks olema.

Revisjonikomisjoni said Laiakivi Kusti, Külasoo Matis ja Koki Pikk-Villem, kõik rahakoti poolest kehvad mehed,

muidu aga selle poolest tuntud, et nad ülekohut ega valakust ei kannatanud.

Kui sama jõulueelse pühapäeva õhtul Mihklil kodus röösi ja oma laevaplaane puldanist välja harutades lõbus tantsulugu vilena vägisi huultele kippus, ütles Epp:

«Mähid ja seerad peale oma titte nõndant ristselt tulles — on siis loota ka, et varsti hambaraha saama hakkab?»

«Hambaraha tuleb sellele titele esiteks omast käest juurde panna. Aga oota, aasta poolteise pärast toob ta sulle juba ise raha koju kätte.»

«Aasta poolteise pärast? Senikauaks tahad siis oma hambarahad varna riputada?»

«Kas nüüd kõiki, aga ma mõtlen, et kihvhammastele võiksime mõlemad pisut puhkust anda,» ütles Mihkel naljatoonil ja alustas siis jälle oma tantsulugu.

«Lase aga, lase jah oma vanarannat — eks näe, mis polkat sa siis tantsid, kui soolikad sees marjaasi löövad!»

«Ah, ei mina nälga jää, senikaua kui mul sinutaoline kange naine kodus on.»

Epp torises muidugi veel kaua vastu — kus sa sellega, sest isegi kui süda sees «jaa» tahtis öelda, pidi suu «ei» ütleva, nagu see enamasti igas asjas naise komme on. Ei aidanud ka suuremat see, kui Mihkel seletas, mitu protsenti temale meistrina rohkem laeva sissemaksuks arvestatakse kui teistele töömeestele («Eks me näe, kuidas sa oma röösentisid närid!» kostis Epp.), ei aidanud seegi, kui Mihkel rääkis, et ta koos kapteni, Rässa-papa, vallasekretäri ja koos teiste tähtsamate meestega eestseisusse oli valitud («Seisa jah pealegi niikaua teiste eest, kui enam omal pükse jalas pole!» kostis Epp.), — ometi, kõigest torinast hoolimata (mis ju õieti harjumuslikult asja sekka kuulus) kobisid nad õhtul kahekesi leplikus ja isegi ülevas meeleolus koikusse.

Pikki aastaid oli Mihkel peremeestele, reederitele, laevu teinud ja pikki aastaid oli Epp meest oodates üksikodus rühmanud ja poisse kasvatanud. Siis tuli «Arcturuse» jant, mil teda nagu poolenisti pidalitöbist tööst eemale tõugati. Nüüd siis viimaks ometi on jälle töö teada, töö, mida ta pealegi ei tee enam võõrastele peremeestele, vaid ta ise on üks peremees teiste hulgas, lisaks veel — eestseisuse liige.

Tuul, mis päeval süd-westist puhus, oli muutunud valjemaks ja keeranud otsaga nord-westi, seda oli kuulda

tuhinast ja undamisest, millega ta maja merepoolse otsa-seina peale rõhus. Poisid seal kaugel merede taga, teab ongi neil mõlemal enam kindlat maad jalge all...? Karla viimases kirjas räägib, et saeveskis olevat teenistus keh-vaks läinud, ja katsub uuesti vee poole vaadata — peaks neile õieti kirjutama sellest laevavärgist, ehk saavad ka osad sisse panna.

«See oli küll karjasepõlves, kui ma viimase oma laeva tegin,» ütles Mihkel vaibaveert endale paremini peale tõmmates ja toapimeduses ülespoole vahtides.

«Või sa teda nüüdki omale teed. Hulga asi — kisute veel kallal, et karvatuustid lendavad!» torises Epp juba kord võetud koosis edasi, kuigi ta häält enam kuidagi kurjaks ei saanud.

Mine sa naisega vaidlema või vasikaga võidu jooksmas — tema sõna peab ikka viimaseks jääma.

Seltsmes peatiikk

li see vist paar päeva enne nääri — külm igatahes oli sood ja laigud tahe-daks tinutanud —, kui kapten ja meis-ter kahekesi Pammanna kroonumõisas elava metsahärra, kohaliku kroonumet-sade valitseja Tretjakevitši ukse taga koputasid. Pärisperemehi oli ju siis alles kihelkonna kohta ühe käe sõrme-del lugeda ja neil ei juhtunud parajat laevaehitusemetsa olema, mõisnikkudega aga, kes kõik ühes kambas olid, polnud ühelgi Tihul kasulikule kaubale saa-mist loota, niivõrd oli Matis oma endiste protsessidega Reinuõue pärast vana Ruusna Rennenkampfi ja ta sugu-seltsi ära pahandanud. Metsahärra või metsasaks, nagu kihelkonna kroonumetsade valitsejat kutsuti, oli kaugelt alla sõitnud venelane ning võis juhtuda, et temaga saab asja ära ajada. Kuuldavasti oli metsaparisnik Vikström küll selgi aastal siin kroonumetsas paarile paremale tee-veersele langile käpa peale pannud, aga või siis kroonul metsast puudus oli! Peaasi, kui neid aga taha Sutrumetsa ei juhatata, kust veotee alla randa liiga pikaks läheb ja pehme talvega üldse raske on puid rabade tagant välja saada. Jah, ka niisuguste lankidega, kus kasvab palju vanu endisi suuri seemnepuid, mida tuul juba jalal kasvades on pragusid täis kiigutanud, peab olema ettevaatlik. Väliselt on puu igati suur ja sale, pane või laevaemaks, aga võta maha — pragusid täis. Need tuulepragudega männid või lihtsalt «tuulepraod», kuidas neid kutsutakse, on laeva-ehituseks kõlbmatud, ja peab hoolega vaatama, et nende eest kallist raha ei maksa.

Suured vene keele mehed polnud nad Tõnisega kumbki, aga et kapten juba varem metsahärraga sõprust oli katsu-nud sobitada ja et tal ka seekord pooletööbine taskus ei puudunud, läks asi üsna libedasti. Andrei Andrejevitš (jah, kui viin oli ära proovitud, läksid metsahärra ja kapten

ees- ja isanimede peale üle) laskis Tõnis Reedikuvitši valida kaardilt langi päris oma tahtmist mööda, ja kui nad hiljem kohal käies leidsid, et kõrvallank puude äraveo poolest siiski parem oli, nõustus ta ka langi ümbervahetamisega.

Nõndaviisi, pool toopi sinna, pisut määret tänna, läksid metsaasjad joonde ning pärast kolmekuningapäeva, täiskuu ajal, mil polnud karta, et uss puu sisse läheb, hakkasid uue laevaseltsi raielangil sahisema saed ja paukuma kirved, et ümberkaudne mets kaugele vastu lajatas. Mihkel, vana elupõline kõiksuguste meistrimehetarkustega täidetud tassenbuk ühes ja pliatsi- ning kriidijupp teises käes, kirvetäks vöö vahel, käis puu juurest puu juurde ning määras neist igaühele juba siin metsas jalal ära nende paiga laeva juures: number see ja see kimminguplanguks, number see sandekiks, number see ja see tekkveegeriks. Puud silmitsedes oli tal harjumuseks saanud selle ümber päripäeva tiir ära käia. Noh, vanad endise aja laevameistrid olid kartnud, et vastupäeva ringi käidud puudest tehtud laev ei lähe hästi pouti, ja kuna lõpuks vastu- ja päripäeva tiirud olid ühepikkused — miks siis mitte päripäeva minna! Nõndasama räägiti, et kui puu kukub kännult lõunatuule poole külge, läheb laevale vamm kergesti sisse. Eks seegi oli niisama vigur, aga et puid ometi jala peale jätta ei saanud, vaid nad kusagile poole kukkuma pidid, võis ju vaadata ning pisut kaasagi aidata, et nad põhjakaare poole prantsataksid. Lõunatuulega või vaikselt ilmaga oli see muidugi lihtne, aga kui tuul juhtus põhjast olema, võttis Ranna Kaarli oma paarimehe, Värava Taaviga teinekord isegi talid appi. Einoh, kunts kuntsiks, kui ta su käest kulu ega aega ei võta, — niisugust Kaarli ja Taavi puuga vastutuult punnimist pidas meister aga juba lausa narruseks ja ta ise kui ka teised, eriti Laiakivi Kusti, pilkasid Kaarlit selle liigse ebaususe pärast.

Ent kui Mihkel ise langi veerelt vägeva männi leidis, mille tüvest kahe mehega andis ümbert kinni võtta ja mis igati laeva kiilupuuks näis kõlbavat, käis ta mitte ühe, vaid mitu tiiru päripäeva ümber puu, ning enne kui ta sellele kirvega märgi peale tegi, vahtis ta tükk aega männihiiglast vaikselt harduses, ise sosistades:

«Hea haldjas, laeva hoidija, mine meie laeva emapuu sisse!»

Ja siis alles lõi ta männil, mille ta laeva kiiluks, laeva-

emaks oli valinud, esimese laastu küljest. Jah, sest arvati, et nimelt selle, meistri esimese laastuga laeva kiilupuud küljest kargabki laeva hoidija laeva sisse ega lahku sealt enne, kui laev pärast pikki sõite vanaks jääb ja kusagil rahulikus sadamas ära repneb, või et siis tige laevavaim, kotermann, mingil kombel laeva hoidija laevast minema kihutab, ise laeva asub ja laeva varsti tormis hukka saadab.

Kui meister siis pärast seda esimest laastu teised mehed lähemale hüüdis ja teatas, et kiilupuud käes on, juhtusid Loona Laes, Himmude Kusti ja Liigalaskma Andrus puud silmitsedes sellel samuti mitu tiiru päripäeva ringi tegema. Männihiiglase kukkumisel aga vaadati, et puu kännust kaugele hüppaks, kuna see on märgiks, et laev siis hea kiire jooksuga tuleb, laadungiga kärmesti sadamast teise lippab.

Samal ajal kui ostetud kroonumetsalangi plangu-, kiilu- ja mastipuud raginal vastu põhjatuult kukkusid, hoidis igamees tööle minnes, töölt tulles või pühapäeviti niisamuti kodumail ringi luusides laeva kaartepuude pärast silmad lahti. Eriti kasulik oli neis kohtades ringi vahtida, kus hiljuti majaehituse tarbeks oli metsa maha võetud ja kõik kõveramad puunässid sirgete majaseinte jaoks kõlbamatutena välja praagitud. Need kehvadel külakarjamaadel või niitudel kasvanud tammejäändrikud ja kõverad ning vaiku täis tuulemännid kulusid laevaehitajatele kaartepuudena marjaks ära.

Endise Reinuõue koha heinamaal, millest nüüd osa oli renditud vasakut jalga lompava Kiiratsi Mihkli kätte, kasvas madal, aga haruldaselt jäme ning okslik, küllap juba mitmesaja-aastane tamm. Külase Matis, kes vana Reinuõue endistel maadel tihti ümber hulkus, oli selle laeva täävipuuks välja vaadanud. Meister, Vanaõue Mihkel, oli muidugi asjaga päri, ka polnud koharentnikul Kiiratsi Mihklil, kes ise viiekümne rubla raha ja poegade tööga laeva osanikuks tuli, midagi tamme mahavõtmise vastu. Et aga kõmin sellest nii või teisiti sakste kõrvu oleks ulatunud, uuris Kiiratsi-vana niisuguse aja välja, mil parun ise oli linna sõitnud, ja liipas siis oma vigase jalaga mõisa. Köögi-Tiina vahendusel pääses ta proua jutule ja palus maaparanduse ettekäändel luba Reinuõue niidult (nõnda seda heinamaad veel hüütigi) mõned vanad tammenässid ja muu võsa maha võtta. Mihkel lonkas vasakut, proua

liipas paremat jalga (pidi teisel olema mingisugune «kontide kuivamise» haigus — ka sakste haigused olid ju peenemad kui taluinimestel), proua oli von Rennenkampff ja Mihkel oli ainult Mihkel, ent kui Mihkel tahtis, oskas ta hästi libe ning alandlik olla. Kuigi proua ilma paruni eneseta midagi suuremat ei julgenud otsustada, võis ta niisugust väikest asja ometi lubada, pealegi kuna see ilmselt maale ja mõisale kasu tõi. Kui siis va Üügu Siim karjaõue väravate vahel Mihklile vastu tuli, puudutas Kiiratsi rentnik korra ainult käega oma mütsinokka ega teinud kupjast rohkem väljagi. Täävitamm võeti maha ja veeti eriti tugeva reega, mille ette kaks paari hobuseid oli rakendatud, Papirahu nukka, kus juba õige hulk muud kroonulangilt võetud laevamaterjali koos oli.

Kuid ega tääv seepärast veel laeva ninas olnud!

Papirahu, madala metsarägu ja rändmunakatega kaetud väike poolsaarekõmm Kaugatoma lahe varjulises sopis, oli juba vanast ajast saadik siitkandi meeste laevaehituskohaks, sest Papirahu avamerepoolne nurk oli parajalt järsu langusega — siit oli hea laeva vette lasta. Ruusna laht, mis küll meestele lähemal asetses, oli liiga madala veega — siit poleks valmis laev välja suurele merele ujunud. Arvatavasti juba sest ajast, kui Papirahu alles poolsaare asemel «rahu» — see on saar — oli, kuulus ta kirikumõisale, papile. Kui kiriklik võim siinmail kümmekond põlve tagasi katoliku pappidelt luteruse pastoritele üle läks, kiskusid uued vaimulikud isandad oma eelkäijailt koos muu maise varaga endale ka tühja saarekese või poolsaare (mis ta kogu siinse merepõhja aeglase kerkimise tõttu juba siis võis olla), ainult nimi jäi rahvasuus endiseks, kuigi Papirahu enam ise rahu polnud ega ka katoliku kirikule kuulunud. Võib-olla kunagiste pappide ajal oli tal ehk kiriku-kaubanduses või ka lihtsalt varjusadamana mingi tähtsus, viimaste põlvede Kaugatoma luteri kirikhärrad aga, kes rohkem põllu- ja karjapidamisega tegelesid, ei mõistnud sellele kivikõmmule mingit tähtsust anda. Kui siis mõnel aastal laevaehitajad siin ringi askeldasid (laev oli ju suur asi, ega igal aastal uut juurde teha jõuta), polnud neilt seni keegi tühja ehitusplatsi eest mingit renti nõudnud. Vahel suvel põuaga jooksis kirikumõisa suur härjakari, hännad seljas, kiinide eest siia jahutust otsima, kuid kõhuni merevees ringi solistavad loomad ja rannas kirveid paugutavad laevatöömehed ei seganud üksteist. Aga

nüüd pidi ka Papirahu asjas Kaugatoma kihelkonna hingekarjase tahtmist mööda muutus tulema. Ühel märtsikuu hommikul, kui uue laevakamba mehed parajasti esimesi puid üles pukkidele seadsid, et neid hakata plankudeks saagima, tuli vana kirikumõisa kutsar Ants tasakesi jala kõmpides ja küsis kapteni järele.

«Kandä, va Kutsri-Ants päris jalameheks hakanud, kuhu sa siis oma saani, setuka ja saksa jätsid?» küsis Laiakivi Kusti parajasti lepaõetukiga kriipsunööri tahmates, nagu poleks teise küsimust kuulnudki. Kuid Ants muudkui nõudis aga kaptenit.

«Mis kaptenit! Siin on igaüks peremees, räägi välja, mis sul südame peal oli!» ütles Kusti kälimees ja paarimees Koldi Pikk-Villem. Kuid Kutsri-Ants tahtis aga kaptenit ennast.

«Egas siis muud, kui pead oma sinisekirju saaniga talle Hiiumaale järele sõitma. Aitad muist vraki rauda ka ära tuua,» viskas Ranna Kaarli vahele.

Üks taanlaste vana purjelaev oli möödunud sügisel Ristnainas nii hullusti randa jooksnud, et laeva päästmine ja uuesti kordaseadmine siin, võõras rannas, Kopenhaageni reederitele ennast ära ei tasunud. Ja et taanlased ise rohkem aurulaevandusele olid üle minemas, ei hoolinud nad suuremat ka laeva purjedest ning otsustasid vraki kogu krempliga maha müüa, kui aga hind kohe kullas peo peale laotakse. Kapten oli siis oma viimased tuhanded pangast välja võtnud, ära Taani saatnud ja oli nüüd juba mitmendat kuud koos vana Agama Jaaguga vraki kallal ametis.

Einoh, kui sedasi, et kapten on ära sõitnud, siis peavad jutud rääkimata jääma, ja Kutsri-Ants seadis ennast minekule. Kuid paari tunni pärast (parajasti kirikumõisa edasi-tagasi käimise aeg) oli Ants tagasi.

«Mis sul, Ants, siis keele peal kiheleb?» küsis Liigalaskma Toomas. «Piirleb nagu kass palava pudru ümber — tahad sa kotermanni meie laevaäma sisse võluda või mis sul õieti mõttes on?»

«Mis minust nüüd kotermanni võlujat, aga kui te siin kõik ühed peremehed olete, siis peab ikka õpetaja käsu edasi andma. Ta saatis mind ütlema, et peate siit oma palgid ja värgid ära viima.»

«Kas sa hulluks oled läinud! Ega me Girgensohnile laeva tee — mis tal meie palkidega asja!»

«See pidada kirikumõisa maa olema, sellepärast,» ütles Ants, isegi oma sõnadest hämmeldudes. Ta oli vaikne, arglik mehike, püüdis kõigiga hästi läbi saada ja oli ennist päris õnnelikuna tagasi läinud, kuna kirikhärra halva sõnumi just kaptenile oli käskinud edasi anda. Aga võta näpust! Ants, vana elupõline mõisa kutsar, kellel juba kolmas kirikisand oli ringi sõidutada, tundis küll koguduse rahvast (ta oli ise siitsamast, Kaugatoma kihelkonna mees), oli tundnud üsna kaunist oma eelmisi isandaid, kuid nagu tänane lugu näitas, võis ta oma nüüdse saksa peale ikkagi veel valerehnungi teha, hoolimata sellest et ta ka Girgensohni juures juba kaheteistkümnendat aastat teenis.

«Armas heng! See ei võinud mitte su rumalusest tulla, et sa sellepärast, et kapten juhtumise kombel ära on, mu käsu teistele jätsid edasi ütlemata! Kas sa mitte mõni Tihude sugulane pole — neid on ju pool kihelkonda täis?»

Kui siis Ants jumalakeeli oli kinnitanud, et tal Tihudega mingit tegu pole, oli ta sedamaid pidanud tagasi kõmpima, ja siin ta siis oma keeluga meeste palge ees seisis.

«Kirikumõisa maa! «Armas heng» laulab ise kantslist, et maa olla jumala loodud! Kui sind, Ants, vanajumal ise oleks pilve ääre pealt kõiega alla lasknud selle kivikõmmu eest renti sisse nõudma — teine jutt! Girgensohniga pole meil mingit pistmist!» arutas Loona Laes ja mehed andsid tööle pihta.

«Pane veel üks laks!» hüüdis sae-paarimees Laiakivi Kustile, kes saetee vaia järele lõi.

««Viimane laks jäta löömata!» ütles pime Laulu-Kaarli, kui Riti talle kulbiga pähe tagus!» kostis Kusti sae-paarimehele, veel enam aga Kutsri-Antsule.

«Ei ma tea muust midagi, räägin ainult käsu edasi, mis mulle öeldi. Võib siis olla, et õpetaja oleks tahtnud, et enne tema käest oleks luba küsitud,» püüdis Ants oma vaikse jutuga meeli tasandada.

«Mis luba siia tarvis on? Iseasi, kui siin mõni rohuliblegi kasvaks, mis õpetajahärra härjad nahka sööksid, — mere alt tulnud alasti paepank ja kivirisu, paras ainult kajakal peal kükitada. Isaisadest saadik on siin laevu tehtud, vana Hollmann on siin lasknud kõik oma laevad valmis ehitada, pole enne kuulda olnud, et keegi selle jaoks

oleks käinud kirikumõisast luba toomas,» pahandas ka Kiiratsi Mihkel, kes selle poolest tuntud oli, et ta nii paruni kui kirikumõisaga ilusasti (s. o. kavalusega) püüdis läbi ajada. Aga Laiakivi Kusti, Koki Pikk-Villem, Laulasmaa Villem, valju häälega Loona Laes ja mitmed teised läksid lausa vihaseks, ja Kutsri-Ants katsus, et ta terve nahaga tulema pääses.

Kui ränkade sõnadega Girgensohni ka sajatati, jäi keeld keeluks ja sellest üleastumine võis edaspidi palju sekeldusi kaela tuua. Rahulikumad mehed pidasid siinsamas nõu kokku ja saatsid meistri koos Kiiratsi Mihkliga, kes ju hästi alandlikku nagu oskas teha, kirikumõisa Girgensohni jutule.

«Armsad hinged!» ütles kirikhärra kahele Mihklile, «see ei ole mitte hea, et täie oma nõrga jõuga olete seda laeva tegema hakanud! Mis võib sellest tulla: ükspäinis häda ja viletsust, ükspäinis täie laste nälga ja naiste nuttu! Kui palju parem oleks täil mõisas või oma kohtade peal oma igapäevast tööd teha! Aga nõndaviisi oma viimast jõudu ja oma viimseid kopikaid niisuguse asja sisse panna, mis kõigi maailma tuulte ja tormide tõugata ja tallata läheb, ei ole täist mitte mõistlik. Ja sellepärast ütlen ma täiele mitte üksi kui täie hengekarjane: jätke järele, praegu on veel õige aeg, sest täie olete alles laeva alguse ehk kiilu juures!»

Kui aga mõlemad Mihklid otse härdalt laevast kõnelesid ja sellest sinsele rahvale suurt tulu lootsid, võttis õpetajahärra asja üles teisest, talle endale hoopis südamelähedasemast kandist.

«Armsad hinged! Et kui see laeva mõte täie pealuude sisse kinni on jäänud ja täie minu mõistlikku nõuandmist tühiseks panete, siis mispärast peavad need just Tihud, needsinatsed jumalasalgaajad olema, kellede seltsis täie oma laeva teete! Sest kui jumal ei ehita koda, on kõik inimeste töö ja tahtmine tühine. Sellepärast ütlen ma täiele: niikaua kui täie Tihudega, iseäranis selle Matis Tihuga, ühte hoiate, ei tohi täie mitte kirikumõisa maa peal oma laeva teha. Sülitate nemad, iseäranis aga selle Matise, eneste hulgast välja, ei taha ma täid mitte enam keelata, vaid tahan täie tööle oma õnnistuse anda. Minge nüüd, armsad hinged, ja andke seda ka teistele teada,» ütles Girgensohn ja juhatas mehi ukse poole.

«Aga kui püüaksime õpetajahärrale hea rendiraha

maksta,» püüdis Kiiratsi Mihkel, ise poolviltu ukse poole liibates, veel viimase magusa sööda välja heita — raha peale oli ju Girgensohn alati maias olnud.

«Sina, Mihkel, oled küll üks kaval kaubamees, kes sa oma maheda ja laheda jutuga Ruusna vanaproualt suure laevatamme ilma kopikat maksmata välja petsid, millest paraku härra ise liiga hilja teada sai. Seekord võid sa aga ainult siis rendijutuga tulla, kui sa enese ja Tihude vahele selge kriipsu oled tõmmanud.»

Kui mõlemad Mihklid oma kirikumõisas kuulnud jutud Papirahu meestele olid ära rääkinud, ütles Külase Matis:

«Kui see asi just kõige rohkem minu taga kinni seisab, eks ma võin ju siis laevakambast lahti lüüa.»

Kuid vihaleaetud mehed ei tahtnud niisugusest asjast kuuldagi. Rasked sõnad langesid Girgensohni pihta, ning veel sama päeva õhtuks oli uus ehitusplats valmis vaadatud, kust polnud enam äraajamise kartust. See oli abitalitaja, Rässa-papa mereäärne karjamaanurk, Siigsääre ots, siitsamast Papirahult paar otseversta üle mere. Rässa-papal oli ju päriseks ostetud koht, ta oli oma maa isand ja kuningas, võis siin kas jalad ülespidi käia või stiimri valmis teha lasta, selle kohta polnud kellelgi ütlemist. Kallas polnud siin küll nii parajalt järsu langusega nagu Papirahul, aga kiviakambrit, mille taha laeva sissevinnamisel trossid panna, polnud vaja teha, selle aset täitis maailmatu suur, kaldast paarsada silda eemal olev raudkivimürakas, Tõllukivi, mille ots praegugi üle merejää ulatus.

Palju tegu oli muidugi kord kohale toodud palkide uude paika ringivedamisega, kuid mitme küla ühisel jõul saadi sellestki üle. See oli teisipäev, mil Kutsri-Ants oli käinud kirikumõisa keeldu toomas, ent sama nädala laupäeval oli juba Siigsääre otsas kaheksateist paari saepukkisid püsti, ja kaheksateist saamehepaari, ikka üks püsti ülal palgil ning teine palgi all, panid pikkade teravate hammastega pakusaagidele valu taha.

Ja sel selgel talvehommikul lajatas ning laksus rannas mitmestkümnest suust Pime-Kaarli tehtud «Laevalaul»:

«Ruusnas, Vatlas, Tagarannas,
Kaugatoma kihelkonnas
meeste nõu sai kokku peetud,
mõisaorjus ära neetud.

Saksad, need on rahva röövlid.
«Mehed, võtkem kirved, hõõvlid,
kaotame orjavaeva,
teeme valmis oma laeva!»

Tuul käib läbi viljasalve,
siiski metsas terve talve
välkus sada kirvetera,
tammepuust sai laevaema!»

Ka Külase mehed olid ametis suure plangupalgi kallal, isa Matis ülal, poeg Sander all. Ei olnud just suurem asi see alumise saamehe amet: rohkem nagu sepa pealelööja. Ülemine saamees seevastu, nagu ta kõrgel pukilgi kaugele paistis, oli ka au poolest alumisest ees — nimelt teda peeti töö headuse eest vastutajaks. Ja kui sae sissevahetamise aegu naised oma palgikoormatega metsa veerelt paistma hakkasid, palus Sander isa, et see temaga vahetaks, ta tahaks kord ka ülal katsuda.

Vaevalt nüüd mõni võõras oleks Sandri soovile vastu tulnud: Sandri saamehe-kogemused ülemise saamehe tarbeks olid alles napid, aga missugune isa see ei taha, et poeg töös juba varakult saaks tiivad täies ulatuses välja sirutada.

«Noh, olgu siis korra, aga vaata, et sa kriipsu pead!» ütles Matis vaikselt, ning enne kui ta ise alla sai kobida, oligi Sander ülal saepakul. — Näe, naised oma palgikoormatega tulidki juba Rässa kuusikutukast välja — see kolmas, Rässa-papa enese võiguga, on Abula Tiina — ta oli ju sel aastal Rässal ümmardajaks. Võib olla, et Tiina rätinurga alt tõesti vilksti-vilksti Sandri poole vaatas, kuid mida lähemale Tiina oma võiguga jõudis, seda enam süvenes ülemine saamees oma söekriipsu.

«Kui sa, isa, lööksid tagumist vaia rohkem järele, ajab sae tee lahkemaks,» ütles Sander, kui Tiina hobust sundides neist mõne sammu kauguselt mööda läks. Kel kõrvad kuulda, see pidi mõistma, et ülemine saamees ainult oma töö vastu huvi tundis, kõik muu aga talle maailmas ükskõikseks oli muutunud.

Niiviisi, leplikus meeles, jagasid Külase mehed ülemise saamehe au, kuid Kiiratsi Jaen — Kiiratsi Mihkli keskmine poeg — ja Laguvere Juhan pidid sellepärast peaaegu tülli minema. Juhan oli suure kasvu ning karujõuga

poiss, ei osanud aga seda peent vahet pidada, mida naiste lõõptujus tõeks ja tõejutus naljaks arvata (ega see paraku nii lihtne olegi!). Toomalõuka Leena Haralast, muidu asine ja sileda silmnäoga tüdruk, lõi iga palgikoorma aegu muudkui Juhani kallal, et sedamoodi — jätaks nagu õhtul ka kambri ukse lahti, aga Juhan, va alumine saamees, ei oska plangukriipsugi pidada, mis ta's veel uksepraost näeb! Või jälle, et Juhan, ära sa üles palgile kobi, kukud sealt vigaseks või saad koguni surma ja tema, Leena, peab siis vanatüdrukaks jääma ning oma elupäevad suures kurvastuses mööda saatma.

«Sa võid ju mind korraks üles lasta, eks näe, mis ta siis kostab,» ütles Juhan Jaenile.

«Ah, mine ikka, egas sa neid asju siin päeva ajal ära õienda, need peate kahekesi öösel Leena kambri rihti sätima,» naeris Jaen.

Kui siis Leena tühja reega tagasi metsa poole sõitis, ütles Juhan omakorda: «Sa, Leena, jäta täna õhtul kambri uks praokile, siis näed, kas mu silmad on saepuru täis või.»

Aga Leena polnud suu peale kukkunud: «Ah, ei mina taha vana alumist saameest, niikaua kui ülemisi veel saada on!»

«Noh, Jaen, on see sul siis nii raske mind üles lasta, siis pole tüdrukul, saatanahingel, enam millestki kinni hakata,» püüdis Juhan oma paarimehega uuesti kaubale jõuda.

«Vahel olen sind ikka meheks pidanud, aga sealsamas ajad jälle niisugust juttu, nagu poleks sul täit aru peas. Mida enam sa tüdruku ukutamise järgi teed, seda enam just ta su ümber narrimängu mängib. Tahad ise narr olla, ole, aga mina sinu pärast küll narri mängima ei hakka.»

Sõna tuli sõnast, jutt jutust, ja ainult see, et meistril vaja oli osa mehi saagide pealt kiilutahumise juurde kirvetööle tagasi võtta, ja et ka Jaen ning Juhan nende seas juhitud olema, hoidis ära kahe paarimehe tõsisema tüli.

Tuli õhtu ning hakkasid helisema Kaugatoma kiriku kellad. Kirikul oli kõrge torn, mille terav, nooljas tipp paistis kaugele üle maa ja mere ning mille raskete vaskkellade hää latus selge vaikselt märtsikuu õhtuga üle terve kihelkonna kumise. Kui teisel pool kihelkonna piiril, taga Sutrumetsa kohal, see kumin ehk mingi ühtlase undamisena kuuldus, kajas siin, Siigsääre nurgas, kum-

magi kella hää selgesti eraldi, otsekui oleks neid pea kohal löödud.

Need rannamehed siin, kuigi neist üks või teine kirikust enesest suuremat ei hoolinud, olid vaskkellade kuminat kuulates varem seisatama jäänud ja oma pead hääleallika poole pööranud. Täna polnud neil selleks aga tahtmist. Peaaegu terve nädal kallist tööaega oli Girgensohni Papi-rahujonni nahka läinud ja paarkümmend plangupalki oli sealt praegugi veel ära toomata.

«Va Kella-Peep peksab teisi täna nõnda, nagu oleks omal hädal nahas,» ütles ülemine saamees Laiakivi Kusti ja sülitas laias kaares lartsaka poolsulale lumele.

«Võib olla, et on ka, Girgensohn olla ju Kutsri-Antsu läbi sõimanud, et Ants, va arg mehike, ei julgenud õpetajahärra keeldu meile kohe edasi öelda. Ants Antsuks, kuid ega see Peepki lövi ole,» kostis seepeale alumine saamees Koki Pikk-Villem ja laskis samuti lartsaka lumele lennata. Ja niisama sülitasid mitmed teisedki ülemised ja alumised saamehed, sülitas ka Kiiratsi Jaen ja karuna tugev Laguveri Juhan, kes nüüd kiilupuud tahudes uuesti ära olid leppinud. Naised muidugi ei sülitanud, nagu nad üldse mõnede tunnete väljendamisest ilmutasid suuremat kavalust, aga küllap see Girgensohni kuri jonn neissegi mõjus, sest hoolimata Kella-Peebu agarast helistamisest oli rahvast pühapäeval kirikus hõredavõitu ning Girgensohn kärkis oma vihase jutluse pooltühjadele pinkidele.

Ainus, kes ehitustöö Papirahult siia Siigsääre nukka ülekolimist heaks ei kiitnud, oli Tõnis. Tulnud ühel heal päeval üle jää Hiiumaalt tagasi Saaremaale, et siit endale taanlaste laevavraki lammutamise ajaks mehi appi viia, ja Papirahul tühja ehitusplatsi eest leides ei tahtnud ta algul oma silmi uskuda. Siis aga märkas ta õhtuhämarikus eemal Siigsääre nukas mustendavaid saepukke ja palgi-hunnikuid — jah, ka laialt jääle tambitud reetee viis sinna. — Tohoo, mis tempusid siin tema selja taga õieti tehakse!

Kuigi öö peale kippus, hakkas ta sedamaid pikkade sammudega otse üle jää Siigsääre nuka poole astuma, kust varsti öövahi madal tulelõke kadakapõõsaste vahel vilkuma lõi. Matis, kelle käes täna öösel valvekord oli, toksis parajasti põõsast kadakaid, et neid tulele söödaks viia, kui ta kahe kirvelöögi vahel sammusid kuulis ja silmad tulija poole pööras.

«Noh — Tõnis! Mina juba mõtlesin, et...» tundis Matis venna ära.

«Mis kuradi tempusid te teete!» pahvatas Tõnis, ilma et mahti oleks olnud teisele teregi öelda.

«Ega need meie tembud pole. Siin on mängus «armas heng» kogu oma vahmiiliga, kõigi kuradite ja jumalatega, ei meie väike võim lugenud nende vastu midagi,» ja Matis rääkis lühidalt, millest ja kuidas Papirahult Siigsääre nukka ülekolimine oli tulnud ja toimunud.

Tõnise nahk auras kiirest käigust, ta päästis oma paksu vammuse nõõbid lahti, lükkas mütsi kuklasse, pakkus Matisele paberossi, pistis ka endale suitsu ette ning istus palgiotsale, aga ta näost oli näha, et ta venna jutuga siiski rahule ei jäänud.

«Aga miks te mulle sõna ei saatnud?» küsis ta pärast lühikest vaikust.

«Ja mis sina siin oleksid aidanud?»

«Kuidas aidanud! Mul on juba varsti kümme tuhat rubla laeva sisse pandud, ma pean ometi teadma, kus ja mis sellega tehakse. Ega ma seda raha maast pole leidnud!»

«Ja meie pole seda ka ära pillanud — näe, siin ta on!» ning Matis viipas tohutu suurtele palgi- ja planguvirnadele, mis hämaruses mustendasid. «Ning muist su raha on ju Hiiumaa ääres su oma silma all,» lisas ta.

«Sellega, mis mu oma valve all, on asi korras. See aga, mis te siin teete, on selge jama!»

«Jama! Ja mis siis sina oleksid teinud?» jäi Matis imestusest pärani silmi venna otsa vahtima.

«Asju ei aeta enam niiviisi. Kui Girgensohn tahtis minuga enne läbi rääkida, oleks tulnud mulle Hiiumaale tingimata sõna saata.»

Matis vahtis venda. Oleks niisugust juttu rääkinud keegi võhivõõras inimene, keda ta elus esimest korda näeb, iseasi, aga see oli ju Tõnis, vana Külasoo Reediku ja Anu poeg, ta oma lihane vend. Tal käis südame alt korra läbi mingi kõhe tunne, ja võib olla, et seda peletada, hakkas ta veidi pingutatult naerma.

«Ohoo! Ja sina, Reinuõue Reinu pojapoeg, oleksid siis tulnud ja «armsa henge» jalgade ette langenud! Ohoo! — Isegi mina, kellel pole varsti enam õiget katustki pea kohal, poleks iialgi niisuguse asjaga hakkama saanud! Mis häda on siis sinul, kaptenimehel, Girgensohni paluda — pealegi kui siin võib niisama hästi laeva valmis teha!»

Tõnis viskas suitsu tulle, hingas sügavasti, lastes seejuures õhu pisut torruaetud huulte vahelt pahinal välja voolata, ja tõusis püsti. Leegitsev tuli heitis punakalt hüplevaid varje ta pikkadele veesaabastele, ta kollaseks värvitud nahast poolkasukale, mille hõlmad eest olid lahti löödud, ta raskele lõuale, poolvidukil silmle ning tihedale juuksepahmale, mis kuklasse löödud kaptenimütsi alt otmikult välja paistis.

«Sulle näib see asi õige nalja tegevat. Noh, mis siis — tööpäevade hulk muudkui kasvab, varsti osanikke terve vald täis, mul raha läinud — laeva pole aga kusagil! Mil-lal te siis ka Rässa-papaga tülli lähete ja omakorda siit Siigsäärest minema kolite?» pilkas Tõnis.

Ka Matis tõusis. Ta oli vennast peajao lühem, kõhna ja kuivetanud kehaga, mida ka vana lai vammus ei suutnud suuremaks teha. Aga ta mustis silmis helkis mingi kartmatu, terasene pilk, ning kadakaoksa tulle heites, mis säri-nal leegi kõrgele viskas, ütles ta:

«Sina ise olid see, kes Sutrumetsast esimesed palgi-koormad Papirahule saatis.»

«Siis oleks tulnud ka minu käest nõu küsida, kui te sealt minema kolisite.»

«Ega sina üksi asju otsusta — tead väga hästi, mis paragrahv meie laevakamba põhikirjas seisab. Pealegi poleks sinu asi siin midagi aidanud. Kiiratsi Mihkel proo-vis nõksude ja rahapakkumisega — ei midagi! Hakata «armsa hengega» kohut käima? Ons neid kohtuuki vähe kulutatud ja advokaatide nahka vähe raha magama pandud!»

Tõnis ei vastanud. Ta seisis liikumatult, harkisjalu, pures kordamööda oma ülemist ja alumist huult ning näis pingeliselt millegi üle järele mõtlevat.

«Nojah,» ütles ta lõpuks tagasi palgiotsale istudes ja juttu oma Hiiumaa-tööde peale viies. «Nojah, vähemalt see taanlase vrakk on kasulikult ostetud. Metsaparisnik Vikström olla kukalt kratsinud, et me vraki tal nina alt ära näpsasime, ja küllap vana Hollmann tegi sedasama.» Ning Tõnis loetles kõike seda kasuliku kaubaga saadud vraki värki ja varandust, mis neil uue laeva ehitamisel igati ära kulub.

Algul tundus Matisele, nagu oleks vend üksnes sellepärast ühelt jutult järsult teisele üle läinud, et oma tõelisi mõtteid ja kavatsusi varjata, mis ehk esialgses ägeduses

olid liiga nähtavale tulnud. Ent kui Tõnis hakkas rääkima vraki kahest täiesti korras purjedekomplektist, kõigist neist taakslitest, marss- ja brampurjedest, tundus ta jutt otsekohene — võib-olla ka sellepärast, et Matis ise purjede koha pealt kergesti tuld võttis. Ta oli juba poisikesest peale paadi purjesid sättida armastanud, ja vähemalt purjede poolest oli Matis võrgupaat praegugi veel üle ranna.

Siia purjede juurde nende jutt sel öhtul lõppeski, sest Tõnis, kellel pikk tee seljataga, hakkas varsti sammusid Kaugatoma poole sättima. Ja et ta järgmisel päeval mees-tega kõneldes rohkem teiste juttu ja kirumist kuulas, kui ise rääkis, ei mõistnud Matis venna eileõhtust plahvatust muuks kui ainult esialgseks solvumiseks arvata, millel midagi sügavamat ei tarvitsenud järel olla.

Aga või siis Matis mahti sai pikemalt Tõnisest mõtteid mõlgutada ja kaptenipaberite ning rahadega võitnud venda «pahareti nõu eest varjata» — nagu Pime-Kaarli laulusalm palub vanajumalat keisriga teha.

Nädal enne jüripäeva kolis Külaseo rahvas oma senisest kodust ära Rõuna-Revala popsihütti. Omamoodi tuli igapäevane kibe tööpinge laeva juures neile isegi õnneks, kuna ilma selleta oleks sunnitud lahkumine oma senisest kodust liiga valusana tundunud. Aga või ta nüüdki kerge oli, eriti naisperele — Viiale ja vanale Anule, kes kõik oma paremad aastad Külaseo koha sisse olid matnud, küll suvel vikatiga, siis rehaga Külaseo heinamaid üle käies ning kivide ja porsapõõsaste vahelt hobusele ning lehmale talveks rohukõrsi korjates, küll Külaseo vesiseid karjamaid tallates, küll Külaseo viletsail põldudel adrakurge hoides, küll mõisale tema eest lisategu tehes, küll valla poolt mõõdetud teesale kruusa vedades, küll sügisel reht pekstes, küll talvel Külaseo rehetare kõrgeid uksepakke tallates. Iga puu, iga põõsas, iga sammaldunud seljaga põllukivi oli selle aja jooksul, mil nad (üks vee- rand sajandit varem, teine hiljem) miniatena siia viletsale rendikohale olid toodud, omaseks saanud. Siin olid nad oma üürikesi heledaid rõõmutunde maitsnud, siin pikki mure- ning valupäevi vaikides talunud, siin olid nad oma lapsed sünnitanud, siit nad maailma saatnud ja osa neist maimukestena siinsamas kirstu pannud. Siia, Külaseo kehva rendikoha sisse, olid nad kogu oma jõu matnud, ilma et seejuures kordki oleks saanud laiemalt ilmas ringi vaadata, nagu mehed merel ringi sõites või suviti suurel

maal tööl käies seda siiski mõnevõrra said teha. Seepärast jooksid ka Viial koorma järel Rõuna-Revala poole kõmpides silmad lausa lahvavett, vana Anu oli rohkem küürus kui ilal enne, kuna Matis hobust sundides ainult karmilt kõhatas ja vahetevahel rohkem mõttes kui kuuldavalt vandus.

«Ah, mis sa ikka tilgud kõige küla nähes, ega see enam asja muuda,» ütles ta Viiale, kui hobune õueväratist külatänavale sammus. Sandrile aga, kes oma «Uue Aja» kirjatükiga kogu kohast minemakihutamise loole oli õige hoo sisse pannud, polnud Matis selle asja pärast veel viltu sõnagi öelnud ega teinud seda ka täna mitte.

Aga ka Sandril enesel, kes kõige sabas lehma ja nelja lamba järel käis, polnud mingit erilist kurbust. Võib-olla tuli see sellest, et isa talle maast-madalast mõisa heinamaal asuvat vana maja vundamenti ja sammaldunud õunapuid oli näidanud, seejuures hardusega endisest Reinuõue kohast rääkides, mis põlvest põlve Tihude päris-kodu oli olnud. See, endine Reinuõue, oli kujunenud ta meelest nagu mingiks muinasmaaks, mille inimesedki olid olnud suuremad, tugevamad ja julgemad kui nüüdsed Tihud. Ikka viirastus ta silme ees vanavanaisa, Reinuõue Reinu kuju, kes oli käinud Krimmi sõja ajal oma väikese luubiga üle mere soola ja rauda toomas, seejuures paar korda inglaste kätte vangi sattunud, aga iga kord kavalusega tulema saanud. Jah, kui isa ning teiste juttu uskuda (— ja miks seda mitte teha!), polnud Reinuõue Rein kartnud ei parunit ega kirikhärrat, ei keisrit ega kuningat, ei kuradit ega paavsti! Ja kuigi tema, Sander, öeldakse läinud emasse (vend Peeter, see, kes nüüd Tallinnas on, isasse), ei tähenda see midagi, ka temas voolab hea hulk vana Reinuõue Reinu kanget verd. Seks korra võib ju parun nad siit minema kihutada, kuid ärgu lootku, et see asi kogu eluks niiviisi jääb!

Omamoodi lohutuseks oli seegi, et siitkandi inimestest keegi jüripäeval kohe parinal Külaseod uuesti rendile võtma ei kippunud. Kui viimaks siiski Oriküla pops, va Loigu Jaen, Külaseo koha ümber piirlema hakkas, oli Koki Pikk-Villem tal ükskord nelja silma all naha ähvardanud maha võtta, niipea kui ta oma jala Külaseo uksest sisse paneb. Noh, oleks parun rendi poole peale jätnud, oleks ta kõigest hoolimata Külaseole ka rentniku leidnud, aga et tal seda teha ei sobinud, kuna siis ka teised koharentnikud

oleksid hakanud rendiraha alla nõudma, ei jäänud tal muud nõu üle, kui liitis suurema hulga Külasoo maid mõisa külge, need tükid aga, mis mõisa piiridega kokku ei käinud, andis oma kupjale Üügu Siimule. Külasoo vana tare jäi inimestest päris tühjaks, üksnes varesed kraaksusid nüüd julgesti ta harjal ning sügise poole suve laskis kubjas muist heina ja põhku siia varju alla vedada, kuna ta oma küünid kõike vastu ei võtnud.

Ahvenaid tuli sel kevadel paksult lahte ja nende jaht võttis omajao aega. Üksnes kümnekond meest, kellel püüniseid polnud või kes suvel kavatsesid suurele maale minna ja nüüd oma töötundisid täis katsusid teha, tahusid kaarepuid. Et nüüd ehitusplatsil iga minut enam meistri järele ei küsitud, asus ta rannas siledamale kohale ressi põrandat tegema ning sinna mudeli järgi, aga juba laeva loomulikus suuruses, veeliine joonistama. Täie jõuga kaaretahujat ei raatsinud meister töö juurest ära kutsuda, seepärast võttis ta Külasoo Sandri (kulus enne tükk aega ära, kui Külasoo endisi rentnikke uue, Rõuna-Revala vabadikukoha nime järgi kutsuma hakati) endale käealuseks, kriipsulaua-pidajaks. Sander oligi üksi, ilma paari-meheta töö juurde jäänud, sest isa, nagu enamik teisi mehi, oli kohe pärast jääminekut ahvenale rutanud. Püüniseid oleks kahelegi jätkunud, aga sel aastal ei saadud neid kõiki enam sisse panna, kuna koos Külasoo kohaga ka kalapüügiõigus oli minema läinud. Isa sai oma mõned mõrrad veel kuidagi sisse sobitada. Sander pidi aga oma püünistega maale jääma. Noh, kahetseda polnud midagi: Ruusna lahte aerudega kraapinud ja teravate luuharjastega ahvenaid võrgust päästnud oli ta küllalt, aga veel kunagi polnud tal juhust olnud joonistada reSSIPõrandale laeva veeliine. Või ta's seda nüüdki tegi, aga pisut pude-nes meistri tarkusest ka talle.

Meistri nõudmised olid oma käealusele suured ning Sandril oli üpris raske ta rahulolu ära teenida.

«Ise rannas paatide ja laevade seas üles kasvanud, kas sa siis mitte aru ei saa, kuidas kaaremiu veeliinide järgi välja võetakse!» tõreles meister, kui käealune mõõdud segamini kippus ajama. «Kes mind vanasti meistri mudelite ja plaanide ligi lasi! Muudkui, poiss, võta kirves ja anna valu selle kriipsu järgi, mis meister sulle ette tõmbas — aga kust meister kriipsu võttis, seda ära päri, see pole sinu asi. Kui meie, vanad mehed, oleksime sinu aas-

tates ja sinu kombel saanud mitu talve ühtejärke kooli-pinki nühkida ja kui meile oleks kõik nii puhki-luhki ära näidatud, nagu mina praegust sulle näitan, oleksime võinud päris insinerid olla!»

«Egas igauhest laevameistrit saa, neid mehi peab ka olema, kes laevadega sõitma hakkavad!» püüdis Sander ennast nii vabandada kui ka oma tulevikukavatsusi mõista anda.

«Arvad, et sa kellegi kapten oled, kui sa ei tea, kuidas laev su all tehtud on! Õige kapten peab laeva paremini tundma kui ratsamees oma hobust. Ratsamees sõidab kindla maa peal, hobusel neli jalga all, päitsed peas: tõmba üht valjast — keerab paremale, tõmba teist — keerab vasakule, ja sellest hoolimata on mehi, keda täkk seljast maha lööb. Mis siis veel laevast rääkida!»

«Noh, kui sekstandiga päikese võtmine, merekaardid ja taevatähed selged, kuhu ta ikka mehe käest pääseb! Egas nüüd enam vana aeg ole, et laevaga niisama umbe mütsi-irmi järgi sõidetakse, nüüd on teadus see, mis teed näitab,» ütles Sander.

Meister kõhatas ja vaatas karmi, järsu pilguga oma käealuse poole: «Ja mida siis mina sulle räägin! Õpi, vahi! Teadus on muidugi see, mis teed näitab, ja sellepärast katsu igal pool silmad ja kõrvad lahti hoida! Kuid ega teadus üksi aita, peale teaduse peab mehel ka tahtmist olema. Seisku või vanasarvik ise kõige nelja sõraga vastu — oma tahtmise peab mees läbi viima! Seejuures ära korraga mitut tahtma hakka — üheksa ametit, kümnes nälg —, vaid juba lapsest saadik punni kõige rohkem seda ühte-ainust, mis sul kõige rohkem südame küljes seisab. Mulle paistab, et sa oledki nagu liiga õbu järele andma. Kirjatükkide kokkuseadmine lehe jaoks hakkas sul pisut minema, ja kui leht su asju enam sisse ei pannud, poleks maksnud kohe jonni katki jätta. Saatnud mujale — äkki mõni teine toimetaja oleks sisse torganud.»

«On saadetud igale poole, midagi ei ilmu,» kostis Sander mornilt.

«Aga kas sa vene keelde oled lasknud tõlkida — mõne Peterburi lehe jaoks? Kuluks ära, kui rahvas laiemalt teada saaks, mis häda siitkandi inimesed mõisnikkude ja teiste ülemate läbi peavad nägema.»

«Oli ka vallasekretäri-ga sellest juttu — ta on mõne tüki Peterburi saatnud, ei midagi. Keisriproua on niisamuti

sakslane nagu meie mõisnikud, Vene keiser ja Saksa keiser peavad suurt sõprust, kes siis siin lubab sakslastele pihta käia. Iseasi, kui laevaga saab maailmas hakata ringi kolama ja mõne võõramaa keele ära õpib,» arutas Sander.

«Ah siis niikaugelt käivad sinu plaanid. Ega see laita mõte pole. Vaata aga, et sinuga sedasama ei juhtu, mis mõne teisega enne sind on sündinud: läheb ka päratu suurte plaanidega maailma, seal aga saab raha ja hea elu maigu suhu ja unustab seejuures kõik, mis pärast ta raha ja kaugeid maid siit ükskord püüdma on läinud,» hoiatas meister. Siis aga hakkas ta painutuslati järgi tõmbama ressipõrandale kahekümne kolmanda ahtriikaare väliskriipsu — töö, mis nii meistri enese kui ka käealuse täit tähelepanu nõudis ja kõik muud mõtted peast minema ajas. Alles kui nad selle keerulise kaare kujuga, millel kiilupoolne kõverdus on sissepoole, pealmine aga uuesti väljapoole, valmis olid, võttis meister jutu üles endisest kohast: «Egas ma sulle sellepärast miskit nõu anna — nõuandja amet pole üldse suurt väärt, sest kes tark, sellel on omal nõu valmis ega taha sinu nõu järgi talitada, loll aga, kui tahakski, ei tule võõra nõuga toime.»

Sander, kes oma väheste aastatega siiamaani üksnes napolisõnalist Vanaõue Mihklit oli tundnud, endamisi päris imestas meistri praegust kõnekust. Talle tundus, nagu oleks Mihkel sel talvel isegi nooremaks muutunud.

Kui kevade poole suve töö laeva kallal kord päris seisma jääda ähvardas, kuna suurem hulk mehi enam kuidagi ilma palgata laeva juures töötada ei saanud, vaid Heinastesse ja mujale üle mere pidi minema, kus igal nädalal raha peo peale maksti, oli meister see, kes alla ei vandunud, vaid kõigest hoolimata laeva sügise lõpu poole vette tahtis saada, nagu see alguses kavas oli. Vähegi meistrikohustustest mahti saades rabas ta ise päeva tõusust kuni loodeni meestega ühes mitte ainult kaarešabloone, vaid ka päriskaari teha, neid saksidega kiilule tõsta ja siin kokku rööpida ning saalida. Kui lõpuks nädal enne jaanipäeva laevakaarte tohtu suured roided kiilule üles said, käis ta pika latiga kõik laevakaared üle, ning kus viga sees juhtus olema, aitas kaari tasaseks tesseldada.

Jah, kuid plangupaneku jaoks oli mehi siiski liiga väheks jäänud. Talvel, metsatööde ning plankudesaagimise ja virnatahveldamise ajal, oli teinekord kuni sadakond inimest (palgiveonaistega kokku) laeva juures ametis, nüüd

aga kippus töömeeste arv vägisi teinekord poole tosina peale kokku kuivama. Ja pärast seda, kui Laiakivi Kusti ja Koki Pikk-Villem olid plankude aurutamisseadeldise, tammkasti või pasu, kuidas teda kusagil kutsutakse, laevast pisut eemal valmis teinud, hakkasid ka nemad tööriistu kokku korjama.

«Aga, kulla mehed, egas täna laupäev ole, et nii vara õhtule kipute?» imestas meister.

«Seal jälle, meie asi veab sinnera poole, et peab seks koraks laevatöö üldse õhtule jätma. Pole ka enne kusagil kuulda olnud, et minutaoline seitsme lapsega vabadikumees laeva reederiks oleks hakanud,» ütles Kusti peitleid ja saagi tööriistakasti mahutades.

«Jah, ega laeva pärast saa lasta nälga majasse tulla — elus inimene on ikka enam kui laev,» lisas Pikk-Villem, nagu oleks ta alles hiljuti sellele tõele tulnud ja varem teisiti mõtlema kippunud.

Mida teha?

Kapten käis ikka veel edasi-tagasi Hiiumaa vahet ja juhtus ka seekord ära olema. Ka meister ise oli talvel üle jää vrakki vaatamas käinud ning kaubaga igati rahule jäänud: vraki kere ei kõlvanud enam muuks kui kütteks, aga kogu taglasevärk (ja läheb neid valle ja troppe, trosse ja kette vähe ära!) oli saiaraha eest käes, seejuures olid pealegi mõlemad purjekomplektid veel peaaegu uued ja sobisid neile vähe ümbertegemisega. Aga mis sa hing paljaste purjedega teed, kui aluse tohtu suured kaareroided rannas jaanikuu päikese käes alles alasti pleegivad!

«Kuhu te, Villem ja Kusti, siis niiviisi järsku — proovige ikka enne omatehtud pasukast ära — äkki liiga hea, kust ma teid siis tagant suurelt maalt enam telegrammiga saan tagasi tellida,» keelitas ja meelitas meister mehi nii nalja kui tõega. Ja ta saigi mehed viimaks niikaugele, et nad tööriistade pakkimise jätsid ja esimesed plangud tõepoolest pasukasti panid.

Ent sama päeva õhtul ruttas Mihkel vallamajja Saarejuurde aru pidama. Meeste jõud oli otsas, eriti suure perega meestel — raha või vähemalt toitu oli vaja, sest kauemini ilma palgata töötades pudenevad needki vähesed mehed käest ära.

Vallasekretär istus jalgratta selga, meister ise käis pühapäeval mitmed jõukamad osanikud läbi. Jakob Taalder oli pika punnimise peale nõus võtma veel teise viie-

kümnerublase osatähe, ka Kiiratsi Mihkel otsis voodi peat-sist õlgedele alt kotist kümme viierublast kuldraha välja. Valju häälega Loona Laes oli nõus Laiakivi Kustile, kel-lega nad ju äärtpidi sugulasedki olid, meistri vahelträäki-misel kolm vakka rukkivilja laenama. Aga või meistril eneselgi külla oli, ka talle oleks mõni külmit rukist leiva-jahuks ära kulunud, kuid ta ei läinud küsima, käskis Eppu tainale tublisti kartuleid sekka panna, neid hakkas varsti aiast uusi saama. Oma vähesed hoiurublad oli ta juba laeva sisse mängu pannud, nüüd saatis ta kirjad üle mere poe-gadele ja vend Tanelile, et needki koduvalla rahva ühist asja jõudumööda toetaksid. Egas raha laeva seest kaduma lähe, võib veel protsentegi kanda.

Külasoo, nüüdne Rõuna-Revala Matis sai poeg Peetrilt Tallinnast veidi toetust ja selle abiga suudeti suvi kahe mehega laeva juures välja pigistada. Noh, või siis selle-pärast veel midagi ülearu oli, vana Anu ise näris kodus kas või koorukesi, aga Matisele ja Sandrile püüdis ta siiski iga päev leiva, kala ja piimapudeli laevatöö juurde kaasa panna. Viia sai päiliseks käies töökohast süüa ja püüdis ka oma palga kohe varmalt kätte küsida.

Heinaajaks pöördusid mitmed mehed Tallinnast ja Riist nädalaks-paariks tagasi kodumaile. Ega nad seepärast heinakaarele saanud — hein jäi nagunii naiste teha. Laeva juures oli parajasti välisplangu panek, iga mehekäsi kulus siia hädapärast ära.

Ja siis oldi nädalat paar pärast jaani sealmaal, et ühel öhtul tekkveegerid pasusse pandi ja öövaht kohe katelt kütma hakkas. Tekkveegeri kümne tolli paksused palgid pidid vähemalt üks tund iga tolli peale pasus olema. Meis-ter manitses mehi öhtul tugevasti sööma ja vara magama minema (poissmehi ei lubatud öhtul küla poole vaadatagi), et hommikul igaüks oleks täisjõus uhaja mees.

Kaheksas peatiikk

lid kadunud pingelises töös suve kolm ainust kuud, sügisene pööri-päevgi oli ammu möödas, ja praegu, mil meister oma uurikapsli lahti surus ja tiku süütas, tiksus kell viina-kuu viimase pühapäeva hommiku-poolset öötundi. Meistri silmad olid korraks ainult öhtupoolikust ööd kinni vajunud, nüüd polnud tal aga

ammu enam und ning ta kobis tasakesi vahiputka uksest välja.

Oli sume, peaaegu tuuletu sügisöö. Pärissöövahi, vana Ansi Reediku aeglased sammud kostsid kaugemal metsa-serval. Kuud polnud, paar-kolm tähte siras tuhmilt pea kohal. Siinsamas käeulatuses mustendas ööpimeduse tõttu veelgi suuremana näiva laeva kere. See levitas vänget tõrvalõhna. Kaugelt läänest kostis Suurekuiva ja Hullu-mätta karide mürin.

«Päeval paneb lendva lahti, mis nad muidu selle tasase süd-ost-vinaga nõnda müraavad,» mõtles meister, ise aeg-laselt tinase veepiiri poole astudes. Meri oli öö jooksul veelgi tõusnud. Mis siis, tõusku pealegi, saab laeva kerge-mini ujuma. Kui ta ainult niikaua ilma peaks, et töö jõuaks ära teha.

Jah, siis viimati olid nad ometi niikaugel, et võis laeva hakata vette laskma. Eile olid nad tüürpoordkimmingu ilusasti vägevatest palkidest küljeree saanud — see oli suurt ettevaatust nõudev töö. Kõigepealt tuli kiiluda ja titsida pakpoord-külge, kuna tüürpoord-külje titsid vähe-haaval teravaks raiuti, nii et nad ikka sügavamale vajusid või tollhaaval otsast murdusid. Niiviisi langeski laeva ras-kus pikkamisi hiidreele, mille jalased juba varem paksu rasvaga olid kokku määratud. Samuti rasvati kuni veeni ära ka kasepuust kiilurenn ja poolekslöödud kasetüve-dest küljeree tee. Öhtul videvikus olid mehed ka gruntou laeva ümber saanud, täna polnud muud kui siit peavaier

merre raudkivimüraka külge kinnitatud plokkideni viia, sealt tagasi maale püstpillide juurde tuua ja siis...

Einoh, kõik on, nagu peab olema, ükski tema juhatuse all ehitatud laev pole teisele küljele viltu vajunud!

Ja siiski oli ta ärevil. Täna oli tema veel peavastutaja, täna oli tema eksamipäev kogu kihelkonna rahva ees, aga niipea kui laev juba vabalt vees ujus, langes vastutus kaptenile. Mastide ülesajamine ja kogu taglasetöö oli kapteni korraldada, tema, meister, võis siin Tõnisele ainult abiks olla.

Puudutades tasakesi laeva täävi, et proovida, kuidas tõrv sellel kuivanud, märkas ta kaugel idataevas nõrga koidu esimesi, vaevuaimatavaid märke. Ja need andsid ennast siiagi tunda — igatahes oli laeva vastu idakaart olev par-ras juba mingil kombel nähtav, kuna läänepoolset tüürpoord-külge sai meister ainult kujutluses ümbritsevast pimedusest eraldada. Ja-jah, Juuljusel taga Austraalias on praegu juba südapäev, Karla Kanadas on aga ehk just koikusse kobinud, kui ta kusagil kai ääres juhtub olema. Mõlemad poisid olid ju siin selle laeva sisse raasikese raha saatnud, rohkem küll ta palvete peale, kui et nad ise asjast oleksid hoolinud. «Ei usu, et sellest teie väikeste purjelaevade värgist enam midagi välja tuleb,» oli Karla kirjutanud, «igal pool mujal maailmas hakatakse ikka rohkem ja rohkem stiimrite peale üle minema. — Aeg on raha, nagu meil siin Ameerikas öeldakse, ja kes ärimeestest tahab enam hea meelega väikesele purjelaeva-poksile, mis teinekord kuude kaupa merel loksub, lasti anda? Sada aastat tagasi, kui veel aurulaeva ei tuntud, oli teine jutt. Nüüd aga paistab purjelaevade tegemine iidama-aadama-aegne asi olevat...»

Nukrus tõusis meistrile kurku, kui ta Karla kirjale mõtles, seda enam et poisil mitmes tükis õigus oli. Aga kas siis tema, Mihkel, oli süüdlane, et elu siinkandis oli nii palju muust maailmast maha jäänud!

— Jah, sest võib nüüd küll umbkaudu sada aastat tagasi olla, kui Ruusna parun Schrenk, Hirmus Schrenk, nagu ta vanade inimeste mälestuses on püsima jäänud, oma ranna piirides kõik külarahva paadid kroonu tongritel lasi puruks peksta, et pärisorjusest ja ihunuhtlusest piinatud rahvas meeleheitel ei saaks enam ta käest üle mere põgeneda. Oli ju sellest laulgi tehtud, kuidas vana Kassemää Taavi, kelle Hirmus Schrenk oli lasknud salaja üle mere

käimise eest mõisa tallis poolvigaseks peksta, kõigest hoolimata salaja metsas uue paadi ehitas ja ühel sügisööl paraja maatuulega siit siiski kõige perega minema pääses.

«Säh, said nüüd, tongrirajakas —
läks Taavi nagu kajakas!»

Sada aastat maha jäänud! Pigem peaks küsima, kuidas siitkandi rahvas siiski veel niikaugele on jõudnud, nagu ta praegu on! Ei ole see muugi maailm veel päriselt raudaurikute peale üle läinud, väiksemaid purjekaid lühemate vedude jaoks tehakse veel igal pool, ja seda ei saa keegi öelda, et siitkandi meeste tehtud purjekad teiste omadest kehvemad oleksid. Miks siis rootslased muidu tema enese tehtud «Eeva» vana Kronströmi käest hea hinnaga ära ostsid, kui sealpool rannas tehtud laevad paremad oleksid! Aga kui siitääre rahvas oleks kõik need mitmedsajad aastad vabalt saanud elada ja tööd teha, küllap oleks võidud ka aurulaevade peremehed olla.

Äkki kostis laeva ahtrist järsk naksatus ja samal hetkel tardus kogu meistri olemus nagu üheksainsaks suureks kõrvaks. Kui naksatusele mingit uut häält ei järgnenud, hakkas meister ettevaatlikkude sammudega ahtri poole astuma. Kohalejõudnult rahunes ta meel, ei olnud nähtavasti midagi, aga ettevaatuse mõttes otsustas ta siiski redelit pidi üles laevatekile ronida.

Ei, praegu polnud midagi kahtlast. Enamasti on ju iga puutükk, olgu ta tavaline plank või tohutu suur tekkveegeri palk, laeva sisse looka painutatud, ja mis ime, kui mõni neist oma endist kuju lootusetu naksumisega tagasi igatseb. Kotermanni-jutt on tühi lori. Ehk kuigi peaks mingisuguseid pahasid vaimusid olema, siis on ju ka head vaimud, kes pahad minema peletavad. Tema arvates oli kahejalgne kotermann ohtlikum igast neljajalgsest, saba ja sarvedega kuradist. Viimase pärast oleks ta rahuliku südamega laeva täna ööseks ka üksnes va Ansi Reediku hooleks jätnud, kahejalgsete vastu võis aga ta enesegi valvsus vähene olla. Hiiumaa meeste «Emmastet» taheti Kudemal just paar ööd enne vettelaskmist põlema panna. Kahju suudeti küll ära hoida, kuid kaabakal õnnestus tabajate käest lahti rabelda ja jalga lasta. Mõistagi muutub kadestate viha just enne laeva vettelaskmist kõige mustemaks: nüüd on ju ta alles nende käeulatuses — kui

aga laev juba omal jõul ujub, tiivad välja sirutab ja merede taha kaob, katsu talle siis veel häda teha.

Seepärast oligi neil siin igal öösel vähemalt kaks vahti väljas, lisaks suur trobikond mehi, kes magasid Räsä-papa toa peal ja võisid esimesel märguandel vahtidele appi karata.

«Noh, mis sa siin redeliga ringi kolistad?» küsis Reedik, kes öö üha rohkem läbi paistma hakates usaldas oma sepi-koja otsas olevast vahipunktist laeva juurde tulla.

«Niisama, tüürpoordi tekkveegeri palk naksus kõvasti, käisin vaatamas, äkki on viimati pinna küljest lahti löönud.»

«Mina juba mõtlesin, et näe, nüüd meister ise ajab vargaid või kotermanni taga,» ütles Reedik oma lühikesevarrelist piibutobi mugides, ja kui teine kohe midagi ei vastanud, lisas omalt poolt: «Einoh, nad ju teavad, et vahid väljas. Kudemal üks juba oma nina kõrvetas, kas nad siis nüüd enam...»

«Parem karta kui kahetseda. Kui juba «armas heng» meid Papirahult minema kihutas, mis siis veel neist rääkida, kelle käes maapealne võim on. See sadakond rubla nüüd suur asi Ruusna parunil mõnele tongrinärakale ära visata, kes laevale tule otsa pistaks.»

Idas lõi koit ikka rohkem ja rohkem õhetama ja koos koiduga tulid ka esimesed mehed — algul ühe- ja paari-kaupa, hiljem juba tropis koos. Oli ju täna suurpäev mitte üksnes meistrile, vaid kõigile, kes siia oma hinge ja hoolt, oma tööd või raha olid pannud. Tubli sepamees vana Koo-bati Rein, kes laeva juures koos oma poja Jaeniga rauatöö ära tegi, oli varakult kohal. Tal oli täna samuti suur vastutus: kui mingi tali või kiin kusagil kippus järele andma, kui peavaieri kinnitus lahti läks või vaier pilli ümbert enese suure jõu survega lahti rapsas, siis vaadati sepa poole, sest et tema selle eest hea pidi seisma, mis kuidagi raua või terasega ühenduses oli.

Nõnda läkski varsti laeva juures askeldamiseks lahti, et aegsasti enne seda, kui suur summ, pilli ringiajajad, kohale tuleb, kõigi tarvilike ettevalmistustöödega lõpul olla. Ettevalmistused olid lõpule jõudmas ka ehitusplatsist pisut kagusse metsaserva jäävas Räsä-papa talus, kus paar ööd-päeva ühtejärke sauna ja toa korsten teineteise võidu olid tossanud.

Kui sügisene, aeglase toimega päike ennast viimaks

kella kaheksa paiku Viidumäe metsade tagant välja upitas, lainetas juba laevaehitusplats siia kokku kogunenud rahvast. Egas kõiki otseselt vaja olnud — pilli haardamate taha mahtus kõige enam poolteistsada inimest —, aga igaüks, oli ta noor või vana, tahtis suurele sündmusele kaasa elada.

Kanäe, sealt tuligi eestseisus, kes ennist Räsä tagakambrisse oli kogunenud laeva nime asjus viimast nõu pidama. Lüheldast kasvu punase habemega Laiakivi Kusti oma tõkatiga läikimalöödud säärikutes käis kõige ees. Pükstele, mida ta liialt kulutama kippus, oli Maris veel öösel rutuga paigad peale lappinud, millede värv muust püksimustrist liiga erineva kippus, see-eest olid aga Kusti pintsak maniski ja kirju kaelasidemega ning Kusti läikiva nokaga müts igati laitmatud. Kusti pidulikkus, kes tavaliselt pisut kaltsu kippus jääma, paistis muidugi kõige rohkem välja, ent pühapäevase riidetatud olid kõik teisedki mehed, nii kuidas kellegi jõukus kandis. Tähtsalt tatsudes astusid teineteise kõrval kaks pärisperemeest: Aida Jakob Taalder ja Räsä-papa; pikk, kullininaga vallasekretär, ajades käekõrval enesest lahutamatut jalgratast, seletas midagi ägedalt kogukale kaptenile. (Jutt polnud siamaale kuulda, aga olid nad siis nime pärast tülili läinud või?) Sõnatult, pea pisut maas, ent sellest hoolimata kõrgele üle teiste ulatudes, astus aeglase sammuga Koki Pikk-Villem, tema järel tulid kolmekesi tropis Vatla koolmeister Jüri Piigard, Külase Matis ja valju häälega Loona Laes, kuna kõige lõpus sammuv meister Vanaõue Mihkel seletas midagi elavalt vanale Varepi Aadule, keda aastate hulk ristluude kohalt hakkas vinklisse kiskuma nagu liigendnuga. Aadu ei kuulunud küll ei juhatusse ega ka siinsesse laevakampa, aga ta oli kaugele üle Saaremaa kuulud laevameister, kes oma pika eluaja jooksul mitukümmend laeva oli valmis teinud, ja juhatuse oli palunud, et ta enne vettelaskmist veel kord oma kogenud pilgu üle nende laeva heidab. See ei tulnud usaldamatusest oma meistri vastu, see oli niisugune komme.

Kuid laita ei leidnud Aadu suuremat midagi, sellest hoolimata, et ta agaralt kõik laeva nurgad ning urkad läbi vaatas. Talle näis, et raudkneed, millede abil laevakaared olid tekipaaridega ühendatud, oleksid võinud kogukamad olla, — on siis see hirm väike, mida laeval tormis taluda tuleb.

«Palju nad sul kaalusid?» küsis ta sepalt, vanalt Koo-
bati Reinult.

«See siin on kuus puuda. Oleks võinud ju suurema teha, aga paistsid liiga rõõgatud ja egas seda ülearu rauda käes raisata olnud,» kostis sepp.

Aadu võttis välja oma tollipulga ja mõõtis knee kõrgust kurgust — sai kolm tolli kaks liini; otsis rinnataskust paljust vaatlemisest ja kaasaskandmisest ärakulunud registri-
raamatu ja võrdles knee tegelikke mõõtusid nendega, mida nõuti, — jah, napivõitu.

«Ei või olla,» pomises Mihkel, võttes taskust ka oma tollipulga. «Näe, kolm tolli ja tublisti neli liini on knee paksus kurgust.»

Tõsi, vähemalt ühe liini sai ka Aadu uuesti mõõtes juurde, ning sellega oli asi registri-
raamatu järgi korras.

Ja nõndasama oli mujalgi. Meister oli töö ja materjalide juures kõiki nõudeid silmas pidanud, ja kui taglasetoõ niisama hoolsalt läbi viiakse, võib laev esimesse klassi minna.

«Mis ta's tahab, et esimesse ei lähe,» ütles Laiakivi Kusti, kes koos muu eestseisuse ja suure hulga talgulis-
tega meistrite mõõtmisi jälgis. «Või arvad sa, Aadu, et meie meister on lolli kulli poeg, kes asja ei tunne?»

Kustil oli õigus: uuri, mida tahes, olgu see luugikrae, peli, kliiverpoom või koguni reeling — kõik oli tipp-topp, kõigest oli näha, et laev aina vee järele ihkas.

«Noh, läheb lahti või?» küsis valju häälega Loona Laes meistritelt, kui eestseisus oli laeva pardalt redelit mööda tagasi maha roninud ja suur rahvamurd nende ümber kokku löi.

Mihkel vaatas Aadule otsa: «Mis sa arvad?»

«Mis siin arvata,» ütles väike, kõhn ja sooniline vana-
mees ning ta tumehallid sõbralikud silmad prilliklaaside taga sädelesid rõõmsalt, kavalaltki. «Laeva olete hea teinud, eks näe; kuidas sisseajamine läheb, mehed na kõhna-
võitu, ei tea, kas rammu jätkub?»

«Ohoo!» hüüdis Laguveri Juhan.

«Ohoo!» hõikasid noormehed ja rannakülade tugevad rinnakad piigad ning läksid rüsinal pillide pikkade haardamete juurde, milledest igaüks oma kakskümmend inimest lükkama mahutas. Tosin tugevamat meest aga (eesotsas kapteni enesega) kogunes kõrgelt pükkidelt rippuma lastud jämeda rammipalgi juurde. Hetkeks koondusid nii

pilli ringiajajate kui ka rammipalgimeeste silmad mõle-
male meistrile, kes kogu tööst ülevaate saamiseks kahekesi veidi eemale läksid. Siis peatus Mihkel, tõstis käe, ning lüües sellega järsult ülalt alla pilli ringiajajate poole, hüüdis: «Legoo!»

Oma poolteistsada või enamgi säärelihaste paari tõmbusid pingule, rinnad rõhusid pillide haardamatele ja need hakkasid liikuma. Esimesed ringid läksid ilma suurema vaevata. Aga kui kumbki pillivars juba kümmekond keerdu vaierit enese ümber oli kerinud, hakkasid mõlemad grun-
toud, mis ühendasid laeva täävi Tõllukivi külge kinnita-
tud plokkidesüsteemiga ja sealt tagasi maale pillidele jooksid, veest kerkima. Nüüd tuli järjest tugevamini haardamatele suruda, et need endises hoos edasi liiguksid.

«Seda teame meie ammu —
Ruusna rahval vähe rammu,»

lajatas korraga mitmekümnest suust kooris hüütud ergu-
tusnöök laevast vasakule jääva pilli juurest, mille ümber oli kogunenud peamiselt Vatla ja Harala küla rahvas ja kus Pikk-Villem oli ninameheks. Ja tööpoolest, pärast seda hüüdu märkasid pilli ringiajajate ümber kogunenud vanemad mehed ja naised, poisiootsad ja tüdrukutirtsud, kes ise otseselt tööst osa ei võtnud, et õrritajatel oli õigus: parempoolsele pillile jooksev vaier, mida pingutasid pea-
miselt Ruusna ja Pammana mehed, oli Pikk-Villemi pilli vaierist märksa lõdvemini.

«Einoh, paneme auru juurde!» hüüdis Kiiratsi Jaen, kes oma küla au eest alati mehiselt väljas oli, ja Pammana ning Ruusna küla noorrahvas tegi paar tiiru oma pilli ümber pooljooksu. Oli seal müdinat, naeru ja kilkamist, aga mis sellest, peaasi, kui nendegi vaier pingule tõmbus. Et nad aga võistlejatest nüüd koguni mööda kippusid, püüdis Vatla rahvas omakorda vaarti juurde panna. Neil juhtus aga äpardus. Pikk-Villem surus ise liialt peale, osa tüdrukuid vastashaardama välisotsas, kus ring on sisemi-
sest palju suurem, ei suutnud sammu hoida ja komistas, kohe mitu tükki korraga. Et haardamad liikusid kiiresti, komistas järgmine haardamatäis neile otsa ja kolman-
dad — küllap ehk poolmeelega — veel takkajärele.

Nõndaks oli Ruusna rahval küllalt põhjust külasauna korda kütta:

«Vatla rahval musutunnid —
puude otsas naervad nonnid...»

«Kurat, ise te need nonnid olete!» hüüdis Loona Laes, kes oma ruusnalikust päritolust ja kasvatusest hoolimata vastaste leeri ruttas, et siin oma valju häälega korda lüüa, kuna Pikk-Villem, selle asemel et kõiki tööle panna, suures hasardis oma karujõuga aina üksi rõhuma kippus ja seega üldise komando segi ajas.

Oma raskusest hoolimata kippusid terasvaierid ikka enam ja enam veest välja ja olid nüüd juba tõepoolest pinevil nagu mingi hiidviuli tohutu pikad keeled. Sepameister Koobati Rein valvas ühtaegu nii mure kui ka rahuldustundega oma polte ja plokke. Ta ajas rahvast, eriti poisikesi, keda töö juurde otse vaja polnud, päris väevõimuga kaugemale. Sa suur arm, kui siin midagi järele annab, on sodi järele! Ent veelgi ei viibanud meister rammimeestele, kuigi pillide ringiajajad nüüd juba iga sammu pärast täiest jõust pingutasid — jookstust ega vastastikusest lõõpimisest polnud enam juttu, kummagi pilli juurest kostis ainult vägevast ähkimist ning värskesse meretuulde segunes vänget higilõhna.

Sepp puudutas ühte peavaieritest — see, hoolimata oma pikkusest, tõepoolest oleks nagu tumedalt, ähvardavalt sumisenud. Ka inimeste meeled olid pinevil. Midagi pidi juhtuma: kas nihkub kohalt laev, katkeb terasvaier, pääseb lahti tross Tõllukivi ümbert või kerkib lõpuks tohutu Tõllukivi ise merest. Aga midagi säärast ei juhtunud, üksnes pilli ringiajajad, poole sammu võrra edasi punnides, leemendasid higist.

Meistrid rääkisid paar hetke midagi tasakesi omavahel. Nüüd lõpuks tõstis Mihkel käe, kapten ise ütles rammipalgi-meestele komando: «Üks-kaks-korrage!» — mille viimase sõna rrr-ide põrin kadus juba rammipalgi mürtsu kõminasse — ja laev nagu hüppas paigalt.

«Hurraa!» puhkes nüüd pealtvaatajate suust, millega otsemaid, nagu paisu tagant pääsedes, ühines pilli ringiajajate paarsada kõri.

Seda esimest hurraad, mis laeva juurest kaugemale kajas, kuulsid ka Pime-Kaarli ja Joosep, kes parajasti rannamaanteelt Siigsääre nukka viivale otserajale olid pööramas. Mõlemad seisatasid üheaegselt nagu käsu peale.

«Laev näha alles mäel, mis nad nõnda karjuvad?» küsis Joosep.

«Mis muud, kui said teise paigalt liikuma,» ütles Kaarli.

«Katsu siis rutem tulla, muidu laev enne vees, kui me seal oleme!» kiirustas Joosep, pimedat kättpidi enese järele tõmmates.

«Oh, kui nad praegu laeva alles paigalt lahti said, oleme seks ajaks ammu-ammu kohal, kui nad ükskord veepiiri jõuavad. Egas ta selle esimese rammilaksuga veel meres pole — ainult nägid, et jõud ja riistad peale hakkavad,» püüdis Kaarli oma liiga perutama kippuvat teejuhti rahustada. Ja nagu ta sõnade kinnituseks kostis Siigsääre nukast uus vägev rammipalgi mütsatus.

«Noh, kuidas siis seekord, ei läinudki edasi?» kuulatas Joosep, kuna mürtsule kohest rahva rõõmukisa ei järgnenud.

«Küll ta juba läheb, kui kord minema saab. Soldat ka ei jaksa kogu aeg hurraa karjuda — hurraa käib üksnes esimese püstisööstmise ja pealejooksu juures, pärast, tikuvoitluse aegu, pole enam muud kui matsud ja ähkimine. Kui sa iga jala või poole jala maa pärast, mis laev korraga edasi nihkub, hurraa karjud, on sul varsti kurk punane, vähem väljas — pole sust enam pilli ringiajajat ega rammipalgi meest!»

Kuid Kaarli teejuht ei hoolinud täna suuremat Kaarli jutust, muudkui kiirustas aga oma vigast jalga liibates Siigsääre nuka poole, vanameest nagu varpankrut järele vedades.

Nad olid oma minekuga tõepoolest muust rahvast hilisemaks jäänud, kuid seda ei saanud Joosep Kaarli ega Kaarli Joosepi süüks panna, vaid sellel olid sügavamad põhjused. Kaarli elu oli viimaste kuude kestel üldse kibedavõitu. Muidugi ei julgenud ta talvel Külasoolt tulles Ritile otse näkku öelda, et ta vagasisid laulusid enam teha ei taha, vaid katsus asjast ettekäänetegaga kõrvale hiilida. Et aga Girgensohn abipraostiks saades oma laululehtede-äri ka mõnevõrra teiste kihelkondade peale laiendas, oli käsitäitlik kõster käbedale ning elus edasipüüdlikule Ritile mõnigi kord märku andnud, et õpetajahärra Kaarli hingeõnnistuse ja vagade laulude vastu ikka veel huvi tunneb.

Kaarli püüdis asja algul niisama venitada, kui see aga ei aidanud, jäi haigeks. Ta kõhis ennegi, nüüd aga rõgas-

tas, nagu jõudis. Kuid kauaks ei õnnestunud tal ometi Riti teravat nina eksiteele viia.

«Mis päevane tiisikus see sul niisugune on, vahel öösel tõmbad mitu tundi ühtejärke magada, ei kõha ega miskit,» ütles Riti ühel hommikul ilmse sõjatärinaga hääles.

Heakene küll, Kaarli püüdis ennast ärkvel hoida ja rögi- ses ka öösiti. Aga unustab hoidja, tabab püüdja. Ühel heal päeval, kui Riti kedruse pärast jälle kusagile külasse käima oli läinud, andis Kaarli pikaajaline poole unega olek ennast tunda, ja arvates, et Riti, kellel palju suuvärgiga lõksutamist, nii pea ei tule, otsustas ta paar tundi päris rahuliku südamega magada.

«Soo-oh, nüüd on sul tiisikus siis öö peale üle läinud,» ütles märkamatuks koju tulnud Riti teda öhtul unest lahti raputades ning varsti seepeale nuttu nuuksuma hakates. See oli halb, väga halb märk, sest Riti vihm, nagu tolgi korral, muutus peatselt tuuleks, tormiks, seejärel sõimuraheks ning lõppes kulbivarre kärgatustega vastu Kaarli koljuluud.

Pärast seda suurt tüli elasid nad paar nädalat nagu kaks tumma teineteise kõrval. Kaarlile oli see peaaegu kergenduseks, sest sööma kobis ta toidulõhna järgi ning oma vähenõudliku igapäevase eluga tuli ta kitsas hütis kuidagi-moodi käsikaudu toime. Ritile, kelle suuvärk alati käima oli harjunud, tähendas vaikus muidugi rasket katsumist ning ühel pühapäeva öhtul kirikust tulles alustas ta jälle oma misjonitööd. Seekord rääkis ta õige ilusasti, vaikselt, ja oma südames mõistis Kaarligi, et egas Riti oma loomu poolest mingi päris tulehark pole ja omal kombel talle, Kaarlile, head soovib. Noores põlves oli Riti Ruusna moonaka Allirahu Priiduga paari läinud, rasedast peast mõisa rukkireht rabades (käbe ja püüdlik, nagu ta oli) enesele mingi vea külge saanud (Riti ainus laps oli surnult sündinud) ja paar aastat hiljem oma verdkõhiva esimese mehe matnud. Siitpeale oligi Ritist igapäevane kirikuskäija saanud. Teda, pimedat inimest, altari ette tirides polnud Riti arvatavasti mitte üksnes ta pensionirahadele mõelnud (Kaarlil oli mõnikord kange tahtmine inimestest üht-teist head mõelda), ja kui Riti talle nüüd lauludega peale käis, polnud see ehk mitte ainuüksi auahnusest (Riti oli Kaugatoma koguduse juures asutatud sisemisjoningi liige ja õpetajahärra oli talle paar korda kantslist avalikku kiitust jaganud), vaid küllap eit oli mõnevõrra tõepoolest süda-

mega ka tema hingeõnnistuse eest väljas. Riti usk oli ju niisugune, et see üksnes oma õndsusega ei leppinud, vaid tingimata ka teisi õndsaks teha tahtis. Kui mitmeks Kaarli oligi seda vana, tuntud salmi korranud, et

«ei sina saa mind piitsaga
küll paradiisi ajada —»,

kuid Riti ei pidanud seda kuulamisvääriliseks või sai koguni tisedaks. Seepärast püüdis Kaarli viimasel ajal kodus Riti juuresolekul üldse vähe suud praotada. Et aga vaikus Ritile talumatu oli, jorises Kaarli kulpe ja lusikaid voolides mõnd ärakulunud kirikulauluviisi, seejuures ise hoopis teistele, ilmalikkudele asjadele mõeldes. Niisugusest kavalusest ei osanud Riti siiski läbi näha: tal enesel oli enamasti — mis suus, see ka südames, ja kuigi ta teinekord Kaarli ühetoonilist jorinat pisut kahtlevalt kuulatas, jättis ta vanamehe rahule, ise tasapisi lootes, et võib-olla sisemisjoningitöö ka Kaarli kallal, kui seda kannatlikult teha, siiski viimaks hakkab vilja kandma ja et Kaarli uuesti õpetajahärrale jumalasõnalaule hakkab tegema. (Seda enam, et Kaarli ennast jälle paar korda kirikusse oli lasknud vedada.)

Kartes, et ka laeva vettelaskmise-pühapäeval Riti hakkab teda kirikusse sundima, oli Kaarli aegsasti ja hoolikalt enne seda hoopis hädiseks jäänud. Kui Rõuna-Revala Matis ja Sander tulid teda laevapulma kutsuma, oli ta Riti kuuldes selle kutse otsustavalt tagasi lükanud. Noh, seda oli kerge teha, sest asi oli Joosepiga, kes teda vahel siiski vaatamas käis, varem läbi räägitud. Üksnes sellepärast, et Riti oma tänase kirikusseminekuga (nagu midagi aima- tes) enneolematult viivitas, oligi Joosep kadarikus luurates oma haige jala peaaegu ära külmetanud ning nende minek siamaani viibinud.

Parajasti, kui eemal laeva juurest, mille poole nad rutatasid, kolmas rammimüts kostis, hakkasid kumisema Kaugatoma kiriku kellad.

««Armas heng» tulla ju täna laeva õnnistama — kas ta neid kelli sellepärast nõnda taguda laseb?» ütles Joosep.

«Kes sulle hullu juttu ajas? Girgensohn tuleb sul nüüd laeva õnnistama, mille juures Matis osanik on,» imestas Kaarli.

«Taldri Jakob rääkis,» kostis Joosep (ta oli sel aastal

poisiks Veedris, Jakob Taaldri päristalus). «Ütles, et õpetajahärra palutakse ka laeva juurde.»

«Va Taalder võis ju küll niisugust asja omas peas mõelda, aga ega ta üksi laeva peremees ole. Selle laeva juures on ikka Tihudel (Kaarli kõhatas mõistaandmisi sõna «Tihude» juures) peasõna öelda. Kui ka teised tahaksid, ei lase Matis iial va Rennenkampfi väimeest omaenese töövaeva juurde jõrisema — ja kas sa arvad, et Girgensohn tulekski, enne kui ta Matise täiesti oma talla alla on saanud. Ammuks kihutas ehitajad Papirahult minema — ja nüüd siis tuleb õnnistama! Oota sa seda — küll Riti juba räägib, kuidas ta täna kirikus laeva õnnistab.»

«Arvad, et neab ära või?» küsis Joosep.

«Ikka ennemini neab kui õnnistab. Aga tehku mida tahes, egas tema sõnad ega vigurid laeva peale hakka.»

«Ei tea ette kiita midagi. Näe, räägitakse, et va Käkumäe vene usu popp, kes sellepärast vihastas, et Käkumäe mehed teda oma kaljast õnnistama ei kutsunud, ajanud laevale kotermanni sisse.»

«Ah, on ka neid poppide õnnistatud laevu küllalt põhja läinud, et miskit märki ei meestest ega laevast enam peale ei jää ja kaldale ei uhu, ei aita siin popi needus ega õnnistus.»

«Kas sa siis arvad, et kotermanni polegi? Va Rehnungkapten, va Martson, olla ju kotermanni iseoma ihusilmaga näinud. Just öösel enne seda, kui ta oma «Albatrossiga» madalikule jooksis, hüpanud väike karvane loom grootmasti tipust alla fokkmasti alumisele raale ning kadunud siis kädinaga ankrupilli alla. Martson veel uurinud laternaga — küünearmid olnud tekile sisse kriimustatud,» rääkis Joosep, ise ees liibates ja vanameest mööda kitsast kadakatevahelist rada järele talutades.

Vaevalt Kaarli Joosepile, kes põnevusest lugu pidas, midagi meelepärast oleks vastanud, sest peamiselt Riti usulise liigagaruse tõttu oli Kaarli usk algul jumalasse ja tagantjärele ka kuradisse ning selle abimeestesesse väheseks jäänud. Mistarvis siis maailma veel kuradeid vaja on, kui üks inimene teise elu ilma nende abitagi põrguks võib muuta. Ent enne, kui ta oma teejuhi midagi taolist oleks jõudnud kosta, vallutas poisi meeli võimas pilt, mis pühkis meelest nii kuradid kui kotermannid.

Kui nad olid tõusnud mööda jalgrada mereveersele kruusakünkale, paistis siit poole versta kaugusel olev suur

laevakere tema ümber askeldavate inimsipelgatega nagu peo peal. Hetkeks seisatas Joosep ammuli sui vahtima. Inimesteparv sammus ringi kummagi pilli ümber, terasvaierid laeva ja Töllukivi vahel tõmbusid korrast pingumale, nüüd, peaaegu üheaegselt kirikukella löögiga, käis rammipalgi raksatus, ning siitki oli näha, kuidas mõlemad vaierid samaaegselt tagasi vette plaksatasid ja laev jala või enamgi võrra edasi libises. Ent uuesti pinguldusid vaierid, uuesti kostis rammipalgi mütsatus ja uuesti libises edasi laeva võimas kere, mille ümber askeldavad inimesed ise oleti tillukesed paistsid. See viimane panigi Joosepi imes-tama.

«Mis sa siis arvad, et oled mõni Töll või Koljat? Üksainus inimene tühi ei suuda ju suurt midagi, ei saa jõu poolest isegi kiskja elaja vastu. Aga näe, hulga jõul ja nõul teeb inimene päris Suure Tõllu tembud ära. Kaugel see laev neil juba on?» küsis Kaarli.

«Ikka veel tükk maad minna, enne kui ots vette saab. Aga noh, nüüd libiseb teine juba paremini, kallas läheb järsemaks,» ütles Joosep, kui laev uue vägeva rammimürtsu aegu endise jala asemel ligemale pool silda edasi hüppas. «Näe, inimesi tuleb ka ühtepuhku juurde, muist maalt ja muist merelt, Vesiloo otsast sihivad terve luubitäis siiapoolle.»

«Noh, nüüd sa vahid oma kiikritega küll viltu. Ilma peal ei tule vana Hollmann appi Tõnise laeva vette ajama. Kirikusse sõidavad!»

«Kirikusse! Mis kirikuaeg see enam! Mina ju nii kaugelt ei näe, kes paadis on, aga just praegu tõmmati sooti sisse ja, vaata, pööravad ümber Hülgerahu nuka otse siia Siig-sääre poole.»

Küll Kaarli juba oleks vaadanud, oleksid tal silmad peas olnud, nüüd aga pidi ta üksnes Joosepi jutu ning oma kõrvadega läbi ajama. Eestpoolt kostsid inimeste ja kajakate kisa ning tuulenuhina sekka edasi rammimürtsud, kirikukellade plärin aga kutsus (vägisi pealesunnitud vagadus oli talle isegi kirikukellade hääle vastumeelseks muutnud). Jah, ei olnud enam mingi kirikussemineku aeg — ju nad siis oma luubiga ikka tõesti laeva juurde tulid. Aga kes nad?

— Soh, nüüd sähvatas Kaarlile meelde: Liisu. Tõnis oli lubanud ju siis, kui laev valmis saab, Liisu ära võtta, ja mis vanal Hollmannil niisuguse asja vastu, annab Liisule

veel kõva kaasavara pealegi. Peaasi, kui aga Tõnis ükskord istuks juba abielusadamas ja Anete-proual enam mingit kahtlast mõtet pähe ei tikuks.

Ja oligi Liisu. Ta oli tõepoolest vana Hollmanni sulaste ja muu Vesiloo-rahvaga laeva vetteajajatele appi tulnud. Võib-olla oleks Hollmanni-papa isegi sõitnud, aga ta oli juba teist nädalat üsna põdur. Ometi pidi igaüks nii sulaste kui ka täis õlleankru saatmisest nägema, et vana kapten polnud mingi väiklase vihaga mees. Ja miks ei pidanud Liisu tulema — näe, isegi vanad, aastates naised, nagu meistri enese Epp, Külasoo Viia, Kiiratsi Tiina, Laiakivi Kusti Maris, Ranna Reet ja mitmed teised, püüdsid aidata pilli haardamaid ringi ajada! Noh, isegi Pime-Kaarli ja Joosep võeti rõõmuga vastu, kuigi neist mingit otsest abi polnud, vaid üksnes lastest ja päris vanadest (nagu Matise ning Tõnise ema Anu ja vana Loona Juula) koosnevat pealtvaatajate arvu oma kahe silma ja nelja kõrvaga suurendada aitasid.

Enne kui tõusulaine laeva nina puutuda jõudis, seistasid pillide ringiajajad ning ka rammimehed peatasid oma raske töö. Noor vallasekretär Anton Saar astus oma pikal, kuid kindlal sammul laeva juurde, seisatas hetke vaikes, vaatas enda ümber koguneva rahva poole ja ütles:

«Meie ei ole mitte esimesed, kes Kaugatoma rannal laeva vette ajavad. Ma ei räägi Hollmannist ega tema laevadest, ei räägi ka neist meestest, kes Krimmi sõja ajal Rootsist ja Saksamaalt käisid soola ja rauda toomas, ei ka neist, kes orjuse eest üle mere põgenesid, nagu Kaavi küla kuusteist peret. Need asjad on meile kõigile vanemate inimeste juttude järgi tuntud ja teada. Ma tahaksin täna mõne sõna öelda nende meeste mälestuseks, kes mitukümmend põlve tuhat või nõnda aastaid tagasi siin rannas oma laevu vette lükkasid, ilma et neid ükski võõras võim seejuures oleks takistanud.»

Vallasekretär peatus hetke, ta hallid silmad helkisid, nagu näeks ta tõesti sajandite täha, ning ta hakkas vaimustusega rääkima kaugest «eesti rahva valguseajast» (nagu seda Carl Robert Jakobson oma «Kolmes isamaa kõnes» tegi). Seejuures peatus Saar eriti saarlaste osal.

«Jah, vanad saarlased polnud mitte viimased teiste vabade eestlaste hulgas. Kas polnud need siitkandi meeste esivanemad, kes juba kuuendal sajandil, kaitstes oma saart, sõdisid edukalt svealaste vastu nii maal kui merel,

ja kas mitte siitsamast, neist Kaugatoma rannakäärudest, ei tule otsida võitluses langenud svealaste kuninga Ingvari hauda? Kas polnud need saarlased, kes sõitsid üle mere ja löid kaasa kuulsas Bravalla lahingus? Kas polnud need saarlased, kes hiljem, sõjas saksa ristirüütlite vastu, oma laevadega Riia alla sõitsid ja papid laulma panid? Kas polnud need saarlased, kes siis, kui muu eestlaste maa juba sakslaste poolt oli vallutatud, võitluse etteotsa astusid, saadikud isegi taha kaugele Pihkva ja Novgorodi läkitasid, et koos liitlastega sakslased maalt minema peksta?»

Esitanud need uhked küsimused, milledele enamik rahvast rohkem tunnete kui mõistusega vastas (olid ju vallasekretäri enesegi ajaloolised teadmised eesti rahvast alles värskelt kokku loetud), esitas Saar uue küsimuse: kes on süüdi selles, et rahvas oma vabaduse kaotas?

«Papid ja parunid!» kostis Laiakivi Kusti.

«Armas heng» ja ta äiapapa,» lisas Loona Laes ning pööras oma näo algul kiriku, siis Ruusna mõisa poole.

Vallasekretäril ei sobinud oma ameti pärast Laesist ega Kustist kaugemale minna. Ta peatus, otsekui aega andes Kusti sõnadel sügavamale rahva hinge vajuda, ning tõstis siis asja üles uuest küljest.

Laev, mida nad täna vette lasevad, tähendas omamoodi uut järku siitkandi-rahva elus. See polnud mõne üksiku rikka rannamehe omandus, vaid kõige kehvemad vabadikumehed olid sel ajal, kui nende naised kodudes laste vahel leivaraase jaotasid, siia endale kirveste ja teslitega osad sisse raiunud. See laev on rahva oma ja peab selleks ka jääma!

Seda viimast, rohkem kui Saare sõnad, pidi kinnitama laevale nimeandmise toiming, mis otsemaid vallasekretäri kõnele järgnes. Eestseisus, mille jäme ots oli vaesema rahva käes, polnud laevale nimepanijaks valinud mitte mõnda rikka Rässa-papa tütar, vaid Matise ettepanekul sai selleks Laiakivi väike viieaastane Hilda, noorima järgmine Laiakivi vabadikuhüti suures lasteperes. Maris ei tahtnud algul niisugust asja uskuda ja pidas seda pilkamiseks, aga kui meister ise, kes oli läbi ja lõhki tõsine mees, talle omakorda sedasama oli kinnitanud, hakkas Laiakivi-ema hoolikalt mitte üksnes Kusti, vaid ka laste, eriti Hilda riideid pühapäeva suursündmuse vastu korraldama, see on — paikama ja lappima. Ja siin see Laiakivi lastepere nüüd tropis isa ja ema ümber otse veepiiril seisiski, kolm poissi

ja kolm tüdrukut (isa nimekaim, poolteiseaastane Kusti, oli kodus vana Liisu hoole all), ning päevakangelasel, väikesel Hildal, olid isegi saapad jalas. Tõsi küll, saapad olid Hildale suurevõitu ning nende õige peremees, üheksa-aastane Ants, kes nad suvise karjaseteenistuse tasuks Rässa-papalt oli saanud, tammus pasteldes pisut rahutult jalalt jalale. Aga mis parata, komme nõudis, et nimelt tüdruk pidi laevale nime ütlema.

Ja nüüd oligi see tähtis silmapilk kätte jõudnud. Meister vaatas vallasekretäri poole, sekretär vaatas Marise poole, Maris kummardus, sosistas Hildale paar viimast julgustus- ning õpetussõna kõrva sisse. Nüüd astus tüdrukuke laeva täävi juurde, mille kõrval ta imetilluke näis. Rahvas pidas hinge kinni, hetkeks kuuldus üksnes tuule tasast undamist, mille sekka langesidki lapse vaikselt, kuid selgelt öeldud sõnad:

««Kaugatoma» peab selle laeva nimi olema!»

Samal hetkel purunes kapteni löögist täis viinapudel vastu täävi kildudeks, Pikk-Villem haaras tüdrukukese sülele ja tõstis ta kõrgele oma pea kohale, Vatla ja Tagaranna küla poisid kogunesid kobarasse meistri ümber ja hakkasid Mihklit õhku pilduma ning valju häälega Loona Laes lasi lahti vägeva hurraa, millega kõik muu rahvas ühines ning mis lõpuks laksuva kajana tagant mitme versta kauguselt Viidumetsa küngastelt vastu kostis.

«Noh, ema, ja sina kartsid, et meie laevale kotermann sisse läheb!» ütles Tõnis vanainimese-tudi käe alt kinni võttes, kui see kahe hurraa vahel kolmanda hüüdmiseks uut jõudu kogus.

«Nojah, meister oli ihu ja hingega laeva juures. Nüüd läheb ta siis sinu valitsuse alla — katsu sina niisama hoolas ja õiglane olla — küll siis kõik õnnepidi läheb,» ütles vanainimene ja lisas poja kätt surudes: «Egas ma paha pärast — olete ju kõik südame küljes, nii sina kui Matis ja need teisedki. Siin see Laiakivi Kusti oma Marise ja lasteperega — pole küll veresugulased, aga mitte ei tahaks, et mõni tugevam neile liiga kipub tegema — kohe valujuga käib niisuguse asja peale mõeldes südame alt läbi.»

«Noh, kes siis neile liiga teeb — peale paruni. Siin laeva sees ju neil igaühel oma osa ja oma sõna.»

«Nojah, kui ta sedaviisi teil ka edasi läheks! Kuidas sul selle naisevõtuga — ei ole hea, kui inimene üksi on —

Liisu õige viks ja viisakas tüdruk, peaksid ükskord pulmad ära tegema, kaua ta ikka ootab.»

«Niipea kui uue laevaga esimeselt reisilt tagasi tulen, on sul pulmad käes,» ütles Tõnis ema kõrva sisse.

Aga vanainimene ei paistnud sellega rahul olevat. «Hakkad juba tagasi võtma — pidid ju ikka siis pulmad tegema, kui laev valmis on.»

«No kas ta's praegu veel valmis on!? Kolmandik tööd alles ees — mastid, taglas, raad, purjed — nende ülessättimine ja kordapanemine jääb ju nüüd minu juhatuse alla. Kahte jumalat ei saa korraga teenida. Enne laev ja siis naine — ikka kordamööda.»

Vanainimene ohkas.

«Oh, ära ohka midagi. Kevadel on laev purjede all ja vähemalt tuleval sügisel tantsid juba minu ja Liisu pulmas, nii et põrand raksub.»

Siia nende seekordne jutt katkeski. Tõnis kutsuti tagasi rammipalgi juurde — laevale oli küll nimi pandud, aga kulus veel tundi paar tugevat tööd, enne kui «Kaugatoma» ise ujuma hakkas ning teisel pool Tõllukivi ankrusse pandi. Ja pärast seda läks Rässa-papa avaras toas mere ja uue laeva kokkulaulatamise pulm lahti, kus Tõnis Liisuga ema (aga küllap ka enese) rõõmuks vägevasti tantsu vihtus. Ja vanainimene, arvates, et ka ta kõige noorema poja isiklik elu õigetessee rööbastesse on jõudmas, hakkas varsti pidukära hulgast Viia seltsis rahuliku südamega oma nüüdse kodu, Rõuna-Revala vabadikuhüti poole kõmpima.

*

Kuidas laevapulm edasi vohas, sellest annab umbkaudse pildi Pime-Kaarli tehtud laul:

«Uuest käisid ringi kapad —
«Kusti, joomaga end tapad!»
hüüdis Laiakivi Maris,
Kusti hõlmast kinni taris.

Mu kätte jõudis kapa järg —
jah, oli tõesti kange märg.
Võin kiita terve valla ees:
ei rohkem tarvis: toop ja mees!

Valjemaks nüüd läksid jutud,
sigin-sagin, naiste rutud:
tagatoas käib tantsumüdin,
tüdrukute naerusidin.

Noh, lase käia, pillimees!
Kas vähe tuult sul lõõtsa sees?
Või muretsed, et põrand nõrk —
või on su pruut su vastu kõrk?

Juba meister, näe, lööb tantsu —
poisid, nüüd saab laevasantsu!
Ei me karda kotermanni —
laev läheb otse Roterdami.

Siis lenda, laev, ja tormitiib
siit orjamaalt meid ära viib,
kus paugub parun, haugub papp
ja nutab iga põllulapp.

Siiski kauaks me ei taha,
kodu, sind küll jätta maha!
Paistab jälle meie puri —
sirgub iga mehe turi.

Nüüd on see poiss maailma näind
ja mitmed tembud läbi teind.
Tal hõbeuur ja munsterroll —
ei hakka peale kroonutoll!»

Kui Pime-Kaarli oma laulus juba laevaga esimeselt reisilt tagasi jõudis, tantsiti Rässa-papa peretoas müdinal alles aagenspitsi, mustjala-polkat, reinlenderit ja vanaranat. Tagatoas aga olid nii kaptenid kui meistrid, nii tüüri-mehed kui pootsmanid, nii madrused kui kokad, nii ülemised kui alumised saemehed segamini ametis õllekappade taga ning jutud läksid üha valjemaks, nii et üks ei tahtnud hästi enam teise häält kuulda. Lõpuks oli tuba kõnemehe täis, kuulajaid jäi aga korrast vähemaks, mistõttu nende väärtus kogu aeg tõusis. Mingi vahepealse astme kõnelejate ja kuulajate vahel moodustasid mõlemad meistrid, kes mõõdukalt õllekappa kergitades vanu laevaehituse-nalju vestsid, — ja või nad seda takistama hakkasid, kui nende omavahelist juttu noorem põlv kuulama kogunes.

— Vanasti tulnud meistreid, ikka eriti sealt Hiiumaa kandist, kes ei osanudki laeva teha. Aga ega nad seda reederitele rääkima rutanud. Hakanud rabinal muudkui kiilulaid raiuma, et kellel seda kiilutööd siis enam aega teha, kui päris ehituseks lahti läheb. Raiunud nädala ja võtnud laupäeval peareederi käest raha välja, raiunud teise ja võtnud jälle raha välja, — kolmanda nädala laupäeval oli peareeder juba kahtlema löönud, kuid ka nüüd meeste hea jutu peale raha välja maksnud. Selsamal ööl «kiilumeistrid» kadunudki vaikselt kui ehalised ja pole neid seal rannas enam näha olnud.

Üks hiidlane jällegi olevat säärase laeva teinud, et ei ole kuidagi ära tundnud, kumb ots see esimeseks, kumb tagumiseks otsaks jääb, mõlemad ühesugused. Löödud siis kevaldel ühe täävi külge valge laast, et jäägu see seks suveks vööriks, eks näe, kuidas purjetab. Noh, ei purjetanud tühjagi. Katsutud siis teisel suvel uue otsaga õnne ja rool pandud üle mullusuvisse vööritäävi külge, mis nüüd ahtriiks jäänud. Tõepoolest, purjetanud pisut paremini ja hiidlane kiitnud, et noh, ikka hoopis teine asi.

Ükskord jällegi üks meister (järgnevat arvestades küllap saarlane!) teinud laeva valmis ja oldud teist parajasti vette ajamas, kui mõisahärra tulnud ja küsinud, et kas tohib laevale peale minna. Meister mõelnud natuke, öelnud siis, et tal pole ju selle vastu midagi, aga et ei teadvat veel, mis suguse kandi ta peale võtab. Mõisahärra katsunud, et padavai minema sai.

Pisku-Rootsi Laes Vatlast, mees nagu mast, kes parajasti sel ajal meistrite ümber kogunenud salgast mööda kõikus, kui Mihkel hiidlastest rääkis, jäi äkki kuulatama. Ta oli ema poolt hiidlane, ja seda ei võinud ometi lubada, et keegi siin hiidlasi, kuigi naljaks, narritada tohtis. Aga teiselt poolt, nii purjus kui ta oligi, tundis ta suurt lugupidamist laevameistrite vastu. Ta oli poole oma elust (oli praegu kolmekümneaastane mees) mitme riigi laeval ringi sõitnud ja teadis, et siinkandis ehitatud purjekad välismaa purjekatest mingis tükis maha ei jää. Plaani poolest meeldis talle ka uus laev, mis täna vette lasti, kuigi ta oma kirves polnud «Kaugatoma» töö juures laastugi löönud, kuna ta alles kuu aega tagasi Belgia kaugesõidupargaselt «Leopoldville» oma kotid ja sotid oli võtnud ja nüüd veidi kodukandis ringi vaadata tahtis. Pagan võtaks, see polegi nii lihtne. Tüdrukud, kellega ta omal ajal seltsis leeris oli käinud, on

juba nüüd ise suurte tütarde emad, kes mõnest nooruse koerusest ei näi enam midagi mäletavat, — noorpõlv ise on talle aga vahepeal võõraks jäänud, ja iga siledama silmnäoga tüdruk, keda vahtida ja tantsitada maksaks, näib enesele juba mõne alalise tantsitaja leidnud olevat. Nii lõi Laes, kes enesele siamaani nooremate ringis õiget kohta polnud leidnud, meistrite jutu sekka ning ütles oma suuri tumesiniseid silmi jõllitades ja pisut jalul taarudes:

«Laeva sa, Mihkel, oled hea teinud, aga hiidlast laimata ma ei luba. Siin seisab mees, kelle Hiiumaa naine on ilma sünnitanud!»

«No aga miks sa siis nüüd ise Saaremaa tüdrukute järele piilud?» naeris vana Aadu.

«Mina tüdrukute vahel vahet ei pea, mul ükstapuha, hiidlane või saarlane, neeger, juut või mustlane.»

«Nojaa, sadamas niisama korraks sülle võtta ja kallistada — aga pärisnaise võtad nüüd ikka siit Kaugatomast ära.»

«Kurat seda teab, võib olla, et võtan, võib olla, et jääb ka hoopis võtmata, kui nad ennast uhkeks peavad. Egas neil niisama-tüdrukutel ka midagi viga ole. Hei — Meeri ja Anni, Sally ja Polly. Siin on mees, kes tahab nalja saada!

Sai Havannast tulnud — läks nord-westi mölluks, ei näinud seal maad ega taevast.

Jäid purjed ning kett — sa laku seal mett: seitse meest said lahti vaevast.

Ning jõuti siis viimati Inglismaa randa — vana «Liina» läks Cardiffi dokki.

Need, kes ellu meist jäid, need jõid ja löid — kuus meest viidi sadama pokri.»

Kuivõrd Laes meistrite ümber kogunenud poistes leidis oma laulude tänulikke kuulajaid, hakkas teda siiski peretoast kostev ringmänguviis uuesti enda poole kiskuma:

«Küll lusti saab meremees neidude seas, kui ta on veel noor ja nii õitsevas eas. Tal raha on küllalt ja lustilik meel: mis soovib see neiuke paremat veel!»

Algul laulu kaasä üürgama hakates, siis aga püsti tõustes jättiski Laes mõlemad meistrid koos nende ümber kogunenud jüngritega sinnapaika ja astus pikkade, taa-

ruvate sammudega (ukse kohal peaga veidi kummardudes) peretuppa ringimängijate hulka. Täiest kõrist lauldes tammus ta paar tiiru välisringi, siis kutsus üks noor, väikest kasvu, ümmarguse, õhetava näo, pisut nõpsis nina ja tumedate, elavate silmadega tüdruk ta tantsima.

«Oh, noored mehed, mõtelge — miks ükski ilmas elate?»

laulis tüdruk oma heleda häälega ta kurgu all polkat hüpates.

«Üksi! Aga kui tahan hakata kaks elama, siis ajad sõrad vastu!» ümises Laes.

«Kust sina tead — võib-olla ajan sarved vastu?» itsitas tüdruk.

«Aga mis siis su, sarvilise nimi on?» küsis Laes, ise tüdrukut nii tugevasti keerutades, et selle jalad korraks õhku tõusid.

«Mis mu nimi — Nipitiri,» naeris tüdruk, kui oli jalad tagasi põrandale saanud. Siis oli ka vahepolka otsas, tüdruk lippas välisringi tagasi, ise silmanurgast pilku Rõuna-Revala Sandri poole sähvates, kuna Laesi kord oli koos Laguvere Juhani, Tooma-Lõuka Peetri, Talistere Jaeni ja mitme teisega ringi sisse jääda. Seekordne kahe polka vahelaulusalm pidi olema küll tüdrukute tehtud, kuna siia lisaks ööbikutele ja roosidele ka õpetussõnad olid sisse võetud:

«All roosideorus üks sirelipuu — seal lahkesti laulis õrn ööbiku suu:

«Jaa-ja, seda sa tead — et sina pead neidudel' tegema head!»»

Uue polka ajal oli Laesi kord tantsukaaslast valida ja ta kutsus ringi sisse Katku Liisu, sellesama, kes vana Holmanni juures kaua aega virtinaks oli olnud. Liisu oli temast, Laesist, mõned aastad noorem, Liisule oli ta vanasti, jah — kümme või enamgi aastat tagasi (millal ta vahepeal kodus käiski?) silma heitnud, nüüd oli see asi aga kaunis lootusetu, sest Liisu, nagu kuulda, pidi kõvasti kapten Tõnis Tihu pruut olema. Aga noh, egas vana arm nii kergesti roosteta, vähemalt ei tohi Liisu seda pahaks panna, kui ta laulusalmi aluseks võttes veidi vintis peaga siin tantsuringis vanu asju pisut meelde tuletab.

«Mäletad, Liisu, tahtsin sulle juba vanasti head teha, siis aga ei teadnud, kustkandist selle heaga õieti peale hakata...»

«Nüüd tead?»

«Nüüd tean — aga nüüd on sul juba heategija olemas.»

«Noh, küll sa omale ka leiad, kellele head teha — näe, tüdruk nagu mari, kellega sa ennist tantsisid.»

«Ei salgagi oma heategijat,» mõtles Laes, «siis peab asi ikka tõsine olema.» Ja otse nagu Laesi mõtete kinnituseks võttiski Liisu kohe järgmiseks Tõnise tantsima. Ega paaril viga olnud. Tõnis oli mehine mees ja nägi oma aastate kohta alles küllalt noor välja (või nüüd sellest noorusest, kui mehel aga raha taskus), Liisu aga oli nii näolt kui teolt üle kihelkonna tüdruk. Oi-jah, Tõnisel oli põhjust kahekordselt õnnelik olla — laev, mille mõttega tema kõige esimesena ringi oli käinud, ujus nüüd ju lõpuks vees. Ja kõik õnnelikud muutuvad headeks, isegi «heategijateks». Surudes Liisu kauni tugeva keha tantsides enese vastu, ütles ta ühtaegu õrnalt ja kindlalt:

«Liisu, sa oled kõige armsam inimene maailmas. Lubasin täna emale, et järgmised pulmad siinkandis, pärast seda laevapulma, teeme meie sinuga kahekesi.»

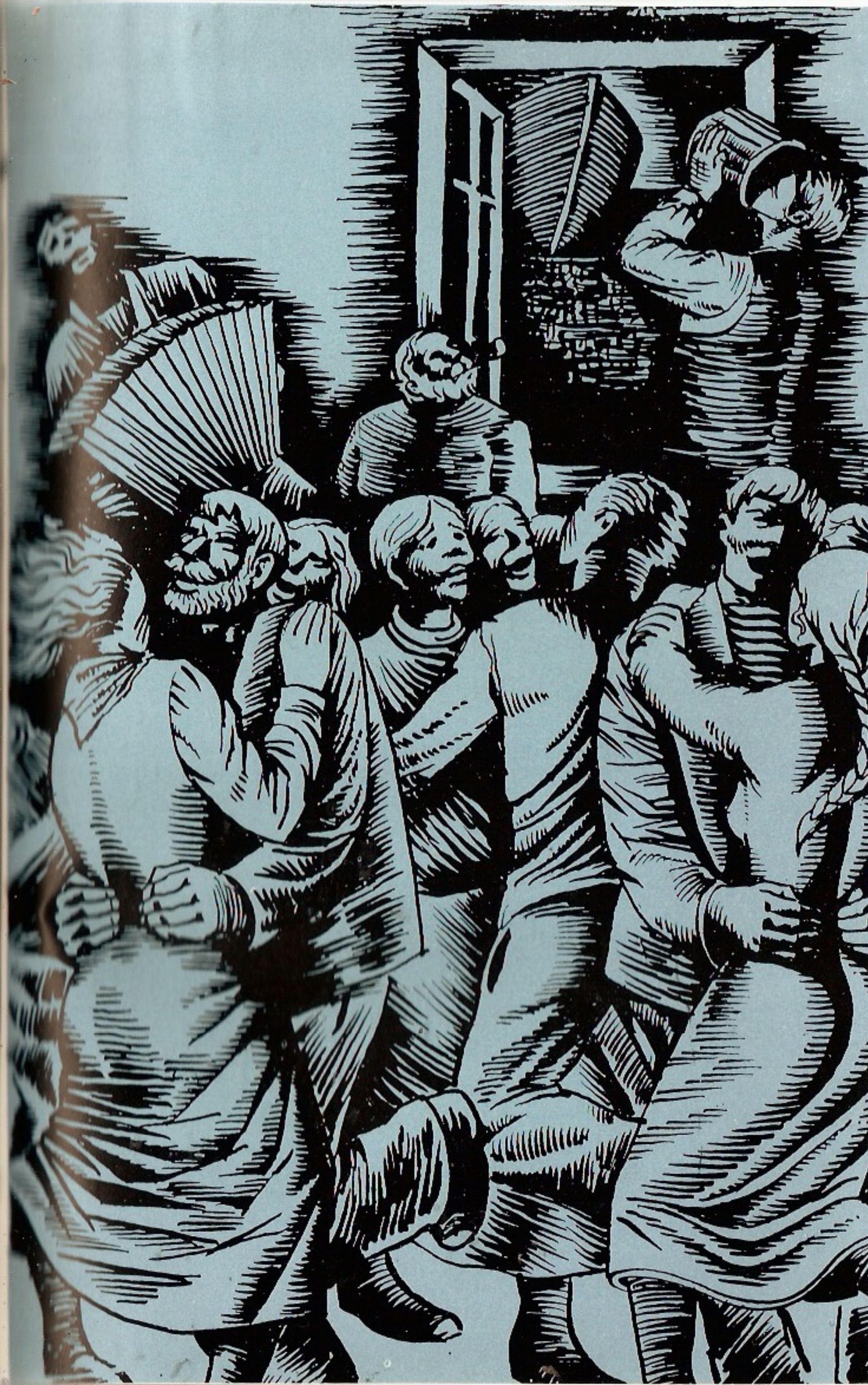
Liisu ei öelnud midagi, ainult ta juuksekihar puudutas tantsides mehe põske.

Samal hetkel levis aga peretoas mingi ärevus, tantsupaarid peatusid üksteise järel ning siis ütles kellegi hääl:

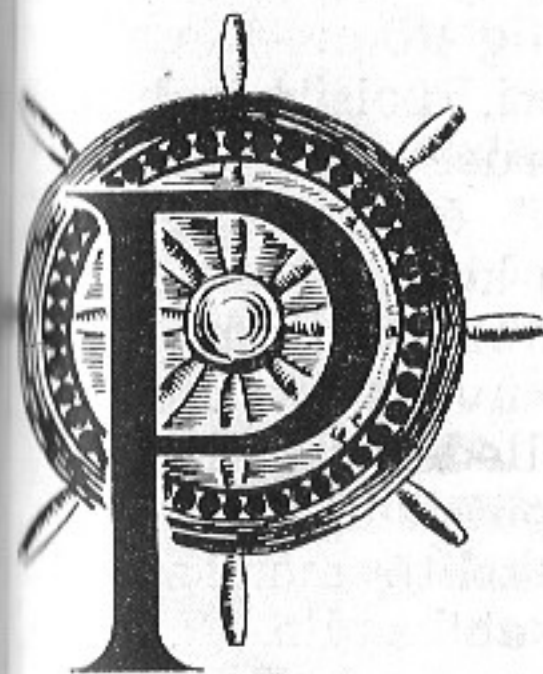
«Vana Hollmann on surnud!»

Ka Tõnis ja Liisu seisatasid. — Vana Hollmann on surnud... Ning nagu iseenesest lõtvus Tõnise haare Liisu piha ümber.

«Tõnis!» sosistas Liisu, vahtides teise imelikult tardunud silmi. Kuid samas taibates, kuhu teise mõte oli sööstnud, haaras ta äkki nii tugevasti mehe kätest, et sellel peaaegu valus hakkas.

Üheksas peatükk

urjelaeva «Kaugatoma» taglase-töö oli edenenud jõudsalt ja juba märtsikuu lõpul oldi niikaugel, et laev oleks võinud purjed üles tõmmata ja merele sõita. Paraku oli jää sel, 1903. aasta kevadel aprillikuu alguseni lahtedes püsinud ja selle tõttu võidi proovisõit alles paar päeva tagasi ette võtta. Kõik, kes laeva ehitamisest teslite, rubladega või mõnel muul kombel olid osa võtnud, kõik, kes uue laevaga nii või teisiti olid seotud, olid proovisõidupäeval «Kaugatomale» kogunenud, nii et laeva tekk inimesi vaevalt mahutada jõudis. Isegi rikas Hollmanni lesk, kel ju «Kaugatomaga» mingit otsest pistmist polnud, oli «Emilie» kapteniga uuele laevale oma tervitused ja kuld kümnerublalise hambarahaks saatnud, mida küll enam mastikanna alla ei saadud panna, vaid mis kapteni kätte «seemnerahana» hoiule jäi. Proovisõit läks hästi, laeva juures ei saadud midagi laita, ning kui õhtul Rässa-papa tagatoas laevameistrile Vanaõue Mihklile ta töö eest täit kiitust avaldati, tulid sellele liigutuspisarad silmi. Kõik võib ju olla kena, laeva vettejamine võib minna hästi, aga alles purjede all näeb, mis laev õieti väärt on.

Jah, ning täna, aprillikuu esimesel laupäeval (laupäev on õnnepäev), oldi siis ka sealmaal, et täpselt kell kaks pärast lõunat kapten Tõnis Tihu võis anda käsu ankru hiivamiseks juba esimese pärisreisi tarvis. Uuesti oli tuul puhunud lahte üksikuid suuri jääkamakaid, kuid väljasõitu ei võinud edasi lükata, sest Tallinnas oli laadung, paberimass, juba Hulli jaoks valmis kaubeldud. Järgmine lühike ots tuli võib-olla sõita tühjalt, kuid Middlesbrough's ootas uue laeva jaoks nii vajalik soolalast Arhangelskisse viimist (soolaga läbiimbunud puulaeva kere peab mädanemisele palju kauem vastu). Aga ka siit, Kaugatoma lahest, Papirahu-aluselt ankruplatsilt, ei läinud laev tühjalt.

Peale poolesaja reisija, kes endid oma kompsudega teki-ehituste varju ära mahutasid, oli lastiruum täis küttepuid, mis talvel reetega olid kokku veetud ning nüüd Tallinnas rahaks tuli teha.

Pootsman, va Laasu Andrus Vatlast, ja kolm madrust — Talistere Jaen, Saadu Juuljus ning Rõuna-Revala Sander (madrusteks valis kapten noori, poisikeseohtu mehi, kes igakord veel nii väga palga suuruse peale ei saanud vaadata, vaid rohkem meremehetöö õppimise peal väljas olid) — hakkasid vööris ankrupilli keerutama, enamik meeskonda aga asus purjesid üles tõmbama. Reisijad, omakandi laeva- ja puutöömehed, kes suveks Tallinna- maale sõitsid teenistust otsima ja kelledest paljud ise varem madrustena merd olid sõitnud, püüdsid «Kaugatoma» meeskonnale paljude kliivrite, taakslite, marsspurjede, groot- ja toppseilide juurdevõtmisel abiks olla. Varsti võttiski laev hoo sisse, nõjatas oma tüürpoord-külje rohkem vastu vett ning hakkas algul nagu kobades, siis aga üha kiiremini lahesuu poole libisema. Mitmed kalapaadid, mis kalasadamast viimaseid reisijaid nende kompsude ja puutööriistakastidega pardale olid toonud, püüdsid «Kaugatomat» saata ja naljapärast temaga võidu ajada. Algul jõudiski mõni kerge paat noore ja osava kipri roolil olles «Kaugatomast» mööda, ent pärast seda, kui «vanatüdruku» grootmasti suurpuri üles kisti, jättis ta kalapaadid kiiresti seljataha.

Paar suuremat Tallinna puuhoovi-pidajat ootasid kannatamatult saarlaste kuivi halge, millega veel kevadelgi võis head äri ajada. Seepärast, kuigi siin-seal ümberhulkuvad jääkamakad laevale teatavaks ohuks olid, lasi kapten ka skaiseilid üles tõmmata. Nüüd oli alusel niipalju purje peal kui iganes võimalik, et «mastis puudus veel ainult kapteni enese särk», nagu meremehed täispurjes laeva kohta ütlevad. Saanud pärast Vesiloo sääre kuivadest möödumist kätte täistuule, tegi «vanatüdruk» oma kümme miili tunnis. Öhtuhämarikus olid nad juba ülal Hiiumaa kohal, ning kui kapten kell kaheksa oma vahi-korra tüürimehele üle andis, võidi juba ka kurssi senise nordi asemel hakata streekhaaval rohkem ida poole kiskuma. Tuul oli nüüd peaaegu tagant ja senini olid nad ka jäädest õnnelikult mööda saanud.

Sander seisis tüürimehevahis — nii oli kapteni korraldus. Tüürimees, vana Tanel Oige, oli tõsine ja asjatundlik

mees, ja polnud karta, et ta noored madrused vähese töö-nõudmisega ära oleks hellitanud. Roolis seisis Talistere Jaen — ta oli juba ühe suve vana Hollmanni «Emiliel» sõitnud ning sai seetõttu paar rubla kuus rohkem. Jää kartusel oli aga ka pootsman noortele madrustele appi lukauti pandud, sest olgugi et nii Sander kui Saadu Juuljus lapsest peale merega kokku olid kasvanud, kulus vanema mehe harjunud silm nende omale ikka veel lisaks ära.

Siin, ülal Hiiumaa peal avameres, hakkas aga vaid mõni üksik, lainete poolt peaaegu veeks hõõrutud, tilluke jää-tükk silma. Ning seegi oli kaugelt eemalt näha, sest aprilli-öö oli selge, pilvitu, ja täiskuu, heites oma valguse jää-tükile, muutis selle kaugele ärapaistvaks, vees õõtsuvaks hõbeplaadiks. Tuult rohkem enestele järele saades oli vaja groot- ja besaanpurje soote järele anda, samuti raapurjede ja kliivrite valle ja otsi päästa ja uuesti kinnitada. Sandril tuli esmakordselt kõikuda ülal fokkmasti tipus roilraal — öötaeva ja vee vahel —, kuid mitte sellepärast ei jäänud talle see esimene madruseöö kolmemastilisel «Kaugatomal» kogu eluks meelde.

Tallinna hooajatööle sõitvad puutöömehed polnud «Kaugatomal» ainsateks reisijateks — kambüüsi tuulealusesse külge oli kobarasse kogunenud ka tosina-paari ümber tüd-rukuid, kes lootsid Tallinnas mingit tööd leida, ja kui see ehk ei peaks õnnestuma, siis vähemalt suure maa mõisa-tes või jõukamates taludes suveks suilisekohta saada, et siis, nagu laeva- ja puutöömehed, sügisel uuesti oma rannaküladesse tagasi pöörduda. Talistere Mari võttis üles lauluotsa ning peagi ühinesid temaga ka teised tüd-rukud.

«Kaugel üksik, vööra rahva hulgas,
kaugel kõigist, kes mul armas on —
viibib minu süda suures mures,
kadunud on kõik mu rõõm ja õnn.»

Sander oli parajasti ametis suure tengtaakslis tropi sät-timisega, kui ta eraldas teiste hulgast Abula Tiina puhta, heleda hääle:

«Õnne mul ei ole osaks antud,
rõõmu mul ei ole lubatud ...»

Sandril kippus tropi sõlm vägisi segamini minema, ta pidi selle korraks koguni uuesti lahti võtma. Selle sõlme pärast sai ta tüürimehelt laevas ka oma esimese tõrelemise — oli õnn, et vana Tanel Õige suurt häält ei teinud ja ta sõnad allatuult kambüüsisist eemale laeva vööri poole hajusid. Siis pidi Sander korraks ketikastis käima, pärast seisis uuesti lukaudis ning sai ainult paar korda mahti vargsi kambüüsi poole vaadata.

Kui aga pärast vahikella löömist kapten ise uute mees-tega kohale tuli ning Sander eespool fokkmasti asuva ruhvi poole oli minemas, nägi ta Tiinat oma kompsude vahel pollaril istuvat.

«Sul on külm siin — pealtnuule-küljes?» ütles ta tüdrukule.

«Ei, mul on suurrätik,» kostis Tiina.

«Hakkab tuult ikka korrast enam westi poole vedama.»

Tiina oleks nokkinud Sandrit selle «westi» pärast, sest külas öeldakse «westi» asemel lihtsalt «vesikaar». Aga täna ei tahtnud nali millegipärast õnnestuda. Mõtted kipusid vägisi tõsiseks ning nokkimise asemel ütles ta pea-aegu muretsevalt:

«Mul oli ennist päris hirm, kui sa mastis olid.»

«Oh tühja, neli-viis palli tuult, mis siis tormiga peab tegema!»

«Ära tühjata midagi, on neid vähe raa pealt alla kukkunud, vigaseks jäänud või koguni surma saanud,» ütles Tiina tõustes ja vastu reelingut nõjatudes.

«Inimesi saab igateviisi otsa, ega sellepärast või töö tege-mata ega meri sõitmata jääda,» ütles Sander. Kuid samal ajal oli tal hea meel, et Tiina tema pärast muret tundis, ja ta oleks tahtnud oma karmivõitu lausele lisada midagi hella, ei leidnud aga sõnu. Ta ainult nihkus tüdrukule lähemale ning kogeles: «Tiina!»

«Jah, Sander,» kuulis ta tüdrukut enesele vastu sosistavat.

Ja siis seisis nad tüki aega vaikides teineteise kõrval reelingu ääres. Liikumine oli laevalael jäänud väheseks, inimesed tukkusid, kes kobaras oma kastidel-kompsudel, kes mõtlesid-muretsesid vaikselt omaette eelseisvast tööst-teenistusest. Üksnes vahti tulnud mehed olid väljas oma kohustusi täitmas. Kapten roolikambris vaatas kaardilt vee sügavuse süldi, sest tuule pärast oleks võinud rohkem ranna äärest läbi lasta — madrused aga õiendasid pur-

jede ning tulede, vallide ja troppidega oma tavalist vahimadruse õiendamist. Laev ise, nagu tohutu suur tumeda kere ja valgete tiibadega öölind, libises kiiresti edasi ning jättis enda järele sirge, kuupaistes sädeleva tee, mis ahtri alt välja tulles alles vulksus ja kihises, kaugemal öötaeva hämaruses aga varsti muu merega uuesti kokku sulas.

Sandrile tundus siin Tiina kõrval seistes kõik nii imelik. Sügisel, laevapulmas, oli Tiina hoolega Pisku-Rootsi Lae-siga tantsinud ja hiljem oli neist küla peal pisut kõmagi tekkinud, aga kui Laes talvel uuesti minema sõitis, oli Tiina tema, Sandri vastu tüki maad sõbralikumaks muu-tunud. See tavaline tüdrukute komme oli Sandrile Tiinast pisut üllatuseks, sest tema meelest oli Tiina eriline tüdruk. Ent ju siis Tiinaški oli palju tavalist ning see tegi Sandri meele ühel hoobil nii rõõmsaks kui ka nukraks.

«Mis siis Laes sulle ka kirjutab?» kogeles ta lõpuks välja oma piinliku küsimuse, ise nägu kõrvale pöörates.

«Aga mis ta ikka peab kirjutama?» ütles Tiina, nagu polnud teise küsimuses midagi iseäralikku.

«Aga kui ma ka sulle kirjutatan?» ütles Sander üksisilmi üle reelingu ääre möödapahisevasse vette vahtides ning hammastega oma ülemist huult purres.

«Kirjuta päälegi. Aga kuidas sa kirjutad, kui mul veel aadressigi pole?»

«Kust siis Laes su aadressi sai?»

Nüüd oli Tiina käes kord ohata.

«Ah, sa oled ka . . . Laes saatis selle kaardi — või kaks — mulle koju — egas temagi tea, kuhu ma sel aastal koha saan, kui ma seda veel isegi ei tea.»

«On see siis ka nii väga Laesi asi?»

«Mis Laesi asi! Ah — sa oled imelik! Egas Laes saa tulla minu eest tööd tegema ja pole sina ka mu eest kõrt risti pannud. Eeva kirjutas, et linnasakste juurde tüdrukuks saaks, aga palk on väike, ja ei taha poolmuidu teisi orjata.»

Sandrile oli pisut isegi hea meel, et jutt uuesti karmima kandi peale keeras, ja ütles:

«Jah, ära sakste tüdrukuks küll hakka, see pole miski elu. Mõned härrased, nagu kuulda, tikkuda ka käperdama ja sedamoodi — parem katsi siis juba kusagile vabrikusse.»

«Ega vabrikus harjumata inimese palk esiteks ka suur ole. Kui nüüd just päriselt linna jääks, siis iseasi, aga sügisel tahaks ikka uuesti tagasi koju tulla, ja ega muud üle

jää, kui peab suveks kusagile mõisa või mulgi juurde suilisekoha vaatama. Sa tuled ju sügisel ka koju tagasi?» küsis Tiina oma lillalise rätiku nurka kohendades.

«Tulen ikka, kui ma veel «Kaugatoma» peal olen,» ütles Sander.

«Kuidas? Kuhu sa siis lähed? Ega sa ometi mõne teise laeva peale mõtle karata?»

«Oli niisugune mõte, kui hea juhtumine peaks tulema. Ma pole sellest veel kellelegi, ka kodus isale, sõnakestki hinganud, ja ära sa ka kellelegi räägi,» ütles Sander.

Tiina ei kostnud seepeale järsku midagi, ainult vesi loksus ning kahises laeva külje all ja tuul nuhises mööda purjepinda. Sander, kartes, et ta äkki kogemata Tiinat kuidagi oli pahandanud, püüdis asja parandada:

«Noh, kas siis üldse juhtumist ette tuleb, et kusagile karata saab, — ja ega ma poleks niisugust asja mõtelnudki — aga nagu siin see noorema madruse asi on — viisteist rubla kuus...»

«Kus mujalgi sind need kullamäed ees ootamas?»

«Noh, pääseb äkki välismaa tiimrile, õpin ka võõra keele selgeks — hiljem merekoolis kergem.»

«Tüürid ikka kaptenikoha poole?»

«Enne tüürmanniks, eks pärast näe. Mingid paberid peavad inimesel taskus olema, muidu orjad eluaja, aga jalgu ikka alla ei saa.»

«Kas sa siis nii väga tahad just rikkaks saada?» küsis Tiina pärast lühikest vaheaega vaikelt.

Sandrile tuli see küsimus ootamatult, nii ootamatult, et ta järsku arugi ei saanud, mis teine sellega mõtles.

«Kuidas rikkaks! Ma pole öelnud, et rikkaks, aga raha peab ju inimesel olema, muidu ei saa elada. Mõisarent tahab maksta, sool, raud, käiad, suhkur ja igasugune muu kraam tuleb osta — kuidas siis rahata läbi saab! Ega sina ka ilma rahata teist orjama lähe — ikka vaatad niisuguse koha, kus rohkem palka saab.»

«Noh, palka kuluks küll rohkem ära, aga ega ma tingimata just rikkaks taha saada!» ütles Tiina.

«Aga mida's sina?» imestas Sander.

«Mina tahan saada õnnelikuks. Õeldakse, et rikkale kipuda kurat või kotermann sisse, — ja juhtub niisugune asi ära, jääd enesele ja teistele nuhtluseks.»

«Oh, egas inimesele kotermann sisse lähe, laevale ikka — ja seegi on vana ebausk.»

«Olgu pealegi ebausk, aga vanades juttudes võib teinekord ka üht äärt pidi tõsi järel olla. Mina arvan, et ülearu rikas inimene ei saagi õnnelik olla. Kogu aeg ole hirmu täis, et teised su suure rikkuse käest minema viivad, ära varastavad või muidu välja petavad. Igaüks on su peale kade, tagaselja kirutakse, suu sisse kiidetakse, ega rikas inimene enam tõesõna kuule.»

Niisugusest punktist, nagu Tiina siin ütles, polnud Sander veel asjale lähenenud. — Tuleb välja, et Tiina pole siiski mingi tavaline tüdruk — kõik ju aina nüüd unistasid rikkusest, nii noored kui vanad, nii rentnikud kui vabadikumehed, nii poisid kui tüdrukud. Niisuguseid kullamägesid, mida soldatite püssitikkudega teiste eest kaitsma peab, poleks tema, Sander, küll ehk enesele igatsenudki, tema tahtis vähemalt nii palju raha koguda, et Külase koha, mille pealt mõisnik ta isa minema oli kihutanud, võiks päriks osta, et kellelgi enam ütlemist poleks, mis sa oma maa peal teed või kuidas sa oma katuse all elad. Isa oli aastast aastasse väljas tööl käies küll mõisnikule koharenti korjanud, küll paruniga protsessinud, lõpuks aga siiski alla jäänud — nüüd peab elama võõra toanurgas ja ka tervise on suure rabamisega enesel ära tapnud, karjub rindealust. Noh, ootab küll ikka veel niisugust õigust, mida ilma rahata peaks kätte saama, kuid Sander peab seda tühjaks lootuseks. Ei saanud oma õigust kätte Tasuja — sõjariistad olid nõrgad, ei saanud ka Võllamäe Päärn (see Vilde jutt oli mineval aastal «Teatajas» ilmunud) — tsaar saatis oma püssimehed mõisnikule appi, kuidas siis nüüd isa, vana, tööst ja murest ärakurnatud mees, loodab oma õigust kätte saada? ... Iseasi, kui tema, Sander, ise... Kuid Sander, just isa asjatut rabamist nähes, on kaotanud lootuse niisuguse puhta õiguse peale, niisuguse õiguse peale, mida ilma rahata kätte võib saada. Edmund, «Krahv Monte Kristo» kangelane, ei saavutanud niikaua midagi, kui ta ilma rahata oli, alles siis, kui ta saarel suure varanduse leidis, läksid talle korrapealt kõik ukSED ja õigused lahti. «Monte Kristo» on muidugi väljamõeldud jutt (olgugi põnev jutt), kuid ka elus käivad asjad niimoodi. Noh, neil mõlemal, nii tal enesel kui ka isal, on küll pisike tööosa selle laeva sees, kuid et laeva valmis teha, pidi siin ka lell Tõnise rahavägi järel seisma. Nüüd saab Tõnis laeva teenistuse puhaskasust tervelt poole endale, kuna kõik muud osanikud teise poolega peavad

leppima. Isa oma lihtsa, sirge õigusega ei jõudnud elus kaugele, isa vend Tõnis aga, seesama «Kaugatoma» kapten (kuigi puruvaese poisina kuuldi olevat pihta hakanud), on rahajahti pidades ka õiguses kaugemale jõudnud. Ning Sander ütles selle oma tõetera viimase osa ka Tiinale.

«Noh rikkust on tal muidugi,» kostis tüdruk, «aga õigust...? Sa isegi ju ei räägi talle õigust. Näed, madrusekauba tegid temaga kogu suve peale, ise aga mõtled kusa-gil välismaa sadamas teise laeva karata.»

«Isa on vaene, kuid ega ma ka isale öelnud, et mul niisugune mõte on.»

«Aga mulle ütled siiski õiguse ära — kuigi mul ei ole mingit rikkust — kuuevärvli vahel ainult kahe rublaline. Niipalju on mineva-aastasest suulisepalgast järel, kõik muu sai talvel perega leivaks söödud. Tead ise, kuidas see meie taadi tervis ja kui palju suid laua ümber...»

Palju suid laua ümber... Taevas aga olid kevadised tähed suured ning säravad ning neid oli sama palju meres kui taevas. Ainult et taevas nad näisid paigal seisvat, lainetel õõtsudes sõitsid nad aga kogu aeg laevaga ühes. Ja kui palju neid oli — kes oleks neid küll lugeda jõudnud!

Ja ega Tiina püüdnudki neid lugeda, ta oli seda paaril korral varem proovinud ja teadis, et tal see võimatu oli. Ta ei öelnud ka Sandrile midagi, sest ta aimas, mis Sander mõtles. Ta ainult vahtis pärani silmi laeva suurt, purjede lehvivat tiibadega varju, mis kuu veele heitis ning mis laevaga kaasa jooksis. Kui ennast veidi unustada, näis asi ka teisiti olevat. Laev, kuigi õõtsus ja peksis rinnaga vett, paistis koos oma varjuga paigal püsivat ning vesi ja tähed olid need, mis laeva külgedest pahinal ning kihinal nagu kiire vooluga jõgi mööda jooksid. Kõiges selles oli pisut nagu hetkelise unenäo taolist, ning et sellest ärgata ja selgusele jõuda, haaras Tiina tugevamini reelingust, seejuures aga puutus ta tööst krobeline käsi Sandri suurekondilist kätt.

«Tüürimehe ja ehk kapteniigi paberid sa, Sander, võid küll ükskord saada, aga ma ei usu, et sa» (ta pidi peaaegu sõnadega komistama ja «sa» asemel «me» ütlema), «et sa liiga rikkaks saad, sul ei ole niisugust rikka inimese südant.»

«Ka karvu on säärite peal vähe,» ütles Sander nukralt, ilma et oleks seejuures tahtnud eriti nalja teha, kuna ta,

hoolimata oma suurtest tööpoisikätest ning väikesest kavallusest, oli siiski unistanud rikkusest.

«Räägitakse,» lisas ta mõtlikult, «ükskord tulla jah niisugune aeg, et polla enam suuri rikkaid ega puruvaeseid, vaid kõik saavad ühtemoodi jõukalt elada. Aga siamaanne elu näitab kõik teistviisi välja ja mina niisugust asja naljalt uskuma ei hakka.»

«Parem ikka usu — just sina peaksid uskuma, sul on ju õnnemärk käe peal,» ütles Tiina vaikselt.

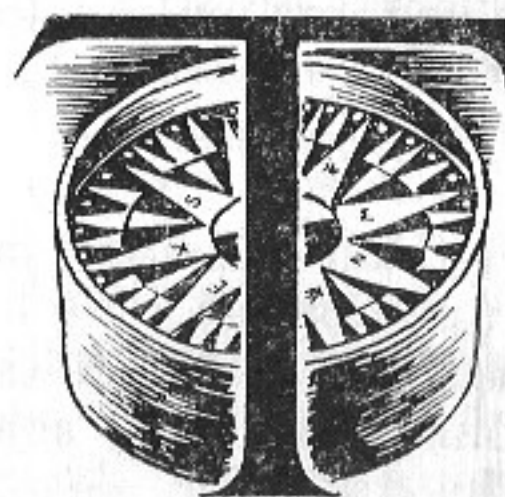
Aga enne kui Sander jõudis vastata, kostis eemalt vööri kapteni hää:

«Haloo, kes sääil on, Sander või? Mis sa sääil kudrutad ja magama ei lähe! Tule nüüd aita meestel pumbata!»

Kapten laevas — jumal taevas, ta käsku tuleb täita korrapealt. Ja noor madrus (kellel oli õnnemärk käel, aga vähe karvu säärite peal) pigistas hetkeks tüdruku sõrmi ning läks pikkade sammudega üle teki.

Laevapump hakkas loksuma. Tiina istus tagasi oma kahe kompsu vahele pollari otsa. Tal oli millegipärast kahju, et aprilliöö tähed kippusid taevas vägisi tuhmuma. Aga nii pidi see olema, sest kirdes, nord-ostis (nagu Sander oleks öelnud), tekkis mere kohale uue saabuva päeva esimene vaevuaimatav õhetus.

Kümnes peatükk

umedad pilved ülal öise täiskuu all jooksid tuule suunaga risti — loodest kagusse. Tuul ise oli õhtul järele andnud, püsis aga «Kaugatoma» kursile endiselt otse vastu. Ka lainet polnud kiita, sel oli alles tormijärgne room sees ja vahel nüüdki pahises mõni suurem lainepea tüürpoordist üle reelingu. Tont seda hilissügist ilma teab, eriti veel siin Põhja-Atlandil, Norra skäärde ja kaljude kohal.

«Kaugatoma» oli juba kolmandat nädalat soolaturisalas-tiga teel Arhangelskist Peterburi poole. Valgest merest välja tulles olid nad head sõitu tehes paarile aurikule aht-rit näidanud, aga juba Jäämeres hakkasid tuuled vastas-eks muutuma ning siin, Atlandil, olid nad paar päeva tagasi niisuguse süd-ost-tormi kaela saanud, mis neid oma sada-kond miili tagasi peksis. Nüüd punnisid nad uuesti vastu-tuult loovida, kuigi sest suuremat välja ei tahtnud tulla. Tuul, niipalju kui seda oligi, seisis muudkui silmamuna sisse vastu, ja vana, tormijärgne laineroom loopis purjed, eriti grootmasti suure kahvelpurje, tuulest tühjaks.

Lukaudi-madrus lõi vahivahetuse-kella ja kapten astus roolikambri. Talistere Jaen, paarikümneaastane pikk, vilakat kasvu roolimadrus, tõstis oma kurnatud pilgu kompassilt kaptenile ja sealt tagasi kompassile, kuhu kapteni silm järele ruttas. Samal ajal kostsid tekil uue vahi sam-mud ning paari hetke pärast astusid tüürimees, vana Tanel Õige, ja uus roolimadrus, Rõuna-Revala Sander, rooli-kambri.

«Süd-west-den-süd!» ütles senine roolimees, ilma et ta oma pilku seekord juurdetulijaile oleks tõstnud, ning astus rooliratta tagant ära.

«Süd-west-den-süd!» kordas Sander pisut umbselt — suu oli alles lühikesest, raskest väsimuseunest paks — ning asus oma kohale.

«Süd-west-den-süd!» kordas vana tüürimees järsult. Uue vahimadruse keha tõmbus pingule, ning hoides rooliratta pulkadest, surus ta küüned oma peopesa nahka, et unelummust lõplikult minema raputada.

«Kolmteist miili vahis,» arutas kapten laeva siksakteed kaardile tõmmates. (Vahid «Kaugatomal» olid kuuetunnis-lised.) «Ja kui otseteed võtta, siis oleme vaevalt miili või kaks edasi saanud. Vähe villa selle vaeva kohta.»

«Kipub jah väheks jääma. Kui jooksu ka veel arvestada, siis...» arutas tüürimees kaptenile kaasa.

Baromeeter oli all, õige all, võis uuesti tormiks minna — kõige mõistlikum oleks ehk loovimisest loobuda ja külje-tuult keerata, mõne tunni pärast jõuaksid nad Stavangeri reidile. Sadam on talle tuttav, siin võiksid nad siis ankru otsas pisut lõõlatada, laeva pärast tormi kohendada, värs-keet joogivett võtta ja esimese, veidigi soodsama tuulega uuesti ankru hiiwata. Teisalt oli aga reis nagunii pikale veninud ning ta ei tahtnud enam ainsatki üleaurust päeva viita.

Samal hetkel kostis mütsatus, nagu oleks mingit suurt kotti tolmust tühjaks löödud. Kõik kolm roolikambris vii-bijat (endise vahetuse roolimadrus oli siit juba välja astu-nud) vaatasid korraga võõri poole. Tüürimehe ja kapteni pilgud jäidki sinna mõneks hetkeks, Sandri silmad jooksid aga kohe kompassile tagasi, mis nagu purjus ta ees taarus.

«Grootpoom on küll kahest kohast kinni soritud, aga ikka püüab külglaines vaiksa tuulega üle luhvata. Muidu pole ju suurt häda, aga kui liikide vahelt viimati välja rapsab?» muretses tüürimees.

Kapten ei vastanud. Ta ei saanud nuriseda, et vana Tanel Õige poleks asja tundnud ega mehi tööle pannud, kaptenile aga ei meeldinud, et tüürimees teda teinekord nagu õpetama kippus. Vahel, eriti merel olles, tekkis Tõnis Tihul tunne, et tüürimees, hoolimata oma taseasusest, kui-dagi tal nagu üle pea kasvab, — ja niisugust olukorda ei saanud ta kaptenina ometi lubada.

«Nojah,» ümises Tõnis Tihu lõpuks. «Kui sul tarvis on, eks aja siis mind üles.»

«Sa pole enam ammu nahka silma peale saanud, mine maga aga rahuliku südamega. Praegu on vähemalt tuul tasane ja...»

Kapten kõhatas. Omamoodi talle see ju isegi meeldis, et vana Tanel Õige tema eest hoolitseda püüdis, kuid teisalt

oli see ka vastumeelt. Praegu oli ta aga tõesti puruväsinud ja magamata. Uurinud veel kord tekil ilma, astus ta raskete sammudega oma kajutisse, süütas seinal kõikuva petrooleumilambi (õieti kõikus küll laev, kuna lamp liikuva seadeldise abil püüdis ennast raskuse mõjul tasakaalus hoida), tõmbas saapad jalast, ülikonna seljast, puhus tule ja heitis koikusse.

Aga uni ei tulnud. Närvid (küllap üleväsimusest) olid liiga pinguli ning korratult segipaiskuvad mõtted ja mälestused muudkui lohistasid endid läbi aju.

... Ta oli seitsmeteistkümnepäevane ja sõitis oma küla poisi Agama Priiduga Riia sakslaste parklaeva «Luise Emilie» peal. Soomes, Kotkas, trimmiti propsid sisse Cardiffi jaoks, Cardiffis lossiti propsid välja ja saadi söed Madeira saartele viimiseks, siit aga läks «Luise Emilie» tühjalt Ühendriikidesse, Mobilesse. Kapteniks oli sakslane Esner, harjasjuustega paksmagu, kes ise head-paremat nahka parkis, mehed pidid aga supilagaga leppima.

«Laseme jalga,» ütles talle Priidu, kui nad Mobilesse jõudsid.

Tal enesel oli ammu seesama mõte, aga ta polnud julgenud seda kellelegi rääkida, kartes äraandmist.

«Priido! Tõnnis!» kisendas paksmagu-sakslane, käies Mobile sadamas parajasti ümber selle lauavirna, kus nemad juba teist päeva peidus olid.

Siis veeres mõte järsku New Yorgi äärelinna-majja, kus nad Annaga oma esimese ja ainsa abieluaasta olid korteris olnud. Laev oli parajasti sadamasse tulnud ning koju jõudes sattus ta vastamisi kreeklasest juurviljakaupmehega, kes vastastänavas oma äri pidas. Ah, see oli vastik lugu, ning et sellele mõtlemisest pääseda, süütas kapten uuesti lambi, tõmbas kardinad illuminaatorite ette, otsis taskust võtme, keeras lahti lauasahtli ja võttis sealt Liisu kirja, et seda veel kord läbi lugeda.

*«Kaugatomal, viinakuu kahekümne seitsmendal päeval,
1903. a.*

Armas Tõnis!

Palju aega on juba sest mööda kui Sult kirja sain. Mina olen Sulle mitu kirja saatnud aga mitte ühtegi vastu saand. Palun andeks et seda Sulle meelde tuletan ja kui see mitte Sulle vastik ei ole siis mõtle vahest ka ikka minu peale sest mina olen ju ikka üks ja seesama mis olin ja jään oma

tõutusele kindlaks. Mida mina ka Sult palun või nüüd ka mitte nõnda paluda aga inimese voorus ja au nõuab ju seda.

Oh Tõnis, kessiku ja laupa on need päevad mis ajal ma kõikse rohkem kanga lõngu segamini ajan sest et siis küla postikorraline käib Kaugatomalt posti ära toomas ja ma ikka ilma asjata aknast välja vahin ja ema juba nuriseb et ma vana Hollmanni juures hooletumaks olen õppinud ega mõista enam väikse eluga hakkama saada. Ja see võib ka õigus olla sest aknad oleks meie toal nagu väiksemaks jäänud sest Hollmann-papa häärberi aknad olid suured. Ja siiski ei taha ma sinna enam tagasi minna sest Hollmann-papa oma järsu surma pärast ei pärandanud mulle ju punast kopkat, ehk ma küll rohkem tööd tegin kui ta oma tütar talle iialgi oleks teinud ja seda kõik ka teadsid kes ta suure varanduse omale said. Ja sellepärast on mul vahel suur mure südames et ehk Sa mind ei taha sest et ma vaene olen. Oh Tõnis, oma käed tahan ma aga Sinule anda ja Sa tead et need iial seisnud ei ole kui ehk mõned tunnid öö ajal ja ma ei usu ka, et ükski teine süda eales nii suure armastusega Sulle tuksub nagu minu oma, sest ma armastan Sind palavasti. Ja ikka käib mu mõte Sinu peale ükskõik mis ma ka teen või kus olen ja iseäranis siis tahaksin end su rinna vastu suruda kui õues toa ümber kõik suure tuulega undab ja meri nii raskesti müriseb. Oh Tõnis, hoia ikka ennast ja ka teisi et Sul Su murelise meremehe elu sees miskit õnnetust ei juhtuks.

Elu läheb muidu siin kõik vanaviisi. Paaril pühapäeval olen Su ema haua peale lillesid viinud aga kauaks nad sääl seisavad, sügis on käes ja varsti lööb kõik juba kolletama. Vattlast vana Simmude Taavi pandi mineval pühapäeval mulda, ta oleks enne kadripäeva üheksakümmend kolm aastat selga saanud. Laiakivi Marisel sündis tüdruk see on neil nüüd juba kaheksas laps. Isa on mul ka õige otsa jäänud ja ei saa jooksva pärast enam ise merel käia. Ma olen ta võrkudega nüüd mitmel korral Su venna Matise ja Vanaõue Mihkliga räimel olnud. «Uus Aeg» kirjutab et Wladiwostoki linn ja Mandshuuria maa pidada Japani salakuulajaid otse täis olema ja Port-Arthuris olla peale saja Japani juukselõikaja vangi võetud kes kõik salakuulaja ametit pidasivad ja ise Japani ohvitserid on. Ka muidu on üht teist ärevuse märki kuulda näha sest mitmed liisualised poisid on siit sõja kartusel ära kadunud. Oh, see

sõda kui ta tuleb on üks hirmus asi mis palju inimesi ära tapab ja veelgi rohkem sandiks teeb.

Palun andeks et ma sulle mitte nõnda toredasti ei kirjuta nagu seda ehk mõni teine teeb. Aga kui ma ka saksa keelt oskaksin ei tahaks ma mitte selles keeles Sulle mu kõige armsam oma mõtteid ja südame tundmusi avalikuks teha ja kirjutaksin ikka selles keelemurdes millega minu ema ja isa ükskord on oma mõtted ja lootused üksteisele avalikuks teinud. Sest mina armastan lihtsust ja palun Sind mitte pahaks panna et niisugune olen. Oh tea siis Tõnis, et Sina oled esimene ja viimane keda ma armastan. Ja see oleks väga raske kui Sina minust taganeksid iseäranis veel nüüd kui on juba mõned märgid et ma enam üksi ei ole. Seepärast ei usu ma mitte et Sa ilma halastamata oleksid ja minust taganeksid ja aidaku saatust mind ja Sind et meie ettemõtlemised kõik täide läheksid ja et suur valu mis vahel südamesse tuleb, kõik tühine kartus oleks.

Sind armastaja Liisu.»

«Besaanseili sooti sissepoole!» kostis kajutisse tüürimehe hääl.

«Besaanseili sooti sisse!» kordasid madrused ning nende sammud läksid üle teki.

Kapten jäi kuulatama. Tuul näis olevat endine, samuti käis edasi endine kõrge, laisk ummikas, mis laeva kallutades purjed aeg-ajalt tuulest tühjaks loopis.

«... iseäranis veel nüüd kui on juba mõned märgid et ma enam üksi ei ole...» Jah, kuud kolm tagasi Kotkast propsidega Liverpooli sõites olid nad ju Vesiloo taga paar päeva tormivarjus olnud...

Kapten Tõnis Tihu ohkas. Liisu on armas ja omamoodi väga-kena inimene.

Ning kapten Tõnis Tihu ohkas uuesti. Kuid samas sattus ta käe alla teine kiri, mille ta samuti Arhangelskis just enne «Kaugatoma» väljasõitu oli saanud. See oli kirjutatud peenelt, saksa keeles, nii et Tõnis paari sõna juures oli pidanud oma taskusõnastiku lahti lööma. (Anete oli käinud Töchterschules, kapteni saksa keel oli aga sadamaist korjatud.) Eesti keeli ümberpandult käis Anete kiri umbes nõndaviisi:

«Minu Tõnis!

Sain just praegu Su viimase ilusa postkaardi, mis Sa 8. oktoobril Liverpoolis olid teele läkitanud, ja see rõõmutab mind väga. Siin üksikul Vesiloo saarekesel, mille vang ma oma surnud abikaasa varanduste valitsemise tõttu olen, on ju minutaolisel üksikul lesel nii vähe lohutust. Mõtlesin küll oma laevaühingu asjaajamise Kuressaarde üle viia, aga keset navigatsioonihooaega ei ole see äriliselt soovitatav, samuti hoiab ka kõik muu maa- ja majapidamine mind Vesilool kinni. Ma olen nii üksik, nii üksik siin sellel meresaarekesel nende inimeste keskel, kel on nii vähe arusaamist üksiku naisterahva muredest, kes ometi nii suurt, nii väga suurt vastutust peab kandma. Ja kõik need maaklerid, kõik need shipshändlerid ja prahikontorid näivad teadvat, et ma laevakompanii korrespondents-reederi raskete ülesannete täitmisel alles vilumata olen, ja püüavad seda oma huvides ära kasutada. Oh, Tõnis, kui tihti olen ma selle peale mõelnud, et mul sinutaoline tugi ära kuluks, kes Sa laevaäri ja meresõitu nii põhjalikult tunned. Aga õnnetuseks, nagu rahvas räägib, ripud Sa veel ikka minu endise teenija, selle Liisu küljes, keda mul Sinu ees küll laita ei sobi, keda ma aga sinutaolise tubli mehe jaoks, vabanda väga, siiski liiga vähese haridusega ja ka üleüldse mittesobivaks partiiks arvan. Muidugi olen ma kaugel sellest, et ennast Sinu eluplaanide vahele segada, aga inimesele, kes sind siiski nii lähedalt, nii lähedalt tundma on õppinud, ei võida säärast avameelsust ka mitte pahaks panna.

Ja kuna ma nüüd enda arvates Sulle nõu olen andnud (mu Tõnis, Sa ei ole ju mulle sellepärast kuri!), tahaksin ma ka Sinu nõu kuulda. Mis pean ma metsakaupmees Albert Vikströmiga peale hakkama? Ta tahab nii väga mu head «Emiliet», mille peal Sa mitu aastat kaptenina sõitsid, enda kätte ajalepingule kaubelda, et oma laudu ja propse välismaale vedada. Ta pakub selle juures soliidse garantii ja veel soliidsema hinna, mida «Emilie» oma hariikkude prahikontori-hindadega iialgi välja ei teeniks. Ja ma oleksin ta pakkumise ka ehk vastu võtnud, kui ta oma ärisidemete otsimise tagamõtet — võimalust liiga sagedasti mu ust kulutada — paremini oleks varjanud. Aga on ka teine põhjus, mis mind temaga pikemate ärisidemete loomise suhtes ettevaatusele sunnib. Ikka sagedamini kirjutatakse seitungites sellest, et väike Jaapan seal kaugel

idas meie suure kodumaa, meie Vene keisririigi vastu väga ülbeks on muutunud ja et sõja püssirohi iga päev plahvata võib. Isegi kaugel Buuri sõja päevil oli prahiturul teatavate hindade tõusu märgata, uus sõda, kui see peaks puhkema, saab aga prahihindadele kindlasti palju soodsamalt mõjuma. Seepärast tahan ma praegu ka oma teiste laevade juures kõigist pikemaajalistest prahilepingutest hoiduda, kui meelitavad nad ka näiksid. Ja mis Sina arvad sellest, mu hea, tark, tubli Tõnis? Nii väga rõõmustaks mind Sinu mõni uus kiri Su selge, jõulise käekirja ja kaugete merede soolase lõhnaga, aga veelgi rohkem rõõmustaks mind, kui ma pikalt, pikalt Sinuga nii paljude, ah nii paljude asjade üle saaksin suusõnal rääkida.

Mu Tõnis, Sa ei ole ju Anetet päriselt unustanud!
Vesilool, 28. okt. 1903.»

Tõnis Tihu tõmbas sügavasti hinge ning lasi siis õhu pikkamööda suu kaudu välja voolata. Selle reisi jooksul oli ta juba liiga palju mõlemaid kirju lugenud, kuid ei suutnud ega suutnud otsusele jõuda — ja see ei väsitanud teda vähem kui paar ööd-päeva ühtejärke väldanud torm. Ta oli asja Liisuga venitanud, nüüd aga ei võinud seda enam teha, «sest nagu mõned märgid näitavad...» Ning ka Anetel olid omad märgid: metsaparisnik Vikström kulus ärisidemete sõlmimise ettekäändel liiga sagedasti Anete Hollmanni ust...

Kapten pani mõlemad kirjad tagasi sahtlisse, keeras selle luku uuesti kinni, süütas sigari ja heitis koikusse. Isegi eesel, kui pikad kõrvad tal ka oleksid, ei saa lõputult seista kahe heinakuhja vahel, vaid valib neist lõpuks ometi ühe. Ent ka enesepilge ei aidanud. Ta ei suutnud otsustada. Üksnes raske, tinane väsimus, mis ta silmalaud viimaks kinni vaotas, päästis ta seekord kõhklemisvaevast. Laeva külglaine rulludes kukkus kustunud sigarijunn ta sõrmede vahelt põrandale, kapten ise hakkas hingama ikka sügavmini ning seejuures vajus ta suu poollahti. Lamp, mille taht veidi suitses, taarus seinal, nagu igatseks temagi pikaliasendisse laskuda, jätkas aga sellest hoolimata kajutile ning selle peremehele oma kollase valguse heitmist.

See oli parim kajut laevas, ometi polnud siin midagi luksuslikku, üksnes poolkaares allarippuv koikardin oli ilmselt erilise hoolega kootud ja näis kuidagi sugulane villase

kampsuniga, mis mehe võimast, laia rinda ümbritses. Kuid needki esemed rääkisid rohkem hoolest (võib-olla ka armastusest) kui luksusest.

Mehe enese nägu oli habemesse kasvanud, silmalaugude peal olid tumedad väsimusejooned, sasistunud, karedate juustega pea lebas pisut määrdunud padjal. Üks sokis jalgadest oli kois, teine oli kuidagi koi veerele rippuma jäänud ja laeva õõtsudes vajuski järjest allapoole, kuni viimaks halli soki tald põrandale toetus. Mees lebas rahutus, üleväsimusest pinguli poolunes, aga samuti nagu ta hingas ning ta kehaasendis toimusid väiksemad muudatused, samuti liikus ka ta mõte mingil määral ajukoore all edasi, ning liitudes kusagilt sügavalt hingepõhjast tõusvate kaugete nägemustega, hangus süngeks viirastuseks.

Kusagil siinsamas lähedal kükitas imelik loom. See oli mustade, sorakil karvadega elukas, punane keel ripnemas välja lõõtsutavast suust, ninajuure kohal keset otsaesist kiiskas aga üksainus suur, tuliselt hõõguv silm, milles algul pikkamööda, siis üha kiiremini hakkas keerlema päripäeva (just päripäeva) kuldkümnerublaline. Ta vahtis tardununa kulla kiiret tiirlemist, samas aga äkki taipas, mis elukas ta ees seisab; ta käsi kahmas revolvri järele ning ta kisendas:

«Kotermann! Kotermann!»

Ärgates tundis ta kõigepealt, et ta millestki kramplikult kinni hoiab. Ei, see polnud revolvripära, see oli koiserv. Kajut — jah, ta oma kajut. Aga ta oli siiski niivõrd ärevil, et ta, sokkides nagu ta oli, koist välja kargas ja tekile ruttas. Laev kõikus, külglaine oli endiselt suur, tuul oli paraku veelgi vaiksemaks jäänud ja nüüd loppas laeva tüürpoord-küljele kaldudes korraaks ka besaani kahvelpuri pooltühjalt. Midagi mustendas grootmasti tipus. Ah, naurus! Nüüd vajus terve laev pimedusse, aga see oli ju musta pilve vari, mis täiskuu alt ookeani kohal läbi jooksis ja mitte üksnes laeva, vaid ka mere raskelt kohiseva pinna laialt oma tumedusse mattis.

Roolikambri paistis tuli. Roolimees — ta oma lihase venna Matise poeg Sander — vahtis üksisilmi kompassi ning nihutas nüüd ratast veidi paremale. Tüürimees, ikka seesama Tanel Õige, seisis pakpoordis, ning kuuldes kapteni kajutiukse liikumist, astus pikkade sammudega ümber roolikambri tema juurde.

«Mis sa nüüd muretsed, maga ometi, egas me esimest

päeva merel ole!» ning koos hoolitsusega tundus ta hääles ka teatav annus solvumist.

«Taevale tänu,» vilksatas läbi kapteni pea, tähendab, ei Sander ega tüürimees, kumbki ei kuulnud tema appihüüdu. Kui seda üldse õligi — teinekord juhtub, et näed, nagu kisendaksid unes, aga endal ei tule peale segase ümina mingit häält suust.

Kapteni pilk läks baromeetrile. See polnud vahepeal tõusnud ega langenud ja klaasile koputamisel värises osuti närviliselt endises madalseisus — 735 mm piirides.

«Süd-ost-den-ost,» ütles kapten pärast lühikest mõtlemist ja kaardile vahtimist.

«Uus kurss? Tahad siiski Stavangeri sisse pöörata?» küsis tüürimees.

«Jah, kaua me niiviisi ikka loksume. Võtame värsket vett ja ma saadan Peeterburki lasti peremeestele telegrammi, et nad oma paastukala pärast ei muretseks.»

(Kas ta ei rääkinud liiga palju? Kapten laevas, jumal taevas — ons tal vaja niipalju tüürimehega seletada?!)

«Vee pärast pole küll miskit muret, seda on tankis küllalt. Baromeeter on aga all, ta võib iga tund uuesti westist lendva päale panna ja siis oleks mõistlikum Norra kaljudest kaugemale katsuda kui ennast neile ligi ajada,» arutas tüürimees.

«Mis, sa kardad või?! Kui maa paistma hakkab, aja mind üles! Süd-ost-den-ost!» ütles kapten ja läks oma kajutisse.

«Süd-ost-den-ost!» kordas tüürimees.

«Süd-ost-den-ost!» kordas laeva uut kurssi, nagu kord nõudis, ka roolimadrus Rõuna-Revala Sander.

Kapten tõmbas enda järel kajutiukse tugevasti kinni, seisatas hetke ja võttis siis laekast välja terasest laevakassa, mille võtit ta ka magades enesega kaasas kandis. Siin olid mitme riigi rahamärgid ilusasti loetult pakkidesse pandud, hõbe ja kuld aga tuutudesse kokku keeratud. Ka Anete poolt «Kaugatoma» hambarahaks kingitud kuld-kümnerublaline oli alles — see, seemnekuld, lebas eraldi hoolikalt musta sametriide tükikese sisse panduna laevakassa põhjas parempoolses nurgas.

— Ah, narrus! Kapten asetas laevakassa tagasi oma kohale, võttis ennast aeglaselt riidest lahti, tõmbas Liisu kootud kampsuni seljast, et lahendam oleks magada (varem oli see tal öösiti seljas olnud, et soojem oleks magada),

puhus tule ja heitis uuesti koikusse. Seekord uinus ta nagu kott.

Sandrill oli lihtne asi laev rooliratta abil uue kursi peale käänata, aga purjede sättimine tuule järgi, kõigi nende vallide, troppide ja sootide päästmine ning uuestisidumine nõudis vahimadruselt palju tööd. Kuid sõlmed olid neil juba lapsest saadik kättesse kasvanud ja nüüd seisis üks neist, Vatla koolmeistri Piigardi poeg August, lukaudis, kuna Saadu Juuljus hoidis ennast tüürimehele lähemale, et igaks käsutäitmiseks valmis olla. Näha polnud ees midagi peale öiselt mustava ning aina vajuva ja tõusva ookeani, millele pilvedest vabanev kuu vahetevahel oma helkiva liniku tõmbas. Ka tüürimees, vana Tanel Õige, seisatas masti najal, käis aga siis jälle põiki üle laeva, ikka pakpoordist tüürpoordi ja vastupidi.

Ja-jah, nii on see tüürimehe elu. Ütleb kapten: uus kurss — ütled sina aina järele: uus kurss. Ütleb kapten: Stavanger — ütled sina järele: Stavanger. Ta on juba küllalt merd sõitnud, tal on küllalt kogemusi ja aastaid, et võiks ise kapten olla — ka koolist pole tal puudu, eksamid oli ta omal ajal andnud aina viite peale. Mererehningis, laeva asukoha määramisel, pole ta siiamani veel kellelegi alla jäänud ja küllap vanast armastusest astronoomia vastu teab praegugi taevast ja tähtedest veidi rohkem, kui see pikkuse ja laiuse, deklinatsiooni ja inklinatsiooni võtmiseks vajalik on. Aga selle tarkusega, et lähem kinnistada Alfa Centauri asub meist nelja ja poole valgusaasta kaugusel, on vähe ära teha — inimese saatust otsustatakse siinsamas meie oma Päikese ümber tiirleva planeedi, Maa peal. Siinsamas sa sünnid ja sured — toimugu see viimane siis kuival maal või merel, siinsamas armastad oma armastused ja teed oma lühikese elu naljad. Ja teadmine, et selle su jooksupaia, selle su mängupaiga ümber on külm tühjus, 273-kraadine pakane, milles lähem naaber teisest on miljonite või miljardite verstade taga, võtab südame alt isegi pisut nagu kõhedaks. Võtab kõhedaks, kuid samal ajal viib mõtted ja hoole üle tumedas öös õõtsuva ookeani, üle kaljuräguse Norramaa, üle metsase ja künkliku Rootsimaa, üle Läänemere — väikesse punaseks võõbatud voodriga majja rannakruusakünkal kasvavate tuulemändide all. Magavad — muidugi magavad — Paul ja Henno ühes sängis, kaksikud tüdrukud Hilja ja Aino teises, väike paks põngerjas Villu vist ema kõveruses — sinna ta ju nii väga

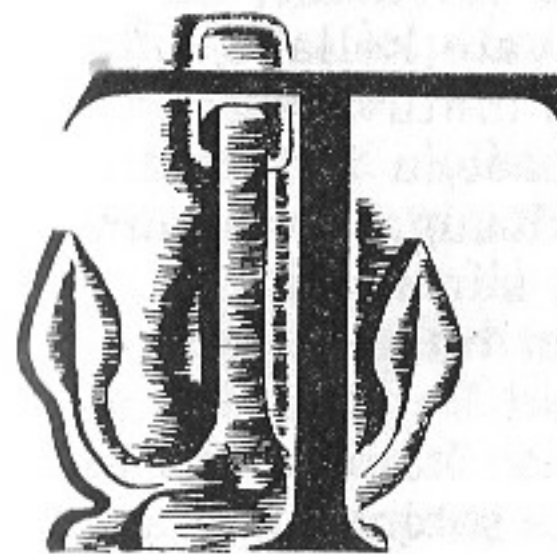
tikub. Magage, magage, lapsed, maga sinagi, naine, või on sul vähe nende viiega hoolet ja vaeva, seda enam et kuues on tulemas. Praegu on teie ööd alles rahulikud ja päevad päikeselised, praegu te veel ei tea, et ilmaruumis valitseb 273-kraadine pakane ning et ka siin, maa peal, teinekord kõhedaks võtab, sest et inimeste, su oma kaasinimeste südamed vahel väga külmad on. Raske on temal, kehval tüürimehel, kellel pole mingit suuremat osa laeva sisse panna, kaptenikohta saada, kuigi see talle väga ära kuluks.

Siiski, siiski... Vallakirjutaja Anton Saar, kelle sõna viimasel peakoosolekul näis kõige rohkem peale jäävat, paistab õige kena mees olevat ja vaesema rahva poole hoidvat. Kui neil, ütleme, see laevakamp ikka sel kujul püsiks ja uut laeva hakataks ehitama, siis võiks ta ehk ka selle uue peale ju kapteniks saada. Ja ärgu muretsetagu, küll vana Tanel Õige juba kapteniks kõlbab, merekooli oli ta omal ajal lõpetanud ju aina viite peale.

Neil laevas ongi niisugune imelik asi: mida enam ilm hakkab kalduma tormi poole, seda enam kipub kogu juhtimine libisema kapteni käest tema, tüürimehe kätte. See sünnib kuidagi iseendast — ta tunneb, on kogu elu tundnud, kuidas ta alles tormis täie rinnaga hingama hakkab. Hädahust väljasaamisel ja kusagile linnale lähenemisel koondub kuidagi niisama iseenesest kogu juhtimine uuesti Tõnise kätte ning sadamasse sisse jõudes on temast kümme aastat noorem Tõnis Tihu tähtis laevakapten, tema aga tähelepandamatu vanamees, kelle olemasolu laeval keegi peale iseoma madruste vaevalt märkab. Ent pole viga, kui tal kaptenikoht käes oleks, küll ta ka sadamas oma uute esinduskohustustega kuidagi toime tuleks.

Laeva mastituled taarusid ööpimeduses ning vahetevahel lõi mõni suurem lainepea vööris pahinal üle parda. Kuid see ei tähendanud midagi: laeva nina uuesti tõustes jooksis Atlandi külm, soolane vesi reelingupostide vahelt tagasi merre. Purjed väliskliivrist kuni besaantopslini olid tuult täis ning läbi lainete enesele teed rajades tegi «Kaugatoma» uut, Stavangeri kurssi vähemalt viis sõlme tunnis. Hea seegi, kuigi tema, Tanel Õige, oleks pigem väiksema kiirusega otsejoones endist päriskurssi edasi pidanud.

Üheteistkümmnes peatükk

und või paar enne seda, kui «Kaugatoma» lühikese peatuse järel tahtis Stavangeri reidil reisi jätkamiseks uuesti ankru hiivata, laskus fjordi kohale tihe udu. Siin, Norras, pole udu küll nii tavaline kui siit üle Põhjamere Inglismaal, ometi küllalt sagedane, eriti hilissügisel. Ülal, järsult ookeani laskuva Skandinaavia mäestiku kõrglaval, valitseb juba talv, all meres olevad tohutud veemassid aga, mida Golfi hoovus siia Norra fjordidesse paiskab, on pikast teest hoolimata säilitanud mõnegi hea kraadi oma endisest Mehhiko lahe soojusest. Kaljudevaheline õhk on küllastunud veepinnalt auravast niiskusest, mis mägedelt tulevate külmade hinguste mõjul hangub teinekord nii tihedaks uduks, et mees tüürpoordil teist meest üle luugi pakpoordil enam ära ei tunne, või nagu kokk ütleb: «Ilm on nii paks, et võta nuga ja määri rasva asemel leiva peale.»

Paraku polnud aga ühelgi «Kaugatoma» mehel täna naljaks õiget tahtmist. Kapten, lootes, et udu niisama äkki võib kaduda, nagu ta mere kohale oli laskunud, polnud juba hommikust saadik ainustki meest maale lubanud, et ilma pöördudes kohe võiks purjed üles tõmmata. Ärasõidu ootuses ei saadud ka mingit põhjalikumalt laeva korrastustööd ette võtta ja otste kokkupleissimine ning muu tühi-tähi nokitsemine, mis pootsman meestele välja otsis, ei haaranud kedagi täiest hingest kaasa. Vastupidi, nooremate madruste, eriti Talistere Jaeni ja Rõuna-Revala Sandri mõtted näisid olevat hoopis mujal — niipalju kui tüürimees Tanel Õigel oli mahti neid tähele panna, kuna tema kohuseks oli hoolitseda, et «Kaugatomale» paksus udus keegi otsa ei sõidaks. Iga minuti takka paristas vahimadrus kella ja samasugune kellaparin, ankrus oleva laeva udu-signaal, kostis neile tuhmilt vastu ka teistelt laevadelt. Aga

küllap mõni kohalik reisiaurik või mõni sadama puksiir püüdis enesele ka läbi udu teed kobada, sest minuti või selle osa tagant kostis kusagilt eestpoolt auruvile madal, tume undamine. Vahetevahel, mõne tugevama tuulehingu tulles, viirastusid korraks pakpoordis ankrus seisva suure kaugesõiduparklaeva «Anna Dorothea» mastid ja tume kere, samas aga vajus kõik uuesti tihedasse, märga uduvatti. Ja kaugelt ning lähedalt kostvate kellade, udupasunate, aurulaevavilede, sadamast siia ulatuva kraanade ragina ja veel paljude muude häälte peaaegu ühtejärgne, kurblik segu oli selleks märgiks, et «Kaugatoma» oma muredega polnud ainsam laev ega paik siin maailmas.

Kapten Tihu käis kajutis ühest kitsast nurgast teise — astus siis korraks tekile, tuli aga varsti kajutisse tagasi ning alustas uuesti rahunult nurgast teise käimist. Ta oli liiga suur ja raske mees, et ta kohta oleks sobinud öelda — kargas nagu orav rattas —, aga rahutu oli ta tõepoolest. Ilm mängis talle ühe tüki teise otsa, reis venis pikale, aga kõige halvem — ta enese isikliku elu asjad seisid ikka veel otsustamata ja laokil. Ta oli eile saatnud siit Stavangerist telegrammid mõlemale — nii Liisule kui Anetele. Täna asja järele kaaludes paistis see aga rumala, isegi alatu tembuna. Maa kohal levivad teated kiiresti — ja vaevalt see Liisule teadmata jääb, et ta Anetele telegrammi oli saatnud, ning vastupidi.

Äkki jäi kapten Tihu kuulatama. Auruvile tume röögatus kostis väga lähedalt ja sellele vastuseks taoti siinsamas «Kaugatomal» kella eriti närviliselt. Kajutiust avades löiksid mõlemad ühiseks võikaks lärmiks segunenud hääled veelgi teravamini ta kõrvu ja samal hetkel kerkis tüürpoordist (otsekui «Kaugatoma» külje alt) välja määratu suure kerega kaubaauriku tume kogu.

«Kurat, otsa sõidab!» kisendas kapten. Tõnise ülestõstetud käsi tõmbus rusikasse, ta alt üles vahtivad silmad nägid kõrgel oma pea kohal paari võõra meremehe üle reelingu ääre alla kummardunud nägu ja siis — siis — peaaegu riivates oma ahtriga «Kaugatoma» ahtrit, kadus võõra laeva suur kere uuesti paksu uttu. Üksnes «Kaugatoma» hüples nagu järelhirmu pärast veel tükk aega auriku vindi tekitatud lainete otsas, võõra laeva enese madal, hoolimatu vilejorin kostis aga juba kaugemalt.

«Kuradi haikala!» kuuldus grootmasti juurest pootsmanni vanne. «Pisku puudus, et oleks otsa ajanud.»

Kapten ei öelnud sõnakestki, sülgas lärtsaka üle parda ja astus tagasi kajutisse. — Kuradi haikala! Muidugi haikala, ometi ei seisa see päris haikala niisuguse müraka komandosillal, vaid istub kusagil mugavas kabinetis oma kirjutuslaua taga ja määrab ainsa suletõmbega tuhandete inimeste saatuse. Ta aurikute kaptenid on ainult väikesed käsutäitjad, keda ta ise kõiki ehk ei tunnegi. — Või see aurulaeva kaptenilgi niisuguse uduga kerge on välja sõita, aga käsk on käes, iga säärase müraka seisupäev maksab patsahkami dollareid. Mis siis — puksiir ette, kallid loots sillale ja — riskeerime! Noh, ja kui seejuures mõni väike tee peal ees olev purjekakõks põhja aetakse — jumal temaga! Iga kohtunik saab aru, et egas niisugune asi halvast tahtest sündinud, — igal paragrahvil, mille järgi õigust mõistetakse, on vähemalt kolm konksu sees ja põhjaaetud purjeka kapten olgu veel õnnelik, kui ta kohust puhta nahaga tulema pääseb! Kellel jõud — sellel õigus, kellel kott — sellel kohus!

Oijah, tema, Tõnis Tihu, on iseoma silmaga elu näinud kõigis viies maailmajaos ja ta ei usu, et sellest kunagi tuleb mingit päikesepaistelist marjamaad, kus lõbusa oja ääres kähara villaga vagad utetalled aina rahus oma rammusat rohtu söövad ja kepsu löövad. Ei, kui maailmas üldse mingi õigus valitseb, siis on see mitte uttede, vaid huntide õigus.

Häda võidetuile, häda neile, kes elu toores amokijooksus ennast suurest hulgast lahti ei rebi ja teistest ette ei jõua! Oleks tema isal, vanal Külasoo Reedikul, küllalt rahavõimu käes olnud, oleks tee Külasoolt mõisa ja mõisast Külasoole tõesti võinud ühepikkune olla, nagu isa kord purjuspäi suurustades parunile oli tähendanud. Vaesele ja võimuta rentnikule-teoorjale lisas see teepikkuste mõõtmine aga ainult orjust ja alandusi, mis järjega ka tema, selle kehva rentniku viimase lapse kätte ulatusid. Tema sündides oli ema juba vana, üle neljakümne, ja et eelmisigi lapsi oli rohkem kui tarvis, siis tema, see viimane, oli ilmselt liiast. Kui räägiti lugu mehest, kes, saanud mõisas peksta, tuli ja peksis kodus hoobid edasi naise selga, naine vihaga lõi last, laps äigas jalaga koerale, koer hammustas kassi ja kass südametäiega murdis hiire ära, — siis jäi talle see lugu juba esimesel kuulamisel meelde, sest ta ise tunduski tol korral Külasoo tahmase rehetare ahtra akna all kükitades selle hiirena, kelle seljas igaüks julges oma hammast proovida. Kaheteistkümnepäevase poisina läks ta

merele — vana Varpe Antsu halulaeva kokapoisiks — pastlad jalas, lodumüts peas, rubla eelmisel suvel korjatud marjarahha taskus (mida keegi kodustest ei teadnud, sest vaevalt tal seda raha siis enam oleks olnud!).

Nüüd siis, mitmekümne aasta jooksul, oli sellest esimesest rublast kümme tuhat rubla saanud, mis «Kaugatoma» osana praegu ta all Stavangeri reidil loksus. See oli raskelt saadud raha, suure kokkuhoidmise ja püüdmisega saadud raha, ja vahetevahel tekkis tas hirm, et ta selle uuesti kaotada võib. Noh, avarii avariiks — laev on ju mingi summa eest ka kinnitatud —, kuid on avariist ka palju ohtlikumaid asju.

Muidugi, Uues Maailmas, Ameerikas, ei ole küll nagu Venemaal enam nii väga tunda maamõisnikkude võimu, kuid seal on tekkinud uued mõisnikud, linnamõisnikud, keda uhke nimega koguni kuningaiks nimetatakse: õlikuningad, terasekuningad, viljakuningad ja igasugused muud kuningad. Kui ühel säärasel kontsernikuningal on käsutada omad kaevandused, tehased, raudteeliinid, sajad aurulaevad, kummipuu- ja puuvillaistandused, kusagil troopikas kümnete tuhandete ruutkilomeetrite suurused maa-alad, siis muutub niisugune kontsern omaette riigiks riigis, kus isegi ametlikul valitsejal on vähe öelda, rääkimata tavalisest inimesest, kes säärases kontsernis koos oma kümne tuhande rublaga on nagu prussakas ookeaniauriku peamasina, rataste, võllide, torude ja silindrite vahel.

Kus polevat orje, nagu vend Matvei räägib, sinna ei saavat sigineda ka isandaid...?

Aga tema, Tõnis Tihu, ei usu, et see nõnda on. Orjus pole inimestele mingi võõras asi. Inimene muutis kunagi vaba metsahundi oma nüüdseks ihuvahiks ja nuuskuriks — koe-raks (keda ta nüüd ütleb ennast isegi «armastavat» — s. o. kelle pojad ta kotti pistab ja kiviga vette uputab), muutis kunagise vaba stepihobuse taltsaks veoloomaks (keda ta kah «armastab» — igatahes palju rohkem kui metsikut hobust) — mis ime siis, et inimene ka teist omasarnast isuneb orjaks teha. Ja ongi vähe rahvaid, kes pole sel või teisel kujul orjust maitsta saanud. Eks tänapäeva suured töölühulgad vabrikutes ju poolenisti orjad olegi!

Sotsialism, kooperatiivid, ühistegevus — vallakirjutaja Anton Saare unistused...? Tema, Tõnis Tihu, ei usu seda, et ükski kooperatiiv, ükski ühissettevõtte talle ja ta rahale min-

git alalist kindlustust suudaks pakkuda. Egas ta pimedana pikki aastaid maailma sadamaid mööda pole ringi sõitnud, ta on mõndagi näinud, tähele pannud — ka lugenud. Praegugi oli tal siin kajutikapis suur, kaheksaköiteline «Maailma ajalugu» ja üht-teist ka majanduse ja prahiturgude alalt. Tänapäeval ei tule ükski kapten toime ainult astronoomia ja navigatsiooni käsiraamatute ning tabelitega, kui ta tahab, et laev mitte ainult merd mööda ringi ei sõida, vaid seejuures ka midagi teenib, sisse toob! Oi-jah, see viimane läheb aga väikestel laevadel, väikestel laevaseltsidel kor-rast raskemaks. Nagu ennevanasti vanas Roomas väike-omanikud järjest vaesemaks jäid ja võim pikkamööda üks-nes suurnikkude kätte koondus, samuti võib tänapäeval mõni tugev, ilma halastuseta kontsernikuningas kergesti muutuda sääraseks võimumeheks, kelle kõrval Ruusna Rennenkampf on tühine kõnn ja peab vaatama, et tal enesel nahka üle kõrvade ei tõmmata. Kui, ütleme, mõni suure kontserni peadirektor koondab enda kätte ka selle või teise maa poliitilise võimu (presidendile pihku panga-tšekk, laia rahvahulka on aga lihtne petta lubadustega mingist paremast, «uuest» korrast), siis võib ta kõik senised neerod ja muud-teised türanniameti pidajad kaugele varju jätta. Poolnälgiv, kindlusetu rahvahulk lasi ennast haneks võtta ristiusu pappidel, lasi ennast haneks võtta poolkuu kuulutajatel, laseb ennast petta ka igal uuel prohvetil, eriti kui see taevase paradiisi asemel lähemat, maapealset töötab. Ka reklaamitehnika on ju arenenud. Kui ameerika võistlevad firmad isegi va tühja püksinööbi reklaamiks kulutavad ajalehtedes terveid veerge, asi see nüüd mõne uue prohveti «kord» või uus «ehtne, seninägematu ja ennekuulmatu elulaad» üles kiita! Seks ajaks, kui rahvas märkama hakkab, et maapealne paradiis väga visa on tulema, istub prohvetitürann-kontsernikuningas juba tugevasti sadulas, võimuohjad pihus, ja võib lasta sisustada piinakambrid tõrkujate ning nurisejate tarbeks palju täiuslikuma tehnikaga, kui inkvisitsioon seda oma veel primitiivsete tehniliste võimaluste juures teha suutis. Kuidas siis! Nüüd, eriti viimaseil aastail, kui mõned juba linnu kombel lendama kipuvad, on tehnika ka selles osas seitsmepenikoormasaabastega edasi läinud!

Et säärasele kontsernidirektorile vastu seista, on eelkõige raha, määratul hulgal raha vaja. Kümne tuhande rublaga ei tee niisugusele midagi. Siin peavad mehel, kes

niisugusele vastu tahab seista, miljonid järel olema, et tema kontsernil olema kontsern vastu lüüa. Kümme tuhat rubla on just paras raha, et sellest ilma jääda, kui sa haide omavahelises võitluses hakkad väikese mehena kaasa mängima. Raha, raha, enam raha — tarkuse ja püsivusega ei tee siin üksi midagi.

Püsivus? Kuid mida ta saavutab ainuüksi püsivusega? Paraku, kui arstiteadust uskuda, on temas, samuti nagu igas teiseski inimeses vähemalt seitsekümmend protsenti vett. Vesi aga ei ole mingi kindel, püsiv, muutumatu aine. Annad külma — muutub jääks, annad kuuma — muutub auruks. Ja mis inimesse puutub, siis, nagu piinakambrite praktika näitavat, muutuvat inimese vesine püsivus ja vaprus auruks juba märksa enne sadat kraadi.

Noh, raske uskuda, et just inkvisitsiooniajad uuesti tagasi tulevad, aga midagi on suures maailmatörres susisemas ja visisemas, mis head ei tähenda. Päril ilma varanduseta inimesel on mõneti tulevikule ehk julgemgi näkku vaadata — tal pole nagunii midagi kaotada peale halli, viletsa, päevast päeva elu. Oled sa aga elus juba teatud seisukohale jõudnud, mõne kopika kogunud, ei ole asi enam nii lihtne.

Seetõttu ei usu tema ei ühistegevusse ega ka nende praegusse laevakampa, kus temal, laeva kaptenil ja peaaktsionäril, on üldkoosolekul samasugune õigus nagu mõnel tühipaljal Laiakivi Kustil. Muidugi, praeguse prahituru soodsa konjunkturi juures leidub ka purjekale teenistust, ja peab ütlema, et laeva, selle «Kaugatoma», on see vana meistrinäss ütle mata hea teinud. Aga kui tulevad kriisiaastad, kui neil tuleb prahiturul võimsate aurulaevakompaniide direktoritega võistlejatena silm silma ja hammas hamba vastu seista, siis ei jätku enam väikese, ühe purjekaga laevaseltsi lameda peakoosoleku laialivalgustavast tarkusest, siis on vaja kogu võim ainsasse tugevasse ruskasse kokku suruda ja see oma võistlejatele vastu sirutada. Kõik kulutused (ka palgad) miinimumini, nii et laeva sisse pandud raha võiks ennast paari-kolme aastaga kahekordseks kasvatada ja et nad saaksid uue laeva, võib-olla koguni auriku peale mõtlema hakata. Nende praeguse peakoosoleku hääletussüsteemi juures on aga äärmiselt raske midagi mõistlikku läbi viia. Vallasekretär ja Laiakivi Kusti lükkavad oma hääletusvoki käima ja — ole lahke! Rahaliselt, kapitali poolest, oled sa poole laeva omanik,

tegelikult surub aga mingi punase peaga pops peakoosolekul sulle oma tarkuse ja tahtmise peale.

Aga kuidas siis, ütleme, korraldada mitte ainult laevavärki, vaid kogu elu, et mingil määralgi kirik oleks keset küla? Muidugi, mitte mõne labase massidemokraatia abil, muidugi ka mitte mõne türanni kombel. Kui, ütleme, temal enesel, lihtrahva hulgast tulnud mehel, oleks suur võim käes, suudaks ta korraldada inimeste elu ja hoolitseda rahva eest paremini, kui rahvas seda ise kunagi teha oskaks ja suudaks. Tema, küllalt maailma näinud mees, võiks olla terve Kaugatoma kihelkonna tõeline juht ja suunaja. Muidugi, mingit erilist lilleaeda sellest kivirõunast teha ei saaks, aga laevadega võiks siiski rikkuse mõne kümmekonna aasta jooksul randa tuua — metsa on ning töö peale on meistrid ja mehed tublid. Jah, kuid ka ainult töö peale. Niikaua kuni peakoosolekul asju lihtsa hääletamisega otsustatakse, on nende töö ainult sõelaga vee kandmine. Mitte enese (tema, kapten Tõnis Tihu, saab igal ajal ja igal pool nii tööd kui leiba), vaid just rahva pärast peaks ta ainujuhtimise laevaseltsis enese kätte haarama. Selleks on aga raha, raha vaja. Õnneks on Vene keisririik säärane maa, kus alati saab raha võimu ja võimu raha vastu ringi vahetada. Kurss on küll muutlik, teisalt võib aga päris kindlasti öelda, et alates ühepaelamehest kuni keisri eneseni ei leidu siin vist ainsatki ametnikku, kes altkäemaksu ei võtaks. Ometi peab asja tundma: ministrit ei tohi mõne kümnerublalisega tülitama minna, kardavoile ei tohi aga nii suurt raha pihku panna, siis joob ta ennast kõige lähemas kõrtsis täis ja lärmab asja välja. Oi-jah, ka elumerel purjetamise jaoks on vajalikud oma pisukesed peilingud ning traaversivõtmised.

Oma «Kaugatoma» loksus aga kapten Tihu edasi ankru otsas. Udu õhtul küll hajus, kuid tuul püsis endiselt vastu. Aurulaevad lahkusid üksteise järel sadamast ja reidilt, purjekail ei jäänud muud nõu kui oodata.

«Kaugatoma» pealt tahtsid mehed maale minna ringi vaatama, kuid kapten ei lubanud. Lõpuks tulid madrused Talistere Jaen ja Matise poeg Sander teda veel hoopis erilise jutuga pahandama. Eile õhtul maal käies olid nad Pisku-Rootsi Laesiga kokku sattunud. Laes sõitis pootsmanina neljamastilise hollandlase «Celebesi» peal, mis siit pisut eemal ankrus samuti tuult ootas. Viimase tormi aegu oli üks suur laine «Celebesi» tekilt kolm meest kaasa vii-

nud. Madrusekohad olid vabad, ja kui nüüd kapten neile vastu tuleks ja palga välja maksaks, võiksid nad Jaeniga mõlemad «Celebesi» peale kohad saada, rääkis Sander.

«Kas sa, poiss, oled pääst segaseks läinud või?» küsis kapten.

«Mispärast segaseks? «Celebesi» peal on palk peaaegu poole suurem ja söök on ka laeva oma,» kostis Sander karmelt.

«Palk suurem! Palk võib ju suurem olla, aga ega «Kaugatoma» pole mõni reisijatelaev, mis uppunud hollandlaste asemele Norrasse uusi madruseid veab!»

«Sa ise olid ka ükskord Mobiles laevast maha karanud,» tõi Sander, mõistmata järsku midagi muud vastu öelda, liiga ennatult oma peaväite välja, mille ta varem valmis mõeldud plaani kohaselt alles viimases kitsikuses oli kavatsenud oma kaptenist lelle näkku heita.

Kapten pahvis mitu korda järjest sigarit. Siis istus koi-kule, jättes madrused enda ette püsti seisma. Sander, sõnakam (küllap sellepärast, et ta ennast omaks pidas), seisis siinsamas ta ees sammu kaugusel. Pikk, ettepoole vimmas Talistere Jaen seisis tumesinist nokkmütsi näppude vahel veeretades veidi eemal, vaikis, vahtis nurka ja heitis vaid harva kapteni poole oma hallide silmade tõrkosa, umbuskliku pilgu.

«Ma jooksin ära Riia sakslaste laevalt — sina tahad aga iseoma laevalt minema karata,» ütles kapten, andes seejuures oma sõnadele mingi isalik-etteheitva tooni.

«Kui sa minema jooksid, ega sa siis oma kapteni käest varem tulnud luba küsima, nagu meie nüüd...»

«Teie siis mõlemad arvate, et kui te oma plaanid ära räägite, mulle mingi suure heateo teete?»

«Ei, misjaoks heateo, aga... Sai siin teistele meestele ja tüürimehele ka asi ära räägitud — nad olid nõus, arvasid, et saavad hädakorral ilma meieta laeva Peeterburki viia,» oli jällegi Sander see, kes ka Jaeni eest jutu ära rääkis.

«Mine kutsu tüürimees siia!» käskis kapten.

Varsti oli ka tüürimees kapteni ees. Nad kolmekesi seisisid, kapten üksi istus.

«Sa olla lubanud madrused «Celebesi» peale karata?!» ütles kapten vaikselt, ometi seejuures iga sõna vahele mingi peatuse pannes.

«Kuidas lubanud! Et pahandust ei tuleks, saatsin ma nad ju sinu käest luba küsima,» kaitses ennast tüürimees.

«Ja kes siis sina oled, et sa üleüldse meestega niisugust seadusevastast asja arutad — laeva ohvitser või tekipoiss!»

«Me mõlemad oleme tekipoisist päälle alanud, kumbki pole, kaptenipaberid peos, ilma sündinud!»

«Ma ei räägi sellest, kes sa olid — vaid kes sa nüüd oled! Iga päev võib praegu sõda Jaapani vastu lahti minna! Kui me laevalt, millel Vene keisririigi lipp ahtris lehvib, laseme kaks nekrutiealist poissi ära joosta, ei lange mitte ükski minna, vaid lähed ka sina paragrahvi alla.»

«Aga on siis parem poisse surma saata?» küsis tüürimees otsekohele.

«Surma! Misjaoks surma! Nupukas mees tuleb ka sõjast, rahad rinnas, tervelt tagasi. Las poisid, kui tarvis, võitlevad oma isamaa eest. Ei ole tarvis, noh, tehku sääred, aga mitte siit!»

«Mis kuradi isamaa! Härrade isamaa!» kohmas nüüd Talistere Jaen, kes seni oli vaikinud, vahele.

«Härrade isamaa!» osatas kapten Tõnis Tihu vere näkku valgudes ja püsti tõustes. «Härrade isamaa — aga kus siis sina oled sündinud — kuu peal või? Nahka hoiad, kardad sõda, tahad teiste seljas liugu lasta — argpüks oled, vooh!»

«Küll saab ka sõditud, kui ükskord meietaoliste sõda tuleb,» ühmas Talistere Jaen.

Kapten jahmatas — mitte niipalju teise sõnadest, vaid sellest altkulmu hundipilgust, mille noor madrus talle nagu kogemata heitis.

«Sinutaoliste sõda — kes need sinutaolised on — punased või? Hakkad mul siin «Kaugatoma» peal revolutsiooni tegema või? Noh, noormees, siinamaani on ikka ohjad veel minu pihus!»

Kajutisse tekkis vaikus. Korra oli kuulda ainult laine lokset vastu laeva lasti tõttu sügavale vajunud külgi, siis käis kapten meeste ees paar korda edasi-tagasi ja jäi lõpuks tüürimehe juures seisma.

«Noh, ja mis sina, Tanel Oige, oled niisuguste meeste advokaadiks hakanud, kes enam oma isamaad ei tunnista? Kas sul selg väga sügeleb või? Minul küll ei sügele.»

«Mis sa, kapten, nüüd sedaviisi,» püüdis tüürimees pinevasse olukorda lepitust tuua, «me, meremehed, teame ju kõik, et kus see tööinimese isamaa, ja... millal see lihtne soldat sõjast enne tulu saanud! Muud kui mõisnikud, kindralid ja ohvitserid ajavad oma au taga, noh — vabrikandid

lõikavad ka vaheltkasu kroonu tellimiste pealt, muu, suurem hulk rahvast aga... Paljuneks säält sõjast nõnda terve naha ja rahadega tagasi tuleb — kokad, kirjutajad ja mõned niisugused ametimehed — ülematest ma ei räägi — suurem hulk aga, kui ta pole oma pärisisamaad juba lahingus kätte saanud, tuleb tagasi kes kepi, kes karguga. — Eks ta meil sinuga nüüd muidugi on hull küll poisse lubada, aga Sander ka nagu su oma vennapoeg, aitas laeva teha ja omal osa laeva sees, ja... Ma arvan, et kui see asi annaks salamahti meie «Kaugatoma» seltsi peakoosolekule ette panna, lubaks suurem hulk rahvast küll poisid ära teise laeva minna...»

«Käi kuradile oma peakoosolekuga. Niikaua, kui mina «Kaugatoma» kapten olen, ei pane ükski mees enne Peeterburki jõudmist oma jalga maale! Ja pea meeles, just sina, tüürimees, vastutad mu käsu täitmise eest.»

Kapten istus laua taha, seljaga meeste poole — märgiks, et tal nende seltskonnast küllalt on, ja tüürimees ning mõlemad madrused astusid üksteise järel uksest välja.

«Peakosolek! Kuradi peakosolek! Ma näitan teile peakosolekut!» ümises kapten minejatele veel omaette takkajärele ja võttis siis sahtlist Anete kirja. Nõndaks. Vägisi, nagu iseenesest kipub elu sinnapoole minema.

Ja veelgi rohkem kaldus kapten Tõnis Tihu isikliku elu kurss rikka lese poole, kui järgmisel hommikul selgus, et Talistere Jaen oli siiski laevast kadunud. Sander oli alles, kuid Jaen oli kadunud. Keegi ei teadnud, kuidas — keegi ei teadnud, millal või millega; sest julla oli juba eile laeva tekile tõmmatud.

«Võib-olla Pisku-Rootsi Laes viis ise Jaeni öösel salamahti «Celebesi» jullaga minema,» arvas Rõuna-Revala Sander.

Kapten vahtis tüki aega pilukil silmi Sandri ja tüürimehe poole ja pures oma ülemist huult. Ta ei märatsenud, kuid teel Stavangerist Peterburisse lasi ta oma viha vaikselt, kuid seda raskemalt kogu meeskonna kaela langeda. Ta otsis ja leidis vigu kõikjalt ning ei andnud meestele ööl ega päeval asu. Ei olnud otsad õieti sõlmitud, ei pleissid õieti tehtud, ei purjed nii, nagu vaja, ei tekk küllalt puhas ega koka kambüüs küllalt korras. Ja kui Sander kapteni enese vahis kord laeva lasi poole streegi võrra kursist kõrvale, pidi kapteni käsi peaaegu löögiks tõusma. Samas aga mõtles ta asja ümber, käratas Sandri roolist eemale ja

senikaua, kui uus madrus ratta taha jooksis, hoidis ise kurssi.

«Kardeti ikka kotermanni, mis laevale võib sisse minna, aga nüüd on see vanale enesele sisse läinud!» rääkisid madrused. Ning Rõuna-Revala Sander kahetses, et ta siiski koos Jaeniga polnud «Kaugatomalt» kadunud.

Muidugi olid tal olnud asja katkijätmiseks ka omad kõrvalpõhjused. Kõigepealt oli ta ju ise pisut nagu «Kaugatoma» osanik (Jaenil polnud osa), teiseks oli ta aasta Jaenist noorem ja nekrutiksminek ei seisnud otse ukse ees, ning kolmandaks see, et mitte keegi teine oma kandi mees, vaid just Pisku-Rootsi Laes (kes ise ka Tiinale oli kirjutanud) juhtus «Celebesi» peal pootsmaniks ees olema ja kogu seda kargamiseasja sättis. Ta ei tahtnud Laesile võlglasteks jääda. Pealegi, omavahel öelda, igatses ta väga Tiinat näha. Nõnda oligi lellest kapteni järsk keeld talle tol õhtul niipalju mõjunud, et ta juba oma valmisestatud madrusekoti öösel Laesi paati viskamata jättis. Nüüd ei aidanud tagantjärele kahetsemine midagi, tegi ainult meelega kapteni peale veelgi mõrumaks, kui see teistel oli.

«Kotermann sisse läinud! Vana ise ongi kotermanniks hakanud!» ütles Sander.

«Võib küll olla. Vahi, kui astub teine põnts-põnts-põnts, omal silmad peas kilamas nagu kuradil, nina õieli, kas viimaks kambüüsist kõrvehaisu ei tule. Oota, küll ma sul saadanal kõhu lahti söödan!» ähvardas kokk, noor, kuue- teistkümnepäevane Nonni Simmu, kelle naljasoon kõigist vintsutustest hoolimata ikka veel immitsetes.

Alles kui kapten Tõnis Tihu oma südames asja lõplikult Anete Hollmanni kasuks oli otsustanud, muutus ta käitumine meeskonna vastu lahkemaks — ometi mitte enam endiseks, vaid sinna oli mingi uus, selgestimärgatav harrasnoot juurde tulnud.

Kui «Kaugatoma» ühel külmal, aga siiski soodsa südvest-tuulega detsembripäeval Peterburi poole purjetades Vesiloo majaka traaversi võttis, keerlesid Tõnise mõtted juba ainuüksi Anete ja tulevaste ärikavade ümber. Liisust aga mõtles ta nõndaviisi: ootab Liisu last, nagu ta viimases kirjas mõista annab, siis on ometi parem, et lapse isa on võimukas mees, mitte mõni näljakapten. Liisu on tark inimene ja saab isegi aru, et tema, Tõnis, ei või niisugust head juhust mööda lasta. Ega ta seepärast Liisut halvemaks pea. Kui ta Robinsoni kombel kusagil tühjal saarel

elaks ja tal seal Liisu ja Anete vahel valida oleks, läheks ta muidugi Liisuga paari. Kuid maailmas pole enam ammugi Robinsoni saart. Kui mõni nüüdne laevaõnnetus paiskakski sind randa kusagil kaugel Vaikse ookeani arhipelaagis, võetaks sind algul muidugi viski ja jumalasõnaga vastu, pärast aga takseeritaks, kuidas kallist külalist äri või istanduse huvides kõige paremini ära kasutada.

— Ema? Ah, ema oli juba siis poolmulda, kui ta talle Liisut sokutas, ega saanud ilmaasjust enam õiget tolku. Nüüd saab emal aga juba pool aastat hauas oldud, ja kuigi ema talle tõesti head soovis, ei maksa surnuid kutsuda elusate elu segamini ajama. Viimaks hakka veel kotermannigi kartma!

Kui ta ainult Anetega hiljaks pole jäänud — see paks-magu Vikström keerles ju ka Anete ümber. — Löövad äkki paari, rahad ja firmad kokku — mis sa hing siis kostad! Ei, kurat, niisugust asja ei või juhtuda, kui naine mitte päris lirva ei ole! Ta on ju maganud temaga, mitte Vikströmiga, ta armastab ju teda — mitte seda vana paks-magu! Aga kust sa tead, et ei ole maganud Vikströmiga? Vanale Hollmannile läks rikkuse pärast, ja kui kord vaene inimene on rikkusemaitse suhu saanud... Ei, niisugust asja ei tohi olla, niisugune võimalus tuleb inimesele ainult üks kord elus ja seda ei või mööda lasta! Mis tal ometi peas oli, et ta kohe Arhangelskist Anetele telegrammiga ei vastanud, et tulen, oota ainult! Terve kihelkond on ammu tema ja Liisu juttu täis — Anetelgi on ju süda sees, ta võib koguni viha ja armukadedusega niisuguse tembu teha, et läheb ära Vikströmile! — Mis asi tal ometi aru peast oli ära võtnud, et ta mitte kohe, et ta, jah, et ta kogu asja hooletusse, lohakile jättis, et ta isegi Stavangeris veel selgesti ei teadnud, mis tal teha tuleb? Kas siis tõesti isegi kaugel merel, kus mehe pea peaks ometi klaar olema, Liisu võim ta üle veel nii kange oli?

Ka tüürimees Tanel Õige mölgutas Saaremaast mööda sõites omi mõtteid. Seal nad on, seal eemal Vesiloo taga rannakäärude vahel, need pardipojad — Paul ja Henno, Hilja ja Aino ja väike põngerjas Villu. Küllap vahivad, kaelad sirgu, iga päev merd, nagu tema siit, kiiker käes, maad vahib. Kuid seekord koju tulles ei ole isal teile midagi head rääkida — isa kaptenikoht on nihkunud kaugemale kui iial varem. Tõnis oli «Kaugatoma» päeva-raamatusse sisse kandnud, et madrus Jaen Pank oli lae-

vast kadunud nimelt tema, tüürimehe vahis. Ei aita midagi, et ta rehnungis tugev on ja omal ajal merekooli oli lõpetanud aina viite peale. Ka inimese süda, et mitte komistada, peab õigel (seaduses ettenähtud õigel) paigal olema.

Aga ta ei mõistnud ka oma tegu kahetseda. Soome lahte sisse sõites said nad tugeva norditormi koos rahesajuga kaela ja merega võideldes ununesid tal vähemalt paariks päevaks kõik maal eesootavad mured.

Kaheteistkümmnes peatükk

ui, sõber, elad Tallinnas, siis kuuled ka üht toru, mis lõunal, õhtul, hommikul a'ab jämedasti joru.

«Ühe toru» all oli laulutegija, küllap mõni linnatöolisest laulumeister, mõelnud nimelt «Lange & Zappmanni» vineeri- ja mööblivabriku pikka korstnat, mille uugamine teda ennast igal

hommikul tööle kutsus ja õhtul töölt vabastas, ja millest ta siis ka «Poolkogemata» kõrtsis sorokohvka taga oma laulule esimese salmi kokku riimis. Tegelikult ei vilistanud Tallinnas uue sajandi algul aga mitte üks, vaid juba kümme suuremat toru, ja kui neile lisada veel sadamasse sõitvate või siit väljuvate laevade undamine, ning kõik muu linna müra ja kära, võttis see esmakordselt maalt Tallinna tööd otsima tulnud sõbra kõrvad küll päris pilli ajama. Isegi vanadele Saaremaa põllutöömeestele tundus vabrikuvilede hõik pärast talvist eemalolekut igal kevadel uue, rääkimata noorukesest Last-Anne Joosepist, kes oma vigase jalaga sel, 1905. aasta kevadel esmakordselt Tallinna linna uulitsate kive tämpima hakkas ja nüüd eessammuvate Loona Laesi ja Pikk-Villemi järele liibates oma silmi ning kõrvu teritas.

«Kelle oma see nüüd on?» küsis ta madala, raskelt undava hääle kohta, mis üle tornide ja katuseräga siia alla vanalinna kivimajade-vahelisse kitsasse ja kõverasse uulitsakraavi lajatas.

«See on «Dviigaitel» Lasnamäel,» kostis valju häälega Loona Laes, kes oma suure, ligi kandadeni ulatuva moonakotiga kippus Pikk-Villemist maha jääma.

«Ja see?» küsis Joosep hoopis teisest kandist kostva valju kriiskava vile kohta. Ent enne, kui Laes jõudis vastata, panid korraga undama mitmete vabrikute torud ja lisaks

sellele sõitis kaks veovoorimeest suure kärinaga mööda. Vedrudeta vankrite rautatud rattad hüplesid uulitsa munakivisillutisel, ja kuigi Laes oma viimsepäevapasunaga õnnekorral ka kogu sellest kärast üle oleks hüüda ulatanud, jättis ta vastuse ütle mata, sest et ta hääle ja vilede rohkuse tõttu enam isegi ei suutnud nende vahel õiget vahet teha. Pealegi rõhus kott, millesse ühe inimese ligemale poole suve toidumoon oli püütud sisse toppida, raskesti ta õlgu, tööriistakast venitas kätt ja rääkimine polnud kuigi lõbus. Koki Pikk-Villemi kodust kaasatoodud moonakott polnud Laesi omast väiksem — hakka nüüd kallist teenistust suvel linnatoidu peale raiskama, vähemalt «soolane», see on kuivatatud liha-kala, püüti kevadel kodust kaasa võtta —, lisaks rippus Villemil rinna ees veel Priidule ja Peetrile saadetud väiksem kott, kuid Villemil oli karujõud ning oma hiigelpikkuses rajas ta enesele hõlpsasti teed läbi igavärviliste-kujuliste kübarate ja mütside metsa, mis talle enamikus ainult õlgadeni ulatus. Ega Villem teerajamisel küll mingit ihurammu pruukinudki tarvitada, sest isandad-keigarid ning preilnad-prouad, nähes moonakottide ja puutööriistakastiga hallis maavammuses hiigelmee, isegi juba hoidusid aupaklikus kauguses, et mitte mõne kotti pungiajava lambakintsuga kogemata müksu ülesklanitud kevadmantli või puhvis kübara pihta saada, mis nende vassongi oleks segi paisanud.

Vabrikuvilede undamine jäi harvemaks ja lakkas siis, nagu oleks linn oma tohutu kopsu õhust tühjaks hüüdnud. Joosep oleks meeleldi pisut seisatanud ja ringi vaadanud, kuid Villem ning Laes muudkui rühkisid edasi-edasi ning tal, et mitte maha jääda ja võõras linnas hälbida, tuli hoida end oma leivakotiga nende kiiluvees. Need rahvast, vooimehetroskadest ja jalgrattasõitjaist kihavad uulitsad polnud Pitkanina ega Ruusna ranna tuttavad rajad, kus ta ise oli võinud Pime-Kaarlike teejuhiks olla, ning kõiges selles müri nas ja saginas edasi trügides kippus ta süda vahetevahel päris saapasäärde langema. Kas polnud tal, vigase jalaga kuueteistkümnepäevase poisil, siiski veel liiga vara sel aastal linna tükkida — oleks pigem teinud ema nõuande järgi ja veel üheks aastaks Rässa-papa juurde poisiks jäänud?

Aga sellele oli nüüd hilja mõelda. Tundi poolteist tagasi oli «Emilie» sadakond Kaugatoma meest-naist Tallinna toonud, ja vaevalt oli laev kai külge kinnitatud, kui nad

suuremate või väiksemate gruppidenä hakkasid laiali pudenema. Loona Laes oli ta Laulu-Kaarli eestkostmisel enda hoole alla võtnud, ja nüüd ruttasid nad kolmekesi vana Veltmanni põõningule, Laesi ja Villemi mullusuvisse ankrukohta, mis asus Oblika uulitsas, kusagil teises linna servas, Porikülas. Ja et pääseda sinna oma raskete kottide-kastidega kõige otsemat teed, tuli minna läbi kesklinna. Vahitagu — ega see pole varastatud kraam, mis nad seljas kandsid, iseoma püütud, soolatud ja kuivatatud kalad, iseoma karask — hakka nüüd kohe esimesel nädalal kallist linnaleiba sööma — sügise poole tuleb nagunii hulk teenistust toidu peale ära kulutada.

Jaani kiriku juurde platsi peale oli kogunenud trobikond uudishimulikke, kes vaatasid, kuidas kaks kardavoid kedagi purjus, kuid muidu uhkeldavalt riietatud naist enese ees tõukasid.

«Tule aga tule, elu ees, küll jõuad veel sihtida ja vahida,» ütles Villem poisile, kes oma silmadega igasse kanti ringi kiigates neist vägisi kippus maha jääma.

Ent varsti tuli Villemil eneselgi seisatada. Kusagilt Tartu maantee kandist hakkas kostma trummipõrin, ja kui saarlaste kolmik jõudis Heinaturu ja Rooski uulitsa nurgale, lasi neile vastusammuv sõjaväeorkester parajasti lahti mürtsuva marsi. Kiiskas kuld ja kard eessammuva ohvitseri pagunitel, kiiskas orkestrijuhi hõbedane taktikepinupp, kiiskasid ja kisendasid marsitaktis edasivappuvate pasunate torud, milledele õhtule kalduv päike parajasti piki uulitsat juhtus oma helki heitma. Kuid selle uhkeldava orkestri järel sammusid tavalise tööinimese riietuses mehed tummade, murelikkude nägudega kuuekaupa üksteise kõrval reas ning nendel ridadel ei näinudki olevat lõppu. Siin sammus meesterea kõrval mõni silmipühkiv naine, seal mõni suurem laps või eidetudi, kes kramplikult püüdis kinni hoida oma sõttasammuva poja käest või hõlmast.

Kõnniteedel tõttav rahvahulk peatus, silmad otsisid tuttavaid.

«Nägemiseni, Juhan!» hüüdis keegi nokkmütsiga tööriietes mees möödamarssijate seas oma vabrikukaaslast eemalt ära tundes.

«Nojah, nägemiseni — siin või teises ilmas!» vastas mööduv nekrut nukralt mütsi lehvitades ja naeratada püüdes.

Kuid orkester mürtsus edasi ning ka lõputuna näiv

meesterodu sammus edasi Balti jaama poole, kus nad koos muu sõjaväe elus ja eluta inventariga vaguneisse laaditi. Makaagid, nagu keiser sõja algul ise eeskuju andvalt jaapanlasi oli nimetanud, olid tsaari võitmatud armeed Port Arturi, Liaojangi ja Mukdeni lahinguis taganema löönud, ning vaprad kindralid Stössel, Kuropatkin, Linevitš ja teised nendetaolised vajasisid hädasti lisavägesid. Keiser ise oli käinud mehi Belgorodist ja Tuulast, Poltaavast ja Moskvast teele saatmas, popid läkitasid rindele vagunite viisid riste ja pühakute kujusid, koorid — kasakate ja kiriku-koorid, mees-, nais- ja lastekoorid, laulsid oma tublide juhtide innustusel igal sobival ja sobimatulgi juhul, et aga koorijuht saaks oma truualamlust näidata, «Jumal, keiserit kaitsa sa», — tohoh, küll see lõpuks kõik mõjuma hakkab ja makaakidel kälänatakse kael kahekorra!

«Elagu tsaar! Surm makaakidele!» hüüdis keegi paks, lüheldane isandamees kõnnitee veerel varvastele tõustes ja nekrutitele kübarat lehvitades.

Paraku jäi ta isamaalisus siinkohal hüüdjaks hääleks kõrbes. Paljud vihased pilgud pöördusid ta poole ning saarlased kuulsid, kuidas keegi rahva hulgast pilkavalt tähendas:

«Kae kus leikk kõõrutab!», millele teine lisas: «Mis tal viga soojas toas mammi selja taga makaakisid tappa! Aga kui püssi kätte saab, siis plagab, et kannad tulised!»

«Püss! Niisugune saks nüüd võtab sul püssi pihku! Aitab sellestki, kui niisuguse «elagu!» karjub. Püssi peab seljas tassima sinu- ja minusugune tööinimene.»

Isandamees, kes keisrile uueks elagu-kiremiseks oli hoogu võtnud, vajus varvastelt tagasi kandadele ning kadus vaikselt.

Sõda Jaapaniga kestis juba üle aasta. Kiiret võitu, mida sõja algul lubati, polnud veel kusagil näha, küll oli aga sealt tagant, teisest maailma äärest, saabunud «keisri, usu ja isamaa» eest võitlusväljal «igavese auga» langenute surmateateid ning kodukohta hakkas Mandžuriast tagasi jõudma üha suuremal arvul sõjasante.

Kolm saarlast vahtisid üksisilmi möödasammujaid. Oli Kaugatomastki juba mitu retti nekruteid ja tagavaraväelasi võetud, viimane sats alles nädal aega tagasi.

«Kusti, näe, Kusti!» hüüdiski äkki Joosep, teiste keskel Lalakivi Kusti ümmargust nagu silmates.

«Kusti, kurat, jah!» kinnitas nüüd ka Loona Laes oma

valju häälega, nii et see läbi pasunate müra ja trummi mürtsumise ka Kusti enese kõrvu kostis ja mehe silmad uulitsa keskest kõnniteele viis.

«Ohoo — Villem, Laes, Joosep! Kas minu poiss ka siia tuli?» küsis neljakümne kolme aastane sõjamees, seitsme lapse isa, oma vanema poja, kuueteistkümneaastase Eedu kohta, kes sel aastal isa asemel pidi Tallinnas puusepabrikvest viibutama.

«Tuli täna jah, aga jäi Laulasmaa Villemi ja Vatla meeste kampa. Egas me teadnud, et sind siin veel täna näha saab!» hüüdis Laes.

Kustit võttis teade pojast nagu toppama. Aga järgmised read ta selja taga sammusid üha edasi, ning et Kusti ei võinud teistele jalgu jääda, tuli ka temal edasi minna. Nõndaks Pikk-Villem oma kahe moonakoti ja tööriistakastiga pöördus ümber, et Kustiga veidi sammu pidada, ja ka Laes ning Joosep ei tahtnud oma küla meest nii järsku silmist kaotada.

«Kas Kiiratsi Kaarel, Salundi Mihkel ja Abula Jaen ka siin on — teid võeti ju seltsis?» küsis Villem.

«Sõitsid juba ära Mandžuuria poole. Mu keril oli lahti, seepärast mind jäetigi üks sats hiljemaks!»

«Kas siis mingit pääsmiselootust enam pole?» lausus Villem.

«Pääsmist! Mis hundi suus, see hundi kõhus!» ütles Kusti pead kaugele tahapoole pöörates, sest suurte pampudega külamehed, kellel raske oli läbi tiheda rahvahulga teed teha, kippusid vägisi selja taha jääma.

«Prekratitj rasgovorõ!» käratas nekruteid saatev all-ohvitser vene keeli.

Korra katsetas veel reas edasi marssiv Kusti tahapoole vaadata, ent kuna ta oli lühikest kasvu, ei näinud ta enam oma küla mehi ja varsti kaotasid need ka üha kaugeneva Kusti silmist.

Sõttaminejate ridadele aga ei tahtnudki lõppu tulla. See näis olevat nagu jõgi, milles elavad inimesed, mehed, vee asemel vooluse sünnitasid: laine laine järel — meesterida meesterida järel.

Tummalt, liikumatult, üksnes näolihaste vahetevahel tõmmeldes, vahtis Villem möödasammujaid. Pisku puudus, et ta ka ise Kusti seltsis nende seas polnud. Kas Kusti polnud perekonnatoitja — kui suur see pere siis veel peab olema? Aga oled kord mõisnikkude ja ülemate viha alla

sattunud, ei aita sind mingi perekonnatoitja ega üksiku poja seisus. Kusti naine Maris oli käinud küll parunit palumas, et parunihärra kroonu komisjonis seitsme lapse isa eest mõne kaitsva sõna ütleks, aga või saks vaese moonakanaise palvest hoolib.

«Kas siis Kusti ise enam oma eest rääkida ei oska — tal on ju küll laiad lõuad!» oli parun parastanud ja Marisele ust näidanud.

Ja või Kusti oma terava keelega viimane mineja oli. Sõjariistad maksavad raha, neid müües-ostes saavad kindralid, ülemad-vanemad ja muud riigivargad oma taskuid täita, seepärast pole ka miski ime, kui laskemoonast liinil puudus kätte tuleb. Ratsahobune läheb riigile oma sada rubla makama (täkk kallim, ruun odavam), üksnes soldat on kroonul muidu käes. Tuhat, isegi sada tuhat meest rohkem või vähem mättasse panna, mis see suure Venemaa inimmiljonite juures tähendab!

Viimaks, kui orkestrimürtsud juba õige kaugelt kostsid, segunes mobiliseeritute viimane, poolik rida naiste ja laste salgaga, kes sõttaminejale nagu matuserong silmi pühkides järele sammus. Rahvas kahel pool kõnniteeveertel lõi uuesti liikuma ja ka kolm saarlast jätkasid oma teed öömaja-paiga poole. Tõnismäel püüdsid nad konkavagunile istuda, kuid piletimüüja ei lasknud neid peale.

«Ennää saarlasti, voorimeest ei raatsinud võtta, kuhu mina teid teie kottide ja kastidega panen.»

Ja ei lasknudki peale ning jõuga polnud siin midagi ära teha, sest inimesi tungles tõesti trobinal konkavaguni ümber. Vabrikutorude äsjane hõige oli tuhanded töölisel välja uulitsale paisanud ja nüüd tunglesid nad kõik oma korterite, aga mitmed ka trahterite poole, et pärast päevast tööraginat pisut kurku kasta.

Joosep oli konkat jutu järgi veidi teisiti ette kujutanud, kui see nüüd välja nägi. Kaks paari raudrööpaid keset uulitsat, nelja raudratta ja katusega pikk vankritaoline sõiduriist, mis oli muidugi hoopis suurem ja toredam kui maamehe vanker. Tükki kolmkümmend inimest tungles sellele korraga peale — muist seisid, muist istusid — kutsar pukis virutas piitsaga ning suur kõhn äraaetud hobune hakkas loius traavis mööda raudrööbaste-vahelist teed mäest alla jooksuma. Ent varsti oli allamäge-sõit otsas ja nüüd tõusis Joosepil vaese, ärapekstud looma vastu kahjutunne kurku — tal oli isegi nagu kergem, et neid konka-

tõlla peale ei lastud ja et see kurnatud hobusekronu neid ega nende kotte-kaste ei pruukinud vedada. Olgu see maa-elu kui kehv tahes, nii kurnatud, nii piitsaga ärapiinatud hobust polnud ta varem kunagi aisade vahel näinud. Kas siin linnakividel viimati mitte ka inimestega niisama ükskõiksest ringi ei käida?

Kolme saarlase sihtpunkt, trahteripidaja Veltmanni kahekordne puumaja, asus Oblika uulitsal number üheksa, linna poolt tulles eelviimane maja vasakut kätt vastu Kristiine heinamaad. Ants Veltmann oli varem siinsamas majas elades voorimeheametit pidanud, aga kui ta äi, trahteripidaja Leetberg, aastat kümme tagasi põduraks jäi, oli väimees voorimeheseisuse äia ameti vastu ümber vahetanud. Ta trahter, mille sildil ilutses vahutav õllekann kutsuva hüüatusega «Astu sisse!», asus Rapla maanteel otse Lange vabriku peavärvate vastas. Rahvas oma suulises pruugis hüüdis trahterit «Poolkogemata» kõrtsiks — heal lapsel mitu nime —, ja kui peremees vahel ka raskete aegade üle kurtis, siis kombe pärast ja kadeduse vähendamiseks. Tegelikult oli tal kindel põhi juba ammu jalge all ning hoolimata sõjast kavatses ta sel suvel Kristiine heinamaa äärde hakata endale uut, kolmandat maja ehitama.

Platsil oli juba plank ümber, vundamendipaas ja enamik seinapalkkegi oli juba kohale veetud. Mis siin ikka karta ja kokutada! Rahvast voolas maalt linna kokku, majade ja platside hinnad tõusid ühtepuhku, ja kui uut maja edasi müüa ei tahetud, võis korteriüüridestki protsendi ilusasti kokku saada. Targasti tegi, et ta äia juurde Rapla maanteele üle kolides endist Oblika tänaval asuvat maja maha ei müünud, kuigi selle vana, kaheksa ühetoalise korteriga kasti eest talle siis päris rahuldav summa pakuti. Nüüd, kui uue maja ehitamisel peaks rahast puudus kätte tulema ja hea ostja juhtub, võib ta vana eest peaaegu poole rohkem saada kui kümme aastat tagasi. Ja kui ei müü — pole ka midagi katki! Üürilistest juba puudust ei tule. A/S «Lange & Zappmann», suur mitmesaja töölisega vineeri- ja mööblivabrik, on ta trahterist kiviga visata, lisaks on Oblika uulitsas asuva maja pööning, kuuri- ja tallipealsed igal suvel välja üürida saarlastele, kelledega peremees loodetavasti ka oma uue maja ehituse asjas kaubale jõuab, nagu juba läinud sügisel oli enam-vähem kokku lepitud.

Kuid Villemi, Laesi ja nende sabas ka Joosepi Tallinna saabumise esimene käik ei viinud neid mitte nende korteriperemehe ja sellesuvise tööandja juurde, vaid kõigepealt astusid nad sisse tema üüriliste poole. Veltmanni majas teisel korral elasid ju oma küla mehed — Priidu ja Peeter — üks Matis Tihu vend, teine poeg. Priidu oma perega elas korteris number kuus, Peeter, poissmees, oli läinud sügisel siinsamas üle koridori toa saanud ja elas number kaheksandas.

Mõlemad Tihud olid Granti masinavabriku mudelipuu-apsed — eks puutöö ju Kaugatoma meeste amet ole. Nad olid just äsja töölt koju saabunud ning istusid parajasti Priidu toas ühise söögilaua taga (lellenaine valmistas ka Peetrile toidu), kui Loona Laesi vali hääl kojast kostma hakkas.

«Laes?» arvas Peeter oma musti, tihedate tugevate kulmudega silmi küsivalt lelle omadesse kinnitades ja kuulama jäädes.

«Laes jah!» kostis lellenaine Mari ning ta lusikas peatus poolel teel kausi ja suu vahel. Siis oli ta aga juba püsti ning ruttas meestele vastu ust avama. Mari Tihu, neiuna Lilitok, pärit siitsamast Tallinna külje alt Saue vallast, oli mõnisteistkümmend aastat tagasi Granti vabriku mööblitööliseriga paari läinud ja ajapikku mehe Saaremaa sugulaste ja üleaedsetega nõnda ära harjunud, et ta neid päris omadeks pidas. Ja ega mehe omaksed Saaremaal neidki siin linnas ära unustanud, näe, tänagi on isalt-emalt Peetrile saadetud pakis kolm kalakimpu ka tema laste jaoks.

«Kuidas igaühel aastaid, nõnda ka ahvenaid, muudkui et kõige väiksemale lapsele pandi kõige suuremad kalad, et ta kasvus teistele järele jõuaks,» selgitas Villem, kui esimene teretamisõhin mööda sai. Ta ulatas kuus suurt kuivatatud ahvenapõrakat kuueaastase Reediku kätte. Üheksa-aastane Alma luges oma kalad ka kohe üle, kuna Selma, kes juba neiuks hakkas saama, oma kingi veidi häbelikult riiulile asetas.

«Noh, pole sul häbeneda midagi, ütle aga külaonule aitäh, kes kalad nii kauge maa tagant siia on tassinud,» õpetas ema tüdart ning ta perenaiselik pilk jooksis üle kalade ja muu maalttoodud toidukraami, ükskõik, oli see siis nimeliselt määratud tema lastele või Peetrile, sest ühte patta tuleb see nagunii panna ja Peeter pole toiduraha suhtes kopikakoi.

«Kuidas nad säälsiis ise ka elavad?» päris Priidu, samal ajal kui Peeter oma toast toole juurde tõi ning perenaine külaliste jaoks kapist taldrikuid otsis.

«Pikk jutt, ega seda saa ühe-kahe sõnaga ära öelda,» kostis Loona Laes.

«Seda ma arvan ka, üht-teist on sellest laevaasjast siiagi kuulda olnud. Säh, Alma, mine too «Poolkogemata» juurest pudel ära, siis läheb jutt libedamini,» ütles Priidu tütrele viinaraha pihku pistes.

Väikeses kahe aknaga toakeses polnud muidugi mingisugust uhkust, ja kui pere ja külalised kasti abil pikaks venitatud laua juurde olid istunud, jätkus vaevalt ruumi ukse ees ringi pöördumiseks. Samuti ei tulnud ka mingit suuremat viinavõtmist, selleks polnud kellelgi ülearust raha ega õiget tahtmiski. Aga paar jällenägemise-napsi võeti siiski ning nüüd juhtis Laes jutu kohe uue laevaseltsi viimase kahe peakoosoleku juurde — olid ju Peeter ja Priidu mõlemad «Kaugatoma» sees viiekümne rublaga osanikud ja tahtsid teada, mis nende rahast ja kodukihelkonna rahva ühisest ettevõttest saab.

«Ma oleksin ise küll koosolekule tulnud, poleks ka sõidurahast hoolinud, aga ei pääse ju töö juurest ära,» tähendas Priidu.

«See'p see asi oligi, et osa piskurahamehi ja päevatöömehi puudus, üks Tallinnas, teine taga Austraalias või Kanadas, kolmas-neljas juba otsaga Mandžuurias jaapanlastele säädust lugemas, kuidas sa seda kehvema rahva õigust kaitsedki, kui mehi endid kohal pole,» rääkis Laes pintsakunööpe lahti päästes, kuna napsi ja väikese toakarbi kuumus pärast laevatekil külmetamist hakkas juba kontideni ulatuma.

«Noh, mis seegi oleks aidanud, kui kõik mehed oleks kokku saanud. Kiri oli ju kõrgemalt poolt, Tallinnast või koguni Peeterburist saadetud, et niisuguse põhjuskirjaga seltsi ei tohi enam edasi pidada,» arvas Villem.

«Ja mis siis põhjuskirjale sõna-sõnalt süüks pandi?» küsis Priidu.

«Ei muud süüd midagi kui ikka seesamane üks jutt, et meil «Kaugatoma» laevaseltsis ei loeta häält mitte meeste raha, vaid meeste eneste arvu järgi. Niisugune asi olla sotsialismus,» seletas Laes.

«Olid jah meie põhjuskirja päris sotsialismuseks tembeldanud,» kinnitas ka Villem Laesi juttu.

Peeter ja Priidu vaatasid teineteisele otsa.

«Aga mispärast sotsialismuseks?» küsis vanem mudelipuusepp oma küla meestelt.

«Egas meie tea,» kostis Laes. «Te, linnamehed, kuulete ja loete, peaksite nende «ismustega» rohkem kurssis olema.»

«Noh, ega teiegi seal kotis ela, lasete ennast ära hirmutada. Matisel käib ju aastast aastasse leht, Sander kirjutas kogunisti tükkisid «Uude Aega»,» ütles Priidu.

«Kes ütles, et hirmutada? Kui niisugune asi, et mehi loetakse mitte rahakoti, vaid nende eneste järgi, sotsialismus on, siis selle eest oleme kõik väljas. Aga käsk oli käes, et tuleb aga uuele põhjuskirjale üle minna ja asi nudi,» seletas Villem, kellest küll tõepoolest raske oli uskuda, et ta naljalt hirmu oleks tundnud.

Peeter polnud ta seletusega siiski rahul:

«Tähendab, hääletasite käsu järgi vana põhjuskirja maha ja tõstasite käsu järgi käed uue, kroonu põhjuskirja poolt?»

«Ei ole me ülearu oma käsi tõstnud, küünlapäevasel peakoosolekul käisime oma vana põhjuskirja määruste järgi: mees ja hääl — ja otsustasime ka edaspidi selle juurde jääda.»

«Üksmeelselt?» küsis Peeter ja jäi ainiti Pikk-Villemile otsa vahtima.

«Üksmeelselt küll,» kinnitas Villem ja ta nägu tõmbus tõsiseks, kuna talle näis, nagu oleks Peetril ta sõnade suhtes mingi kahtlus.

Toakarpi, kus koos laste ja Joosepiga oli praegu laua ümber kokku kiilunud kümme hinge, sigis äkki vaikus. See tekkis nii ootamatult ja vältas küllalt kaua, nii et väike Reedik juba küsis:

«Kuule, isa, miks onud enam ei räägi?»

Vanemad lapsed turtsatasid naerma, meestel aga, kes mõne teise jutuvaine puhul oleksid sama teinud, libises vaid hetkeks mingi kerge muie üle karmide suujoonte, siis tõmbusid nende näod uuesti tõsiseks.

«Onud on mures, pojukene. Kaugel maal käib kuri sõda, inimesi kästakse üksteist tappa ja siin on samuti kurje inimel, kes teistele halba tahavad,» rääkis mudelsepp oma väikesele Reedikule ning pöördus siis Laesi poole: «Ja kuidas lugu lõppes?»

«Kas Saar kirja ei saatnud?»

«Siia maani pole post midagi toonud. Tsensor posti peal tuhnib ju kõik kirjad läbi, see võtab aega.»

«Nojah, et kuidas lõppes? Eestseisusele oli meie eelmise koosoleku otsuse kohta otse Peeterburist uus kõva hoiatus tulnud, et kui me ikka veel tõrgume uue, riigi poolt ette pandud põhjuskirja peale üleminemast, pannakse selts kinni ja liikmetel-osanikkudel tuleb sääduse ees vastust anda.»

«Ja-ah! Stroogo otvetsat!» kinnitas Villem Laesi sõnu.

«Ja siis läksitegi uue põhjuskirja peale üle?» küsis Peeter.

«Minekut polnud mingisugust, aga vastu ei saanud ka enam seista. Kes siis tahab niisuguse asja pärast oma käte-vaevast ja rahakopikast ilma jääda,» rääkis Villem süngelt tühja viinaklaasi vahtides.

«Kas mingit vastuvaidlemist ei olnud?» torkas uuesti Peeter oma küsimuse vahele. Kuid Villem vahtis mornilt oma klaasi ja nüüd võttis Laes jutujärje enda kätte.

«Kes need vaidlejad seal pidid olemagi — hulk mehi läks liisu alla. Näe, isegi Laiakivi Kusti võeti soldatiks. Noh, Matis siis rääkis vastu, kirjutaja Saar pani ette veel mitte päris lõplikku otsust teha ja katsuda asjakäiku kaugevalt järele uurida, aga kaua sa hing Peeterburi vastu ikka jõuad! Kroonu käsk — mis sa seal enam suud kulutad.»

«Sa, Laes, oma valju häälega olid ju ise ka pika jutu maha pidanud,» ütles Joosep, kes uues ümbruses, eriti aga neljateistkümnenda aastase Selma pilgu all, juba veidi harjuma hakkas.

«Noh, kui pidasingi, siis nii valju häält mul ikkagi pole, et see taha Vene keisrini ja tema ministriteni kostnud oleks,» arvas Laes. Ning püüdes oma häält tasandada, lisas: «Sellepärast Matis, Vanaõue Mihkel ja teised panidki just teile kui linnameestele südame peale, et püüaksite järele uurida, kas siis tõesti enam miski nõu ei aita. Linnast need kurjad kirjad ju välja saadeti, nüüd peaks linnast ka asjale abirohtu leidma.»

«Nojah, linnast tulid küll kirjad, aga võib-olla sai asi ise siiski maalt alguse?» küsis Peeter, kes ei tahtnud oma kahtlusest lahti saada.

«Ma ju ütlesin kohe, et mõisniku tegu, sakste supp, muud midagi!» lõi Pikk-Villem järsku leegitsema. «Kes see oli, kes tuli meid Papirahult ära ajama, kui me

«Kaugatomat» ehitasime? Girgensohn, parun Rennenkampfi väimees. Kes hõõrub rõõmu pärast käsi, kui meie laevakamp nüüd tagantjärele lörri läheb? Rennenkampfi. Hakkasime juba veidi-veidi nagu uut rada jalgade alla saama ja ta lingust välja libisema, eks siis torkas Peeterburki ära, sääl ju kõik ministeeriumid saksu täis, et näe, talupojad hakkavad sotsialismust tegema...»

«Muidugi, kus pole kaebust, sääl pole ka kohust — ja vaevalt need isandad ministeeriumist viitsisid ilma kaebuse või koguni altkäemaksuta hakata nii kauge asja vastu huvi tundma. Aga kas siiski ainult parun? Võib-olla on mõnel teisel mehel otsene kasu veel rohkem käega katsuda... Võib-olla juhtus laev Peeterburki, kus siis astuti korraks ka Veeteede Valitsusse sisse?» arutas Peeter.

Tuppa sigines uuesti vaikus. Kõik peale nooremate laste taipasid, keda Peeter mõtles, aga keegi ei söandanud seda otseselt välja öelda, keegi ei tahtnud esimesena kivi visata. Tõnis oli kõigile selleks alles liiga lähedane — kellele lihane vend või lell, kellele sugulane või oma küla mees. Laes aga mõtles Peetri otsa vahtides, et on aga see poiss läinud isasse, mitte ainult silmade ja juuksekasvu, näo ja olemise, vaid ka mõttelaadi ja jutu poolest. Oli ju Matiski omavahel olles talle umbes samasuguse kahtluse välja öelnud.

«Kuidas siis Vesilool pulmad läksid? Oli rahvast küllalt koos?» küsis Mari, et juttu pisut siledama kandi peale lükata.

«Terve vald oli kokku aetud, kihelkond kokku kutsutud,» kostis Joosep tuljaku sõnadega.

«Kuidas siis, kogu suguvõsa, nagu Matis, Liisu ja Tiina oma peredega, aga ka kõik kolmanda-neljanda põlve sugulased küll Ruusnast, Vatlast, Pammanast, Tagarannast ja kust nad kõik ära olid. Terve «Kaugatoma» laevakamp oli koos või enamgi, lisaks veel pruudi sugulased linnast. Rikkad ja vaesed, kõik olid koos, vähemalt pulmas ei paistnud Tõnis miskit vahet pidavat,» jutustas Villem.

«Vaese tüdruku iseoma lihase lapsega jättis nagunii ilma hoolde, see veel puudus, et ka pulmaliste seas rikka ja vaese vahel vahet hakkab pidama!» ütles Priidu kõhatades.

«No sinagi nüüd see püha oled! Oleks sindki mõni rikas majadega Rumbergi Mathilde tahtnud, oleksin mina ka sinnapaika jäänud!»

Priidu muigas. Tal puudus Matise ja Peetri järsk tera-

vus, ta oli loomult leplikum, püüdis kannatada, kõik asjad ilma tülita hea poole käänata, ja osalt talle see vägagi meeldis, et Mari oma mehe vennast head püüdis mõelda. Pealegi — veri on paksem kui vesi, ja vaevalt see talle rõõmu oleks valmistanud, kui Mari siin teiste ees Tõnist, ilma et midagi kindlamat teaks, laia suuga laitma oleks hakanud. Ennem nokkigu teda ennast Mathilde Rumbergiga, see on vana ja ärakulunud nali ega riiva enam kedagi. Tõnis aga oli ja jäi kõigest hoolimata tema lihaseks vennaks, ja mõeldes sellele, kui noorelt ja vaeselt Tõniski oli pidanud oma iseseisvat elu alustama, käis tal iga kord mingi hellusetunne venna vastu südamest läbi. Aga just sama tunne sundis teda venna suhtes ka valvas olema — Tõnise häbi oli ka tema kui lähima veresugulase häbi.

«Kas Pime-Kaarli ka pulmas oli?» küsis ta meestelt.

«Muidugi! Ma olin veel Kaarlile teejuhiks,» uhkustas Joosep.

«Noh, mis Joosepit rääkida, Joosep hakkab ju varsti ise naist võtma,» pilkas Laes.

Aga Joosep, kuigi oli esimest päeva Tallinnas ja kuigi üle laua istuva Selma tasane naeruturtsatus vägisi kippus mõtteid pisut halvama, polnud suu peale kukkunud. «Oleksin juba võtnudki, aga pole parajat veel silma hakanud. Ehk leiab siit Tallinnast rikka ripakil lese mõne laeva või paari majaga!»

Nüüd puhkes vali naer ja isegi väike Reedik, kes küll Joosepi sõnu õieti ei taibanud, naeris kaasa. Naer nagu hajutas seni liiga ühte rada kulgenud jutud ning mõtted, ja esmakordselt õhtu jooksul märkas Peeter pilku seinal asuvale kellale heita. Pool kaheksa! Kell kaheksa algas õhtukooli esimene tund. Ta tõusis, palus Mari, et see Villemile, Laesile ning Joosepile vähemalt selleks esimeseks ööks magamisasemed tema tuppa kohendaks, võttis oma vihud-raamatud ja ruttas pooljooksu puutrepi pöördes välja uulitsale. Siin süüdati juba tulesid. Oblika ja Rapla maantee nurgal istus ta konkale ja jõudis veel viimasel hetkel, just enne ajalooõpetaja tulekut, klassi astuda. Enne Karli kõrvale pinki istumist heitis ta kord pilgu neidude poolele — jah, Lonni oli ka juba siin.

Kolmeteistkümmnes peatükk

jalooõpetaja Pärn astus kateedril. Tund algas.

Tallinna õhtukool töötas linnakooli ruumides ja oli peamistes õppeainetes linnakooli õppekavaga. Ta oli asutatud sajandivahetusel Tallinna vabameelsete haritlaste poolt säärase õpihimuliste jaoks, kellel polnud mingit kindlamat eelharidust peale

valla- või poolelijäänud kihelkonnakooli (mõnikord puudusid needki) ja kellede vanus ning tööaeg mujal edasiõppimist ei võimaldanud. Selle täiskasvanute-kooli ajalooõpetaja Aleksander Pärn, kes ise oma hariduse oli suuremalt jaolt saanud vaevarikka iseõppimise teel, püüdis nüüd teistele jõudumööda haridusteed tasandada.

See madalavõitu kasvu ja maamehe aeglusega, valgetverd, aasta neljakümne viiene mees polnud mingi hea kõneleja tavalises mõttes. Tulevalgel suurest lugemisest lühinägelikuks muutunud, ei suutnud ta, tugevatest prillidest hoolimata, haarata selgelt pinkidel istujate nägusid, mis teda ennast ettekande algul alati pisut häiris. Jutt kippus tokerdama ja ta peatus tihti õigemal sõna otsides. Ja siiski haaras ta kuulajaid seda enam, mida kauem ta rääkis.

Täna kõneles ta Spartacusest, orjade ülestõusust vanas Roomas. Suureks, vägevaks oli paisunud Rooma riik. Peaaegu kõik Vahemere-äärsed maad olid kas otseselt või liidulepingutega koondatud Rooma ülemvõimu alla — karavanid kalliste idamaa kaupadega siirdusid Rooma poole, galeerid maabusid Tiberi suudmes — kõik teed viisid Rooma. Pärast seda, kui Kartaago oli tehtud maatasa, ei suutnud ükski riik Vahemere ääres enam Roomaga sammu pidada. Ja kuigi Roomas eneses oli vähe algupärast, jätsid Rooma foorumid oma rikkuselt kaugele varju Aleksandria turud; Rooma teatrid ja riiklikud ehitused ületasid suuruselt mitmekordselt Ateena omad, ja kuigi

juudid pidasid oma Jahvele pühendatud Jeruusalemma templit kaunimaks kogu maailmas, jäid nad Rooma sattudes kadedalt vahtima sinseid templeid ja panteone, kartes, kas nende Jahve viimati paremat paika otsides nende eneste eeskujul Jeruusalemma maha ei jäta ja siia üle ei koli. Ent selles hiilgavas, võimsas ja rikkusesse uppuvas Roomas asus veel teinegi Rooma — sadade tuhandete orjade Rooma, nende põrgu, kes vaevlesid sildade ja kanalite ehitamisel, surid tuhandete kaupa tellisetehastes või olid eluks ajaks needitud galeeride aerupinkide külge. Orjade käed olid need, mis ehtasid rooma kuulsad saunad, võimsad viaduktid ja uhked paleed, — orjade käed olid need, mis harisid suured põllud, koristasid nisu ja viinamarjad, küpsetasid leiva, valmistasid veini ja kandsid selle isandate lauale. Vähe sellest, tugevamaid orjadest, gladiaatoreid, sunniti isandate lõbuks tsirkuse areenil üksteise vastu elu ja surma peale võitlema. Spartacus, ülestõusnud orjade juht, oli gladiaator — säärane gladiaator, kes oma kaaslastele kinnitas: «Küllalt üksteise tapmisest, nüüdsest peale hakkavad langema mõõkade all isandate pead!»

Kahekümne nelja aastane Granti vabriku mudelsepp, vana Reinuõue Reediku pojapoeg, Külaseo Matise poeg Peeter, jälgis hinge kinni pidades Spartacuse ja ta sõprade saatust. Ta nägi ülestõusu verist algust, nägi Spartacust jälitatuna mägedes, nägi teda laiarinnalisena ja surmapõlgavana võitluses orjade leegionide eesotsas. Aga kui Spartacus lõpuks lahinguväljal langes, pigistas miski Peeter Tihu kurku ja ta silma oli tikkumas valu- ja vihapisar.

Vaheajal päris Karl, miks Peeter nii viimasel minutil oli tulnud. Peeter siis rääkiski sõbrale paari sõnaga Saaremaa meeste muredest, niipalju kui lühike vaheaeg mahti andis.

Karl, Granti juures sepa pealelööja, oli lüheldast kasvu, tuse, heledapäine, suurte, elurõõmu kiirgavate silmadega noormees, ja hoolimata sellest või otse selle kiuste, et teda juba lapsest saadik oli keedetud mitmes katlas, polnud tal kunagi nutikusest ega heast nõust puudus. Ta isa, Narva Kreenholmi tööline, oli aastat paarkümmend tagasi pärast üht streiki Siberisse saadetud, ema kahe pojaga aga, kellest noorem, Karl, sel ajal alles ema rinna küljes rippus, tõsteti barakist tänavale. Ei aidanud vaesel naisel muu

nõu, kui tuli viimased kopikad kokku kraapida ja tagasi sünnivalda minna, kus toitjast ilma jäänud, tööta ja peavarjuta pere leidis ajutist ulualust Kolgas, ema õe juures, kes siin ühel rentnikul naiseks oli. Neil aastail polnud Maltaveti-aegne väljarändamishoog Põhja-Eestis veel päriselt vaibunud ja kuna ema töölud maalgi kitsad olid, rändas pere laenatud rahaga Oudova kreisi ühe kaugelt sugulase juurde, kes siin väljarännanuna kohta pidas ja veidi juba jalgu alla saama hakkas. Vanem vend anti karja, nooremal polnud aga veel kuskil paika, tilpnes tülinaks ema sabas, kui see põldudel tööd tegi. Kaksikümne kopikat ja söögi pidi ema kevadise kauba järgi iga tööpäeva eest saama, ja kuigi lesk seejuures ettenägelikult poisipõngerjale vihjas, kellel ka hambad leivapuremise jaoks suhu loodud, tähendas perenaine lohutavalt, et mis see laps siis ikka nõnda ära sööb. Kui aga peremees sügisel sarapuu-kepile märgitud täkete järgi ema tööpäevi kokku luges, selgus, et väikese Karli hambad olid perenaise kevadisest kinnitusest hoolimata igast ema päevas teenitud kahekümnest kopikast viis kopikat ära närinud. Ema ei saanud pikalt aru pärida, sidus oma vaskkopikad rätikunurgasse, võttis poisid käekõrvale ja hakkas uuesti Narva poole astuma. Ajutise ulualuse leidsid nad tuttava kingsepa juures, aga püsivama töö saamisega oli emal raskem lugu, kuna vabrikusse teda enam ei võetud. Noh, inimene on visa ja küllap pikapeale ikka midagi oleks leidnud, kuid siis seltas vaesusele-viletsusele-hädale uus liitlane, haigus. Talvel külmaga kellegi rikka trahteripidaja juures pesu pestes sai ema kopsupõletiku ega tõusnud enam. Heasüdamlikul kingsepal oli tülinat palju, muretse kirst, kaeva haud külmanud maasse — ja lõpuks pidi ka poisiga mingi nõu leidma. Nõnda siis sattus kuueaastane Karl Ratase vaestelaste kasvatusmajja ja jäi sinna ligi kümneks aastaks. Kasvatustamaja asetses linnast väljas kroonumõisas. Sigalad, kanalad, hobusetallid, igat liiki töötoad, ent peamiseks tuluallikaks oli kroonumõisale-kasvatustamajale hiiglasuur juur- ja puuviljaaed, mida noorte kasvandike käte abil korras hoiti. Õpetuse-kasvatuse enese eest peeti hoolt sajandite jooksul äraproovitud vahendite — piibli-foe, katekismuse ja kepi abil. Keppi said selle eest, kui aiast puu otsast luba küsimata õuna võtsid, veel kergemini aga selle eest, kui sirutasid käe keelatud vaimutoidu järele. See viimane juhtus nimelt viieteistkümnendaastase Karl Rat-

taga ta viimasel kasvatusmajas viibimise aastal. Käies kord Narvas kingsepa pool külas, jäi talle tasku lendleht «Uus Maailm». See oli hoopis midagi muud kui katekismus ja piiblilugu ning leht käis rõõmsasti paljud poisid läbi. Lõpuks aga sattus keelatud vili siiski õpetaja silma alla ja lehe sissetoojale määrati kolmkümmend viis sirakat, lisaks seitsmepäevane klassi ees häbipostis seismine. Hoopis välja vastu kevadet kedagi ei heidetud, sest suvel läks aedades töökäsi vaja. Ent sügisel oli noorel Karl Rattal nagunii kasvatusmajas viibimise aeg täis ja ühel heal päeval tuli tal hakata teenistuskoha järele ringi vaatama. Siberisse saadetud isalt ei tulnud enam mingit elumärki — küllap oli surnud, ka vanem vend oli hälbinud jäljetult Tsaari-Venemaa põhjatusse ja nõnda tuli tal seista eluga ihuüksi palgest palgesse. Kõigepealt tähendas see palgest palgesse seismist Vaimastvere parunihärra Korffiga, kelle mõisa ta aednikupoisi koha sai ja kes kavatses temast «inimese kasvatada», nagu parun ise ütles. Ja «inimese» esimeseks tunnuseks paruni arvates oli see, et mullakoormaga härrastemajast mööda sõites tuleb müts maha võtta. Kuueteistkümnenda aastane aednikupoiss, kes luges Narva töölistelt saadud «Uut Maailma», aga ei igatsenudki nii väga just sääraseks inimeseks saada ja võttis varsti parun Korffi kirjutajalt lõpparve ning sõitis Peterburi. Aiatööd tundes leidis ta siin teenistuskoha linna lähedal rikka sakslase Blumenfeldi aiaäris. Meestöölised, arvult kakskümmend inimest, venelased ja eestlased segamini, magasid siin ühes toas, sõid ühest katlast ja hingasid üht õhku, mis oli juba täis 1905. aasta eelset püssirohtu. Kord öhtul magama heites leidis Karl oma padja alt midagi krabisevat — hektografeeritud lendlehe, motoga: «Kõige maade töölised, ühendage endid!» Et ta kord juba sama loosungiga lendlehe eest oli saanud kolmkümmend viis kepihoopi, ei rutanud ta seda enam kibekiiresti teistele näitama, vaid libistas lendlehe põue, et keelatud vilja salaja süüa. Vaikimine ja küünla vaka all hoidmine aga polnud Karlile omane, ja järgmisel hommikul näitas ta lendlehte oma kaaslasel venelasele Tihhonile, kellega ta ruttu sõbraks oli saanud. Nüüd selgus, et Tihhon ise lendlehte ta padja alla oli pannudki. Öhtul viis Tihhon ta vene tööliste koosolekule — ning siitpeale hakkaski Karl Ratta elu suunduma korrast enam Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei poolt kättenäidatud rööbastele.

1903. aasta aprillikuus astus Tallinnas Balti vaksalis Peterburist saabunud rongilt maha lüheldast kasvu, kuid tugev, ümmarguse näo ja suurte heledate rõõmsate silmadega paarikümneaastane noormees — kübar peas, kummikalossid kamasside otsas, sumadan käes, mille sanga noormees kindlalt pihus hoidis. Sandarmeeria tegi Tallinna sotsiaaldemokraatide seas tugevat laastamistööd, ka Mihhail Ivanovitš Kalinin oli 1903. aasta jaanuaris Tallinnas uuesti vangistatud. Uusi agaraid mehi oli Tallinnasse vaja ja Peterburi seltsimeestel polnud midagi selle vastu, kui Karl Tallinnasse asumisest rääkima hakkas. Tõsi, Karl Ratas oli paljudeski küsimustes alles väheste teadmistega, mingit juhti temast veel ei olnud, kuid noormees oli tulise sõnaga ning säärasena võisid Tallinna töölised teda kasutada kui ustavat võitlejat.

Porgandite, kaalikate ja kapsastega arvas Karl ennast juba küllalt tegelnud olevat, ta tahtis astuda vabrikusse ja saigi Sitsi lihttöölise koha. Paraku alustas ta oma kihutustöö tegemist liiga agaralt, nii et talle Sitsis varsti ust näidati. Uues töökohas, Granti juures sepa pealelööjana töötades, oskas ta juba konspiratiivsusest rohkem lugu pidada. Nii agitatsiooni- kui ka konspiratsioonimeister Kalinin oli vahepeal vangist vabastatud, tagasi Tallinna saadetud ja «Volta» tehasesse tööle asunud. Noor Karl Ratas sai ainult mõned korrad Kalinini pool käia, sest 1904. aasta jaanuaris vangistati Mihhail Ivanovitš uuesti ja saadeti Eestist välja — seekord lõplikult. Aga külvaja oli oma töö teinud, vili võrsus. Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei Tallinna komiteel oli kindel põhi all ning noor Karl Ratas täitis innuga, hoolsalt ja kohusetundlikult kõik ülesanded, mis vanemad seltsimehed parteilased talle andsid.

Säärane noormees oli Karl Ratas, kellele Peeter Tihu, Lonni öhtukoolist koju saates, pikemalt saarlaste laevakamba lugu kurtis. Teiseks kuulajaks oli Lonni.

Lonni Rautsik oli müüjannaks Holmi raamatukaupluses, kus Peeter raamatuid vaatamas käies temaga oli tutvunudki. Peetri meelest oli Lonni oma pisut kurbade sõstrasilmade, ruugete juuste ja õrna näoga muidugi kõige kaunim tütarlaps maailmas, aga küllap valmistas neiu vaatamine teistele silmadele rõõmu — juba äri huvides pidid müüjannad kauplustes ilusad olema. Vajalik oli muidugi ka saksa ja vene keele oskus, kuid Lonni oli lõpetanud

mingi eel-töughterschule ning tuli seepärast toime ka «kolme kohaliku keelega» — niipalju kui neid kaupluse leti taga vaja oli.

Lonni ema oli surnud. Isa, Tiit Rautsik, väike küürakas vanamees, pidas südalinna lähedal Kirsi uulitsal number kakskümmend üks, lihunik Peetsovi majas kojamehekohta, tehes sinna juurde vahetevahel ka noorpõlves õpitud kingsepatööd.

Lonni oli isa silmatera ja mõistagi soovis isa tütrele, et see abielluks korraliku, jõuka mehega, kellega noor tütarlaps paari minnes ei tarvitseks tuule peale jääda. Oli ju Tiit Rautsik oma eluea jooksul kojamehena ülearu palju näinud väikesepalgaliste töölis perekondade alasti viletsust ja tegi kõik, et tüdrit niisugusest õnnetusest eemale hoida. — Peeter Tihu oli mudelsepp (räägiti, et hea mudelsepp), aga mida seegi aitas, kui sul pole oma kindlat elamist-olemist, kui äkki ühel heal päeval on kriis ja tööpuudus ja sulle abrehnung antakse. Laste kõhud ei tunne aga mingit abrehnungit ja mis siis vaene ema peale hakkab! Puudusest sigineb haigus, haigus aga on surma käskjalg. Tiit Rautsik ise oli pidanud väikese kolmeaastase Maali, Lonni õe, mulda viima, nüüdki lõikab talle alati valusasti südamesse, kui ta mõnda tillukest puusärki näeb, — ning seepärast on ta tüdrit palunud ja keelitanud oma meheleminemisega veel oodata, veel järele mõtelda. Pealegi tundus Tiit Rautsikule Peetri jutt pisut nagu ettevaatamatult vabameelne. Aga ettevaatus on tarkuse ema. Ja kui kergeti võis see sotsialismusevärk Lonnilegi külge hakata. Näe, juba oligi ta meelitanud tüdruku enese seltsis õhtukooli, aga mis õhtukooli tütarlapsel, kellel keeled suus, enam vaja oli! Mine tea, mis häda sellest viimaks veel Lonnile sigineb!

Aga viimane mure oli Tiit Rautsikul esialgu ülearune.

«Mis see sulle siis nii väga korda läheb, on see Saaremaa laevakamba põhjuskirja paragrahv pisut siia- või sinnapoole,» ütles Lonni Peetri jutu vahele.

«Kuidas! Ma ise saatsin siit viiskümmend rubla laeva sisse, isa ja Sander tegid laeva juures tööd, lell Priidul on osa,» ütles Peeter imestunult neiule otsa vaadates, kelle näole teisel pool tänavat rippuv latern parajasti kollakat helki heitis.

«No ega te siis rahast ilma ei jää — kapten maksab selle teile tagasi,» sõnas neiu solvunud tüdimusega. Ta oli sel-

last kaugest laevast, kõigist neist lelledest, lellepoegadest, kõigist neist Saaremaa Laesidest, Kaarlitest, Tõnistest ja Villemiteest juba nii palju kuulnud, et see jutt teda tüütama hakkas.

«Siin on palju rohkem kui raha kaalul — siin on õigus mängust!» püüdis Peeter Lonnile asja selgeks teha. «Nii ei saa ju üldse elada: täna on üks põhjuskiri, homme teine, — täna on üks seadus, homme teine! Ega seadus särk ole, et seljast pesusse heidad ja poest uue ostad.»

«Aga ise te just need seaduste muutjad oletegi — muust ei räägigi, kui et seadused olla halvad ja tulla uued teha!» torkas neiu.

«Ega need meie seadused ole, need on isandate seadused, mis muutmisele lähevad,» tuli Karl sõbrale appi.

«Isandate seadused! Ja kus need meie seadused siis on?» ütles neiu, kes Peetrile ei suutnud andeks anda, et see aina igale poole oma Karli kaasa vedas ja muudkui sääraseid asju arutas, mis Lonnit vähe huvitasid. Kas Peeter siis tõesti nii pime ja tuim oli, et ta ei mõistnud, kuidas tema, Lonni, üksnes Peetri pärast oli õhtukooli astunud, et ta lähedal olla. Kas ta ei taibanud, kuidas tema, Lonni, kes ometi Peetrist seltskondlikult pisut enam oli, ennast ohverdas, et ka noormeest ühiskonna silmis veidi kõrgemale tõsta, heale mõjutada, püüdma panna, et ta vähemalt meistrikski saaks. Peetril on osavad käed ja hea pea, eraviljal õppides võiks ta isegi mingi väiksema inseneri paberiteni välja jõuda. Jah, aga see ei aita kõik midagi, kui inimesel enesel puudub õige edasipüüdlikkus ja peenem taip; kui inimene peab mingi laevakamba põhjuskirja tähtsamaks tema, Lonni armastusest.

«Meie seadusi ei olegi veel. Selle Kaugatoma meeste laevakamba sees hakkas nagu veidi olema, aga nüüd läks seegi vähene vett vedama,» lausus Peeter summutatult.

«Noh, leina siis oma laeva taga! Võib-olla on sul mõni Saaremaa Mare või Kärt ka veel taga nutta,» ütles Lonni ja pöördus järsult minekule.

Lonni, usina kojamehe ainus tütar, ei turtsunud esimest korda, ta tänane nipsakus aga tuli Peetrile siiski pisut ootamatult. Ta ruttas mõned kiired sammud neiule järele, ent kuna see pooljooksu Peetsovi majja lipsas ja ukse kõvasti enese järel kinni tõmbas, jäi Peeter seisma ja lonkis siis aeglaselt tänavanurgal seisva Karli juurde tagasi.

«Tjaa,» muheles Karl ning, tahtmata ennast sõbra asja-

desse segada, ütles ainult: «Säh pane suits südame kinnituseks!»

Peeter panigi paberossi hakkama ja vaatas uuesti ukse poole, mille taha neiu oli kadunud. Aeg oli juba õige hiline ja liikumine tänavatel oli harvemaks muutunud. Keegi pikk, kuivetu, ja niipalju kui laternate kollases valguses võis näha, tööriietes mees ruttas kärmete, kõnniteel valjult kopsivate sammudega alla Kompassi uulitsa poole, kusagilt kõrvalisest tänavasopist taarus välja riigikeelset laulu jorutav madrustekolmik, üle uulitsa vastasmaja teisel korral vilksatas ööpesus naise käsivars, mis aknale paremini eesriiet ette tõmbas, ja samas hakkas kostma voorimehehobuse kabjaplaginat. Uhke kahehobusetroska, mille tagaistmel vaarus laulu lallutav paks mehekogu, vuriseski neist mööda, kuid samas kostis hüüd:

«Pea, pea ometi, kuradi molusk!»

Voorimees tõmbas suuraudadega hobuste pead järsult tahapoole, nii et vaesed loomad peatudes kapjadel veel edasi libisesid.

«Ah sa kurat ei tea, kus Peetsovi maja on, ja ise tahad veel esimese järgu voorimees olla,» vandus kare, purjus hääl, mille peale voorimees raha vastu võttes midagi alandlikult pomises ja aeglases traavis minema sõitis. Siis, purjus mehekogu sisse lastes, kääksus paraaduks samas majas, kuhu ennist teise ukse kaudu oli läinud Lonni.

«Peetsov ise?» küsis Karl.

«Ah, kust mina kõiki linna lihunikke tunnen!» ühmas Peeter.

«Kuidas kõiki, iseoma pruudi majaperemeest peab inimene ikka tundma,» tõnkas Karl mitte päris kahjurõmuta.

«Ah, mis sa ikka...» — Peeter pidi lisama «sööd», kuid lisas rohkem enesele kui Karlile: «Lähme parem!»

Nad käisid ühes vabrikus tööl ja ka korterid polnud neil teineteisest kaugel, ühel Oblika, teisel Sekstandi uulitsal. Siit Kirsi tänava nurgalt oli sinna linnaossa aga tükk maad minna.

«Küll kurblik on poissmehe elu,

hea meelega võtaks ta naist...» lasi Karl vilet.

«Jäta juba ükskord oma lõõpimine,» ütles Peeter köhatades, nagu tahaks midagi tõsisemat lisada.

«Mida sa siis tahad, et peaksin ühes sinuga Lonni turt-

sumise pärast verepisaraid valama või? Ei mõtlegi, kulla vennas — mul on parematki teha!» naeris Karl.

«Noh, minulgi on muud teha kui sinu pilkamist kuulda!»

«Bedasama arvan minagi, aga mis sinuga peale hakata, ise kuulsid küll, mis Pärn täna Spartacusest rääkis. Kui tõsine võitlus käimas on, ega siis mees või mõne pirtsaka tüdruku seelikusappa rippuma jääda! On tüdruk nii-augune, et tuleb sinuga koos töörahva ühise võitluslipu alla, noh, siis on asi korras, meil üks võitluskaaslane juures, — tahab ta aga oma seeliku sabast sulle mingi eraldi lipu teha, käigu kuradile, või otsigu endale mõni paras lihunik, kes ta ümber lipitsema hakkab. Nutta ega südant valutada ei maksa kunagi — küll elu teeb ise sirge vahe.»

Pärast Karli sõnu läksid nad tükk aega vaikides mööda pooltühje tänavaid edasi. Muidugi kibeles Peetri süda, millel seni vähe mahti oli olnud tüdrukutega tegelda. Tõsi, ta oli juba kahekümne nelja aastane mees, elas juba viienadat aastat linnas ja ega ta maalgi kinnisilmi elanud. Neidusid ja naisi oli ilmas palju ja suurem hulk olid küllalt ilusad ning osa neist vahest liigagi kättesaadavad. Nende viimaste järele Peetri meel aga ei isunenud, — elu oli tõsine, ega polnud tahtmist sellega mängida ükskõik mis-auguse kandi pealt. Ent Lonni meeldis talle, ja juba üksnes see, et tüdruk vastu isa tahtmist oli valmis talle naiseks tulema, kannustas Peetrit taga. «Ah, mis sest varandusest, sul, Peeter, on ju kuldsed käed,» tavatses Lonni öelda, kui neil kahekesi olles jutt tulevikuplaanidele läks. Sellele kiitusele oli Peetril raske vastu seista. Kodus, Saaremaal, elades polnud Peetril oma isaga kunagi olnud mingit otsest tüli, aga ajapikku oli kasvanud talle sisse tunne, et noorem vend Sander on isa südamele lähedasem kui tema, et isa oma kõige salajasemaid lootusi, kas või vana Reinuõue koha kättesaamist mõisnikult, jagas meelsamini Sandri kui tema, oma vanema pojaga. Nõnda siis tuligi, et Sandrit pidi saama rohkem nagu pärija ja isa lootuste kandja, tema, Peetri lootuseks jäid aga ainuüksi ta käed, ja need polnud teda siiani petnud. Tema oli Granti juures ainus mudelsepp, kellel polnud kolmekümnetki eluaastat turjal — enamik mehi, kellel omaette tööpink kasutada, aga oli aastatelt viiekümne ümber — ja siiski juba toodi raskemaid, keerulisemaid plaane temagi kätte. Tema tehtud mudeli järgi polnud veel ainustki malmivalu praaki läinud. Ta oli hea töömees — seda teadis ta isegi, see oli

ta uhkus, ja et nüüd Lonni oma elu, isa vastuseisemisest hoolimata, ainuüksi ta kätele julges usaldada, tundis ta neisse nagu hoopis uut jõudu valguvat.

Ja siiski tundus neiu täna õhtul Peetrile liiga osavõtmatuna ja tühiselt turtsakana ning Peetril käis hetkeks mõte peast läbi, et kas neiu viimaks üksnes sellepärast ta käsi ei kiitnud, et ta edevust ergutada ja teda niiviisi kergemini oma mõju alla saada? Ei, nii halvasti Lonnist mõelda oli ülekohus, aga ometi näris ta südant, et neiu ta muredest nii vähe hoolis.

«Kuule, mis sinu arust Kaugatoma laevakamba põhjuskirjaga ette peaks võtma? Niisama seda asja küll jätta ei saa,» ütles ta lõpuks pärast pikka vaikimist Karlile.

«See laevaasi on sul tõesti õige südamesse läinud?»

«Mis sa's arvad, ei ole või? Siin, näed ise, see vabrikutöölise elu on, nagu ta on, — plaanid tuuakse ette, tee mudel valmis, saad oma raha, aga on sul sõnakestki sellele sekka ütelda! Heakene küll, ütleme, meie teeme mingi masina, aga satub masin, kus meie kõikide tööjäljed ja vaevahigi küljes on, väljapressija kätte? Mis sa siis kostad, kui mõni rahajõmm teeb su masinast krati, kes su seltsimeestest või sinust endast kõik jõu välja imeb? Kas lihtsad töömehed, kes sõjariistade vabrikus töö on, tahavad, et nende tehtud püsside ja suurtükkidega inimesed üksteist tapma hakkavad? Keegi ei küsigi nende tahtmist, muudkui tee püss valmis, heida rihmapidi selga, mine sõtta «tsaari, usu ja isamaa eest» ja lase ennast kusagil teises maailma ääres asja ees, teist taga maha tappa!»

«Noh, aga ega see sinu ja teiste Saaremaa meeste laev poleks ka veel maailma ära päästnud,» ütles Karl heatahtliku muigega.

«Mina ei ole ennast iialgi maailmapäästjaks pidanud, ma tahan ainult, et ma saaksin inimene olla, samuti ka iga teine seltsimees, et meie sõna vähemalt niipalju maksaks, et ise enese eest seista saaks. Kaugatoma meeste vana põhjuskirjaga laevakamp oligi see ainus koht, kus mu hää midagi maksis. Ja kuigi ma oma häälega suurt midagi teha ei saanud ega tegema ei ulatanud, mul oli vähemalt inimese tunne, mind hoiti asjadega kirja teel kursis, ja kui mõne küsimuse otsustamisel oleksid hääled pooleks läinud, oleks minu linnast sinnasaadetud hää kogu asja kas siia- või sinnapoole kallutanud. Noh, mõistad, kuigi olin üks saja või poolteisesaja omasuguse hulgas, tundsin ma

ennast siiski ka kogu laeva suhtes peremehena. Vabrikus aga ei küsi keegi minult midagi, ja kuigi mu tööga rahul ollakse, pole ma siin siiski muud kui tööori,» ütles Peeter ja heitis kurvalt käega.

«Mul pole mingit laevaosa ja pean ka ära elama!»

Mule Karli näol hakkas Peetrit pahandama.

«Kes sind keelas osanikuks astumast. Üksik poissmees, selle viiskümmend rubla oleksid sa pikapeale ikkagi kokku saanud.»

«Egas kõik Tallinna töölised sinu Kaugatoma laevakampa ometi ära ei mahu!» ütles Karl nüüd juba lausa naerdes.

«Oige mul tore jutt! Kas Tallinnas niisuguseid mehi pole, kes siinsamas mõne kamba, artelli või mõnda muud ühisusetaolist kokku lööksid. Egas kõik pea just Petlemast tulema!»

«Linda» aktsiate lugu ei ole veel inimestel meelest ununenud, et mõnda uut ülemaalist «Lindat» teha. Aitab sellestki, et saarlased nüüd uuesti liimile läksid!»

Peeter pures huuli. Lonni oli turtsudes ta juurest minema jooksnud, tuleb tal siis samal õhtul ka veel sõbraga tülli minna.

«Mina ei ole «Linda» seltsis osanik olnud, mis aga Kaugatoma laevakampa puutub, siis polnud siin alguses mingit liimi — liim saadeti alles uue põhjuskirjaga Peeterburist.»

«Nõnda see pidigi minema, ega ühes tantsusaalis saa korraga kaht tantsu tantsida! Kui pill mängib masurkat, siis tuleb kõigil, kes tantsima lähevad, ikka sedasama masurkat vihtuda, — teie, Saaremaa mehed, tahtsite aga oma nurgas polka peale üle minna. Pastoi brat! Igal pool terves suures Vene tsaaririigis on vaene rahvas ilma õigusteta tööorjaks — teie oma põhjuskirjaga aga tahate hakata tasapisi peremeest mängima! Kui ka kõige suurem orjapidaja, tsaar ise, niisugust asja järsku ei märka, leidub tal juba truid sulaseid, kes teie polkale päka peale panevad!»

«Noh, ja sinu parteil seisab siis just samane lugu ees!»

«Minul pole mingit parteid — see on meie partei, kuhu sinulgi tuleb liikmeks astuda. «Kõige maade töölised, ühendage endid!» Me ei katsu kusagil kauges nurgas nokitsedes vaikselt ära elada, meie nõuame, et kogu riigis ainult meie pill hüüaks, töörahva säädus valitseks. Meie oleme keisri

vaenlane number üks, nagu keiser seda isegi on taibanud. Meiega ei tunta halastust, me läheme oma teed selge teadmisega, et meil juba keisri, parunite ja rahatuusade võimult midagi head oodata ei ole. Meie pilli, meie põhjuskirja, muudetakse ja kinnitatakse mitte tindi, vaid verega.» Kui Karl muidu armastas rääkida muheldes, siis olid ta viimased laused öeldud säärase kindlusega, et Peeter tükk aega vaikides nende üle endamisi aru pidas. Sõbral oli õigus, aga tal enesel oli samuti õigus — kas või selles mõttes, et ta ei saanud oma küla mehi, keda isa oli saatnud ta juurde abi otsima, niisama tühjalt-targalt sinnapaika jätta. Neile oli laev ju veelgi suurem asi kui talle enesele, nemad olid laeva teinud, nemad tahtsid laeva saatuse eest ka vastutust kanda — otse samuti nagu tema tahtis vastutust kanda omatehtud masinate eest. Tema osa vabrikus masinate tegemisel oli aga märksa väiksem, tema oli ainult käsutäitja — plaanid ja kavad tehti mujal, mehed Kaugatomal olid aga samal ajal laeva juures nii töölised kui meistrid, nii asja algatajad kui täideviijad, nii insenerid kui peremehed. «Tehke laev, aga vaadake, et kotermann sisse ei lähe,» oli juba vanaemagi hoiatanud, nagu Sander kirjutas. Ei, tema, Külasoo Anu pojapoeg, ei tohi omakandi rahva mure juures ükskõikseks jääda, kuigi see mure oleks vaid piisk suure tsaaririigi vangide, soldatite ja tööorjade hädameres.

Samal ajal kui Peeter sõbra kõrval säärasele otsusele jõudis, oli ka Karl oma mõtetega ametis. See oli ju kõik õige, mis ta Peetrile oli öelnud, aga siiski polnud ta enesega rahul ning talle meenus äkki imeselgesti venelasest tööline Mihhail Kalinin, kellega ta enne seda, kui Kalinin «Volta» kontoris vangistati, kokku oli puutunud. Kuigi Mihhail Ivanovitš oli siit praegu tuhandete verstade taga, tundus Karlile, nagu oleks ta siinsamas kolmandana nende kõrval kõndinud.

«Juhtub mõnikord,» meenus Karlile selgesti Mihhail Ivanovitši jutt, «et see või teine vaene mees saab äkki üleöö õnnekombel rikkaks, ütlemä, võidab loteriil suure pataka raha. See pole naljaasi, tühine inimene võib sellest hoopis raisku minna. Meiega, sõbrad, on tihti samasugune lugu. Rikkaks meist nüüd vaevalt keegi järsku saab ja vaevalt rikkus meid raisku ajaks, nii tühised me ei ole, aga meil on teine oht. Kasvasime kes küla pimeduses, kes linnaaguli hämaruses, vara tuli tööle hakata, koolis saime

mahti vähe käia, aga vaevalt leidub meie seas ainust, kes ellu astudes poleks tundnud suurt janu valguse ja hariduse järele. Papid pakkusid meile oma solki — see ei maitsenud, kodanlised haritlased pakkusid meile tööliste suu jaoks kohandatud palderjanitilku — need olid lääged, kuid äkki ühel päeval, õnnepäeval, sattusime Marxile, Tšernõševskile, Darwinile, Herzenile, lugesime Leninit. Kes poleks meist väriseva südamega võtnud pihku «Kommunistliku partei manifesti»? Kes poleks hinge kinni pidades lugenud Tšernõševski «Mida teha?»? «See on ju meile, töölistele, meile!» hüüdsime ning neelasime raamatu raamatu järel, nii kuidas aga kellelgi mahti oli. Aga kui me siis kokku tulime ja uute, rõõmsate silmadega üksteist vaatasime, nägime, et mõned üksikud meie hulgast olid kõrgiks muutunud. Nad polnud suutnud seda, mida nad olid lugenud, põhjalikult läbi seedida, omaks võtta, tegeliku eluga siduda ja nüüd hakkas neil pea suurest, kuid alles toorest tarkusest ringi käima. Nad pidasid endid maailma nabaks, kõiki teisi aga lollideks, ja hakkasid vastavalt sellele ka endid üleval pidama. Säärased targad tahavad muud kui aga kõnetooli või pukki ronida ja säält õpetussõnu teistele kaela lugeda — ise ei õpi nad enam midagi või kui nad seda teevad, siis ainult selleks, et oma raamatutarkust näidata. Seltsimeestele muutuvad niisugused «kirjatundjad» ristiks, elu ja praktilise revolutsioonilise töö jaoks kõlbmatuks, kuna nad oma täispuhutud, kõrgi tarkusega lihtinimesed parteist eemale hirmutavad.»

«Pravilna, Mihhail Ivanovitš!» pomises Karl poolvaljusti, nagu oleks Kalinin tööpoolest ka praegu ta kõrval kõndinud.

«Mis sa ütlesid — hakkad minuga vene keeli kõnelema või?» imestas Peeter.

«Ei midagi,» lausus Karl vaikselt, «mul tuli üks jutt meelde, mis kord Kalininiga sai räägitud.»

«Kalininiga — treialiga? Sellesamaga, kellest sa rääkisid, et olla tubli töömees?»

Nojah, Peeter on ka küllalt tubli töömees, mõtles Karl sõbrale ning ütles siis toonil, milles polnud enam endise üleoleku varjugi: «Seda saarlaste laevalugu võiksime siiski kord advokaat Levyle rääkida. Kas ta n'd nõu leiab, aga ta on meie inimene, ja mul on nagunii homme õhtupoolikul tema juurde asja.»

Neljateistkümnes peatükk

Kui Peeter viimaks öösel oma väikesesse toakarpi astus, kostis talle vastu vali, vilistav norskamine. Tõmmanud tikust tuld ja süüdanud laual kupliga lambi, nägi ta ärganud Pikk-Villemit silmi kissitavat, Laes ja nooruke Joosep aga magasid edasi.

«Teeme sulle siin tüli — tahtsime küll pööningule minna, aga Mari muudkui vägisi vedas siia,» rääkis Villem vaikselt oma bassihäälega.

«Mis tüli! Vana Laes oleks ju võinud voodisse heita, ma ise võin maas magada,» ütles Peeter, võttis seljast palitu ja pani selle Joosepile, kes oli ennast pesuväele võtnud ja kellel nüüd põrandal magades külm võis hakata.

«Mine ikka, ise maksad toa eest kallist üüri, ajame nagu-nii kõik su elu-olemise segamini.»

Peeter sundis Villemit voodisse heitma, kuid Villem ei tahtnud asjast kuuldagi.

Seadnud äratuskella üles ja kustutanud tule, heitis Peeter voodisse, aga uni ei tulnud. Pildid lapsepõlvest tõusid ta silmade ette...

Meri kohises, kesksuvine päike paistis selgest taevast, lambad olid kogunenud mere äärde ühtekokku, pead koos, ja lõõtsutasid palavuse käes. Vana valge emalamba kirjud kaksikud talled mägisid kordamööda oma heledate lapsehäältega ja tikkusid vägisi kõhna ema udara kallale, aga emalammas püüdis oma tühje nisasid tallede suust ära kiskuda. Äkki hakkas kell vana jäara kaelas kimedasti peksma, lambakari jooksis hirmunult laiali. Ülalt sinisest taevast langes tuhinal alla suur must kull, laskus kirjule kaksiktallele, lõi sellele nokaga pähe ja haaras voonakese küünte vahele, et saagiga õhku tõusta. Tema, karjapoiss, kahmas maast kivi ja virutas. Ei tabanud, aga röövel ehmus rohkem küll tema kisast kui kivist ning uimaseks

löödud ütt kukkus ta küünte vahelt alla. Tüki aega tiirutas vihane kull lammaste kohal, ei julgenud aga enam alla laskuda ning kadus lõpuks tiibade vuhisedes taha Viidumäe metsade poole.

Isa astus uksest tuppa. Aeglaselt võttis ta peast märja mütsi ja riputas varna, aeglaselt, sõnatult tõmbas ta seljast vihma tilkuva kuue, heitis selle tühjale võrguhargile ning hakkas siis raskeid veesaapaid jalast ära tõmbama.

«Mine ometi, poiss, aita isa,» ütles ema.

Ta läks. Saapad olid tõkatist ja veest libedad, parem tuli suure sikutamiseaga maha, vasakut ei tahtnud aga kuidagi kätte saada, sest isa jalad olid pikka linnateed käies paiste läinud.

«Kuidas kohtus läks?» küsis ema murelikult.

Isa ei vastanud.

«Kaotasid?» küsis ema.

Isa ei vastanud nüüdki, üksnes ta pea vajus alla rinnale ning ta tõmbas käeseljaga üle silmade.

«Ma ju ütlesin sulle ette, et paruniga kohtuskäimisest ei tule midagi. Saksad kohtulaua ees ja saksad kohtulaua taga — egas hunt hunti murra,» rääkis ema ise nutma puhkedes.

Aga nüüd järsku isa sirgus, jäi põlevate silmadega emale otsa vahtima ning ütles: «Kui muud kohut pole, siis mõistan kord ise parunile kohtu ära!»

Selle mälestusega ta teadvus siirduski poolärkvelolekust uneviirastuste valda.

Keegi tohutu pikk mees läks kepiga kobades mööda rannateed. Oli nagu Pime-Kaarli ega olnud ka, sest Kaarli polnud ometi nii pikk, et oleks üle männilavade ulatunud. Tuul surus laiad takused püksid vastu ta luiseid sääri ning jalalt jalale astudes kõikus ta nagu laeva grootmast tormis. Hullumätas taga Suurekuiva karidel mürises, oi, kuidas mürises. Meri oli vahus, suured vihased lained tulid Juurinina randa. Üles Soolakuiva oli kolmemastiline norra purjekas uduga kinni jooksnud. Küll oli aga seal värki — kohvi, suhkrut, saiajahu, kõik aina pühadekraam. Vana vigase jalaga Kiiratsi Mihkel oli kaks madrust ja kuus kotti saiajahu maale toonud, ei noh, mis Mihklit rääkida! Isa oma paadiga tõi randa kuus meest ja kolm kotti jahu, aitab seegi, kõik ei ole saamapäevad, aga kõik on söömapäevad! Isa ise seisis luubi ahtris ja hüüdis: «Peeter, poeg, tõmba sooti sisse, me alles näitame parunile ja tongritele,

kuidas Luukas õlut pruulis!» Ja tema, Peeter, hüüdis vastu: «Ära karda, Spartacus, su seltsimehed gladiaatorid seisavad nagu müür Rooma leegionide vastu!»

Aga miks see Hullumätas ometi nii väga kohiseb? Peeter ärkas. Hullumätas mürises ikka veel, nüüd aga ei tulnud ta hääl enam kaugelt, vaid siitsamast põrandalt, unes norskava Loona Laesi ninast. Peeter tõmbas tikuga tuld — jah, mehed magasid siinsamas ta toas, kell oli ööpimeduses aga ainult mõne lühikese sammu jõudnud edasi astuda.

Tikk kustus. Rapla maanteel asuvast gaasilaternast nõrgus siia kõrvaltänavasse rohekat valgust, mis aknakardinate vahelt vaevumärgatavalt toapimedusse immitses. See oli linna valgus, mida ta juba viiendat aastat öösiti ärgates vahtis, — oma unenägudes käis ta aga alles koduranna radu. Imelik, kui sügavale inimesesse on vajunud muljed lapsepõlvekodust — isegi lell Priidu, kes nüüd juba varsti saab veerandsada aastat linnas elanud, rändab oma unenägudes ikka veel Kaugatomas ringi. Lell on linnas endale naise võtnud, siin lapsed saanud ja neid kasvatanud, aga näe, tuleb Kaugatomalt kiri, et ole hea mees, kraabi viiskümmend rubla kokku laevaosaks, ja ta ei suuda ära öelda, kuigi naine vastu toriseb ning raha on hoopis napilt. Seejuures on lell Priidu, nagu ta ise kinnitab, juba ammu jätnud randa tagasipöördumise mõtte, — sööb linnaleiba, hingab linnaõhku, pusib jõudumööda vabrikus nii enese kui ka oma seltsimeeste õiguste eest seista ega mõtle enam nii väga parun Rennenkampfi peale, kellega vend Matis muudkui edasi vägikaigast veab. Kuid tema, Peeter, Matis poeg, kui ta enesele täit tõtt tahab tunnistada, pole õieti kunagi mõelnud päriselt linna jääda, ta tahaks siin enesele ainult nii nõu kui jõu poolest vähekeste jalgu alla saada, siis randa tagasi minna ja näidata, et temagi mees on. Seal rannas nad saevad ju laudu ning laeva plankusid ikka alles käsitsi, mis see siis temasugusel mehel, kes kenakesti masinaid tunneb, mõni tuulejõul käiv saekaater Kaugatomas laevakamba jaoks üleslööa on! Laevatöö ja paatide muljumine võtaks kohapeal kohe hoopis teise jume. Ta ise on Granti juures teinud paar saekaatri masinavärgi mudelit ning on üldse end nii tuule- kui aurujõul saagimisega kaunisti kurssi viinud. Oleks nende laevakamp endise põhikirja peal püsinud, ta oleks katsunud juba selle eest hea seista, et teise, uue laeva juures ühtegi planku enam poleks tulnud käsitsi saagida.

Aga Lonni? Lonni ju naljalt linnast maale minna ei taha...

Jõudnud tagasi Lonnini, keerdusid kõik mitmeharulised mõtted peas kokku üheks kirjuks, tihedaks kõieks. Ta oli väsinud ning vajus sedapuhku ilma unenägudeta, sügavasse unne.

Äratuskella terav, metalne tirin aga oli talle seaduseks. Best ajast alates, kui ta öhtukoolis käis, tõusis ta igal hommikul kell neli. Uneaeg jäi küll väheseks, kuid ta oli harjutanud oma keha lühikesest puhkeajast võtma kõik, mis uni võimaldas. Hommikul selge peaga oli hea raamatu kallale asuda.

Loona Laes ajas ennast põrandal istukile, ka Pikk-Villem ärkas, ainult nooruke Joosep pidas veel ägisedes ja liikmeid ringutades unega rasket võitlust, kuid siis kiskus temagi silmad lahti.

«Oled sina, Peeter, aga varane mees,» tähendas Laes püsti tõustes ja püksirihma kinnitades.

«Aeg ei anna teisiti välja. Või te isegi tulite linna luuslanki lööma — näe, suviti juba kella kolmest hommikul majanurgal, kirves käes ja varamise-nui pihus.»

«Jah, ega meiesugune saa Piiritall või Kadrentallis patiksaks mängida. Näe, ongi valge väljas! Lähme, mehed, käime korra varmalt tiiru va Veltmanni uuel majaplatsil ära, näeb siis ka, mis materjali ta sinna kokku on vedanud. Pärast kaubategemise juures tarvis teada — ja anname ka Peetrile rahu raamatute kallale asuda,» pani Laes kaaslastele ette ning hakkas ise magamisriideid toanurka kokku lükkama.

Peeter arvas, et tema rahu pärast võivad nad mureta olla, sest ega raamat jänes ole, et eest ära jookseb. Aga kui ta üks tupp jäi ja akna värske õhu pärast lahti tegi, oli tal siiski meeste taiplikkuse pärast hea meel. Ja ta mõtles, et mõned poesellid ja teised linnavurled söimavad neid matsideks ja vandiraiujateks, aga ei teeks viga, kui maniskit kandval sellil või kõvakübaraga härrakesel oleks niisama palju sisemist teise inimese mõistmist ja teise arvestamist nagu lihtsa kaelaräti ja nokkmütsiga Loona Laesil.

... Õige kõvasti olid Joosepi silmad ta raamatutesse kinni jäänud ja veidi nagu hale hakkas Peetril isata poisist. Mis külmas, poolhämarias põõningunurgas elutseja see

vigane poiss nii noorelt küll on! Kui jätaks ta siiasamasse toanurka ja vaataks talle täikalt mingi koiku...? Aga Lonni? Ah, tont seda Lonnit teab! Siis, ajanud endal kõik muud kõrvalmõtted peast, asus Peeter algebraülesannete kallale.

$$(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$$

Arvudel on oma seadused, valjud, muutmatud seadused, mis on kõikide arvude kohta maksvad, olgu võrrandis a kas miljon või miljard, b aga tavaline väike arvuke. Ent kui võtta a -ks Lonni ja b -ks Peeter, kipub võrrand sassi minema.

Samas meenus Peetrile paar silmapilku tagasi tehtud otsus hoida oma mõtteid ainult õppeainete juures ja mitte enam tegelda kõrvalküsimumustega. Aga mis pea-, mis kõrvalküsimumused? Ta pole ju mõni kümneaastane koolipoiss, kes õpib selleks, et õpetajalt head numbrit saada, ta astus selleks õhtukooli, et igapäevases elus esinevaid küsimusi õigemini lahendada. Ei saa olla hea mudelipuusepp, kui sa tehnilist joonestamist, matemaatikat, metallide ja puu omadusi ei tunne, samuti paistab, et ka naisevõtuga võib viltu minna, kui... Kui... (Lonni Rautsik + Peeter Tihu)² = ...

Ei, siin on nii palju kõrvaltegereid, et kuigi need kaks omavahel peaksid sobima, on neid ikkagi raske abieluklambritesse ühendada ja laste-ruutudega korrutada. Ja kuigi nad paari läheksid, tuleks hilisemas elus paratamatult igasuguseid ruut- ja kuupjuurte võtmisi, raskemate katsumiste puhul hakkaks võib-olla see ühendus logisema. Öeldakse, et vaesel ja rikkal on paha paari minna, aga isegi kahel vaesel inimesel, kui ühel neist on ainult rikkakssaamise lootus, ei taha abielust õiget nahka tulla.

Äsjatõusnud päikese helk lõi üle agulimajade madalate tõrvapapist katuste toa aknasse. Peeter lükkas eesriide päriselt kõrvale ja puhus tule. Enne kui vabrikute torud üksteise järel hüüdma hakkasid, sai ta ka oma algebraülesanded valmis. Elualgebras oli ta aga otsusele jõudnud, et pühapäeval Lonniga grüünesse mineku asemel on tingimata vaja koos teiste vabrikutöolistega Vigalasse maata-meeste koosolekule sõita.

Villeteistkümnnes peatiikk

ädalat kolm enne jaani muutusid ilmad järsku kuumaks, uulitsad hakkasid tol-mama ja tahtsid kasta. Parajasti sel silmapilgul, mil Peetsovi maja küüra-kas kojamees luua käest hoovivärava najale pani ja tahtis minna kuurist vee-slohvi tooma, astus ta juurde keegi hele-dasse suveülikonda rõivastatud noor-mees ja küsis:

«Kas teie olete Tiit Rautsik, Peetsovi maja kojamees?»

«Seda küll, seda küll, noorhärja!» Ja väike habemik mehike kummardas nii aupaklikult, nagu ta küür lubas.

«Teil tuleb täna õhtul kell kümme ilmuda sandarmi-valitsusse.» Ning noorsand, nimetades uulitsa ja maja-numbri, võttis nahkkotist mingi paberi ja tõmbas sõrme-küünega, mis oli terav nagu kullil, kriipsu, kuhu koja-mehel tuli teate saamise kohta allkiri anda.

Tiit Rautsik võttiski talle pihku pistetud pliiatsi, kuid tundis, et ta põlved värisema löid, paberile aga jäid ainult mingid veidrad sakid.

«Tehke selgemad buukstavid,» sundis noormees ruta-kalt.

«Issanda vägi, ma ei ole midagi kurja teinud,» hädaldas palja pealae ja valge pika habemega kühmus mehike.

«See ei ole minu asi! Minu ülesanne on teile ainult tea-tust edasi anda!»

Tiit Rautsik vahtis oma vesiste hirmunud silmadega üles noorsandi otsa.

«No kirjutage juba kord!» nõudis noormees. Ja kui siis vanamees nime paberile sai kriipseldatud, lisas noormees vaikselt, kuid hoiatavalt: «Kui mõni küsib, mis sult taheti, siis ütle, et tehti hoiatus uulitsa pärast. Said aru! Sandar-meeria saladuste väljalobisemist karistatakse türmipane-misega!»

«Heldene aeg! Aga kui tütar küsib?»

«No, siis mõtle midagi välja! Igatahes ei tohi keegi teada, kuhu sa lähed. Soo, niisiis, sandarmeeriesse kell kümme, tuba number kolmteist!» Ning vilunud liigutusega näitas noormees talle oma ametitunnistust, et kõik oleks selge.

«Edaspidi olgu uulits puhas, see on viimane hoiatus!» ütles võõras lahkudes valjusti, et majarahval ja juhuslikel möödakäijail jääks mulje, nagu oleks ta kojamehega kastmata tänava pärast tõrelnud.

Kui Tiit Rautsik jälle üksi jäi, tantsis kõik ta silmade ees. Nii sai ta söimata möödasõitvalt voorimehelt, kelle hobuse rinna ta kogemata märjaks laskis, samuti sattus veejuga liiga lähedale kahele vastaspoolsel trotuaaril tipsivale preilnale, nii et need uih ja aih! kiljudes oma seelikud tõstma pidid ja pooljooksu kaugemale ruttasid. Võib olla, et needki ta kohta midagi salvavat tähendasid, kuid Tiit Rautsik ei pannud seda tähele, tal tiirles peas ainult seesamane üks, sinna justkui sisserammitud käsk: täna õhtul kell kümme sandarmivalitsusse, tuba kolmteist.

«Taevane arm, mis pärast ometi? Mis olen ma kurja teinud?» Ning veejuga laksatas Tiidu käest vastu naabermaja seina, nii et majaperenaise Loorupi Kati pea vari juba ähvardavalt akna taha ilmus. Oleks kriminaalpolitseisse, siis võiks ta endal ometi mingi tibatillukese süü leida, kuid seegi oleks raske olnud, sest kogu senise elu on Tiit Rautsik olnud veest vaiksem ja rohest madalam, ja kuigi ta mõnikord nii majaperemehelt kui ka üürilistelt kurje sõnu on saanud, on ta ise alati ainult alandlikkuse ja headusega püüdnud elus läbi tulla! Aga sandarmeeriesse — tuba number kolmteist! Poliitikast on ta ennast ometi nagu katkust eemale hoidnud, isegi palka pole ta praegusel segasel ajal julgenud hakata peremehelt juurde küsima — kartuses, et teda viimati hakatakse ka mingiks mässajaks või koguni sotsialistiks tembeldama. Juba lapsest saati on ta kõiki usukombeid korralikult täitnud, pärast leeri on ta peaaegu igal pühapäeval kirikus käinud ja iga kahe kuu tagant lauakirikus — rohkem Käia pole enam kombeline, ja nüüd äkki sandarmeeriesse!

Kogu õhtupooliku kopperdas Tiit Rautsik ringi nagu poolunes. Kastnud ära uulitsa, unustas ta veekraani kõvasti kinni keerata — õnn, et Sitsi tööline Teearu Ann seda enne majaperemeest märkas ja talle ütles. Toas Laksbergi Iida vanadele kingadele pooltaldu alla lüües murdis ta oma

hea tikunaaskli pooleks, mille tera enam kuidagi ei tahtnud liistu seest välja tulla.

Tuba number kolmteist... tuba number kolmteist, keerles ta peas ning ta ei suutnud sellest mõttest kaugemale jõuda. Oleks ometi tuba number kaksteist — täis tosin — või tuba number neliteist — seitse ja seitse, kaks õnnumbrit —, aga nagu needuseks: tuba number kolmteist!

Tiit Rautsik uskus jumalasse ja ta ainusündinud pojasse Jaanusesse Kristusesse, kes oli Jairuse tütre surnuist üles aratanud, paljud vigased terveks teinud ja kes, nagu Tiit uskus, oli temagi haiguse omal ajal seisma pannud, tema vaa üksnes küürusse koondanud, kõik muud luud-liikmed aga terveks jätnud ja teda siamaani elus aidanud, nii et tal oli oma koht ja korter, oma elamine, olemine ja tütar Lonni, kes oli talle kallim kui kõik muu siin maailmas. Lonni oli terve, Lonni oli ilus, Lonni oli nagu kõik see, mis Tiit ialgi ise polnud olnud ega olla saanud. Lonni õne pärast palus Tiit igal õhtul enne magamaminekut vaikselt oma jumalat, Lonni pärast küürutas Tiit vahel pooled ööd selle või teise pesunaise või teenijatüdruku vanade kingade kallal, et kojameheameti kõrval kingsepatööga Lonni pisut kaasavara saada. Jah, Tiit Rautsik uskus jumalasse, kes oma mõõtmatus halastuses ja armus oli lasknud ta vigasel, haigusest näritud ihul tütar Lonni näol uue, õitava kuju saada. Kuid koos jumalaga uskus Tiit Rautsik ka kuradisse, kellest maailma kõik hädad ja õnnetused tulid. Eriti suurt hirmu tundis ta aga kuradi tosina, number kolmeteistkümne ees. Oli see siis maja number kolmteist, korter number kolmteist või kuupäev kolmteist, kõigist püüdis ta nagu salamahti, tähelepandamatult ja vaikselt mööda hiilida. Kord oli talle Süstiku uulitsasse number kolmteist head, laheda korteriga kojamehekohta pakutud, aga mõistagi oli ta selle koha ära öelnud. Ja nüüd äkki sandarmivalitsusse tuba number kolmteist!

Et Lonni täna varakult töölt koju tuli ja koju jäigi, oli Tiidul hoopis raske õhtuse äramineku tarbeks mingit usutavat valet välja mõelda. Lõpuks ei jäänud tal muud targe mat üle, kui keeras pärast õhtusööki Laksbergi Iida vanad kingad «Ristirahva Pühapäevalehe» numbrisse, surus sõna lausumata mütsi pähe ja astus uksest välja.

«Kuhu sa siis vastu ööd nende kingadega lähed?» küsis Lonni.

Korraks käis Tiidul hirm läbi naha, et tütar talle viimati

järele tuleb, seepärast keeras ta jälgede segamiseks var-
malt kõrvaltänavasse.

Nõnda jäidki sandarmivalitsusse minnes Tiit Rautsikule
pesunaise Iida Laksbergi vanad kingad kaenla alla ja ära-
tasid kõigepealt sandarmivalitsuse ees vahti pidava soldati
valvsusemeele. Öhtuhämaruses aralt ringipiiluv küürakas
vanamees oli juba oma kogult muist inimesist erinev, pabe-
risse mässitud pakk kaenlas tegi teda aga veelgi kahtlase-
maks. Juba sest ajast alates, kui õnnis tsaar Aleksander II
tapeti, siin Vene riigis pommid muudkui lendavad ja juh-
tub midagi....

«Što u vas tam pod mõškoi?»¹ torkas vahisoldat talle
täägi ette, kui Tiit parajasti tahtis sandarmivalitsuse uksest
sisse astuda.

«Kingad — stufel, komnata trinatsat,» läksid Tiit Raut-
sikul juba siinsamas kõik kolm kohalikku keelt segi ja vae-
valt oleks vahisoldat Tiidu ilma asja lähemalt uurimata
läbi lasknud, poleks sama erariides noorsand, kes talle
kutse tõi, läbi eesukse Tiitu märganud ja ennast vahele
seganud. Nõnda pääses Tiit sandarmivalitsuse kivisesse
eeskotta, kus kitsa luugi taga istuv sandarm talt passi
nõudis, erariides noormees aga nüüd omakorda Tiidule
kaenla alla jäänud paki vastu huvi tundma hakkas.

«Mis te siisugusest prahist siia kaasa olete vedanud?»
küsis ta paberit vanade kingade ümbert ära kiskudes.
«Kelle omad need on?»

«Laksbergi Iida omad,» pomises Tiit kimbatuses.

«Laksbergi Iida? Kes see siisugune on, istub ta siin eel-
uurimise all kinni või?»

«Eeluurimise all? Püha taevast, alles eile tõi ta kingad mu
kätte parandada — ei või olla!»

Noorsand muigas pilkavalt. Sandarm luugi taga silmit-
ses passi, ja heites küürakale sünge pilgu, küsis: «God rož-
denija?»

Tiit Rautsik maigutas suud, aga pea oli tal nagu tühjaks
pühitud, nii et ta ei saanud aru, mis talt küsiti.

«Mis aastal sündinud oled?» tõlkis noorsand.

«Mihklikuu kaheksandal päeval 1854. aastal,» kostis Tiit
kärmosti.

Noormees tõlkis ta vastuse ringi ja pärast seda rääkisid
sandarm ja noorhärja omavahel. Arutavad vist minu asja,

¹ Mis teil seal kaenla all on? (Vene k.)

mõttes Tiit Rautsik. Ta oleks võinud need vanad kinga-
logud ükskõik kuhu jätta, kas või mõnda hoovi peita, aga
näe, nii kui võeti meelest! Teeb ta ju kingsepatööd koja-
meheameti kõrval ainult iseoma perele ja tuttavatele, silti
pole väljas ega midagi, et mitte linnavalitsusele tulumaksu
maksta... Aga kui nad äkki ta nüüd just sellepärast sea-
duse küünte vahele tirivadki!

Sandarm ja kollaste silmadega noorsand näisid omavahel
«kokkuleppele jõudnud. Sandarm jättis ta passi enda kätte,
noorsand mässis aga kingapaari uuesti «Ristirahva Püha-
päevalehte» ja pistis talle kaenla alla tagasi.

«Lähme,» teatas ta lühidalt.

Ja nad läksid mööda pikka, hämaralt valgustatud kori-
dori, noorhärja pikkade sammudega ees, Tiit Rautsik kii-
rest siibades järel. Äkki peatus noorhärja ühe ukse ees.
Vaadates ukse kohal olevat numbrit, tundus Tiidule ta
küür järsku nagu veelgi teravamaks kasvavat: toa ukse-
l seis number kolmteist.

Tuba oli tühi, ainult ühel külgliseinal rippus jämeda nõõri
otsas suur keisri pilt kuldraamis ja oma pagunite, aksel-
bantide ja aumärkide toreduses.

«Istu siin ja oota,» käskis noorhärja, kes talle vaheldu-
misi «teie» ja «sina» ütles.

Uks noorhärja järel sulgus ja Tiit istus toolile otse
keisri pildi vastas. Akna ette oli tõmmatud pruun raske
sameteesrüie, laual põles pahinal kupliga lamp, laua tei-
selt servalt tuhatosist tõusis aga poolpõlenud paberossi-
otstest nõrk suitsuvine. Ruumis oli surmvaikne. Polnud
mingit märki uulitsate kärast, samuti ei kostnud ka naa-
bertubadest ega koridoridest ainumat häält. Tiit Rautsik
vaatas ukse poole. Nüüd alles meenus talle sisseastumi-
sel saadud kõrvalmulje, et toal olid kahekordsed ukse-
d, lisaks oli seesmine üks vildiga vooderdatud ja valge, läi-
kiva vakstuga üle löödud. Küllap olid ka seinad, laed ja
põrandad mingi viguriga tehtud, et hääled neist läbi ei
kostnud.

Tiit piilus toas ringi, kas siin äkki mingit salajast ava-
ust pole, mille läbi teda märkamata jälgitakse. Tooli
pealt, kuhu noorhärja teda istuma oli pannud, ei julge-
nud ta püsti tõusta, et oleks selja taha piilunud, aga nii-
sama vaadates ei märganud ta midagi taolist. Sandarmi-
valitsus, tuba number kolmteist... Aga ta võib vanduda
sõrmi pühakirja peale pannes nii jumala kui inimeste ees,

kas või keisri enese ees, kes siit pildilt talle otsa vaatab, et ta kogu elu jooksul pole ainustki kurja mõtet valitsuse vastu oma peas haudunud, veel vähem kätega täide viinud.

Järsku läks üks lahti ja soldat püssiga astus sisse.

Tiit krapsas püsti. Soldat läks üle toa, pani püssi otsa-pidi vastasseina najale ja istus toolile. Ruumis tekkis pikk vaikus. Soldat istus vabalt, omainimeselikult, Tiit seisis nii smirna, nagu ta küür lubas.

«Nu, tševo stoiš, sadiss!»¹ ütles soldat viimaks ja osutas toolile.

Tiit Rautsik taipas, istus ja vaatas soldati poole. «Päris inimese moodi,» mõtles ta ja lootis, et soldat veel midagi ütleb. Kuid soldat ei praotanud enam suud ja Tiit, kartes teist pahandada, ei julgenud juttu alustada.

Läks tükk aega. Tiidul käis hea, viieteistkümne kiviga hõbeuur vestitaskus, kuid ta kõhkles kella vaadata, olles varem kuulnud räägitavat, et inimestel, keda sandarmivalitsusse kutsutakse, siin teinekord läbiotsimisel väärt-asjad ära võetakse ja unustatakse need tagasi andmata. Teda juba läbi ei otsita, ta ei ole midagi teinud, aga ta kahetses siiski, et uuri kaasa oli võtnud.

Nüüd tõusis soldat, läks oma püssiga ukse juurde, tõmbas selle lahti, astus välja, tõmbas ukse kõvasti enese taga kinni ja Tiit oli jälle üksi sandarmivalitsuses tuba kolmteist. Ei olnud üksi, seinalt vahtis teda isevalitseja pilt ning Tiit pööras pea kõrvale. Aga kui ta uuesti pea üles tõstis, vahtis isevalitseja oma alamale nõudliku, valju isana otse silma. Taevane arm, on nüüd mõni elus inime pildi taha pandud ja vahib mind läbi selle silmade — käis värin läbi Tiidu keha. Ta ise oli isata üles kasvanud, isa oli metsast tulnud ja metsa läinud, nagu säärasel korral öeldakse — ja sellepärast, kui keisrist nagu isast räägiti, oli Tiit alati keisrit pisut lihase isana võtnudki, oli teda, nagu käsuõpetuses nõutakse, tõsiselt kartnud ja armastanud. Nüüd ei tahtnud Tiit Rautsik enam pead pildi poole pöörata, aga ta kuulis, kuidas ta süda peksis, nagu tahaks rinnaribide vahelt välja hüpata.

Kui nüüd soldat tagasi tuli ja peaga näidates käskis enesele järgneda, täitis Tiit kärmelt ta käsku. Peagi peatus soldat ukse ees, millel seisis number kaksküm-

¹ Noh, mis sa seisad, istu! (Vene k.)

meid üks (kolm seitset — otško!), ning Tiit mõtles, et tulgu nüüd mis tuleb, aga kõige halvem on juba seljataga.

Soldat astus tuppa sisse, lõi laksatades kannad kokku ja ütles midagi parinal vene keeles, lõi uuesti kannad kokku, keeras ringi ja läks välja ust enda järel kinni tõmmates. Tiit Rautsik aga seisis sandarmivalitsuses, nüüd juba, jumal tänatud, tuba number 21.

Väliselt oli see tuba nagu eelminegi, kuid teda ei jäetud siin enam üksi keisri pildiga, mille tagant võis sind mõni nuhk piiluda. Suure uhke tammelaua taga istus sinises univormis mees, raske laia lõuaga. Pikk, kõrenditaoline prillidega mees seisis laua kõrval püsti, pööras oma prilliklaasid kordamööda Tiidu ja siis laua taga istuja poole ning näis käsku ootavat. Kuid laua taga istuja ei öelnud midagi. Lõpuks pakkus prillidega erariides mees laua taga istuvale härjakaelaga mehele suitsu, ise seejuures alandlikult kummardades. Sandarmiohvitser — jah, see ta oli, nagu Tiit nüüd paguneid vaadates märkas, — võttis paberossi sõnatult vastu ja niisama sõnatult tõmbas selle ka lambi kohal põlema, enne kui erariides mees talle tikku ulatada jõudis. Härjakaelaga ning laia, kandilise, siledaks aetud lõuaga sandarmiohvitseril olid tihedad mustad juuksed ja sama värvi, ülespoole keeratud vurrud, kuna pikk, prillide ja rähmaste silmadega erariides mees oli karvakasvu poolest lagedavõitu — vurre tal üldse polnud ja madalad, ligi pead silutud juuksed olid nõnda harvad, et eemalt paistis, nagu polekski tal juukseid peas. Sandarmiohvitser võis olla aasta viiekümne ümber, prillidega isand oli tast aastate poolest noorem, mõneti alles päris noorhärja, aga jättis siiski kuidagi nigelavõitu mulje. Igatahes ei tekkinud Tiidul ta vastu mingit tõsisemat aukartust. Akki Tiit Rautsik tundis, kuidas ohvitser oma pilgu temasse puuris.

«Tšto võ na nas smotrite?»¹ käratas ta.

Tiit Rautsik tõmbus laua ees püsti seistes veelgi madalamini looka ega osanud midagi vastata (ta taipas nüüd isegi, et ta tuppa number 21 pääsedes oli liiga lootusrikkalt ringi silmitsenud) ja enne kui ta sõna suust oleks saanud, tõlkis prillidega härja niisama järsul toonil ohvitseri küsimuse.

¹ Mis te meid vahite? (Vene k.)

Ent Tiidul oli sellele ka maakeeles raske vastata. «Nii-sama... Ei ole midagi vaadanud... väga austatud... kõrgestisündinud,» püüdis ta alandlikult ülemate meelt leevendada.

«Tšto u nevo tam v rukahh?»¹ päris ohvitser, kui rähmaste, punaste silmalaugudega isand Tiidu vabandavad sõnad oli riigikeelde ümber pannud.

«Need on Laksbergi Iida vanad kingad, ununesid... Palun väga andeks anda, kõrgestisündinud!» Tiit Rautsik astus lähemale, kooris värisevate kätega teineteise järel kingad paberist välja ja rääkis, kuidas tal need kaenlasse jäid.

Härjakaelaga ohvitser käskis ta jutu tõlkida ja puuris pärast seda teda tükk aega oma silmadega. Nähtavasti rohkem ta alandlikkuse kui vahest seletusega mingil kombel rahule jäänud, lõi ta laualolevad pappkaaned valla ja ütles erariides isandale: «Sadites i govorite s nim na svojom jazōke.»²

Tsiviilriides mees kummardas sügavasti ohvitserile, siis võttis oma taskust portmanee vahelt pliiatsi ja kaustiku, tõmbas tooli laua juurde, istus ning, käskides Tiidul lähemale tulla, vaatas uuesti küsivalt ülemusele otsa.

«Nu pust sjadet,»³ ümahtas ohvitser ja isandamees, lükates teise tooli Tiidu poole, ütles:

«Teid lubatakse platsi võtta.»

Tiit toetaski end tooli veerele, sest leeniga toolile oli Tiidul küüru pärast ennast raske mahutada, ja mõtles: päris viisakad mehed! Einoh, õige hõlma ei hakka keegi, ja näevad ka, et ma ilma kommeteta inimene pole...

«Tiit Rautsik, Leena poeg,» alustas isandamees, pliiatsit näppude vahel keerutades.

«Just nõnda, teie kõrgestisündinud,» noogutas Tiit jaa-tuseks peaga.

«Hm, mulle ei pruugi ütelda kõrgestisündinud,» tähendas erariides isand köhatades. Tiit taipas siiski härra toonist, et aupaklikkus talle vägagi meeldib, ent edaspidises jutus hoidis ta «kõrgestisündinud» siiski vaid ohvitseri jaoks.

«Leena poeg — kuidas nii? Kas isa pole olnud?» küsis uurija.

¹ Mis tal seal käes on? (Vene k.)

² Istuge ja rääkige temaga oma keeles. (Vene k.)

³ No las istub. (Vene k.)

See oli Tiidule koolieast alates valus küsimus olnud, ent aastasadik kui maailmas oli olemas Lonni Rautsik, Tiidu tütar, oli ta sellest enam-vähem üle saanud, ning ta vastas: «Kas nüüd isata just, aga... nõnda ongi — Leena poeg.»

«Olete väljaõppinud kingsepp, aga peate kojameheametit?»

«Jah, mõni on ära kaevanud, et ma teen kingsepatööd ema sildita,» käis Tiidul kartus läbi pea. Aga selle pärast ei võida ometi mingit suuremat karistust määrata, vahest ainult rahatrahvi, ning Tiit pidas jällegi paremaks kõik puhtsüdamlikult ära rääkida. Ta ema, pesunaine, oli teda juba varakult kingsepa juurde õpipoisiks pannud, ning ta oli ka mitu aastat meister Lebewohli juures sellina töötanud. Kõik, nii meister ise kui ka kunded, olid ta tööga alati rahule jäänud, aga kui ta väga köhima hakkas ja tohtrihärrale oma häda kaebama läks, oli see soovitanud umbses töökojaõhus kingsepalaua kohal küürutamine järele jätta ja midagi välistööd vaadata. Ei olnud nali kojamehekohta saada, aga viimaks oli tal see ometi õnnestunud ja nüüd teenib ta juba kahekümne kuuendat aastat Peetsovi juures. Noh, ja kui ta vahetevahel vana õpitud ametit meelde tuletab, ilma et ta seejuures kellelegi kurja teeks, seda vahest ehk saaksid kõrgestisündinud ja kõrgeaulised härrad talle andeks anda.

«O tšjom on govorit?»¹ küsis härjakaelaga kõrgestisündinu paberite kohalt pead tõstes.

«Da kak eto vseгда u nihh bōvajet: krugom da okolo, a nitševo putново,»² vastas punetavate silmalaugudega kõrgeauline ning küsis Tiidult kannatamatult: «Mis asja sin andeks anda?»

Tiidu süda läks kohe tüki maad kergemaks. «Noh, et kui seda kingsepatööd süüks pannakse...»

«See ei puutu meisse! Meie ei tee tegemist niisuguste, vaid hoopis teist sorti küsimustega. Mis te Peeter Tihust teate?»

Tiit Rautsik vahtis hämmelduses nii kõrgestisündinu kui ka kõrgeaulise otsa. «Peeter Tihust... Peeter on Granti vabriku mudelipuusepp.»

«So, so, seda teame isegi. Teame ka, et ta käib õhtukoolis, patseerib sealt koju Peetsovi kojamehe Tiit Rautsiku

¹ Millest ta räägib? (Vene k.)

² Nii nagu see nende juures alati? ääri-veeri ja ei midagi asjalikku. (Vene k.)

tütrega ja et ta on Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei liige.»

«Taevane arm, sotsiaaldemokraatliku liige...» ehmus Tiit Rautsik, kelle kujutus sotsiaaldemokraadist oli tekkinud «Ristirahva Pühapäevalehes» antud sotsiaaldemokraadi iseloomustuse järgi. Tiit tellis ja luges «Ristirahva Pühapäevalehte» juba sest ajast alates, mil ta meister Lebewohli juures kingsepaselliks oli olnud, ega suutnud see pärast kuidagi isanda sõnu uskuda. «Ei või olla, teie kõrgeausus! Ma tunnen Peeter Tihu juba ligi aasta aega, ta on mitu korda meil käinud: ei võta viina, tunneb hästi oma tööd, käib õhtukoolis ja on päris korralik inimene...»

«So, so, või päris korralik inimene! Plaanitsete oma tütre talle naiseks anda, tahate «korralikku inimest» väimeheks saada!»

Tiit taipas küll kihvtist pilget härra toonis, aga pidades ennast õigeks, kelle hõlma ei hakka keegi, rääkis ta nagu «tõsine iisraelimees, kelle sees ep ole kavalust»: «Kas nüüd väimeheks! Ma ise sõdin kangesti selle asja vastu, aga niipalju kui mina Peetrit tunnen, ei saa teda küll kuidagi mingiks sotsiaaldimukraadiks pidada...»

«So, so, aga mispärast sa siis vastu sõdid?»

«Noh, et nagu peost suhu elu, ilma varanduseta inimene...»

«Aga sinu tütar arvab, et võiks küll, et peigmees on «korralik inimene»?»

Tiit pani tähele, et isand talle «teie» asemel ülalt-alla «sina» hakkas ütlema, aga ta ei taganenud nüüdki Peetri suhtes oma seisukohast. «Peeter Tihul on muidugi üks viga küljes, mis mulle südamesse löikab: ta on leige usu vastu. Aga muidu ikka aus inimene, sotsiaaldimukraat ta küll ei ole!»

«So, so, leige usu vastu...» kordas isandamees pilkavalt, ise midagi oma kaustikusse kirjutades. «Just sotsiaaldemokraadid ongi leiged usu vastu, sagedasti koguni usu- ja jumalasalgajad: mispärast siis Peeter Tihu sinu arust sotsiaaldemokraat ei ole?»

«Noh, eks ikka sellepärast, et ei joo, pole kakleja ega kõrtse mööda ümberlaaberdaja, on hea töömees, anna kätte saag või peitel, puu või raud, kell või kapp — meister iga töö peale.»

«Hm, võib ehk pommisidki meisterdada!»

Pärast viimaseid sõnu pöördus erariides härra kõrgesti-

sündinu, härjakaelaga sandarmiohvitseri poole ja nad rääkisid tüki aega omavahel. Tiit Rautsiku «kojamehe vene keel» oli tõesti napp, aga niipalju sai ta siiski aru, et jutt keerles üht äärt pidi tema enese ümber. Lõpuks ütles erariides härra, ise prille hõõrudes ja seejuures silmi pilutades, talle uuesti maakeeli: «Herra sandarmi-rittmeister küsib, mis sa sellest arvad, kui koos «väimehega» panekime ka su tütre mõneks ajaks türmi soola ja vee peale sotsiaaldemokraatia üle järele mõtlema!»

Tiit Rautsik kargas püsti, nagu oleks teda uss nõelanud, ja jäi segase, hirmunud pilguga üles kõrgestisündinu otsa vahtima.

«Lonni... Lonni ei ole ju midagi teinud!» ütles ta poolhäälel ning samal ajal valgusid tal silmad pisaraid täis.

«Ka Aleksander II tapja ei olnud senini midagi teinud, kuni keisrile pommi viskas. Meie kohus on valvet pidada, et mingisugust ülesastumist ja atentaate ei saaks sündida...»

«Minu Lonni... minu Lonni on hea laps — minu Lonni ei ole... und ka näinud niisugusest hirmsast asjast!» Ning Tiit Rautsik litsus kuuekäise vastu silmi, et neist purskuvat vett veidigi tagasi hoida.

«Hm, õnneks pole sinu tütar praegu veel niikaugele langenud, et me teda raudadesse peaksime panema. Aga me manitseme sind ettevaatusele! Sa tead liiga vähe mehest, kellele oma tütre plaanitsed mehele panna. Peeter Tihul on halvad sõbrad, — ja nagu vanasõna ütleb: missugused on inimese sõbrad, niisugune on ta ka ise. Aga sina veel hakkad seda Tihu kaitsma!»

Tiit Rautsik püüdis ennast kokku võtta. Hoolimata oma paljudest näguripäevadest, hoolimata oma küürust polnud Tiit üldiselt just mitte liiga vesiste silmadega, aga kui need kord jooksmata hakkasid, oli neid raske seisma saada. Issand hoidku, Lonni, tema ainus tütreke, tema silmatera on vangimineku ohus! Oma mõistusega oli tema, Tiit, küll juba ammu Peetrile suisa vastu seisnud, aga ta rumal isasüda oli arvanud, et Lonni Peetrit tõsiselt armastab ja temaga õnne leiab... Säh sulle nüüd õnne! See on, kui inimene oma südant usub ja mõistuse häält kuulda ei võta.

«Mis siis kõrgeaulised arvavad... pean ma tegema?» ütles ta käisega põski ja habemekarvu pühkides.

«Nüüd tuleb sul seda tegudega näidata, et sa valts ja vastane inimene pole, vaid et sa teed akuraat seda, mida sult

nõutakse. Meil on ühe kui teise kahtlase isiku, ütleme näituseks kas või sellesama Peeter Tihu kohta mitmesuguseid teateid vaja välja uurida ja me tahame seejuures sinu abi ära kasutada.»

«Ära kasutada... Kas tahetakse nuhiks panna?» jooksis kiire mõtte läbi Tiit Rautsiku pea ja enesele tähelepanematult pörkas ta lauast veidi kaugemale. Aga see liigutus ei jäänud sandarmite harjunud silmale märkamata.

«Said aru? Või ei ole sulle meie ettepanek meele järgi?» küsis kõrgeauline kärkivalt. «Pea meeles, me hoiatame sind, kui sa ei tee, mis sinult nõutakse, oleme sunnitud riigi julgeoleku huvides su tüdart tülitama.»

Kui Tiit Rautsik ükskord kesköö paiku oma passi valve-sandarmilt kätte sai ja uulitsale astus, virvendas tal kõik silmade ees. Tuba number 13... Tuba number 21... Pidi ta rõõmustama, et oli Lonni hädaohust päästnud, või pidi ta kurvastama, et ta lisaks kojamehe- ja kingsepatööle oli endale veel nuhiameti kaela saanud? Luureagendile materjalide muretsejaks... Igal neljapäeval peab ta viima andmeid, aga mitte siia, vaid Liivakünka uulitsale sama erariides kõrgeaulise kätte, kes teda täna usutles ja kõrgestisündinu ees talle tõlgiks oli. Kuidas ta nimi nüüd oligi — Pliats või Pulk või — ah jah, Tikk! Aga olgu ta nimi mis tahes, ei aita see ikkagi Tiit Rautsikut... Päril elukutselist nuhki ei saada temast ikkagi teha, kas või sellepärast, et ta küüru tõttu kergesti igähele silma torkab. Kas siis terveid inimesi enam pole, et juba vigaseid ringi nuuskima pannakse? Muidugi, ta on ennegi kuulnud, et kojameeste käest inimeste kohta kergesti aru päritakse, et kojamehe- ja nuuskuriamet tihtipeale kokku käib siin riigis, kus keegi ei tea, kes keda nuhib.

Kindlale palgale teda esialgu ei pandud, aga oli lubatud tasuda luureandmete hulga ja tähtsuse järgi. Aga missugused teated need tähtsad ja missugused vähemtähtsad, see on kõik ülemate eneste teha ja määrata, ülemad aga on juba Herodesest alates...

Ning äkki jäi Tiit Rautsik seisma otse keset uulitsat, kuna tal meenus piiblilugu neist kolmekümnest hõbeseklist, mis Juudas Iskariot oli saanud Jeesuse eest. «Kas sa suuandmisega annad ära inimese poja?» oli Jeesus Juudaselt küsinud...

«Eest ära!» hõikas voorimees. Tiit Rautsik, kes nagu kuu-tõbine paigale oli tardunud, jõudis hädavaevalt hobuse

jalgade eest kõrvale hüpata. «Vaata kus vanamees, oma küüru kõrtsis nii täis villinud, et enam hobust ka ette ei näe!» hurjutas voorimees veel tagantjärele.

«Juudas andis jumalapoja ära, mina aga aitan keisri teendritel võidelda jumalasalgaajate vastu,» püüdis ta ennast lohutada. «Ja peaasi — Lonni! Ma ei või ometi lasta Lonni vangiks panna! Aga kui nad mind ainult hirmutasid — Lonnil pole ju tõesti mingit valitsusevastast pattu hinge taga, niipalju ta oma lihast last ometi tunneb! Ja Peeter — ta ei tea miskiit halba Peetrist peale ta leiguse usu vastu, ja kuidas ta siis nüüd Peetrit nuuskima hakkab?»

Aga nüüd olid juba allkirjad antud, nüüd oli juba hilja kahetseda. Hakka uulitsal norutama ja jää uuesti mõne voorimehehobuse jalgu! «Oma küüru kõrtsis täis villinud...» Tiit Rautsik oli iga kopikat kokku hoides oma elus vaid mõned üksikud korrad raatsinud kõrtsis käia, praegu aga tundis ta vastupandamatut isu kõrtsi astuda. Ja ekselnud veel laternatulede valgel ühest uulitsast teise, kandsid jalad teda nagu iseendast Rapla maanteele vana Veltmanni «Poolkogemata» kõrtsi ette, mille sildilt laternavalgusel paistis: «Astu sisse!» Oli teisigi enne teda sellele kutsele järgnenud ja nüüd tegi seda ka seni viinast hooliga hoidunud Peetsovi maja kojamees. Seest kostis valju lärmi ning laulu, ja kui Tiit üle läve astus, ikka Laksbergi lida vanad kingad «Ristirahva Pühapäevalehes», oli Kuke Robert parajasti oma lõõtsmoonika vigase klahvi uuesti stimmi saanud ja hakkas suure mürtsuga «Juudi südamevalu» mängima.

Kuueteistkümmnes peatükk

number 18, korter 3 härra Arthur Tikule oma teateid läks viima.

Jällegi oli öhtu. Tõsi, ausad inimesed liiguvad päeval valgevarus, öhtul ja öösel tegutsevad röövlid ja vargad. Kuid pole parata, näed, öhtul ja öösel ka need isakesele keisrile vajalikud salaasjad toimuvad. Ja kui Tiit Rautsik Liivakünka uulitsal nr. 18, korter nr. 3-nda ükselt toredalt vasksildilt luges: Arthur Thick, kunstmaali, päevapiltnik-hudožnik, fotograaf — hakkas tal härra Tiku paljudest ja mitmekeelsetest tiitlitest pea päris ringi käima.

Mis aga Tiidu vaimustust vähendas, oli härra Tikk või siis Thick ise. Juba sandarmivalitsuses polnud tal selle isanda vastu tekkinud mingit tõsist sügavat lugupidamist, nagu see ülemate vastu peab olema, aga siin, nähes Arthur Tikku koduses ümbruses, vähenes Tiidu lugupidamine ta vastu veelgi. Needsamad valkjad hõredad juuksed, needsamad rähmased, punaste laugudega silmad, ainult et sandarmivalitsuses oli ta tundunud nagu vanemana, tähtsamana, täissöönuna — praegu ta ees seisev Tikk või Thick aga oli imelikult lamedanäoline, kõrend, ninal läikivate aisdadega prillid, mis ta silmade ebameeldivust just eriti alla kriipsutasid. Mäletades sandarmivalitsuses nähtud erariides isandat ja vaadates enda ees seisvat Tikku või Thicki, tuli Tiit Rautsikule meelde — võib-olla viinakilgi mõjul — see kojameeste kirjutamata tarkuseraamatu jumalavallatu koht, mis pajatab, et iga koer oma isanda kõrval muutub mitmeti isanda sarnaseks. Kas polnud ka

selle Tikuga samane lugu! Sandarmivalitsuses oma härjakaelaga peremehe ees oli härra Tikk alandlikkudest kummardustest hoolimata ka ise väarikamana ja turjakamana paistnud, siin oma kodus tõmbus ta nähtavasti aga oma õigesse kesta tagasi. Sandarmivalitsuses, hoolimata hirmust, oli Tiit Rautsikul enam-vähem kindel teadmine, kellega tal tegemist on, praegune isand aga oli sedavõrd ebamäärase olemise ja nii mitme tiitliga — nagu Tiit ükselt oli lugenud —, et ta väga segaste tunnetega keset tuba seisma jäi. Ta püüdis Tikku terasemalt silmitseda, kuid samas meenus talle kärkimine, mis talle sandarmivalitsuses ta uudishimulikkude pilkude pärast osaks oli saanud, ja ta lõi süüdlaslikult silmad maha.

«Võtke platsi! Noh, mis väimeespoeg teeb?» küsis härra Tikk või Thick, kui oli talle oma pikad peenikesed näpud teretuseks vastu ulatanud.

«Pole mul Peeter Tihust enam väimeest, ma olen nüüd kõvasti valvanud, et neil kokkusaamist poleks, ja tütar hakkab ise ka aru pähe võtma.»

«So, so, või hakkab aru pähe võtma... Ja mis muidu uudist on?»

«Peeter lasti töölt lahti!»

«Anti abrehnung? So, so! Ei tea, mispärast?» Tiku hääles oli pilkav toon ja Tiidule tundus, et see, mida tema, Tiit rääkis, polnud teisele mingiks uudiseks, ja seepärast oli nagu asjatu pikemalt rääkida.

«Hm, mispärast talle vabrikus niisugust undrehti tehti?» kordas Tikk niisama pilkavalt oma küsimust.

«Herrad paistavad juba... isegi teadvat,» kogeles Tiit.

«Mis mina tean, on minu asi! Kraami välja, mis sa oled kuulnud,» nõudis härra Tikk.

«Seda muidugi, herrad, seda muidugi,» vastas Tiit alandlikult. «Eks kaks töolist, Karl Ratas ja August Kivi, olid poliitikategemise pärast vabrikust ära vangimajasse kinni viidud. Teised olid tahtnud siis streigi lahti lüüa, et lastagu mehed vabaks. Aga ei lastud ühti ja streikijatele anti vabrikust hundipass.»

«Siin sa vassid! Abrehnungi ei antud mitte kõigile streikijatele. Streikijate hulgas oli ontlikke inimesi, keda ässitajate poolt üles keerati. Ühtegi süüta inimest ei ole Granti juurest türmi pandud ega töölt minema aetud, ainult üles kihutajad viidi trellide taha või siis anti neile abrehnung. Aga mis plaanid su väimehel nüüd on?»

«Ah et Peetril või? Kuulda, hakkavat saarlaste seltsis trahteripidaja Veltmanni uut maja üles raiuma.»

«So, so, või nõndamoodi,» muutus Tikk äkki elavaks. «Saarlaste seltsis — aga missugune see grupp on? On sul nende vahmiilid teada?»

«Vahmiilid, herra, ma ei tea. Üks on Villem, teine Laes, kolmas Juhan ja neljas Andres, elavad kõik Veltmanni vana maja pööningul.»

«Hm, sa passi peale ja uuri välja, kes ja kust mehed nad on, peale selle püüa teada saada, mis asja see Peeter advokaat Levyga sehkeldab? Tead, üks vana kongus ninaga juudi advokaat, elab Roosi uulitsa ja Rapla maantee nurgal, Holostovi majas.»

«Kuidas ma seda uurin — mul pole advokaadi juurde miskit asja!»

«No lase siis tütar pressib Peetri käest saladuse välja.»

«Lonni on Peetriga riius — ma ju ütlesin herrale, et nende asjast ei tule midagi, et Lonni on kõigest poliitikasüüst puhas ja...»

«Seda me veel vaatame, vanamees, kui puhas su Lonni on!»

Mida Arthur Tikk sellega mõtles, jäi Tiidul teadmata, sest parajasti hakkas korteri tagatoast kostma lauluümin:

«Klarissa, Klarissa,
sind armastan ma!»

Naisehää, mis seda kõõrutas, oli Tiidu meelest nagu pisut joobnud ja kähisev, näis aga sellest hoolimata Tikku või Thicki enda juurde meelitavat, sest too heitis pilgu kellale ja küsis kiirustades:

«Noh, ja mis veel uudist?»

«Saarlased, kelle kampa Peeter Tihu läheb, lõhuvad hirmsat moodi tööd tappa. Hommikul noorest valgest kuni õhtu videvikuni...»

«See meid ei huvita,» löikas härra Tikk ta jutu vahele. «Aga vaat, mis nad arvavad jaapanlastest, Tsušima lahingust, keisrist — on nad valitsuse poolt või vastased — mis nad räägivad, ah?»

«Ei saa ju nendega palju rääkida — ehitusplatsil laastud muudkui lendavad ja palginuiad pauguvad, vaata, et sa jalgu ei jää! Ja kui teevadki lõunaaja, siis ajavad oma saarlaste lori, et ei sünnigi sellest rääkida...»

«Meie siin mehed omavahel, mida kropem, seda sahviti-
sem,» ajas Tikk kõrvad kikki.

«Ütleme siis, et laulavad niisugust laulu nagu:

Peeterpurkis, pealinnas...»

See laul oli tõesti juba esimestest ridadest alates niisuguste sõnadega, mida ei sobinud must-valgel ettekandes ära tuua. Sotsialismust, mille vastu sandarmeeria kohus oli võidelda, laulus polnud, aga muidulori kohta polnud eeskirju antud. Ja härra Tikk või Thick pidas oma väärrikusele kohaseks niisuguse lauluga mitte tegelda. Nagu mõni kahtlasevõitu elukommetega daam oma au, niisamuti oli Tikk alati ja igal pool oma väärrikuse eest väljas. Isegi Tiit Rautsikule ei unustanud ta näitamast, kui määratult kõrgemalseisev isiksus ta Tiiduga võrreldes on.

«Aga kas sa lendlehti kusagil pool oled näinud?» päris ta köhatades ja pumatiga läikima löödud pead selga ajades. «Peetsovi majas on töölisi korteris Sitsist, Lange juurest ja mujalt koos. Kas sulle vahetevahel midagi kahtlast pole silma hakanud?»

Tiit oli tõepoolest ühel hommikul maja seinalt mingi seda laadi paberi leidnud, aga pahanduse kartusel selle nobedasti ära põletanud. Praegu, härra Tiku ees, ununes see lugu tal aga sootuks meelest. Ja nõnda sündis, et Tiit Rautsik rääkis Tikule seda, mida see juba isegi teadis või mis teda ei huvitanud, kõik selle aga, mis luureagendile huvi oleks pakkunud, unustas ta rääkimata. Ta tahtis püüdlik olla ja rääkida, nagu talt nõuti, aga tal ei tulnud korraga midagi meelde. Mälu oli nagu slohviveega puh-taks lastud, ja kuidas Tikk teda ka ei küsitlenud, polnud tal kõigest püüdlikkusest hoolimata suurt midagi öelda.

Lõpuks Tikk tüdis temast. «Liiga vähe olete mulle materjale muretsenud! Kas teate ka, luureagendi silmad peavad olema ees ja taga, kõik tuleb panna kõrva taha, mis räägitakse avalikkudes asutustes või kõrtsis, tööliste-kvartaalides või turul! Märkad midagi kahtlast, kohe on tarvis selgeks teha: kes, kus, kuidas, millal, mispärast, kellega läbi käib? Muidugi, niisugune asi nõuab oskust, luureagendi amet on kunst, mida mitte igaüks ei suuda oman-dada, aga kui valitsus kord on kinkinud sulle oma usal-duse, siis tuleb teha kõik, mis su võimuses, et oma kõrgeid, vastutusrikkaid ülesandeid isamaa ja keisri enese ees hästi

täita. Keiser isiklikult tunneb meie, sandarmeeria ametkonna vastu suurt huvi, ta on meie isiklik ülemus, käskija ja õpetaja. Iseenesest mõista ei või nõudagi, et sinusugune prostoi mehike sellest kõigest aru saaks! Aga siiski, ka sina, Tiit Rautsik, ei tohi mitte lonkida, nagu lontis kõrva-dega taksikoer mööda linna. Ka sul tuleb usinasti ringi piiluda, luurata ja kuulata, mis kuskil sünnib. Kas kõrtsis käid?»

Nii paljud üleolevad, valjud ja õpetlikud sõnad võtsid Tiit Rautsiku pea, milles ennegi pisike kilk sumises, päris uimaseks ja ta ei mõistnud järsku, kuidas härra Tiku või Thicki küsimusele vastata. Paneb ehk ta viimaseaegseid väikesi napsitamisi pahaks...

«Noh, paar korda nii... veerand kortlit,» oli Tiit igaks juhuks oma vastusega ettevaatlik.

«So, so!» läks Tikk uuesti üle pilkavale toonile. «Nädal tagasi olid Rapla maanteel Veltmanni trahteris endale üsna kõvad tropid sisse võtnud...»

«Teavad, saadanad!» käis kiire mõte läbi Tiidu pea. Sa püha Kristuse vägi, siis on ikka see rahva jutt õige, et nad nuhkide järel ka veel nuuskureid peavad, kelle kohus on valvata, et temasugused väikesed vennad suures nuhkide väes ülekäte ei läheks.

«No kõrtsis käimine ei ole keelatud, otse vastupidi, kõrtsis tuleb meil tingimata käia, sest nagu juba vanad roomlased ütlesid: in vino veritas, mis on maakeeli ümber panes: viinas on tõde! Viin on meile suureks abiks, sest need igasugused rahva ülesässitajad ja punased revolutsiooniõhutajad on selge peaga väga ettevaatlikuks muutunud. Kui aga ostad sorokohvka või pool toopi, aga ise ei joo, vaid ainult smekid, võid üht kui teist snapsitajate suust kuulda. Saad aru?»

«Mõistan küll, herrad, aga pole ju seda va krabisevat, et isegi saaks maitsta, veel vähem teistele välja teha.»

«Noh siiski, vahel tipsutad, tänagi oled tsipake tuuris!»

«Küll on saadanal silmad, kuigi vahib teistega prillide tagant,» mõtles Tiit Rautsik ning ütles vabandavalt: «Ainult veerand kortlikest...»

«So, so, olgu siis kroonu poolt paar toopi väimehe ja ta sõprade kostitamiseks, aga vaata, et sa järgmiseks korraks midagi ka kõrva taha paned!» Ning ta pistis Tiidule kolme-rublase paberraha pihku.

«Küll on lugu,» mõtles Tiit saadud raha kohta kohme-

tult allkirja andes. «Peeter pole üldse viinavõtja, kuidas ma siis ta purju joodan?» Ning ta ütles oma kahtluse ka Tikule.

«Pressi tütre käest välja, mis ta temast teab. Peale selle uuri, ehk teavad saarlased, kellede seltsis ta tööd teeb, mis plaanid tal on. No ja siis see majarahvas, kus ta elab, mis need temast räägivad. Üks lombakas poisitsura, kes Lange juures tööl käib, on asunud tema juurde elama, võib-olla lobiseks see sulle midagi välja. Ühesõnaga: passi peale ja urgitse igalt poolt kõik välja!»

«Herrad paistavad juba praegu kõike paremini teadvat... Ma nagu... vigane inimene... ja pole ka harjunud...»

Tagatoast kostis uuesti naisterahva lauluüminat.

«Klarissa, Klarissa,
sind armastan ma!»

«Noo, õppimine teeb meistriks, pole viga! Hm, ja kuidas siis tütar ka elab? Ta on sul päris kena tips! Kunagi astun sisse, tulen teen tutvust, mis siis, kui lööme veel kuramaa-
lgi lahti!»

«Herral kuulda siin omalgi naisterahvas,» ütles Tiit, suutmata oma vastumeelsust varjata.

Tikk kohendas prille. «Sellest ei maksa rääkida, see muldu niisama üks... mu kusiine... Tjaa, aga ma ei ole ometi mitte mõni väikekodanlane, mul on kunstniku hing, saad aru, ja see otsib taga ilu, see on nagu mesilane, mis lendab õielt õiele, lillelt lillele!» Ja härra Tikk pöördus nüüd armulikult, peaaegu koduselt Tiit Rautsiku poole, patsutades talle õlale, öeldes: «Kuraasi peab olema, vana-mehe! Elu on ilus! Vii siis oma tütre tipsile terviseid! Nädala pärast järgmisel neljapäeval tule uuesti minu juurde, aga tule varem, ütleme nii kell neli pärast lõunat, tahan sind fotografeerida.»

«Tahate minust päevapilti teha? Issake, mispärast?» kohkus Tiit Rautsik. «Ma ju andsin nagunii allkirja sandarmi-valitsuses...»

«So, so, aga buukstavidest üksi on vähe... No ega päevapilt sul tükki küljest ära ei võta! Aga nüüd võid minna!»

Tiit Rautsikul oligi viimane aeg kaduda, sest naisehää tagatoast laulis oma «Klarissat» juba päris kannatamatult.

Seitsmeteistkümnes peatiikk

eeter Tihu oli viis aastat järgepidi töötanud Granti vabrikus, neist kolm viimast ühe ja sama puusepapingi taga. Pärast õnnetult lõppenud streiki aga vabrikust minema aetud, polnud enam kerge kusagile ankrusse jääda. Paar nädalat oli ta koos Villemi, Laesi, Vatlast Laguvere Juhani ja Abula noore Andresega trahteripidaja Veltmanni uue maja nurgal palginuia põrutanud, kuid meestel oli majatöö kaubeldud ja töötasu arvestatud mitte viie, vaid nelja mehe peale, ja nõnda hakkas ta varsti uue töökoha järele ringi vaatama. Viimaks, keset suve, saigi ta tööle Lange vineeri- ja mööblivabrikusse, sellesse samasse Lange vabrikusse, mille kohta töölised olid laulu teinud:

«Kui, sõber, elad Tallinnas,
siis kuuled ka üht toru,
mis lõunal, õhtul, hommikul
a'ab jämedasti joru.

Pikk korsten Lange vabrikul —
see paistab üle linna,
kuid liimihais ja aurutoss
meil kinni matab rinna.

Kuussada naist, kolmsada meest —
neist igaüks näeb valu,
kui aga palgapäev on käes,
siis kopikat sa palu!

On toolipõhja sees üks kriim,
saad viisteist kopkat trahvi,
ja kui sa pole alandlik
sind lastakse töölt lahti.

Berliini rikkal Zappmannil
siin mängus rasked rahad.
Mis nurised! Uus ärikunst
ka kaugelt koorib nahad!

Näe, vanal Langel tõlla ees
lööb lusti mitu takku.
Kui palka nõuad — kasakas
nagaikaga lööb näkku!

Kui naisi tapab raske töö
öövahetuses pikas —
mis nurised — eks paradiis
on rõõmudest nii rikas!

Või polnud ükskord puusärk see,
kust algas Lange pääle!
Kui maa peal king sind pigistab —
siis taevas jõuad mäele...»

Paljud vanemad töölised mäletasid veel nüüdse direktori vanaisa, tislormeister vana Langet, kes tegi paarikümne selliga siinsamas Rapla maanteel igasugust mööblit, eriti aga hõbepaberiga ülelöödud surnukirste. Tislormeister Lange, nagu see ausale pürjerile ning tõelisele kristlasele kohane, uskus surnute ülestõusmist ja igavest elu, ei leidnud aga pühakirjast ainumat kohta, mis oleks rääkinud, et koos surnute äratamisega toimub ka nende kirstude ülevaatus. Seepärast püüdis ta rahuliku südamega isegi kalliste kirstude juures odava lauaga läbi ajada, peitis okslikud või repnenud kohad papist hõbeinglite tiibade alla ning viis tööliste arvu oma ettevõttes saja peale. Enese jaoks lasi ta küll juba oma eluajal läbitamme kirstu valmis teha, sest oleks siiski piinlik olnud, kui Issand viimsel päeval teda äratades märkaks: «Pole rätsepal riiet, kingsepal saabast ega kirstutegijal õiget kirstu...» Kuid ta poeg seisis juba siin maa peal tõsise küsimuse ees. Isa oma hõbeinglite abil on teised Tallinna kirstumeistrid peaaegu surnuks võistelnud ja saavutanud kirstude väljalaske alal plüri, mille avardamine ei olenenud enam meistri ärilisest tublidusest. Tõsi, läinud sajandi lõpul hakkas linn uute vabrikute rajamisega tormiliselt kasvama, kuid see sündis peamiselt maalt linna valguva noore, veel elujõulise töö-

lisrahva arvel, ning kuigi ka surmajuhumite arv aina suurenes, ei suutnud see sammu pidada noore Lange ettevõtlikkusega. Võib-olla mõni hasartmängija oleks pannud oma lootuse koolera või mingi muu taudi puhkemisele, kuid noor Lange polnud seda sorti mees. Ta jättis vikatimehele õiguse käia oma tavalist rada, ja kuna polnud võimalik isast kaugemale minna ka odava puumaterjali kasutamisel (ühel kirstul oli kõigest inglite ilust hoolimata surnu haudalaskmisel põhi alt ära tulnud), jättis ta kirstutsehhi juhtimise meistri hooleks ning pöördus ise kogu oma energiaga veel elus olivate nõudmiste rahuldamisele. Noored inimesed tulid linna, leidsid tööd, võtsid naisi, said lapsi, vajasisid voodeid, kappe, laudu, toole, vajasisid head ja odavat mööblit, ja kui võimalik — järeelmaksuga. Viimane nõue oli surnud kaubatarvitajate juures harvaesinev, ja üldse oli elusatega märksa raskem toime tulla. Mis odavusse ja headusse puutub, siis ka neid nõudeid oli raske elusatele kudedele määratud igapäevase mööbli juures papist hõbeinglite abiga ühte viia. Härra Lange nuputas, kalkuleeris, vaatas ringi. Ta muidugi ei leiutanud vineeri valmistamise viisi, oli aga üks esimesi suures Vene keisririigis, kes seda väärt materjali oma vabrikus suuremal määral tootma ja mööbluks ümber töötama hakkas. Miks kulutada raha raskele ja kallile tammepuust toolile, kui vineerpõhjaga hulgi toodetud kasepuust tool on märksa kergem, odavam ja isegi nägusam? Miks kulutada raha kusagil väikese tislari juures käsitsitehtud raskele vahtrapuust riietepuule, kui kerge ja mõnusa kapi võib valmistada kergest ja hoopis odavamast kuuselauast ning selle siis õhukese vahtravineeriga üle katta? Miks raisata raha nahast reisipaunale, kui vineerist koolutatud kohvikene on niisama nägus, kaks korda tugevam ja viis korda odavam?

Kui Berliinis asuv Zappmanni pangamaja, mis tegeles Põhja-Euroopas asuvate metsa ümbertöötamise ettevõtete finantseerimisega, oma toetavat käsivart ka Lange vabrikule pakkus, töötas Rapla maanteel asuvas tehases juba üle kolmesaja töölise. Härra Lange punnis kaua, lõpuks aga oli sunnitud Berliini pangahärrade raske kullast kihlasõrmusega ometi nõustuma. Ettevõtte kaotas oma iseseisvuse, jäi see-eest aga ellu ja võis edasi töötada, otse samuti nagu aastat paarkümmend tagasi paar Tallinna taiplikumat kirstumeistrit Langea olid liitunud. Väikeste, vab-

rikust eraldi asuvate töökodade pidamine osutus pikapeale muidugi vähetulusaks ja üks puusärgiäri «Mihkel Kanne ja Poeg» omanikest töötas nüüd Lange juures lihtsalt meistrina. Õnneks polnud aga Langel enesel vaja niisugust asja karta, sest tal oli küllalt jõudu, et sundida Zappmanni enesega väärilt ümber käima. Ta nimi säilis uues, ühendatud ettevõttes, oli isegi esimesel kohal (Firma Lange & Zappmann), samuti hindas Zappmann ta võimeid Tallinna vabriku peadirektorina. Ja miks teda mitte hinnata, kui Tallinna tehas andis igal aastal kõige suurema puhaskasu! Muidugi, tööjõud Venemaal oli märksa odavam kui Rootsis, Saksamaal või mujal, kus teised Zappmanni pangakontserni poolt finantseeritavad vabrikud asusid, — ometi oli Tallinna ettevõtte tulu suurem ka kahe Soome tehase tuludest, kus peaaegu niisama madalad tööpalgad olid. Lange oli Tallinnas osanud enda ümber koondada tubli, nõudlikkude inseneride ja meistrite kaadri, oli tööliste seas kindlustanud omapärase trahvisüsteemi alusel raudse töödistsipliini, kasutas ohtralt naiste, laste ja isegi invaliidide tööjõudu, mis täismeele tööst odavam oli. Nõnda saatis pangamaja Zappmann Berliinist igal aastal autasusid ja tänukirju härra Langele Revalis, veel enam austasid ja imetlesid Berliini pangahärrad aga Vene keisririiki, mis niisugust puhaskasu-imet lasi saavutada. Siin polnud ei parlamenti, ei ametiühinguid, sotsiaaldemokraatlik partei oli keelatud, ja kui ta ninamehed tegutsesidki põranda all, siis toimetati iga ohtlikum neist kindlasse kohta või hoiti sandarmeeria poolt neil silm peal, et nad töölisi ei saaks streikidele ässitada. Ka polnud siin ajakirjanikke haukumas, sest kogu kirjandus ja ajakirjandus seisis tsensuuri all ning ajalehed trükkisid, mida valitsus tahtis ja nõudis.

Ainus, mis Berliini isandale muret valmistas, olid viimasel ajal Venemaal puhkenud rahutused. Liiga väheste ettevalmistusega oli Jaapani vastu sõtta mindud ja kaotused Kaug-Idas võtsid Vene hiiglase oma jalgadel veidi vapuma. Muidugi, Venemaa enda tööstuskapital oli alles vähe, et arendada suurejoonelist moodsate sõjalaevade ja suurtükkide tootmist, aga kas siis raha maailmast otsas oli, et seda kõike poleks saanud korraldada? Sõest ja rauamaagist, käsualustest töölistest ja vapratest soldatitest pole ju Venemaal puudu, ja kui omal maal ei jätkunud küllaldaselt tööstuskapitali ja häid kindrleid, oleks tulnud julgelt välisabi kasutada. Nüüd näib aga sõja jätka-

mine mõttetu, nüüd tuleks kiiresti rahu teha, enne kui rahutustelaine siseriigis valitsusel üle pea kasvab. Noh, pole viga, küllap kõik soodsalt laheneb! President Roosevelt, kes kardab Jaapani tugevnemist, võtab võib-olla algatuse vahe- rahu läbirääkimistel enese peale. Ka Saksamaa toetab Venemaad. 11. juulil heitsid keiserlikud jahtlaevad «Hohen- zollern» ja «Poljarnaja Zvezda» Soomes Uura reidil teine- teise kõrval sõbralikult ankrud sisse. Tema Majesteet Wilhelm II sõitis külla Tema Majesteet Nikolai II-le.

Härra Zappmann jälgis hoolikalt maailma ajakirjandust, ta juurde jooksid kokku aruanded paljudest riikidest ja ta arvas, et ta teab kõik, mis vaja teada. Maailm on tugev küllalt, et seadust ja korda Venemaal ja seega ka «Lange & Zappmanni» Tallinna vabrikus alal hoida, arutas härra Zappmann, ümberristitud juut ja aus luterlane, oma Ber- liini pangahoone viienda majakorra päikesepaistelises kabi- netis.

Kuid sellelesamale härra Zappmannile nii kasuliku sea- duse ja korra pärast polnud Peeter Tihul sest ajast saadik, kui ta sõber Karl Ratas riigi sisemise julgeoleku huvides vangistati, enam mingit isiklikku julgeolekut. See, et ta Lange juurde uuesti tööle sai, ei muutnud palju asja — Lange juures sai kergesti koha igaüks, kes sel või teisel põhjusel mujal kohta ei leidnud, või siis, kelle peal just vaja oli ohranka erilist valvet hoida, — Lange & Zapp- manni vabrikuvalitsus töötas sandarmeeriaga tihedasti käsikäes.

Vabrikus sahises, mürises ja vingus palju uusi masinaid, töö nende juures oli aga niiviisi seatud, et selle selgeks- saamine ei võtnud palju aega. Need mõned üksikud rangelt väljaarvestatud liigutused, mis sel või teisel töölisel masina juures tuli sooritada, rammis jooksev töö ise nädala-paari jooksul silma ja käe sisse ning siis muudkui anna pihta — kaksteist tundi ühe auruga, pool tundi lõunavaheaga maha arvatud. Seepärast siis võiski Lange kasutada äsja maalt tulnud väljaõppimata vähenõudlikke töölisi, kellel töö mõisas paruni moonakana oli olnud veelgi raskem, töö- tasu veelgi madalam. Seepärast oligi palk Lange vabrikus kõige odavam üle kogu linna — korra oli aga vabrikuvalit- sus kõvemaks kruvinud kui kusagil mujal. Üldse tundus, et pärast seda, kui Vene keisririigi valitsevatel ringidel tekkis lootus Jaapaniga enam-vähem vastuvõetavat rahu- lepingut sõlmida, plaanitses valitsus siseriigis ohjad pingu-

male tõmmata. Nuhke liikus paksult ringi, Venemaa Sot- saaldemokraatliku Tööliste Partei liikmeid jälgiti, nagu oleksid nad pidalitõbised, ja iga veidigi kahtlasem tööline ning haritlane viidi trellide taha. Ei vangistatud enam ava- likult töö juures (nagu omal ajal Mihhail Kalinin Raudtee Peatehastes ja «Voltas»), vaid inimene viidi südaööl une pealt voodist oma korterist nii vaikselt minema, et teine- kord isegi naabrid alles hommikul asjast kuulsid. Rahva seas lauldi:

«Mitja Trepov — general —
žandarmeeri juu sobral
ei, võ sinije mundirõ,
obõštšite vse kvartirõ!»¹

Igal öhtul, enne kui Peeter tule kustutas, pistis ta passi ja raha pintsakutasku ning asetas riided toolile nii kätt- mööda, et neid öösel ilma tuld süütamata oleks võimalik kiiresti selga tõmmata. Teisel korral oleva toapugeriku aken avanes otse naaberhoovi puukuuri tõrvatud katusele ning siit oli võimalik salamahti pimeduses hiilida «Pool- kogemata» kõrtsi sissesõiduhoovi suurele tallipealsele. Sinna pääsedes oleks juba pool võitu käes. Tal oli Joose- piga kokku räägitud, et kui sandarmid mõnel öösel peaksid tulema, ei ava Joosep kohe ust, vaid ütleb, et korteripere- mees sõitis öhtul rongiga Narva uut töökohta otsima. Ukse lahtmurdmisega aga läheb sandarmitel siiski natukene aega ja senikaua püüab Peeter akna kaudu põgeneda. Kui väljas on väga kõva valve, siis muidugi ei või pääsemisele kindel olla, aga nagu lammast laudast une pealt ennast ära viia lasta oleks veelgi rumalam.

Ka sel, tasa väljas vihma vidutaval, soojal, udusevõitu augustikuu öhtul pani Peeter Tihu oma riided kättmööda ära. Ta oli väga väsinud. Mudelitöö endises töökohas nõu- dis rohkem vaimu kui keha pingutamist, siin Lange juures aga võttis kaksteist tundi ühtjärgist töötapmist — kuumast aurust tulnud kasepakkude sättimine lõikusmasina spind- lile vahele ning vineerikanga kerimine rullile — ihu nii läbi, et öhtul enam ennast liigutadagi ei tahtnud. Lisaks

¹ Kindral Trepov, kange mees, karkis sandarmite ees: «Hõi, te sinimundrid! Vaja läbi otsida kõik majad!» (Vene k.)

oli ta eelmise öö magamata — ühe parteiseltsimehe juures. Sikupillis oli toimunud vabriku ringi nõupidamine — ja seepärast, kord juba voodi heitnud, ei tahtnud ta enam kuidagi tõusta, et vaadata, kas võib-olla tänase pealtnägemise saju aken pole liiga ära pahtunud, nii et ei anna öösel ootamatu vajaduse korral kätatult lahti teha.

«Kuule, ole kena mees, vaata korraks seda akent,» ütles ta Joosepile, kes pooleldi alles riides, oli imenud ennast raamatusse.

Kuigi Joosepi töö vabrikus (õhukeste vineerikangalehtede ladumine kuivatuspresside alla) oli tema, Peetri tööst märksa kergem, nõudis see ometi suurt kiirust ja Peeter lausa imestas, kuidas poiss teinekord veel pooled ööd otsa lugeda suutis. Kuid ega ta enesegi esimene nälg linna tulles raamatute järele väiksem polnud!

«Akent?» küsis Joosep silmi «looduse imedest» valla kiskudes ja, kuuldes nüüd, kuidas vihm vaikselt vastu klaasi sahis, mõistis isegi, mis tal teha tuleb. Ta päästis akna poole alumise ja ülemise haagi lahti ning surus raamile, see aga oli vihmast tõesti tihkeks pahtunud ega läinud muidu valla kui sellele rusikaga põrutades.

«Peaks hõõvliga järele aitama,» arvas Peeter voodist.

Joosep võttiski tööriistade riulilt väikese käsihõõvli, kuid jäi siis Peetri otsa vahtima: «Aga kui väljast nähakse, et me siin öösel asja ees, teist taga akent hõõveldame?»

«Ah, mis nähakse!»

«Ära ütle midagi, näe, täna olla jällegi üks küürakas kojamees. Oblika uulitsast meie maja kojameest käinud usutamas, et mis ja kuidas. Oli ka sinu järele pärinud... Äkki oligi nuhk?»

«Ah, mis nuhk!» ütles Peeter. Kuigi Joosep arvatavasti ei teadnud midagi tema ja Lonni endisest ega ka nüüdsest, veidi sassiläinud vahekorra, oli tal siiski piinlik.

«Noh, võib olla, et polnud nuuskur, aga parem karta kui kahetseda. Unustab hoidja — tabab püüdja,» lausus Joosep, kellel oli alati mõni paras Laulu-Kaarilt kuulnud tarkusesõna varuks. Igaks juhuks lükkas ta paar korda siuh-säuh valtsihõõvliga mööda aknaraamipuud ja tõmbas siis akna uuesti kinni.

«Aitas kah, eks homme valges võib veel üle lükata.»

Joosep päästis enese riidest lahti, kustutas tule ja heitis koikusse. Toas jäi vaikselt, samuti oli vaikne ka naaber-toas — mees oli täna öövahetuses ja naine lastega nähta-

vasti juba magas —, vaikne oli üle koridori kell Priidu juures ja samuti all kahehobusevoorimehe Sibula-Antsu korteris. Kaugemalt kostev öise linna mitte lakata tahtev mühin sumises veel veidi aega Peetri kõrvus, hakkas kõikumama ja kustus. Väsinud keha tegi enne lõplikku suikumist veel korraks nagu mingi nõksatuse, vajus pärast seda aga kiiresti raskesse unne.

Ta ei teadnud, kui kaua ta oli maganud, õigemini — tal polnud mahti selle üle aru pidada, kui ta ärkas kellegi teravast koputusest uksele. Ei koputatud valju, koputati aga see-eest nõudvalt, järjekindlalt. Koputuse esimesel kuulmishetkel ei taibanud ta otsekohe mõistusega midagi — pea oli alles unesegane, süda aga vasardas juba tugevasti. Tamas selgines ka peas kõik — lihased tõmbusid pingule ning vaipa pealt lükates kargas ta istuli, siis püsti. Käsi haaras toolikorjule valmis pandud riided, püksirihma pannal kolksatas hetkeks millegi vastu ning pükse jalga tõmmates hakkas äkki iseenesest, vastu ta tahtmist parem jalasäär võbelema.

Koputus uksele valjenes. Nüüd ärkas ka Joosep, taipas, tõusis ja tuli pimedas kuulmatult hiilides üle toa. Korraks haakusid poisi sõrmed Peetri käsivarde — Joosep andis märku, et ta mõistis kõik, ja läks kuulmatute sammudega tagasi oma koiku juurde. Ainult Peetri enese süda peksis nii valjude löökidega, et ta kartis, et need seal ukse taga seda kuulda võivad. Pintsakut selga ajades neelatas ta sügavasti, püüdes sellega tasandada oma südame peksmist, aga süda, mõistuselt luba küsimata, tegi praegu sedasama, mis süda oli teinud ta kaugeil ennemuistseil esivanemail, kui need mõne brontosauruse eest elu päästmiseks olid võtnud hoogu hüppeks või puuokstest kinnihaaramiseks olid pingutanud oma viimast jõudu. Süda tegi lihtsalt seda, mis hädakorral ta kohus oli teha: paiskas verd igasse lihaskiudu, igasse ajurakku.

Koputamine uksele valjenes veelgi ning sellele lisandus nõudlikkusest veidi kiunuv hää: «Sisse lasta!»

Parema jala saabas, vasaku jala saabas. Paelad kinni, et nad jooksul jalgu ei jääks. Kas Joosep ei viivita oma «ärkamisega» liiga kaua? — Aga juba poiss panigi jalad põntsates põrandale ja ütles siis tehtult unise haigutava häälega:

«Kes sääb on?»

«Sisse lasta!»

Palitu oli varnas, selle võtmiseks tuli Peetril paar sammu astuda. Hetke ta kõhkles — palituta oleks kergem, aga Joosepil tuleb rääkida, et ta on ära sõitnud. Üks varrukas, teine varrukas. Müts. Aga voodi — voodi pidi olema üles tehtud, puutumata.

«Silmapilk sisse lasta! Otkroite!» Ning juba pörutati uksele mitme rusikaga.

«Oota nüüd ikka, oota, egas midagi põlema lähe, kuidas ma siis palja tagumendiga, tõmban ikka enne püksid jalga,» ütles Joosep vastu, astus aga ise samas kuulmatult Peetri juurde ning sosistas: «Mine! Küll ma saan...»

Õhtul hõõvliga järeleaidatud aken avanes hääletult. Väljas sadas edasi vaikset seenevihma, aga tal polnud mahti tajuda selle käesalgadele pihutavat niiskust (see meenus talle alles hiljem).

«Otkroite nemedlenno!»¹

Uks põrus. Ennast üle aknalaua tõmmates tundus talle keha õhkkeerge olevat. Samas leidis ta jalg ka kätte kuurikatuse serva. Ta lasi aknalauast lahti ja Joosepi käsi tõmbas akna seestpoolt kinni.

Rapla maantee poolt vilkusid läbi saju mõned kollased tuled, trotuaarikividel kostsid sammud. Ta laskus neljakäpukile ja silmadega pimedusse puurides ronis kuurikatuse teise serva poole, mis ulatus naaberhoovi planguni. Ta teadis, et plangulauad on mädad ega kanna meest, ja püüdis käega leida mõnd teisel pool planku kasvava vahtra tugevamat oksa. Esimene käe alla sattunud oks oli nõrk, ta vajutas teist, see ehk peab, siis haaras oksa nii kaugelt tüve poolt, kui sõrmed vähegi ulatasid, ning lasi enda rippu. Oks paindus, kuid ta jõudis enne selle murdumist kahmata vasaku käega veel teisest oksast, ning surudes oma keha vastu puu tüve, laskus maapinnale. Samal hetkel lõi toaken valgeks — üks kas murti sisse või Joosep, suutmata neid kauem tagasi hoida, ise avas selle.

Peeter pöördus kähku ringi ja jooksis hiilides plangu äärt mööda edasi, kuni jõudis hobusetallini. Siinsamas talliotsa ääres oligi puuvirn, mida ta alles tunaeile oli uurinud. Ainult pimeduses mitte komistada — ning paari hetke pärast ulatus ta käsi tallipealse otsaluugi haagini. Luugi hinged kriuksusid, hoovis hakkas koer haukuma. Kuulevad, jooksevad siia, tabavad! Kuid nüüd oli hilja uut

¹ Avage otsekohe! (Vene k.)

peidukohta otsida, ning ennast üha sügavamale heintesse kraapides rõõmustas ta, et ka teised Rapla maantee ja Ohlika uulitsa koerad üksteise järel haukuma hakkasid. Mida laiemale koerte larin läks, seda enam pidi see väljas sandarmid ja vahid segadusse viima.

«Siis Rapla maantee koerad haukusid ja soldatite püssid paukusid,»

meenused talle read jaanuarikuu üldstreigi kohta tehtud laulust. Ei oska saatanad talle siia järele tulla, vilksatas lootusesäde läbi pea. Lootus suurenes veelgi, kui Veltmanni vana Polla all hoovis veel mõne harva suutäie haukatas ja siis hoopis vait jäi, teised koerad aga kaugemal Porikülas edasi klähvisid.

Joosep juba teda ära ei anna, Joosep raiub ühtsamat: sõitis Narva, sõitis Narva paremat teenistust otsima. Aga kui poiss kaasa viiakse ja teda peksma hakatakse? Ei, ka siis ei ütle Joosep midagi, löödagu ta peal või nui pooleks.

Ta puuris ennast läbi heinte murdesse, lükkas viimased takistavad heinapebred oma suu eest ning kitsa murdepilu vahelt jõi kiirete ahnete sõõmudega värsket sajuniisket ohku. Kui ta aga liiga valjusti ei hinga ja uuesti all hoovis koera ei ärata? Väljas uulitsal kostis samme ja kõnehäält, hoovis aga jäi kõik vaikseks. Juba ammu ähvardas Veltmann vanale Pollale otsa peale teha — missugune õnn, et trahteripidaja uue koera toomisega siinamaani oli viivitanud.

Peetri sark leemendas higist, suus oli imelik, pisut soolane maitse ning ka õnne peale oli praegu veel vara lootata. Vana poolearuga Polla oli küll vait, kuid sadakond sülda eemal ta toas tuhnisid ringi kahejalgsed koerad, inimmõistusega koerad. Polla pidi leppima lahja supi ja kontidega, neile, kahejalgsetele, maksti aga lisatasu iga inimese pealt, kelle nad kinni nabisid. Ja korruga tulvas temas säärane vihalaine, et ta pidi ennast mõistusega tagasi hoidma, et mitte uuesti peiduurkast välja karata ja katsuda nendest ilgetest loomadest mõnda maha lüüa. Ei, seda nad just ootavadki, et ta ise välja kargab! Ta on paljakäsi, aga neil on igaühel padrun revolvritorus hakkamas, tarvitseb ainult päästikule vajutada. Mispärast — mis õigusega tungitakse öösel ta rahulikku tuppa, kihutatakse ta voodist üles ja peetakse talle nagu metsloomale jahti?! Ta ei ole ju midagi

teinud! Sotsiaaldemokraatliku partei liige... Iga aus, enesest lugupidav tööline peaks olema sotsiaaldemokraatliku tööliste partei liige! Aitas salamahti levitada lendlehti? Kui neis ainult õigust, sula õigust räägitakse ja neid avalikult levitada ei lubata! Astus välja oma sõbra, Karl Ratta kaitseks, kui too ilmsüütult vangistati? Aga see ongi ju inimese kohus — süütu kaitseks välja astuda! Ei, ta pole midagi teinud, et teda nagu metslooma tohib taga ajada. Aga nüüd hakkab tegema... Silm silma, hammas hamba vastu — kui nad ainult seekord teda kinni ei nabi.

Ta kuulatas. Vihma nahises talli pilpakatusele, all latrikes kompsisid voorimeeste hobused jalgadega ja krõmpsutasid heinu närida, Kristiine heinamaa pool klähvisid edasi mõned koerad. Rapla maantee munakivisillutisel põrus vanker, südalinna poolt kostsid aga summutatult need tuhanded erinevad hääled, mis kõik kokku linnasumina moodustavad ja mis öötundidelgi päriselt ei lakka.

Mingi aimus ütles talle, et esimene ja kõige suurem kättelangemiseoht on möödas. Kui nad kavatsesid teda vangistada, oleksid nad pidanud seda tegema töö juures, ning mõeldes sandarmite pikkadele nägudele, tuli tal äkki meelde poisikesepõlvest, Külasoo rehetarest, vana kollaste vöötidega kass Ints. Oli see aga kuri ja salakaval kass, lõi igähele küüned külge, kes teda puutus, lõhkus linnupeši, sõi linnupoegi, eriti verejanuline oli ta aga oma ametialal, hiirte püüdmisel, mida talle küll vanemate inimeste poolt muidugi teeneks arvati. Puisse, teda ja Sandrit, see viimane Intsu vourus muidugi suuremat ei huvitanud, nad olid Intsuga vaenujalal ja hakkasid Intsu ta kurjuse pärast Paruniks kutsuma. Kord juhtus aga Ints-Paruniga ta ametialal äpardus, mida nad Sandriga tükk aega said naerda.

Ühel pühapäeva pärastlõunal oli Ints-Parun rehetoa tagakambrist hiire kinni püüdnud ja hakkas sellega siinsamas vanaema riidekirstu kõrval mängima. Mäng kinnipüütud hiirega enne selle ärasöömist oli lõbu, millest Parun ennast iialgi ilma ei jätnud. Seekord Paruni poolt kinninapsatud hiir ei erinenud millegagi teistest omasarnastest: küllap tavaline väike tuhkhjashall loomake taipas, mis teekond tal ees seisis, ja tundis liikmeidkangestavat hirmu. Aga küllap koos hirmuga oli ka hiire elutung tugevam kui iial varem, sest näisid ju eluks jäänud hetked ülikiiiresti kaduvat. Ints-Paruni teravate küüntega käpad võisid teda paisata, kuhu tahtsid, ning juba mitu korda oli

kass ta oma hammaste vahele võtnud, ent tundes teise surmahirmu pikendamisest mõnu, uuesti jälle põrandale tagasi pannud. Hiir vaevu veel tuikus jalul, kuid Parun ei uskunud seda — ta juba teadis hiirte vigureid, küllap need oskasid ennast viletsaks, teinekord päris nagu surnuks teha, ise aga varitsesid hetke, et suust minema lipsata, kui neile ainult võimaluse annad. Siinamaani polnud veel ükski Paruni poolt kinnipüütud hiir ta käest surmamängu ajal ara pääsenud, — kui kavalad nad ka olid, ikka oli ta neile viimasel hetkel käpa peale pannud.

Tänane hiir ei teeselnud surnut, näis aga Paruni hammastest nii muljutuna, et vaevalt veel liikuda jõudis. Mine tea, mis Ints-Parun just mõtles, aga küllap ta oli enesele väga kindel ja soovides katsetada, kui tõeline teise häda on, lasi hiirt üsna vabalt põrandal koperdada, ise aga teeskles, nagu ei huvitaks see mäng teda põrmugi, ning pööras korra isegi selja hiire poole, olles samal ajal muidugi valvsus ise. Ent hiir ei teinud katsetki põgeneda. See võttis Paruni kõhklema, ent ta otsustas veel kord proovida. Ta tõukas hiire ise käpaga peaaegu riidekirstu ääre alla, heitis siis kõhuli ja sulges õndsalt korra silmad. Otsemaid avas ta aga silmad uuesti, haaras käpaga, pörkas vastu riidekirstu, püüdis lapikuks tõmbuda, et kirstu alla pugeda, kuid asjata — hiir oli kadunud. Parun käis nüüd algul vihaselt turtsudes, siis valjult näugudes ümber kirstu, nagu oleks hiir oma põgenemisega talle mingit määratu suurt, seninägematut ülekohut teinud, hõõrus ennast siis vastu Sandri ja tema, Peetri püksisääri, otsekui paludes neid lausa suust minema lipsanud hiirt uuesti kinni püüda aidata. Muidugi ei tundnud neist kumbki Paruni õnnetu- sele kaasa, ja kui nad oleksidki kirstu paigalt nihutanud, poleks seegi aidanud, sest hiir oli augu kaudu juba ammu põranda alla kadunud.

Tol korral olid nad Sandriga olnud pealtvaatajad, kes südames hoidsid hiire poole, — praegu on ta ise tagaaetav. Muidugi mitte just päris süütu hiireke, aga ka mitte niisugune, kelle peale öösel tasuks jahti pidada. Aga oodaku, kui ta ainult seekord pääseks, ta juba hakkab hoolitsema selle eest, et neil vähemalt oleks põhjust teda taga ajada!

Uur tiksus rinnataskus. Tikuga tuld tõmmata ja kella vaadata siin heinte sees ei võinud. Niipalju ta murdepraost seletas, et väljas on alles pime, aga see ei aidanud teda aja suhtes veel selgusele jõuda, sest augustikuu lõpupoolsed

ööd olid juba üsna pikad. Tavaliselt toimusid vangistamised kella ühe ja kolme vahel, siis kui inimesed kõige magusamini magasid ja uulitsatel rahvast kõige vähem liikvel oli. Kui tema jaoks sama aeg varuti, siis peaks juba varsti hommik olema.

Väljas hakkas midagi undama — madalalt, kurvalt. Undamine tuli kaugelt, mere poolt, see oli mõni aurulaev, mis Naissaare all vihma ja uduga lootsivilet andis. Ei tea, mis vend Sander praegu teeb? On ta üldse veel elus või on juba merepõhjas? Läks siit selle Rožestvenski eskaadriga, sai transpordilaeva «Korea» peale puusepaks ning pärast seda, kui jaapanlased tsaari eskaadri Tsušima väinas põhja ajasid, pole Sandrist enam kihku ega kahku.

Venna juurest hüppas mõte koju isa ja ema juurde. Parunid kihutasid vana-vanaisa Reinuõuelt, isa Külasoolt minema — talle ei anna sandarmid linnas ta omas korteris asu. On see viimati verest? Ei, verest ei saa see olla, näe, lell Tõnis on rikas, saab sakstega läbi, ajab härrastega asju Peterburist saadik, niipalju kui advokaat Levy oli seda laevaseltsi põhikirja muutmise asja saanud välja uurida.

Äkki Peetri hingamine seisatas. All hoovis kostsid sammud. Vana Polla hakkas jälle haukuma ja sammud lähenevad tallile. Nüüd kobistati talli ukse kallal, see krääksus hingedel ja sammud tulid üle läve talli. Hobused all latriktes hirnatasid ja samas kostis Sibula-Antsu noomiv hääl:

«Noh, va võik, oled sina aga närb! Hein ees nagu kuld, tema aga muudkui mõtleb kaerte peale!»

Kohe seepeale kostsid uued sammud ja Tore-Juhan hõikas: «Kae, kell pole veel viiski, pidasin ennast ikka varaseks, aga sina juba enne mind väljas.»

Peeter ülal heintes hingas kergendatult. Need olid voorimehed, kes tulid hobustele kaeru andma.

«Mis asja sa siin täna hiline või varane tead olla! Öö otsa majas üks kärin ja mürin,» ütles Sibula-Ants.

«Ma sõitsin öhtul hilja purujommis päi koju, ei mina kuulnud midagi, aga eit kinnitab, et juba eile olla kahtlasevõitu mehi ümber maja liikunud. Eks pandi aegsasti nuhid välja,» kostis Tore-Juhani veidi ärajoonud kähisev hääl.

«Ju nad piiluvad siin veel tänagi ringi. Ma pidin just parhilla ühe otsa komistama — oli teine värava kõrvale tukkuma jäänud. Kui mind märkas, tegi raip, nagu oleks purjus, ja hakkas pikkamisi taarudes eemale loibama.»

«Nuusivad ja haisutavad küll, aga kui see õige aeg käes,

lendab lind ikka pihust minema! Noh, mära, mida's sina oma kõrvadest nõnda kikki ajad!» Ja Peeter ülal kuulis, kuidas Tore-Juhan, kes nii oma hobuse kui ka kalessiga uhkustada armastas, märale kaelale patsutas.

«Mära kõrvad võib-olla meie kõrvadest teravamad... Mine tea, ehk on lind siinsamas talli peal heinte sees,» ütles Sibula-Ants.

Peetri hingamine seisatas uuesti.

«Ah, kust ta siia sai, uks oli lukus! Joosep kinnitab, et sootuks sõitnud öhtul Narva.»

«Narva! Öhtul tuli töölt koju — millal ta sinna Narva sõitis!»

«Sa räägid, nagu oleks sul kahju, et teine tabajate küüslat pääses! Oled sa viimati ise ka nuuskuriks hakanud?» ühmas Tore-Juhan, kes jutu poolest oli niisamuti pisut uhke ja nõokav nagu oma olekultki.

«Noh, kui mina seda ametit peaksin, siis juba keegi nii kergesti minu käest minema ei pääseks,» irvitas Sibula-Ants ja seda võis Antsu hoolikuse ja püüdlikkuse juures ka tõesti uskuda. Kui ta isa, samuti voorimees, kuid suur joodik, aastat paarkümmend tagasi Sikupilli kõrtsis teistega tülli minnes oli maha löödud, võttis mõneteistkümnenda aastane Ants isa ameti üle. Kasvult väike ja tüse, istus ta pukis isa raskes voorimehekasukas tööpoolest nagu ümmargune kaalikas või sibul. Hüüdnimi jäi külge, ta ise harjus sellega ära — õige nimi oleskles veel ainult paberite peal. Aga nimi ei riku meest — ole sa Sibul või Tõnurist — raha teeb mehest mehe. Ja Sibula-Antsul, kahehobusevoorimehel, kuuldi juba mõnisada rubla renteis olevat.

«Mis kasu sul sellest, kui Peeter kinni võetakse. Peeter parandas hiljaaegu mu kella ära, tinutas naisel poti kinni, ükskord pani lapsevankrile rattad alla ja polegi vist tööd, millega ta poleks hakkama saanud. Pane tähele, praegust tirivad kinni vabrikutöölisi — varsti jõuab aeg ka voorimeeste kätte!»

Peeter kuulatas ja mingi soojusetunne praaliva Tore-Juhani vastu jäi neist sõnust eluajaks talle südamesse, kuigi ta Juhani hiljem enam peaaegu üldse kokku ei puutunud.

«Et kerjusekott kandmata ja vangirauad nägemata jäävad, seda ei tea keegi inimene ette hõisata,» kostis Sibula-Antsu mahe vaikne hääl. «Aga lahtisi silmi tulle joosta pole ka kellelgi mõtet. Tuleb ikka elus ette vaadata!»

«Mis see Tihu Peeter kurja tegi — mitte midagi,» arutas jällegi Tore-Juhani hääl.

«Kas nüüd päris ilmaasjata, mine tea... Tassis peale oma tuppä igasugust raamatuprahti ja masinavärki, ajas aga peale «teadust» taga, aga mis kooliskäija ja teaduseuuriija see täiskasvanud tööinimene enam on. Vana Granti juurest hea koha pealt aeti streigi pärast tulema — mul eit juba ammu ütles, et ega tal hästi ei lõpe. Säh, ja ongi käes! Raamatute järgi ei saa elada!»

«Pole Peeter neil veel käes ühti!» kostis jällegi Tore-Juhani hääl ja Peeter kuulis, kuidas viljaivad hobuse kaeramoldi sahisid.

Sibula-Ants ei vastanud, ta oli jõudnud oma toimetustega valmis ja läks minema. Tore-Juhan laskis veel veidi aega vilet ja siis kadusid temagi sammud talliukse taha.

Läksid!

Kas olid ta raamatud asitõendina kaasa viidud või alles jäetud (muud kahtlast nad ei võinud leida, sest lendlehed olid Veltmanni uue, poolelioleva maja keldris)? Mis oli saanud Joosepist ja lell Priidust? Kui Joosep ja Priidu oleksid vahi alla võetud, siis oleksid voorimehed sellest rääkinud. Tähendab, olid vabad, aga iga nende sammu luurati — tema Narva-sõidu juttu võis sandarmeeria ainult pooleldi uskuma jääda —, ja kuigi Joosep teab, kus ta praegu ennast varjab, ei julge ega võigi poiss valve pärast siia tulla.

Aga tema ei või ka pikalt siia peiduurkasse jääda. Inimene pole tõuk, kes ennast kogu talveks võib kusagile seinaprakku peita, ja kui päike kevadel peale paistab, siis uuesti ellu ärgata. Ja ega ta enese peitmiseks ei põgenenud! Silm silma, hammas hamba vastu!

Veel enne, kui voorimehed oma päevasest sõidust õhtul koju tagasi jõuavad ja üles talli peale oma hobustele heinu otsima tulevad, peab ta siit kadunud olema. Aga kuhu minna? Parteikaaslaste juurde? Kas olidki nad kõik enam alles? Küllap leidis Tallinnas peale tema teisigi ja hoopis kõvemaid mehi, keda ehk täna öösel samuti vangistada taheti. Tuleks minna niisuguse inimese juurde, kellest ohranka ei või arvata, et tema seal ennast varjab. Mõne kaupmehesaksa või majaomaniku juurest sandarmeeria teda muidugi otsida ei oskaks — kuid niisugune pürjer teataks juba ise ohrankasse, et näe, tuli seesugune kahtlane tüüp, palus varju, olge head, nabige kinni! Kui läheks

mõne Lonni tuttava juurde? Aga ta ju pelgab veidi Lonnit ennastki, rääkimata siis veel Lonni tuttavatest. Ei, teda võib varjata ainult mõni lihtne, tõsine tööinimene, kelle vaated on kindlaks kujunenud. Vahest teeks seda Reet Aer, veidi rõugearmilise näo, kuid suurte selgete lõbusate silmade ja kõrgete rindadega tugev Kihnu tüdruk, kellega ta viimased paar nädalat Lange juures ühe ja sama vineerilõikamise masina taga oli töötanud ja kes rasket vineeritulli tahveldajate ette pannes ütles mõnikord lõbusalt naerdes: «Kärts ja põmm!» Nagu neiu silmist lugeda võis, varjaks ehk Reet teda küll, aga tal polnud omaette korterit.

Möelnud läbi kõik seltsimehed ja tuttavad, peatus ta mõte korra pikemalt advokaat Levy juures. Juudid teadsid, mis tähendab jälitamine, tagakiusamine, — teadsid juba Paabeli ja Egiptuse vangipõlve ajast alates. Kuid võis arvata, et Levy kortergi polnud valveta. Aga venelased?

Muidugi mitte need venelased, kes oma kaugele läikivate kuldpagunite karras Tallinna tänavatel ringi uhkeldasid; mitte need venelased, kes sandarmivalitsuses oma nuhkidekarjale käske jagasid, mitte need, kes inimesi iga väiksema kui eksituse eest tuhandete kaupa kaugele külmale maale saatsid; mitte need, kes Tallinna reidil seisvate sõjalaevade soojades ohvitserikajutites pummeldasid ja kellele naisi ning armukesi uulitsal juba eemalt nende karusmantlite ja pikkade kahisevate siidkleitide järgi võis ära tunda; mitte need ülemad, kelle komando järgi soldatid Mahtra mõisas rahvast püssidega tapsid või siis nuutidega surnuks peksid; mitte need, kes rahvale vägivaldselt vene usku ja vene keelt peale surusid, — mitte need venelased, kes kogu Venemaast on teinud ühe suure vangimaja, rahvaste vangla. Ei, mitte need, vaid lihtsad vene seltsimehed, kes su enesega õlg õla kõrval päev-päevalt tapvat tööd teha on rühkinud ja kes niisamuti nagu sinagi oma kehva, igapäevast, higist ja vaevast läbiimbunud leiba söövad! Mitte tsaaride truualamlikud käsilased, vaid Stenka Razini ja Pugatšovi venelased; mitte Nikolai I kantselei Kolmanda Osakonna ametnikud, vaid dekabristid, Puškini ja Lermontovi venelased; mitte Nikolai II, vaid Lenini venelased!

Ning samas meenus talle väike ühetoaline korter Sekstandi ja Laeva uulitsa nurgapealse maja teisel korral, trepist üles minnes paremat kätt esimene uks. Siin elas

Sitsi vabriku naistöoline, kõhn ja ärakurnatud Maša Vassiljevna oma kahe õelapse, Klaudia ja Zojaga. Viieteistkümneaastane Klaudia käis juba Sitsis tööl, kuna nooruke Zoja oli kodus perenaiseks. Ta teadis, et Karl Ratas oli Peterburist Tallinnasse sõites kõigepealt paar ööd Maša Vassiljevna pool peatunud, ja külastades neid vahetevahel hiljem, oli ka teda, Peetrit, mõnel korral kaasa kutsunud. Sepp Aleksei Kossarjov oli nagu Mihhail Kaliningi Tallinnasse poliitilise agitatsioonitöö pärast välja saadetud, siin aga koos naisega aastat neli tagasi uuesti vangistatud. Naine oli peagi Peeter Pauli kindluses surnud, Aleksei Kossarjov aga vaevles edasi kusagil Põhja-Siberi kulla-kaevanduses ning tal lubati saata mahajäänud lastele kaks kirja aastas. Maša Vassiljevna, tööst kurnatud ning omaste saatusest ära hirmutatud, ei julgenud poliitikaga suuremat tegemist teha, kuid tundis revolutsionääridele kogu südamest kaasa ega poleks iialgi kedagi reetnud. Ning Peeter juurdles, kas tal polekski kõige kasulikum varjata ennast mõned päevad Maša Vassiljevna pool, senikaua kuni selgub, mis ja kuidas... Maša juurest ei teaks teda keegi otsida.

Niipalju kui ta nägi, hakkas juba valgeks minema, pilpakatusele aga krabises endiselt vihma. Küll leidsid aga öö inimeste peale jahipidamiseks! «Vaesed nuuskurid, kes uulitsatel peavad vahti pidama, ligunevad läbimärjaks,» kahjuröömutses Peeter.

Nüüd hakkas puhuma Lange vabriku vile. Nagu ikka, alustas Lange oma vilega poole minuti võrra varem ja alles siis, kui ta oli lõpetamas, alustasid Viigant, Meier, Grant, Sits ja teised oma mürisevat, mitmehäälset undamist Tallinna kohal. Kell oli kuus.

... Vagonettidel ettelükatud, aurutusruumis pehmitatud kasepakud hingavad ennegi niiskusest küllastatud õhku oma kuuma tossu. Tuled pinkide kohal vilguvad nagu udus. Tagapool matsutab kuivatuspress lahti ja kinni oma kümneid ahneid lõugu. Joosep on juba kohal, liipab oma vigase jalaga vineerivirnade vahel, seisatab ja hakkab pressile vineerilehti ette andma. Kaks naist, säärelihased pingutusest pinevil, püüavad paigast nihutada rasket rullikut. Alles siis, kui kolmas naine ka oma käed külge paneb, hakkab rullik veerema. Kõhn, süngevõitu vineerilõikaja August Ristkokk tõmbab veel paar korda luisuga üle lõiketera, katsub siis näpuga tera vahedust ja hakkab teda

supordi külge sättima. See ei nõua muidugi mingit mudelitöö täpsust, ometi ei tule harjumata inimene selle tööga toime. Nüüd oleks vaja ka teda, Peetrit, kes teiselt poolt pika torukruvikeerajaga lõiketera mutrid kinni tõmbaks. Teda aga pole veel kohal. «Jääb vist hiljaks,» ütles Reet Aer, tugev Kihnu tüdruk. «Anna võti, ma ise keeran!» Ja ta asubki agaralt töö kallale, ise seejuures mõeldes, mida öelda meister Kannepile, kui see peaks tulema ja märkama, et Peeter Tihu veel kohal pole. Hilinemise esimese viie minuti eest tuleb hilinejal maksta trahvi viis kopikat, järgmise viie eest kaksikümmend kopikat, jääd aga hiljaks veerand tundi, tuleb tagasi maksta kogu päevapalk. «Varsti on juba nädalapalk mängus,» rehkendab Reet Aer, «aga Peeter Tihu pole ikka veel kohal.»

Aga võib-olla oli ohrankal vabrikuvalitsusega tema vangistamise asjus kokku lepitud ja meister Kannep toob kohe töö algul uue mehe kohale...?

«Kärts ja põmm! Mida see siis tähendab?» küsib Reet Aer.

... Ei, ka Reet Aer, Kihnu tüdruk, ei annaks teda ära, aga vahest on siiski parem, kui ta kõigepealt püüab pääseda varjule Maša Vassiljevna poole. Töökaaslaste juurest võidakse teda kergesti tabada. Hea tjoinka Maša Vassiljevna on aga juba mitmest tuleproovist läbikäinud inimene.

Kaheksateistkümnnes peatiikk

htul, niipea kui uuesti pimedaks läks, ronis Peeter heintest välja, puhastas ja kohendas oma riideid ja hiilis talli pealt alla hoovi. Tehes, nagu oleks ta purjus, sest mitte ainult jumal ei hoidnud joodikut, vaid ka sandarm vaatas riigiviina täisolevale inimesele vähem kahtlustavalt, taarus Peeter, müts silmil, Rapla uulit-

sale ja hüppas esimesele tühjalt möödasõitvale voorimehele.

«Laeva ja Sekstandi nukale!» hüüdis ta purjus mehe kombel ähkides ja porisedes.

«Raha on?» küsis voorimees.

«Raha paneb rattad käima!» laulis Peeter ja sõit läks lahti.

Kohale jõudes andis ta voorimehele tubli jootraha pealekauba ja ikka paraja auru all olijat teeseldes läks trepist üles ja koputas Maša Vassiljevna korteriuksele.

Vana Maša tegi ise ukse lahti. Nad olid just äsja Klaudia töölt tulnud, tööriided olid alles täis puuvillatoppe ning näod täis pika tööpäeva raskust. Ent kui nad Peetri ära tundsid, elavnesid nad otsekohe.

«Otsin varjupaika!» ütles Peeter uksest sisse astudes.

«Kas ollakse kannul?» küsis Klaudia ärevalt.

«Kas just kannul...» Ning Peeter jutustas segamini vene ja eesti keeli oma loo. Ka nooruke, kaheistkümnenda-aastane Zoja jättis säärvandi taga oma koolitöö ja tuli ning kuulatas — ta oskas neist kolmest eesti keelt kõige paremini.

«Ega kojamees ei näinud, et te siia tulite?» päris vana tädi Maša.

Ei, õnneks polnud Peeter näinud treppidel ega hoovil hingelistki.

Aeg oli ohtlik ja ärev, eile öösel oli sandarmeeria olnud kogu linnas ametis. Ka Sitsist oli vangistatud kuus inimest,

kelledest Peeter kolme tundis. Teistest vabrikutest, nagu kuulda, olnud vangistatute arv veelgi suurem.

«Sunnitööl peetakse inimesed poolnäljas, eks neid sureb ühtepuhku ja uusi on asemele vaja,» ütles Maša Vassiljevna ja ta silmad valgusid vett täis.

«Kuidas teil — elab veel?» küsis Peeter.

«Isa — kuu aega tagasi elas, aga oli raskesti haige, nüüd ei tea,» kõneles noor Klaudia huuli puredes, et mitte nutma puhkeda. Ta ümmargune nägu palmikuna ümber pea keeratud mustade juuste all oli kahvatu ja sinakate silmalustega. Ometi oli tema väheldases kehas mingi nooruslik, sitke ja visa tugevus, ta liigutused olid kindlad, ja Peetri kõrval, kes ennast pisut kühmu kippus hoidma, torakas silma ta sirge ja püstipäine kehahoid. «Noh, kuidas teie sõber Karl Ratas — ta on nüüd vangis... Ta saatis mulle tuttavaga kirjakese,» ütles Klaudia ja punastas.

«Ah, sai saata kirja!» rõõmustas Peeter.

«Kirjutab, et on ühtepuhku kartsas. Ainult paar pakki on vastu võetud — aga ta on noor mees, tugev tervis, tema peab vastu!» kinnitas Klaudia elavalt.

Tuppa tekkis vaikus. Lõpuks ütles vana tädi Maša Vassiljevna:

«Tänage õnne, et pääsesite!» Ta vaevatud, kortsus näo üle libises emalik naeratus — ei, tal polnud tõesti midagi selle vastu, kui Peeter ööseks siia jääb, kui ta ainult ise riskib.

Aga Peeter oli juba otsustanud. Nüüd oli ta ainult väsinud, näljane ja tahtis magada, hirmsasti magada — päeval heintes oli ta kuulatanud iga sammu ja krõbinat ega olnud hetkekski sõba silmale saanud.

See oligi päris Tõllu uni, mida ta sel ööl maitses, sest kui ta järgmisel hommikul ärkas, oli juba suur valge väljas ning ühtegi hingelist peale tema enese polnud enam toas. Kui ta pead pööras, nägi ta toolil suurte tähtedega pliiatsikirja:

«Läksin kooli. Tädi ja Klaudia on töölt. Kui ärkate, ärge välja minge. Toit on ahjus. Kella kolmeks tulen koju. Zoja.»

Nii tugev tänutunne nende lihtsate tublide, paljukannatanud inimeste vastu tõusis ta südamesse, et tal silmad niiskeks läksid.

Kell oli üheksa — kella kolmeks tuleb Zoja.

Ta tegi, nagu tüdrukuke kirjas käskis, ja läks tagasi

puhaste linadega sāngi, enne kummutilt raamatut võttes. Kui puhata, siis puhata, mine tea, mis päevad tal veel ees seisavad!

Raamat oli Tolstoi «Ülestõusmine» vene keeles. Küllap oli Klaudia seda lugenud, sest raamatu vahel oli valge paberileheke, kuhu pliiatsiga mõned märkused olid tähendatud.

«Ülestõusmine» oli mineval aastal ka eesti keeles ilmunud. Peeter oli selle kohe raamatukauplusest, kus Lonni müüjannaks oli, ostnud ja ühe hooga läbi lugenud.

Vürstid ja krahvid, kubernerid ja kindralid olid siin nimetatud õige nimega, need olid enamikus vastikud, ilged tõugud, kes ennast lihtrahva kukile olid imenud ja seetõttu endid suureks ja tähtsaks pidasid. Lihtrahvas «Ülestõusmises» polnud mingi ülemate imetluse, vaid inimesed oma vigade ja voorustega nagu inimesed ikka. Mis õpetamisse puutub, siis pole mitte isandad need, kes lihtrahvast õpetavad, lihtrahva eest mõtlevad, vaid lihtrahvas — toatüdruk Katjuša, talupoeg Nabatov ja vabrikutöölaine Kondratjev — õpetasid vürst Nehljudovit.

«Ülestõusmise» lõpp oli muidugi enam kui imelik. Isandatest ei saa lahti paitades, paludes, mäejutlust lugedes ega üht kõrva teise järel ette pöörates. Peaaegu kogu romaani kestel oli kirjanik, missugust teist annab maailmas otsida, aga näe, viimases peatükis lõi krahvi veri välja. Noh, ka noor Gorki on kõva mees kirjutama, ja tema romaanid ei lõpe kunagi niiviisi! Aga egas Vilde «Mahtra sõjalgi» midagi viga ole...

Nüüd aga huvitas Peetrit väga, kuidas teine lugeja, pealegi kirjaniku enda rahvusest lihtnimene, «Ülestõusmisesse» suhtub. Algul polnud romaanis mingit lugeja märkust — nähtavasti oli suure kirjaniku töö esimene kolmandik lugejat nii haaranud, et polnud mahtigi märkusi teha. Siis oli pandud raamatu vahele paberileht ja äärele nõrk kriipsuke tõmmatud, hüüatusega «Pravilno!». Peetri vene keel polnud just hiilgav, aga kuna ta kord juba raamatu eesti keeli oli läbi lugenud, ei teinud talle ka venekeelsest tekstist arusaamine suuremat raskust. Parajasti rääkis Tolstoi sellest, kuidas inimesed üldiselt arvavad, et varas, mõrtsukas, nuhk, lõbunaine peaksid häbenema oma kutseala. Kirjanik aga leiab, et see ei ole nii.

«Inimesed, asetatud saatuse poolt ja oma pattudeksimuste tõttu teatud olukorda, kui ebaloomulik see

ka ei oleks, kujundavad üldiselt endal säärase vaate elule, mille alusel nende seisukord näib neile rahuldav ja lugupidamisväärne. Säärase vaate toetamiseks hoiduvad inimesed vaistlikult sellesse ringkonda, kus tunnustatakse neid mõisteid, mis nad ise on omandanud elu üle ning oma seisukoha üle selles elus. Meid hämmastab see, kui asi puutub vargaisse, kes kiitlevad oma osavusega, lõbunaistesse, kes kiitlevad oma liiderlikkusega, mõrvareisse, kes kiitlevad oma julgusega. Kuid see hämmastab meid ainult sellepärast, et too ring, nende inimeste ümbruskond, on kitsapiiriline, ning peamiselt sellepärast, et me ise asume väljaspool seda ringi. Kas ei ilmne samasugune nähtus rikkaste hulgas, kes kiitlevad oma rikkusega, s. o. röövimisega, — sõjaväejuhtide hulgas, kes uhkustavad oma võitudega, s. o. tapmisega, — valitsejate ringis, kes kiitlevad oma vägevusega, s. o. vägivalgaga?»

Kui õigel! pidi Peeter peaaegu kirjutama raamatusse ka omalt poolt. Ei sa palja sõnaga tee midagi selgeks Ruusna Rennenkampfile, kelle vaarisad juba kümmekond põlve sinu vanemaid ja esivanemaid on orjuses pidanud ja kelle poeg, noorparun, tahab nüüd ka sind ennast ja su lapsi orjuses pidada, ise aga seejuures mõtleb, et nii peabki olema. Ja räägi või ingliskeeli, ei tee sina ka timukale selgeks, kes sind parajasti pooma tuleb, et tema amet ei ole kiiduväärt ja et ta võiks su silmusest välja lasta. Ta on enese õigustuseks loonud endale ilmapildi, mille järgi ta teeb üldsusele väga vajalikku tööd ning on seega küllaltki lugupidamisväärne isik.

Poolsada lehekülge edasi oli jällegi pliiatsikriips. Tolstoi kirjutas:

«Üks kõige tavalisemaid ja levinumaid eelarvamusi on see, et igal inimesel on kindlapiirilised omadused, et inimene on hea, kuri, tark, rumal, energiline, apaatne jne. Kuid inimesed ei ole niisugused. Me võime inimese kohta öelda, et ta on enam hea kui kuri, enam tark kui rumal, enam energiline kui apaatne, ja vastupidi; kuid on ebaõige, kui me ühe inimese kohta ütleme, et ta on hea või tark, teise kohta aga, et ta on kuri või rumal. Aga me jaotame inimesi alati niimoodi. Ning see ei ole õige. Inimesed on nagu jõed: vesi on kõigis ühesugune ning kõikjal üks ja

sama, kuid iga jõgi on kohati kitsas, kohati kiire, kohati lai, kohati vaikne, kohati puhas, kohati külm, kohati mudane, kohati soe. Nii on ka inimesed. Iga inimene kannab endas kõigi inimlikkude omaduste algidusid ja ilmutab vahel ühtesid, vahel teisi, ning sagedasti tuleb ette, et ta pole hoopiski enda sarnane, jäädes samal ajal siiski üheks ja samaks isikuks.»

Peeter jäi mõttesse. Kõigepealt tuli talle silma ette kaks oja Saaremaal, Kaugatomal. Üks Ruusna lahte voolav Valme oja, teine Kaugatoma lahte suubuv Vessiku oja. Valme ojast sai igal kevadel vetepuhkemise ajal kõvasti särgi, Vessiku ojast oli särjesaak väiksem, siit sai muid kalu. Jah, kuid siin Tallinnas, Härjapea jões, on nii haisev solk, kus vist ükski kala ei ela. Emajõgi on küll kohati kitsas, aga siinsamas avardub Võrtsjärveks, on kord kiirema, kord aeglasema vooluga. Ka Venemaa suure jõe Volga kohta on kõik see maksev, mis Tolstoi ütleb. Aga nagu räägitakse, on Hiinas jõgi, mis juba üsna algusest peale on kollane ja nii lössi täis, et jääb kollaseks merre suubumiselgi ning et ta nimigi on seetõttu Kollane jõgi. Noh, võib-olla allikast välja tulles on iga jõgi puhas, emahust tulles ehk iga laps süütu, aga nagu jõgi juba esimeste loogete ajal võib muutuda sogaseks, niisamuti võib ka inimene juba esimeste eluaastate jooksul muutuda kõrgiks, upsakaks, ennasttäis kiskjaks. Vahest oleks ehk näiteks noorparun Rennenkampfst siis inimene saanud, kui ta poleks mitte mõisas, vaid kusagil lihtsate inimeste juures üles kasvanud, ilma et ta oma vanematest üldse midagi oleks teadnud. Ent siis poleks ka Huangho mitte Kollane jõgi, kui ta Hiina lössilademetest läbi ei voolaks.

Oli veel teisigi märkusi, kuid kusagil oli mitme joonega alla kriipsutatud Tolstoi romaanis järgmine koht:

«Talle meenusid ameerika kirjaniku Thoreau sõnad, kes sel ajal, mil Ameerikas oli veel pärisorjus, ütles, et ainus koht, mis on sobiv ausale kodanikule selles riigis, kus pärisorjust seaduslikult tunnustatakse ja kaitstakse, on vangla. Täpselt samuti mõtles Nehljudov, eriti pärast Peterburi-sõitu ja kõike seda, mis ta seal koges.

«Jah, ainus sobiv koht ausale inimesele Venemaal praegusel ajal on vangla!» mõtles ta.»

Mõistagi, et siin oli Peeter Tolstoiga ühel nõul. Klaudia ja Zoja isa oli vanglas, ema oli vanglas surnud. Karl Ratas

on vanglas. — Aga mina ennast siiski neil nii lihtsalt vanglasse viia ei lase — ja see, ma arvan, on ka aus või veelgi ausam, kohandas Peeter Tolstoi mõtte oma praeguse olukorra kohta käivaks.

Uus pliiatsimärge raamatu äärele oli tõmmatud sinna, kus Tolstoi kirjeldab asumisele ja sunnitööle saadetavate tapiteekonda.

«Teel olles sai Nehljudov teada, kuidas hulkurid taigasse põgenedes kaaslasi endaga ühes meelitavad ja nad pärast tapavad ning nende lihast toituvad.

Ta nägi elavana meest, keda süüdistati kannibalismis ja kes ka ise end selles süüdi tunnistas. Jubedaim aga oli see, et inimesesöömise faktid ei esinenud üksikjuhtudena, vaid kordusid pidevalt.

Ainult pahelisuse erilise kultiveerimisega, nagu see sündis neis asutustes, oli võimalik viia vene inimene niisuguse seisundini, milleni ta oli viidud hulkurite näol, kes ennetasid Nietzsche uusima õpetuse ning pidasid kõike võimalikuks ja mitte midagi keelatuks ning kes levitasid seda õpetust algul vahialuste keskel, hiljem aga kogu rahva seas.»

See oli hirmus. Kuid see oli õige — ning just selle alasti, salgamatu tõe väljaütlemise pärast muutus Peetrile ta käes olev raamat äkki väga kalliks. Aga seegi on ju vene inimene, kes on kirjutanud selle raamatu, kes on kogu maailmale julgenud näidata keisririigi hirmsat jälkust ning kelle raamat on üksainus kisendus selle jälkuse vastu. Misugune määratu kõlbeline jõud pidi olema selles mehes, kes tahtis, kes julges kõigist tsensuuri keeldudest hoolimata kirjutada selle raamatu.

«Nehljudov nägi, et inimesesöömine ei alga mitte taigas, vaid ministeeriumides, komiteedes ja departemangudes ning kandub taigasse edasi; et näiteks tema õemehel ja ka kõigil neil kohtutegelastel ning ametnikkudel, alates pristavist ja lõpetades ministriga, ei olnud mingit tegemist õiglusega või rahva heaoluga, millest nad rääkisid, vaid et neile kõigile olid tarvilikud need rublad, mida neile maksti selle eest, et nad teeksid seda, millest tekivad säärane kõlvatus ja kannatamine.»

Ja kuigi romaani lõpp läheb viltu, on hiiglane siiski oma töö teinud. Ei saa hukka minna rahvas, kellel on niisugune

kirjanik nagu Tolstoi. Jah, kuid Vene keisririik kui tagur-luse kants tuleb purustada.

Peeter lehitses raamatut veidi tagasi ja sattus lehekül-jele, kus pliiatsiga oli äärele kirjutatud: «Stõdno!»

«Tutvusin ka kahe naabriga kõrvalkambrist. Nad olid kinni kukkunud ühe ja sama asja pärast — poola proklamatsioonide pärast, ning neid süüdistati nüüd raudteejaama viimisel vangisaatja käest põgenemise katse pärast. Üks oli poolakas Lozinski, teine juut, nimega Rozovski. Jah. See Rozovski oli päris poisike. Ta kõneles, et ta on seitsmeteistkümne-aastane, kuid välimuselt oli ta viieteistkümne. Kõhnuke, väike, läikivate mustade silmadega, elava loomuga ja, nagu kõik juudid, väga musikaalne. Ta oli häält murdmas, kuid laulis suurepäraselt. Jah. Minu nähes viidi nad mõlemad kohtusse. Viidi hommikul. Öhtul tulid nad tagasi ja jutustasid, et nad olid surma mõistetud ... Jah. Nii nad poodigi. Nööridega kägistati surnuks.»

Häbi. Lihtsal vene inimesel on häbi, et niisugused vähe-musrahvustesse kuuluvate inimeste kägistamised ja poo-mised sünnivad riigis, mille valitseja ennast häbitult laseb lõmitajail kutsuda kõigi venelaste isaks. Revolutsionäär Krõltsov, puhta hingega noormees, tegi kõik, et seda häbi kaotada ja

«... kõneles, et kui tal oleks teine elu, ta tarvitaks selle samaks otstarbeks — selle korra hävitamiseks, mille juures osutus võimalikuks see, mida ta oli näi-nud.»

Riik, kord ei kõlba kuhugi, aga vene rahvas on hea, südamluk, andekas, tõejanuline, kartmatu ja kangelas-meelne. Mitte lahus, vaid koos selle rahvaga tuleb eesti tööliselgi, eesti inimestel oma saatus uueks luua.

Kuigi sandarm tunaeile öösel ta ukse taga karjus: otkrõ-vatj! — kas pole see vene tööliste korter, kus ta varju leiab, vana vene töölisnaise voodi, kus ta istub, vene kirjaniku raamat, mida ta kallina oma peos hoiab! Kas polnud see mitte Matvei Gorškov, vene lihttöökine, viie lapse isa, kes pärast seda, kui tema, Peeter, Granti juurest töölt minema kihutati, talle oma veeringutest tuli toetust pakkuma? Mui-dugi, tema oli mõned rublad endale varuks pannud ega vajanud tol korral seda abi, teinekord on hea sõna ja abi-pakkumine enam väärt kui raha. Ainult hädas õpib ini-mene oma tõelisi sõpru tundma.

Jõudes oma mõtetega siiamaani, hakkas ta arutama, mil-lised seltsimehed veel võiksid olla vabad ja kellega kõige-pealt uuesti Klaudia abil püüda ühendust luua. Kui Klau-dia sai kirja Karl Rattalt, siis võib-olla saab temagi Karlile kirja saata?

Ja tulvava soojustundega kerkis Klaudia ta silmade ette: must palmik ümber pea, kahvatus näos visadus ja kindlus.

Üheksateistkümmnes peatükk

astu õhtut sigines siin-seal lainetele valkjaid udutompe. Ka Hullumätta murdude kohin, mis ulatus alt, maa poolt siia üles kostma, oli muutunud nagu sügavamaks, otsekui hakkaks Hull juba nüüd sügistormideaegse möirgamise jaoks kurku hääle seadma.

Muidu ei võinud tänase ilma üle küll veel nuriseda — tuul oli päripäeva kantides jõudnud oma järjega loodesse ja siin soikunud ning voolgi meres ei võinud olla suur, sest kümnesüllane ankruköis paadi ninas jooksis peaaegu otsejoones alla. Ent sügisesel — ka varasügisel ööl öeldakse olevat üheksa poega ning võrkude juurest äraminemisest ei võinud siin ülameres juttugi olla. Ka teised kaks paati, üks neist maa, teine veelgi kaugemal mere pool — see viimane on vististi Lause Simmu oma Vatlast — jäid ankrute otsa istuma.

Mihkel ja Matis olid just lõpetanud oma võrkude merrepanemise ja nosisid nüüd leivakottide kallal. Hambad närisid leiba ja lesta ning ka mõtted olid algul leiva ja leivakõrvase juures. — Ega suurt kalalootust pole mingit, siigade jaoks oli aeg alles varane, lestade jaoks juba hiline, aga mis sa hing ikka teed, peab õnne katsuma, kui sa enesel hinge tahad sees hoida. Iseasi, oleks noor mees ja jõudramm käes, rabaks, kirves varres, Tallinnas majanurgas või hoiaks mõne kolmemastilise rooliratast — tooks sügisel oma kopika kojugi — aga niikaugele ei võta enam kummagi tiivad. Paari viimase aasta ajakäi oli neid mõlemaid kuidagi järsult vanemaks kulutanud. Suurte lootustega olid nad mõlemad viimati «Kaugatoma» kallal tööl olnud, arvates, et sellest laevast pidi rannarahvale uut, paremat elu tulema, nüüd oli aga seegi lootus tuulde hajunud. Ei suutnud ka Peeter ega Priidu aidata, kes Tallinnas päris advokaadi abil püüdsid asjasse selgust tuua. Kõik Peter-

burisse saadetud kirjad kadusid kuhugi Merekaubanduse ja Sadamate Peavalitsuse paberitepahna, intriigide ja altkäemaksude sõnnikusse. Nii jäi kord antud kroonu käsk kroonu käsuks ja neil tuli hakata peakoosolekul hääli lugema mitte enam meeste, vaid meeste raha järgi. Kui siis Tõnis Anete Hollmanniga paari läks, polnud tal enam muidugi mõtet ennast kahe laevaseltsi vahel jagada, vaid maksis neile, kes seda soovisid, nende «Kaugatoma» sisse pandud töö- või rahaosad välja. Nad mõlemad Mihkliga olid ühe osaga laeva sisse jäänud (omal ajal oli ju Mihkel tervelt kolm osa laeva sisse pigistanud), aga sees või väljas — niisugusteks peremeesteks, kelledel asjade käigu kohta sõna on öelda, polnud neist, lihtsatest rannameestest, enam keegi. Uues suures, liidetud laevaseltsis oli jäme ots täielikult Tõnise käes, ja kuigi Tõnis Matise enese lihane vend oli, ei osanud Matis venna vägevusest erilist rõõmu tunda. Vahetevahel ta oma mõttes koguni otseselt kahtlustas Tõnist, kas see mitte viimaks ise linnas ametimeestele niisugust mõtet pähe ei pannud, et need uuele põhjuskirjale üleminekut nõudma hakkaksid.

Nõnda oli lugu «Kaugatomaga». Aga ka suures maailmas toimusid sündmused, mis lihtsale inimesele aina muret, häda või koguni surma töid. Kui Matis oma leivakoti suu hoolikalt oli kinni köitnud ja silmad üle mere lasknud libiseda, seadis ta prilliaisad kõrva taha ja võttis taskust «Uue Aja» viimase, 12. (25.) septembri numbri, mille lugemine kodus oli pooleli jäänud.

«...Kas tuleb rahu? Põhja-Ameerikas Ühisriikide presidendi ettevõttel astusivad Vene ja Jaapani riikide asemikud rahu asjus arupidamisele kokku. Kokkukogumise kohaks valiti väike vaikne saarekene Ameerika vetes, kõigest maailma kärast lahus. Oli ka viimane aeg rahutegemise üle rääkima hakata, sest enam kui poolteist aastat on ajast möödunud, kui esimesed suurtükipaugud Port-Arthuris sõjatule põlema sütitasivad ja vaenuvankri veerema tõukasivad, ja juba kümned ning sajad tuhanded noored, lootusrikkad elud on surmasülle surutud ja oma aurava verega Mandshuria väljasid väetanud. Kodus aga üks nutab ühte, teine teist. Noor naisterahvas leinab käsi ringutades oma armast abikaasat taga, vaeseks jäänud lapsed ustavat isa, vanemad kallist poega...»

Matise lugemine kippus toppama.

«Niikaua kui surmateadet pole, ei maksa sul ka päriselt veel lootust jätta! On neid vähe, kes niiviisi sõjas kadunud, aga näed sa, äkki mees kõpsti kodus, elus ja terve,» ütles Mihkel teise mõtteid aimates ja soodiotse võttes, et sellele hakata uut jätku otsa pleissima.

«Õieti tegid, et sa oma poisid juba varakult merele lasid. Nüüd nad sul taga Austraalias ja Kanaadas...»

«Noh, sul ka Peeter Tallinnas alles. Kui nad nüüd hakkavad rahu peale mõtlema, ega nad siis vabrikutöölisi enam sõjaväkke võtagi.»

«Nojah, Peeter, aga oleks ka Sander alles olnud,» ütles Matis mõtlikult. «Poiss kippus juba ammu välismaa laevadele — ja küllap ta oleks seal olnudki, kui ma ise poleks vastu seisnud. Aga sai ikka mõeldud, et oma laev ja omaste asi. Soh, nüüd ole siis kõigest ilma: pole enam kohta, laeva ega poega.»

«Noh, poja pärast sa ehk muretsed veel liiga vara,» trööstis Mihkel, ja Matis püüdis seda ka ise uskuda. Aga ta isasüda oli siiski musta muret täis, seda enam, et ta just ise Sandri välismaa laevale kargamise mõtte maha oli laitnud. Nüüd oli poiss, et päris sundkorras sõjaväkke võtmisest pääseda, endale eskaadri abilaeva «Korea» peale puusepakoha vaadanud ja algul siit Läänemerest sõjalaevade sabas välja sõites eluga päris rahul olnud. Ka Aafrikast oli veel rõõmus kiri tulnud, kuid India ookeanis oli ta raske kõhutõve läbi teinud ning see kurb kiri oligi Sandrilt viimaseks jäänud. Ainus lootus, et ta ehk pärast Tsušima madinat jaapanlaste kätte vangi langes... Kuid pärast kõike, mis Tsušima lahingu kohta lehtedes kirjutatakse, on sedagi raske uskuda:

«... Üleüldisele majanduslikule ja kultuurilisele elule on sõda raske hoobi andnud ja ka raha-asjad on halba seisukorda sattunud: niihästi välismist kui ka sisemist laenu on raske saada, vähemalt õieti vähe näikse selleks lootust olevat. Iga päev läheb sõja ajal kuulmata summasid maksma. Üksainus Tsushima lahingu päev tuli Venemaale 200—300 miljonit rubla maksma. Laevaväest oleme sootuks ilma, aga praegusel ajal on suurriigil ilma laevaväeta võimata läbi saada...»

Kõik niisugused asjad on rasked hoobid riigile, kes ajaloos võitma on harjunud, aga mitte kaotama. Aga

siin ei ole midagi parata. Ajaloo üle ei taha me mitte kohtumõistjad olla, küll aga mõnede vigade üle, mis meie riigielus valitsevad ja millest ennegi on räägitud. Kui riik nüüd sõja järel pääseks bürokraatia rõhuvast ikkest ja kui valitsus kutsuks rahvast ka riigivalitsemise tööst osa võtma, siis unustaksime meie rutemini ohvrid, mis sõja läbi meile kanda on tulnud. Jääb aga riigi elus kõik endistviisi, siis on Vene riik hulgaks ajaks oma välimise võimu kaotanud ja rahva elu edenemine jääb sõjas saadud haavade tõttu veel rohkem kängu ja kiduraks, kui see siamaani on olnud. Juhtub siis, et tulevikus jälle ühel või teisel põhjusel vaenuvanker meie ja mõne suurriigi vahel veerema hakkab, siis on Vene riik jällegi alasi, aga mitte haamer...»

«Kes selle tüki on kirjutanud?» küsis Mihkel.

«S. N. on siia ette märgitud — ei julge täit nime avaldada.»

«Päris ornungis teise ritta seadnud — mis ta sest nimest kardab, valitsusevastast pole siin midagi, kõik on sula-tõsi.»

«Sula tõsi! Mis see keiser siis veel kardab kui mitte tõtt, kui terve riik vale ja röövimise peal ülal seisab. Ja kui see siin päris tõsi oleks, arvad sa, et tsensor seda siis ilmuda laseks. Tõsi on see, mis salaja, ilma tsensori teadmata trükitakse, nõndant see lendleht, mis Rihvamäe Taavi mullu jõulude aegu Tallinnast tõi.»

«Ah nende timukraatide oma või?»

«Nendesama jah — see põrandaalune.»

«Kus ta sul on?»

«Noh, sai edasi antud, nõnda nagu käsk peal oli. Teab, kus ta juba nüüd on kolmandas-neljandas vallas.»

«Võib-olla ka Rennenkampfi käes.»

«Mine sedagi tea — va Üügu Siim ajab igat jälge ning sisistab mõisas parunile ja kiriku juures õpetajaemandale kõik ette.»

«Ma korra sain vaadata, suurt ei jäänud meelde, aga järsu sõnaga mees paistis olevat, kes selle põrandaaluse lehe kokku oli seadnud.»

«Noh, mis seda rääkida, ikka hoopis teisem kui see «Uus Aeg». Ja kui siin selle toimetuses mõni ka rohkem punasemat karva mees on, see ikka vähe, mis sa ridade vahelt mõistaandmisi öelda saad.»

Ent kuna Tallinn oli kaugel ja puutöömehed alles sügi-

sel koju tulid, oli ka «Uus Aeg» suur asi ning loeti algusest lõpuni peaaegu sõna-sõnalt läbi, kui selleks vähegi mahti oli. Kes seda enne nägi, et lehte paadis loeti, ka merel võrkude juures olles on kalamehel käte vahel mingit nokitsemist — või vähemalt võetakse see nokitsemine kodust kaasa. Nüüd aga jäävad võrgu-ui ja leht nagu iseenesest ühte tasku. Aeg on siisugune — imelik ja ärev — juba sest ajast saadik, kui jaapanlased Port-Arturi reidil oma esimesed miinid minema pörutasid. Ent midagi on ka riigi sisemises elus tulemas, arutavad Matis ja Mihkel, seda oli näha juba talvisest tapmisest Peterburis, kus tsaar käskis tulistada töölisi, kes sedasama tsaari paluma läksid, — seda on näha rahutustest, mis üle kogu riigi siin-seal ikka jälle puhkesid, seda võis näha tänasest seitungistki, kuigi tsen-sori reha siit üle oli käinud ja paremad palad välja riisunud.

«...Kõige imelikum leidus. Radium. Radiumi omadused lõhuvad kõik meie seniaegsed mõtted ning arvamisid jõudude ja mateeria kohta maha. Nii tõendatakse näituseks, et ühe grammi radiumiga võib tema kiirtega väga kaugelt kõige suuremaid sõjalaevu põlema panna ja ära hävitada. Missugune muude sõjapidamises, kui see tõsi on? Ja missugune muude masinateilma, tehnika, teaduse ja majanduslises elus, kui neid mitut miljardi auru-hobuse jõudu, mis ühes radiumi grammis on, tehnikalikult masinate käimapanemiseks võib tarvitada! Jumalaga siis, aur, jumalaga, elekter, mis meile juba niipalju imesid on pakkunud...»

«Ja jumalaga ka paljud noored mehed, keda see raadium igavesti magama paneb või eluks ajaks sandiks teeb,» lisas Mihkel omalt poolt otsa ja sülitas krobelsisse pihku, et pleisi ots paremini näppude vahel seisaks.

«Sedamoodi ta paistab küll olevat, et iga uus sõda sööb ikka rohkem mehi kui eelmine. Rehkendame kas või ükspäinis meie Ruusna külast: Türgi sõjas sai otsa Katku Peeter, Juurinina Tõnis jäi jalast ilma ja Pime-Kaarli silmadest. Aga võta nüüd seda Jaapani sõda. Sillukse Kaarli — üks, Kiiratsi Kaarli — kaks, Laasi Jaen — kolm, Salundi Mihkel — neli, meie Sandri kohta pole veel teadust tulnud, aga ega suurt lootust ka enam pole. Vanadu Mihkel, Salundi Juuljus ja Loona Ott on sandid, Laiakivi Kustil lasti kannikas läbi, ja arvata, et ega teisedki sealt kõik päris

tervetena enam tagasi tule, kui ka nüüdsama rahu tehakse, sest küll juba kaugel Siberi lumehanges külmetamine ka tulitervele mehele oma jäljed jätab.»

«Jah, nõnda ta on. Kuropatkin saab viiskümmend tuhat rubla palka ja veab erarongis oma klavereid ja toatüdruid kaigas, soldatid sidugu jalakaltsudega oma haavu — pole jooti ega marlit — kurat küll, oleks mul see raadium käes, teeks kõikidele kuropatkinitale ja parunitale tuule alla.»

«Ja tsaarile takkajärele.»

«Tsaarile ja tervele ta suguvõsale takkajärele. Näe, siin ongi parajasti ära toodud, mis tsaari enda rahadega väljaantud vene leht kirjutab:

«...kohalst rahvuseküsimumst puutudes jõutakse kõrgemal pool ikka enam otsusele, et lätlaste ja eestlaste praegune rahvus tingimata tuleks ära hävitada. See on niisama loomulik kui kasulik nii neelavale (poglashtshajushtshei) kui ka neelatavale (poglashtshajemoi) rahvusele. Ütelge, kas oleks pisitillukesel Läti või Eesti rahval mõistusepõrmukestki, kui nad oma «rahvuslist» alalejäämist nõuaksivad...»

Mihkli võttis see korraaks päris tummaks.

«Ah nõnda on sõna-sõnalt kirjutatud — nii neelavale kui neelatavale... Tähendab, see on siis kitsale kasulik, kui hunt ta alla kugistab! No kurat, missugust sodi ka ära trükitakse!»

«Egas «Uus Aeg» seda ise nii mõtle, ta toob ainult vene lehe järgi ära.»

«See on veelgi hullem — teise haisvat laket ümber tõlkida ja oma lugejate ette laotada.»

«Et sa nii südamepõhjast vihastad, siis on näha, et sõna on paika läinud. Leht niiviisi näitab, kui hull see asi loeti on.»

Ent Mihkel, kelle hing oli ääreni täis, ütles:

«Ah, viska käest minema, mis sa tühjast loed — või vaata parem, mis kuulutusteküljel seisab.»

«Kuule ikka veel — näe:

«...Eesti omad saksad välja peal. Silma, kõrva järele -ens! Ühes pooljaamas, septembrikuu algul... Kohale sõidab vanapoolne halli peaga her-rasmees. Herra köster silmab teda ja ruttab kiirel sammul äiapapa juurde. «Guten Morgen!» (Tere hommikust!) «Ich empfehle mich Ihnen!» (Soovitan ennast

Teile, olen Teie käsutuses.) Ja täisverd Eesti saksad hakkavad Saksa viisil, keelel ja meelel lõbusat juttu vestma. Väimehel on paks kõht ette surutud ja käed helevaigesse vestisse pistetud, äial rindvits ettepoole ja käed püksitaskutes — nii seisavad nad vastamisi — kaks Eesti emast sündinud meest ja lasevad nüüd Saksa keelel kõlada, et vaksal vastu laksus ja igaüka teadma peab, kes need mehed on ja et nad just Saksa keeli kõnelevad...»

«Just nagu meie Kaugatoma Girgensohn ja Randvere Plooman,» ühmas Mihkel ja sülitas jälle pihku.

Päikese alumine serv oli vees, ülemine kuumas pilves; hakkas hämarikuks minema ja enam ei tahtnud nii pleissimisest kui ka lugemisest suuremat välja tulla.

Et pimedus peale tuli ja kord oli tarvis veel võrguaina kergitada, et näha, kuidas püünised istuvad, jäigi lehe kuulustekülg seekord lugemata. Korraks ainult silmi üle lastes paistis, et siin miskit suuremat sees polnudki. Iga kaupmees kiitis oma kaupa, üks värvitegija apteeker ütles, et tema tehtud «Neegri must» on kõige parem riidevärv, teine jälle soovitas «Keisri musta», mille sarnast polevat enne olnud ja vaevalt ka tulevikus tehakse. «Lootuse» seltsi saalis oli pühapäeval, 18. sept. Eesti kuulsa kunstlauljanna neiu Aino Tamme ainus kontsert Tallinnas, millest lubati ka edaspidi teatada. Ja üks õige suurelt trükitud kuulutus lehe nurgas käis nõndaviisi:

«Eestimaa kubermanguvalitsus teatab Tallinna majaomanikkudele, et Tallinna korterisse asetatud ratsavägedele 3 talli, igaüks 13 hobuse jaoks, tarvis on, kusjuures ka tarvilised ruumid hobusetoidu ja muu sõjakraami jaoks peavad olema. Lähemaid tingimusi võib iga päev kantselei töötundidel kubermanguvalitsusest saada.»

Mihkel võttis aerud ja pööras paadi nina vastu tuult. Matis keeras lehe hoolikalt kokku, pani tasku, haaras siis merest märgilipu ja hakkas ännist paati tirima. Nöör jooksis otse üles nagu kaevust, väljaspoolne võrgujada ots oli jäänud ligemale kümne sülla sügavusse. Ei, muda polnud, aga nagu võis arvata, polnud ka suuremat kalalootust. Nõudnud ligemale poole võrku ära ja üheainsa siia saanud, harutasid nad võrgu tagasi merre ja nagu ennegi jäid siiasamasse võrgujada otsa ankrusse. Kaugele mere taha vajunud päikesest olid õhtutaeva hõreda pilvekangaisse jää-

nud veel mõned õhetavad kullatriibud, needki aga juba tuhmusid. Matis vana taskukell näitas üheksandat tundi ning mehed valmistusid paadi põhja pikali heitma.

«Või siis otsitakse tallisid sõjaväehobuste jaoks,» ümises Mihkel «Uue Aja» kuulutusele mõeldes ja vana kasukat endale alla keerates, et paadi kaared magamisel küljekon- tidest liiga läbi ei käiks. «Mandžuurias sai sõda lõpule, tahab ta siis siinkandis uuesti pihta hakata?»

«Jätkus Kollale sellest peksust, mis ta samuraide käest sai. Ennem võib see nõndaviisi olla, et tahab neid hoopes, mis samuraid talle andsid, oma seljast rahva selga edasi peksta.»

«Sa arvad, et kasakad?»

«Ikka kasakad. Lätlased olla oma kirikuhärrasid kotti toppinud ja mitu mõisat põlema pannud, meil Läänemaa mehed kuulukse ka üht-teist teinud olevat, linnas jätavad vabrikutöölised töö katki — ja kuigi leht enam niisugusest asjast suuremat ei julge kirjutada, kardab, et kinni pannakse, — ega popid sellepärast kotti toppimata järe... Mis siis Kollal ja parunitel muud kui kasakad platsi.»

Mihklil, vanal meistrimehel, kes iga tööga, laevategemisest kuni kellaparandamiseni, külas toime tuli, kippus viimasel ajal hing tihti täis saama. Mis see siis tähendab: suure lärmiga, jumalapalumise ja viirukisuitsuga hakati sõda peale, lubati mõne kuuga jaapanlastel nahk üle kõrvade tõmmata, karjuti: šapkami zakidajem! — soh, nüüd aasta poolteise pärast iseomal mitusada tuhat meest magama pandud, mitu miljardit sõjakulu tehtud, terve laevavägi Tsušima väinas merepõhja aetud — ja nüüd veel iseoma inimesi ka tapma! Kohe mis himu on sul elada niisuguses riigis! Sai ikka siin poisse koju oodatud — ennem läkitaks nüüd juba ise Sidneysse telegrammi, et Juuljus, ole kena mees ja saada kaks piletit. Müüks lehmamullika ja kili-koli maha ja sõidaks minema — saaks ka Epp ükskord mõisapäevade orjusest lahti. Muidugi, või sealgi, võoral maal, täis meepõtid ees ootavad, aga siinsest ei või sealne elu ka hullem olla. Miskit tööd ikka leiab, hakkaks või öövahiks, kui muud ei saa.

Kuid Matisel-mehel oli teine lugu. Ta oli enese jäagitult sellele merele ja maale andnud, ja kui tal avanekski võimalus, ei läheks ta siit kusagile, sest ta tundis, et nii talle

¹ Saame kergesti jagu (vene k.).

kui kogu ta suguvõsale on siin rohkem ülekohut tehtud kui ühelegi teisele ning oma õigust kätte saamata ära joosta tähendaks parunile allavandumist, põgenemist. Seda aga ei luba nii ta enese kui ka isaisade, vanade Reinuõue Tihude uhkus. Juba väliseltki oli ta Mihklist tublisti erinev. Muidugi, nad mõlemad on juba üle kuuekümnene, ent kas või Mihkli ruuges habemeski on hoopis rohkem leebust ja leplikkust kui Matisel varem süsimustas, nüüd aga hallide karvadega tihedalt läbikasvanud kitsehabemetuustis, rääkimata kummagi mehe silmadest, mis Mihklil on sinised, leebed, Matisel aga järsud ja teravad. Vahepeal, «Kaugatoma» ehitamise ajal, oli Matiski pisut leebemaks muutunud, nüüd aga, nähes, et seegi asi väikese rahakotiga meestel läks vett vedama, lõi ta vana viha ka paruni vastu uuesti täie hooga lökkele. Matis oli oma südames otsustanud, et kui ta oma kohta ei peaks enam iialgi tagasi saama, ei pea ka parunil ei enesest ega oma mõisast mingit kasu olema, juhtugu siis temaga, Matisega, mis tahes. Elatud on ju küll, kuuekümnene nelja aastane pole enam noormees. Kättemaksu kohtki oli tal valmis vaadatud, aga aeg polnud ikka veel nagu paras olnud.

Tõnis, keda nüüd ta naise suurtalu järgi Tenga Tõniseks kutsuti, püüdis vist rikkusega parunist üle saada ja eks ta juba pool-mõisnikku olegi, suurem jagu Vesiloo saarest on tema käes, peale selle laevad-rahad. Keskmine vend Priidu, Tallinnas masinaehitusvabriku mudelipuusepp, aga arvab, et ilma korra muutmine sotsialismuseks toob kõige kergemini õiguse kätte. Võib-olla on see nõnda, kuid ka Priidu õigus paistab alles mägede taga olevat. Liiga palju oli Matis ülekohut tunda saanud, nüüd ei taha ta nagu enam üldse uskuda, et mingit kõigi kohta maksvat õigust maailmas on või maailma tuleb, ning ta on lootma jäänud ainult sellele õigusele, mida ta ise suudaks maksmak panna, — kuigi see õigus, ta mõistab seda küll, on kitsas ning käiks pealegi rohkem surnute kui elavate kohta.

Õhtutaeva leegitsus läänes mere kohal kustus järjest väiksemaks, idas löid tähed helkima ning iga nelja sekundi takka sööstis Vesiloo majaka kiir üle uniselt õõtsuva, ääretuna näiva vee. Nüüd, mil tuul oli peaaegu vaikinud, kostis alt maa poolt igas suunas kümnete verstade taha Hullumätta sügavahäälne mühin, ning see oli siin ülameres ka peaaegu ainuke hääl, kui mitte arvestada mere tasast lokset vastu paadi õhukesi laudu otse siinsamas külje all.

Mihkel, väsitatud ennast lehe loba kuulates vaimselt vahest rohkem paarikordse vihastamisega kui pika tööpäevaga, uinus varsti, Matisel piip hõõgus aga veel kaua paadipäras.

Jah, niiviisi on see elu. Oli Reinuõue, suur võimas koht, aga nooremad inimesed ei tea enam Reinuõue nimegi, on vaid mõisa heinamaa-koppel, kus kaskede vahel paar õige vana, sammaldunud tüvega õunapuu-rauka ning mõned vundamendikivid, mis suvel heinamaatüki niitja vikati ette kipuvad jääma... Sündis ja kasvas tüdrukuke, tilberdas ema seelikusabas üle õue joosta, kuid siis, enne kui oleks jõudnud veel viitki igakevadist vetevulinat ära kuulata, polnud teda enam, jäi ainult nimi, Liisi, mis iga kord valu leeb, kui sa ta peale mõtled. — Oli Sander, juba lapsest saadik terane poiss iga töö peale, karme kevadel merelindude pesi otsima, suvel maasikaid korjama, sügisel õngi söötma ja talvel võrku kuduma, naaskel ka koolis kirja ja rehkenduse peale — ega igaüks sellega toime tulnudki, et oleks lehele sõnumeid saatnud, — ja nüüd? Ilma õigusteta, ilma varanduseta inimese elu mõnikord enne, kui saad seda elama hakatagi, õõtsub nagu laine randa, kaob nagu suits tuulde. Aga Rennenkampff, kaks mõisat käes, elab edasi. Kõige vanem tütar läks küll seisusevastaselt kirikhärra Girgensohnile (siis kui Rennenkampffil ainult üks mõis oli) ja noorem kipub üleüldse nagu vanatüdrukuks jääma — poegadele võib aga vana rahul olla, need kas studeerivad või on ohvitserid, ja kui nad suvel maal on, siis ajavad ajaviiteks ning ihulustiks tüdrukuid taga, nagu vana seda ise tegi — neidsamu tüdrukuid, kes kunagi taluinimeste laste emaks saavad.

Ning oma mõtetega ringi ära teinud ja siinamaale jõudnud, nägi ta äkki jälle imeselgesti nüüdse kodu, Revala hüti seinal oma kaheraudset jahipüssi. Jah, see oli hea püss, ta oli sellega ükskord isegi suure orika maha lasknud, kui see tapjate käest oli minema karanud.

— Noh, mis tuli seal ülal põhjas Vesiloo taga? Mitu tuld — see peab purjekas olema, aurulaeva tuled on teistmoodi. Võib-olla «Kaugatoma» — laev pidi nüüd tulema Tallinnast. Tuul, niipalju kui teda on, puhub pooltagant ja Tõnis püüab ehk veel öösel lahte sisse pääseda.

Tõnis kuuldavasti sõitvat ise veel viimaseid reise. Muidugi, kui sul juba pooltosinat laeva prahtida ja suurtalu valitseda, ega sa siis ise enam sõita jõua. «Kaugatoma» uus

kapten, keegi kõhuka rahakotiga pärnakas, kes oma rubla-
tuhandetega laevaseltsi osanikuks tuleb, olevat juba val-
mis vaadatud. Rahval pole ju niisugustes asjades enam
sõna kaasa öelda (ja kui ta räägiks, või Tõnis ta juttu
kuulda võtaks!) ning vana tüürimees Tanel Õige pühkigu
jälle kapteniaust suu puhtaks...

Tükk aega jälgis Matis laeva tulesid, mis aeglaselt Vesiloo tagant lähemale nihkusid. Siis võttis väsimus võimust, laineikiik õõtsutas ta tukkuma ja ta jõudis unegi ära näha. Kiiratsi suur ruske sõnn seisis Elda nukis, händ seljas, ja kaapis esimeste jalgadega kruusa, nii et kivid lendasid. Ise mõirgas ning jõrises, suu ja sarved vesikaare poole, nagu kavatseks ta otsemaid kaldast alla vette tormata ja mere segamini lüüa. Kui Matis uuesti ärkas, istus Mihkel juba paadi esikapil, piip hambus, ning pidas omakorda vahti, ja «Kaugatoma» tuled — mis nad muud võisid olla — olid Vesiloo majakast juba tublisti maa poole nihkunud.

«Tuult tuleb, tuult või muidu madinat,» ütles Mihkel Matise unenäo kohta. «Surnud inimesed ja rusked sõnnid, kui sa neid unes näed, toovad ikka tormi või pahandust.»

Kuigi Matis paadi põhjas Mikhli kasukal magades enne hommikut ka paremaid unesid nägi, ei jäänud tuul tõesti tulemata. Arvata pool tundi enne päikese tõusu, just siis, kui nad oma võrkusid hakkasid võtma, hakkaski vesikaarest puhuma ja kümme-konnan minuti pärast ei võinud õist rahulikku merd enam äragi tunda. Nad said enamjao püüniseid kätte, siis aga katkesid Matise võrgul paelad. Ragimisest polnud juttugi, tuli sõita teise lipu juurde, mis õhtul laskma hakates oli maamärkide järgi Laidu maja ja Vesiloo paagi joone peale pandud. Mihkel ajas esimese purje püsti, tuul andis minna ja lipu said nad kätte küll, aga siinpool vastutuult võrkude võtmisega oli juba hoopis rängem lugu. Kordamööda käisid nad aerude peal, aga mis üle jõu, see üle jõu — noor mees polnud neist ka enam kumbki, ja leemendades rohkem higist kui veest, pidid nad Mikhli terve ja Matise poole võrku, sellesama, mis oli katkenud, ometi merre jätma. Nad lasksid siin küll lipunööri põhja ja vaatasid uuesti ristuvad maamärgid valmis — Vesiloo majak ja Laidu lauda nukid ning teiseks liiniks Kaugatoma kiriku torn ja Laidu küün, aga suurt lootust polnud, sest tuul, mis kandis vastupäeva ja puhus nüüd juba õhtust, läks valjemaks. Hea, et ta vähemalt kodu poole minna andis. Mihkel torkaski esimese purje paadi ninasse —

suurt, keskmist purje ei võinud näidatagi, ja sõit läks lahti. Varsti pidi ka sellelesamale püstiolevale purjepõllele veel rehvid sisse tõmbama. Laineharjal olles jäi rool veest välja ja paat kippus lõngerdama — Mihkel hoidis kogu aeg soodiotse peos, et kui ta äkki purje teise parda viskab, siis paati ümber ei kallaks. Aga see polnud meestel esimene sõit tuulisel merel, neil oli teada iga suurem kivi ja kühm, iga veealune rahu, ja juba Nootamaa varju saades oli suurem häda möödas. Kuid tulist sõitu tegi nende väike paat ka üle Vatla lahe minnes, ja alles siis, kui nad Säinastest juba möödas olid ning Suurest-Kurgust Ruusna lahte sisse pöördusid, said nad mahti ka paadis olevate võrkude ning kalade peale vaatama hakata. Mõni siig ikka nähti meres olevat, ja kui nad oleksid kõik püünised korralikult kätte saanud, oleks nende vaev olnud tasutud — nüüd aga oli kahju kasust suurem. Mis teha, niisugune see elu on, jätta võrgud, aga parunile tuleb mererent ikka ära maksta.

Jah, öine tulija oli küll «Kaugatoma». Laev seisis Papi-
rahu all ankrus, mastid paistsid üle Rahumaa madala metsa. Üks paatidest, mis nendega koos oli õhtul Laia-
madala peal võrku lasknud, pöördus Vatla lahte sisse, teist aga polnud ega polnud näha. Rannas selgus, et Kiiratsi Mikhel oli eile kõige noorema poja Annusega välja tulnud, ja et neil merel jõud napiks jäi ja seetõttu õnnetus võis juhtuda, läks randa vasturutanud Kiiratsi emm kord päris nutuseks, nii et ta Matisele määratud sõnumidki algul päris rääkimata unustas. Nimelt oli Matise poeg Peeter õösel «Kaugatomaga» koju tulnud ja seepärast polnud Viia saanudki mehele vastu tulla, kuna tal oli nüüd poja ümber keerlemist. Teiseks olevat eile õhtul küla mööda käsku ringi kantud, et kõik peremehed ja vabadikud pidavat homme vallamajas koos olema uue üldise maamöödu asjus, mis mõis ette laseb võtta; nimelt pidavat iga suits tuleva nädala algul ühe mehe mööduhärrale abiks andma.

«Mis tulu meie sellest saame, kui paruni maid möödetakse. Kelle maa, selle mehed!» oli Vanaõue Mikhliil alles eileõhtune sõjakus sees.

«Noh, aga käsk,» oli talle vastu tulnud Epp mehest hoopis alandlikum.

Matise mõtted jäid aga kohe keerlema Peetri ümber. Tuli koju — pole viiel aastal enam koju saanud, mis ta's nüüd septembrikuul, niisugusel ajal, kui ükski mees Tallinnast äratulemise peale veel ei mõtlegi, järsku siia sõitis?

Hakkab õige suurt patisaksa mängima või? Muidugi teada, kus see Viial aega oli vastale tulla, loksus nagu kana ümber muna, suled kohevil, mõtles Matis poolkadedalt, poolmõistmisi. Aga enne, kui ta poja kojusõidu sihi kohta jõudis kõiki oletusi läbi kaaluda, märkas Matis eemal kadakate vahel lookleval hobuseteel meest. Peeter? Oli see tõesti ikka poeg? Ta oli endale kodust isa vana pintsaku linnariiete peale tõmmanud — oli isale abiks tulnud, ja mingi helluseviirg käis Matisel südame alt läbi.

«Tere, isa!»

Noore töömehe käesurve oli soe ja jõuline. Peeter oli nagu veelgi kasvanud ja palju mehekamaks muutunud.

«Tere, poeg!»

Tuul vihises nagu vanastigi võrguhüttide nurkade taga, kajakad tiirutasid nagu varemgi vabeaia kohal, kuid isa oli vahepealsete aastate jooksul märksa hallimaks muutunud ja kühmu tõmbunud. Aga ta pilk kulmupuhmaste alt oli endiselt selge, tahtekindel ning lõi pisut niiskelt särama, kui ta oma suure, krobeline, merevees parkunud käega poja noort ja tugevat kätt raputas. «Nojah — kuidas ja kauaks sa siis nüüd ise tulid?»

««Kaugatoma» oli parajasti sadamas ja juhtus nii viisi...»

«Ega te viimati jälle streiki lahti löönud?»

«Sedakorda mitte. Ühe vabriku streik ei tähenda veel palju, vahel tuleb ka selle eest katsuda hea seista, et kogu maa hakkaks oma karva näitama.»

«Taevane valitsus!» kohkus Vanaõue Epp, kes oma võrguklaarimise järjega Küläsoo vabudereast (võrkeaias vähemalt oli Matisele ta endine koht alles jäänud) parajasti mööda läks ning Matise ja Peetri juttu juhtus pealt kuulama, «oled sa, Peeter, ka siis linnas timukraadiks hakanud?»

«Kui te siin Kaugatomal demokraadid olete, miks ei võiks siis minusugune vabrikutööline linnas demokraat olla.»

«Mina timukraat! Issand hoidku-kaitsku, mul, tänu jumalale, on ikka veel latern peas ja ristiinimese süda rinnas!»

«Ah, sina, eit, ei tea midagi, mis see timukraat või pirukraat — räägid seda, mis Girgensohn sulle kantslist ette laulab!» noomis Vanaõue oma eite, kelle kirikuskäimist ta oli «Kaugatoma» ehitamise päevast hakanud pahaks panema.

«Sa jah tahad, et ma jumala ära salgaksin!»

«Mis sa jumalast siia sekka topid! Ega see jumal ole, kes sulle kantslist kõiksugu asju ette laulab, see on «armas heng» — paruni paksu maoga väimeespoeg.»

Jutt jäigi keerlema Vanaõue eide ja taadi nägelemise ümber. Tuul oli veidi tagasi andnud ning Kiiratsi emme ja ka teiste rõõmuks hakkas Vesiloo alt Kiiratsi paadi puri paistma — kes teine see siis täna Laidust või Vesiloolet tulemas oli.

Et võrkudes muda polnud, suutsid Matis ja Peeter nad kahe mehega üsna kähku klaariks teha. Siis heitis Peeter siinakoti selga — kaksikümmend kaks kala, kokku ehk poolteist leisikat — isa keeras rannamaja ukse lukku, pani võtme kivi alla ja nad kohendasid ennast rannast minema.

«Pagana kahjuasi, et need võrgud meil sisse jäid. Raasike rammu oleks veel juurde ära kulunud, siis oleks nad meil ka käes olnud. Mihkel-mees on viimaste aastatega ka nõnda otsa jäänud.»

«Noh, ega sa isegi enam leeripoiss ole!»

«Ega ole jah,» ohkas Matis. «Või ma siis suisel ajal siin oleks paruni tõugata, paigast teise ajada. Kuidas te nüüd linnas — kas ahukaat on meie laevakamba põhjuskirja loosse mingit selgust saanud?»

«Ei,» vastas Peeter lühisõnaliselt.

«Seda ma arvasin. Või olen ma ahukaatidele linna vähe raha tassinud. Ühed härrad kõik, olgu ta kohtunik või ahukaat — igaüks aina passib, kuidas viimast rahakopikat su taskust kätte saada, õigusest ei hooli keegi!»

«Noh, seda Levy kohta öelda ei saa. Levy hoidis tööliste poole, oli aus inimene — ega teda muidu poleks vangi pandud.»

«Pandi vangi — poliitika pärast või?»

«Küllap ikka — olid välja uurinud, et seisnud ühenduses Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Parteiga.»

«Aga kuidas su enesega — oled sa ka — sotsialismusemees?» küsis isa pisut altkulmu poja otsa vaadates.

«Sedamoodi jah.»

«Linnas läks asi palavaks?»

«Seda ka, et palavaks, aga veel enam: maalegi on mehi vaja, kes rohkem nagu asjaga kursis ja julgema pealehakkamisega. Aga sellest, et palavaks läks, ära kellelegi hing, ka emale mitte — naisterahvast inimene.»

«Otsivad taga või?»

«Küllap otsivad. Seltsimehed arvasid ka paremaks, kui korraks neil Tallinnast silma alt ära kaon. Saadeti siia siia.»

«Saadeti? Kes sind saata sai?»

«Partei.»

See uudis võttis Matise metsavahelisel jalgrajal seistama ja taskust tubakakotti otsima. Alles, kui ta piibust juba mõned sõõnud oli tõmmanud ja uuesti astuma hakanud, kõhatas ta:

«On teil aga siis seal — parteis — kanged mehed.»

«Keisril käes sõjavägi ja nuhid, kuld ja papid. Keisririik on mitusada aastat vana ja juuripidi ennast iga asja külge imenud — keisri vastu ei saa niisama vilet lüües minna — siin peab iga mees asja eest väljas olema.»

«Aga mis sa's praegu siin rannas — mehed kõik maailma mööda laiali, ei saa siin parteid kokku ega midagi.»

«Noh, teeme otsa üles, küll siis ka mehi leidub. Näe, sina kohe esimene, vana elupõline paruni vihamees. Vanaõue Mihkel teine. Katku Jaen kolmas. Pime-Kaarli neljas...»

«Kas nüüd Pime-Kaarlist asja saab, Girgensohn pani teise patte kahetsema, kirikulaulusid tegema — ja Riti tal ka ristiks kukil.»

«Noh, ei saa Kaarlist, saab teistest. Ega naisigi tohi ära põlata, meil linnas niisuguseid naisi, kes annavad tossikes-tele meeste teinekord mitu silma ette. Ja võtame siit Ruusnast Kaavi Juula, igati mõistlik vabadikuinimene, või jälle Vilaste Eeva —.»

«Juula jah küll, aga Eeva, — kust tuul, sealt meel. Ja üleüldse, kui me eitedega hakkame kampa pidama, tuleb sekeldusi, löövad verest ära, nagu sa isegi ema kohta ütled. Meeste asi ikka rohkem küpsem ja kindlam.»

Müsmel madal männik tuhis tuule käes ning vasakut kätt tulid lained randa. Kuid Matis ja Peeter olid sattunud niisugusesse arutlushoogu, et neil polnud mahti midagi muud tähele panna. Jutt vastutulevate inimestega kujunes samuti lühikeseks, sest isa, tahtes omavahel rääkida, rühkis aga minekut, ja nii polnud ka Peetril mahti kauem ei Talistere ema ega Rannavälja Taavi juures peatuda, kuigi Rannavälja vana teda veel vägisi pintsakunööbist kinni hoidis ja Tallinna uudiseid päris — oli ju ka tema poeg Tallinnas töö.

«Kui sul linnas na tulisevõitu oli, siis ole ka siin jutuga ettevaatlik. Neil nuhid üle maa. See või teine eit räägib

Üügu Siimule ette, mis sa öelnud, ja Siim kohe, jalad seljas, padavai Rennenkampfi juurde. Ma arvan, et ega parteigi käsi pead ilmaasjata tulle pista — ennem võin mina öelda, mis tarvis, mul nagunii asi paruniga pahuksis,» pakkus Matis pojale oma nõu ja abi.

Isa ja Peetri Revala hütis jõudes oli ema siin vahepeal elamist-olemist katsunud sättida, nagu iganes oskas, et kaua äraolnud poega veidigi väärikamalt vastu võtta. Aga napiks jäid need võimalused kehvast popsihütis, kuigi ema laotas poja jaoks säetud voodisse oma viimased, veel pruudipõlvest säilinud linad ja lauale pani palaka, mis siis oli tarvitusel olnud, kui Peetrit oli ristitud.

«Jah, nii on see meie elu. Nõrasta kehvade püünistega merevett ja orja mõisat — millal sa siin mahti saad maha hütis korraldada ja puhtust-ilu taga ajada. Näe, siamaani see vana kellgi seinal ikka veel astus, nüüd jäi nädalat poolteist tagasi ühel ööl seisma, pole siamaani mahti saanud teist meistri kätte viia,» tähendas isa pikki saapaid jalast sikutama hakates.

Peeter läks isale appi, ema aga ütles ohates: «Kaks aastat tagasi, kui vanaema suri, jäi kell ka iseenesest seisma.»

«Ununes üles tõmbamata. Teisel hommikul tõmbasin üles ja käis jälle,» tähendas isa.

«Aga nüüd — nüüd ei aita enam mingi tõmbamine.»

«Ooh — tühi ebausk. Kell astub oma käiku — inimese elu läheb oma rada,» lohutas isa.

«Kas Sandrist siis midagi...?» küsis Peeter.

«Viimases kirjas, mis ta säält Saigonist saatis, kirjutas, et oli laevas kõhutõbes olnud ja... ja kodu ja omaksed on kängesti mees... et ikka laevad muudkui sõidavad oosti poole läbi mitme mere... ja et lõunamaa taevas on tähed suured nagu elava söe tükid... Aga ennast teda meest pole enam kusagil,» ahastas ema.

«Ära nuta, ema, ära nuta! Ehk Sander sattus vangi,» kuid ka Peetri enese silmad kippusid ema lohutades märjaks muutuma.

«Jah, jäta nüüd! Mis see nutt aitab,» keelitas isa. «Jäta nüüd, ehk pöörab kõik veel heale. Näe, teine poeg on sul nüüd kodus ja...»

Ema võttis pärast lühikest, sõnatut enesekogumist tühja piimakannu ja läks sahvrisse. Isa ja poja vahele aga tekkis tuppva vaikus. Siis Peeter tõusis ja läks vana lillelise palgega seinakella juurde, mis juba ta poisikesepõlves

tuli ehk elus kõige rängemat osa kanda, ta oli töö ja murega ära kulunud, nagu väiksemaks jäänud ja võib-olla polegi teda enam kauaks.

«Siis peaks enne teisi vallamajja minema ja Saarega rääkima. Annaks midagi teha — inimesed koos ja meeled mõisa vastu.»

«Ma lähen ise. Parem, kui sa siin ennast liiga selle asja sisse ei sega,» ütles isa ning vaatas ema poole.

Kuid ema ei märganud midagi, ta ainult rõõmustas, et Peeter jälle kodus oli ning et isa ja poeg nii ühel nõul asja arutasid.

«Mine muidugi,» ütles Peeter, otsis taskust hallivõitu paberilehe ja ulatas isale. Matis, et paremini näha, tõusis ja astus tule juurde. Ilma prillita seletas ta ainult lehekese all ja peal olevat suurt kirja: «Kõige ilma töölised, ühendage endid!» ning all: «Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei. Tallinna komitee.» Et aga ka vahelolevat tiheadat kirja näha (Matis tahtis nimelt kõike ise oma silmaga lugeda), otsis ta taskust prillid. «Vennad saunikud, vabadikud ja mõisatöölised! Kui kaua peame oma higi ja verrega isandaid jootma? Kui kaua nuumame neid oma vae-
vaga?»

Eneselegi tähelepanematult oli Matis hakanud valjusti lugema ja seda märgates vaatas ta esiteks naise, siis poja poole.

«Loe pealegi valju,» ütles Peeter, «ainult sina, ema, jäta rohkem oma teada, et mina selle tõin.»

Ema vaatas poja otsa, kuid siis, taibates, läksid ta silmad veekalkvele ja ta haaras põlle järele.

«Mis sa nüüd, tirr lahti! Egas poiss sellepärast, et ta sind ei usuks, aga — noh — hoia suul!» ning ta luges edasi:

«Herrad on alati meie nülgijad olnud ja jäävad nülgijateks ka edaspidi, kui meie neid oma kaelast maha ei raputa.

Seltsimehed, ühineme kokku kui üks mees. Arutame oma asjad isekeskis läbi ja nõuame parandusi. Julgemad etteotsa, teised järele. Ärge andke seltsimehi välja, kui meie vaenlased neid ähvardavad.

Meie nõuame: esiteks...

Matise hääl tõusis ning pärast iga nõudepunkti ettelugemist vaatas ta pikalt naise ja poja otsa, otsekui vannutades, et see tõesti nõnda peab olema ja et nad asjast ei taganeks.

Ning sel tuhande üheksasaja viienda aasta septembri-
kuu öhtul need kolm inimest, kes siin kaugel rannaküla
hütis viletsa tule ümber istusid, polnud enam lihtsalt isa,
ema ja poeg, kellel üksteise vastu, nagu see vahel juhtub,
mõnigi omakseokas südames, vaid nad hakkasid saama ena-
maks: võitluskaaslasteks, seltsimeesteks.

Kahekümnes peatiikk

Kuulaik, langedes põrandale, joonistas kaltsudest kootud põrandariidele kitsa akna ahtad ruudud. Vahetevahel kuuldus hüti seina taga öötuule nõrka hingust, ja selle vaikides tundus, nagu oleksid kusagilt eemalt kellegi tasased sammud kostnud. Seinakell lõi vanadusest käriseva häälega kaks lööki ja seepeale kuuldus vastasseinast koikust ema hää:

«Sa, Peeter, oled juba ärkvel — ega viimati kirbud? Sai öhtul küll voodisse puhtad riided pandud...»

«Oh, ei ole siin miskit looma tunda — niisama, mõtted käivad,» kostis poeg ohates ja oma jalgu vastu sängi kelpa sirutades.

«Ega sa ometi karda, et nad su jälil on,» kostis nüüd ka isa hää vastasseinast.

«Kas siis nüüd just jälil, aga — eks igaüks katsu vangimajast pisut kaugemale hoida. Kaheksa meest pandi meil juba vabrikus trellide taha.»

«Heldene aeg — kaheksa meest trellide taha! Miks sa siis seda kohe öhtul ei rääkinud,» kostis ema murelik-hirmunud hää.

«Mis sest ikka nõnda kuulutada — ega see mõni rõõmusõnum ole. Ei tahtnud teie unerahu ära viia. Egas nad nii järsku siia taha Saaremaale mind otsima oska tulla,» ütles Peeter laualt suitsupakki ja tikutopsi kobades. Nagu ta kuuvalgehämus nägi, istusid isa ja ema nüüd mõlemad juba sängiveerel, linased särgid valendamas vastu pimedat seina, paljad jalad põrandal.

«Oleksid ikka pidanud rääkima, oleksime meie teadnud sind rohkem hoida-kaitsta. Sander on kadunud — võetakse sind ka veel takkajärele, kellel niisugusest asjast kasu on!» ütles ema ning ta hääles kajas summutatud mure. «Kuidas see siis juhtus?»

«Mis sääl nõnda juhtuda — inimeste kinniviimine on sandarmite amet. Ja oleks ka mind kinni viidud, kui ma poleks sandarmi nina alt saanud ära lipsata...»

«Heldene taevas!» ja ema tõusis, et kardinalappi akna ette tõmmata.

«Noh, egas asi nii hull ka pole!» muigas Peeter. «Kes siin kaugel Kaugatoma-nurgas nüüd südaöösi mind läbi akna teab luurama tulla. Neil on nuhid raudtee ja reisijate-laevärde peal, «Kaugatoma» ärasõit tuli mulle õnnekombel,» rääkis Peeter.

«Aga miks sa siis siin eile nii avalikult? Pool valda teab, et sa kodus oled!» ütles isa.

«Oleks teadnud nagunii, egas ma saanud «Kaugatoma» peal jänest sõita. — Ja kui kartma hakkad, teed asja veel hullemaks!» arutas Peeter.

«See ta on,» pidi isa poja viimase väitega nõustuma. «Aga mis plaani sa siis nüüd edasi pead?»

«Peab ennast hagijate eest hoidma ja — nagu seltsimees-tega sai enne ärasõitu aru peetud — peab katsuma ka siin midagi ära teha. Pikka pidu mul Kaugatomas muidugi pole, küllap nad varsti haisu ninasse saavad, seepärast mõtlesingi, et kui siiski veel täna otsiksin vallakirjutaja üles, sinu jutu järgi paistab ta õige mees olevat. Saaks siin parteiringile või koguni kohapealsele vallakomiteele jalad alla...»

«Täna? Täna on ju vallamajas maamöödu asjas koosolek — sinna sa küll tulla ei või, sääl paneb urjäänik kohe igale uuele näole silma pääle.»

«Noh, aga ütlème, enne koosolekut. Tõmbaksime nüüd sama kohe riided selga, kell kolm, pool neli oleksime vallamajas. Kui ta tööinimeste poole hoiab ja vedu võtab, siis ei tohi ta ka niisugust varahommikust tulitamist pahaks panna. Enne valget oleks meil jutud räägitud ja ma jõuaksin ema eest kas või veel teopäeva ära teha — homme-tunahomme pean nagunii jalga laskma,» tõi Peeter oma plaani välja.

Isa kõhatas, ema tõmbas tikust tuld. Kell oli selle arutamisega tüki maad jõudnud edasi astuda.

«Mis sa siis tikust ära puhud, pane tuli lambi otsa, kui Peetril niisugune nõu on,» käskis isa.

«Mis see minu nõu — ma ju Saart ei tunne — te teate teda palju paremini — kas võib teda niipalju uskuda?»

«Niipalju kui mina inimest tunnen, siis Saares mul küll

miskit kahtlemist ei ole. Igasuguseid muid antsakaid, ahukaatisid ja lehetoimetajaid, kes vahel ka oma suu tööinimeste eest seismise juttu täis võtavad, ma pole küll suuremat uskunud — härra on härra, teeb oma tirulit ja loodab meiesuguse kulul võimu enda kätte ahnitseda. Saar aga on läbi-lõhki oma inimene. Miskit öist tülitamist ka ei maksa karta, ta on nagunii esimese kukelaulu aegu jalul, puurib oma raamatuid, loodab kevadel ikka küpsuseksami ära anda,» ütles isa ja hakkas ennast riidesse panema.

«Mõisa aga ära küll mine,» ütles ema klaasi lambi peale sättides, «egas see Üügu Siim urjäänikust parem ole. Ma olen ju senini kõik päevad ära teinud, kus sina siis nüüd äkki — pole riideid ega midagi...»

«Noh, seda veel näeme, ma tulen hommikuks vallamajast koju tagasi. Varsti sätime aga asja niiviisi, et pole kellelgi enam mõisa teopäevi teha!» ütles Peeter lootusrikkalt ning, visanud vaiba pealt, hüppas mõlema jalaga korraga voodist välja.

«Sa ikka tõega arvad, et ükskord saab asja niikaugele, et meiesugusel ei ole vaja enam mõisat orjata?» küsis ema, kellele poja lootus külge hakkas.

«Saab,» kinnitas Peeter saapanööre sidudes.

«Jah, ma mõtlesin öösi selle lendlehe peale, mis sa tõid,» ütles isa, «ja rehkendasin siinset elu, mitte ainult koharentniku ja omasuguse sauniku, vaid selle kõige viimase, nimelt mõisamoonaka seisukohalt. Vanasti olla parunid inimesi omavahel ühest mõisast teise vahetanud hobuste ja koerte vastu, aga ega praegugi meil inimene loomast enam ole. Mõisa karjavirtin oli siin nädalat poolteist tagasi moonakanaiste ees suurustanud, kuidas härra loomade eest laseb hoolt pidada. Ja kui sa hakkad mõtlema, mida mõisa lehm kõik ühe laudapäeva jooksul nahka sööb... Kaksteist naela jahu, poolteist puuda söödapeete, pool puuda ristikheina, pool puuda kartuleid, puud aasaheina, lisaks veel kondijahu, soola ja söödakriiti — kõik see moon tassitakse üheainsa päeva jaoks sooja lauta, saba ja sarvedega neljajalgsele mustakirjule künassee ette. Juba kaksteist naela loomajahu üksi maksab oma kakskümmend kopikat, kui aga kartulate, söödapeetide, ristikheina ja muu kraami hind juurde arvata, teeb see päevas välja oma tubli viiskümmend kopikat.»

«Rohkem tuleb,» ütles ema.

«Turuhindadega tuleb muidugi rohkem, aga lehm on

muist päevi aastast aasal ja see võtab hinda tagasi. Noh, lehma passimine tuleb küll juurde, aga ka see ei maksa herrale palju, sest teomehe aastapalk koos naisega on meil Ruusnas 120 rubla. Arva nüüd ise kas või paberi peal, siin on paberitükk ja pliiats:

10 vakka rukkeid — vakk 2 rubla 40 kopkat	— kokku 24 rubla
8 vakka otri — vakk 2 rubla	— „ 16 „
1 vakk herneid — vakk 3 rubla	— „ 3 „
6 leisikat kala — leisik 1 rubla	— „ 5 „
6 leisikat soola — 40 kopkat puud	— „ 1 „
pool elaja nahka	— 1 rubla 50 kopkat
alamaa	— 2 rubla
lambiõli tarvis	— 50 kopkat
korter ja kütus härra rehnungi järgi	— 14 rubla
prii tohter, samuti härra rehnungi järgi	— 3 rubla
otsest rahapalka	— 50 rubla

kõik kokku 120 rubla.

Moonakal tuleb aastas mõisa teha kolmsada teopäeva, naisel kuuskümmend — kokku kolmsada kuuskümmend teopäeva. Seega maksab moonaka päev läbisegi 33 kopkat. Ja mis sa saad selle 33 kopka eest. Poole puuda otri. Poolt puuda rukkeid ei anna välja. Lehmale paruni laudas tuuakse ette moon 50 kopka eest päevas, moonakas paruni põllul teenib 33 kopkat. Lehm laudas annab kõige enam 20 toopi piima päevas, kolm kopkat toop — kokku lehma pealt sissetulek päevas 60 kopkat. Kümme kopkat tulu, lisaks sõnnik. Moonakas paruni põllul toob talle aga vähemalt neli korda enam sisse, kui parun moonakale palka annab. Ela siis ja ole, käi riides, osta jalanõud, keeda seepi ja pea puhtust! Mis need inimesed peavad peale hakkama, kellel veel kari lapsi järel! Saba ja sarvedega Kirjak paruni laudas on juba pool antvärki, peaaegu kadakasaks valmis, moonakanaine aga, kes seda antvärki peab passima, on paljas luu ja nahk, kui ta omale lehmaemanda kõrvalt mõnd toopi söödavilja või piimatilka varastada ei katsu. Pealegi on neid õnnelikke ainult paar-kolm, kes laudas ametit leiavad, suur hulk ei pääse mõisa loomade lähedalegi, muudkui vehi heina teha ja lihavatele lehmadele turnipse kokku vedada. Vaat niikaugele on juba see parunite laudavirtsahvt ja karjakultuura, et neljajalgne loom, kes

oskab ainult lüpsata ja ammuda, on kahejalgselt, keele ja meelega inimesest enamaks tehtud.»

Matis oli ennast tuliseks rehkendanud ja vahtis nüüd välkuvate silmadega kordamööda poja ja naise otsa.

«Sa räägi see rehnung täna meestele, kes vallamajja kokku tulevad,» ütles Peeter.

«On ta paruniga vähe kohut käinud ja rehnuikki pidanud, mis sest kõigest abi oli,» lõi ema kõhklema, nähes ühesugust, peaaegu hulljulget otsustavust nii mehe kui poja silmis.

«Kulla ema! Igaühel, kellele ülekohut tehakse, on kahe seisukoha vahel valida: kas oma õigus kaotada ja mõelda ainult selle peale, kuidas kiduvidu edasi hingitseda, lastes ennast seejuures kas või koduloomaks muuta, — või jälle oma õigust kaitsta, maksu see või elu.»

Õöd kippusid juba külmale. Ent isa astus mööda jalgrada ees minnes küllalt kiiresti ja varsti oli ka Peetril paras käigusoojus käes. Täiskuu ujus ülal Aoniidu kaskede kohal, rannamänniku taga kohises meri, siitsamast vasakut kätt alt Katkusoost ajas üles udutompe.

Udu! Kas polnud ka inimeste silmade ees alles liiga palju udu, mis takistas kõiki rõhutuid, nii töölisi linnas kui talumehi maal, kindlalt, õlg öla kõrval sammumast, nagu nad nüüd siin isaga ühel meelel üht teed on käimas. Oi, kuidas oleks tarvis inimesi, ausaid, tublisid, selge mõistusega inimesi, kellest sa tõesti tead, et nad iga oma veretilgaga tööinimeste asja eest väljas on, et nad ialgi tööinimeste huvisid ära ei anna!

«Kuidas see Saar — võib teda ikka tõesti usaldada?» küsis Peeter oma mõtete jätkuks veel kord isalt.

«Võib, tõesti võib!» kinnitas Matis veendunult ja nad astusid pikkade sammudega edasi vallamaja poole.

*

Vanasti, Liphardi aegu, aeti Ruusnas kartulivagusid, kuidas juhtus, aga niipea kui mõis päriselt Rennenkampfi käes oli, läksid siingi moodi pikad vaod, ikka põllu ühest otsast teise.

«Hõlpsam hobusel, hõlpsam inimesel,» oli öelnud Üügu Siim, Rennenkampfi metsavaht ja kubjas ühes isikus, «sirge vagu ees, muudkui mine kord võetud koosi järgi, pole ringivahtimist ega luhvamist.»

«Mis sul viga koositada ja luhvata, aga pane sind ennast, korv käes, päev läbi hobuse järel kure moodi kookama, katsu siis, mis laulu õhtul su ristluud laulavad,» oli selle peale öelnud terava keelega Vilaste Eeva, rentnikunaine. Eeva, kelle Jaanil oli tuulik, võis kupjale niisugust asja suu sisse öelda, moonakanaised kirusid vaikselt omaette (kuigi teinekord palju soolasemate sõnadega).

Pikad vaod olid härrale muidugi tulusamad — töö jõudsa, aga nii see asi maailmas kord juba on seatud: mis härrale kuld, see moonakale muld. Pikad vaod tahtsid võhma välja võtta küll kevadel kartulite mahategemise, eriti aga sügisel nende koristamise aegu, ja kartulivõtupäevad, mis varem, Liphardi aegu olid olnud mõisaorjusest see kõige kergem, ei andnud nüüd südastuvistele heinapäevadele suurt midagi järele, ainult et tööaeg jäi paratamatult lühemaks — kuigi alustati koiduga ja viimased kartulikoormad pandi mõisakeldrisse juba lambivalgel.

Peetrilgi, kes täna ema asemel mõisa oli tulnud (ema tegi poole-suulisena Eimu Juhanile mõisa rendipäevi) — temalgi hakkas väsimus ennast tunda andma. Töö linnas vabrikus oli igati kergem olnud — siin see kahevakaste kartulikottide vankritele tirimine tahtis vägisi selja kangeks võtta.

Aida juurest tühja vankriga tagasi põllule sõites vaatas Peeter uuri. Pool viis. Ilm oli näru, tihe läänetuul tõi lähelt kord pikema, kord lühema vaheaja järel madalaid, merd- ja maadligi vihmapiilvi ja peksis nende külma vett vastu mõisa kolletama löönud pargipuid, vastu tohletanud kartulivarsi, vastu hobuste selgi ja inimeste nägusid. Parun püüdis väheste inimestega läbi ajada — nüüd kippusid kartulid vägisi öökülmade kätte jääma ja neid tuli ka sajuga võtta. Ilm oli näru, kuid ega sellepärast enne pimedat õhtule saanud. Kui tedagi juba see üks päev hakkab ära tüütama, mis peab siis ema ütlema, kellel iga nädal kolm niisugust päeva teha on! Enamikul moonakail on aga nädalas kuus päeva — ja kui tihti võetakse ka veel pühapäev lisaks! Olgugi et kartulikorjamine ees lahtiaetud vagudest ei nõua just nii palju jõudu kui kottide vinnaamine, aga omamoodi on külma pori sees küürutamine hommikust õhtuni veelgi tüütum. Ja palk — emal aja eest jüripäevast mihkkipäevani neli vakka vilja ja neli vakka kartuleid, muud nipet-näpet peale selle põhipalga — see ju üsna tühine, ning päris moonakanaistel, kes aasta ringi

peavad väljas olema, teeb palk päeva peale arvestatult veelgi vähem välja.

Kartulivaod algasid tagant, põllu teisest servast metsa äärest ja tulid sirgjoones kuni õunapuuaiani välja. Kui naised, paarkümmend inimest reas, igähe jaoks kaks vagu, läksid oma järjega metsa poole, uiskas neil vihm selja tagant ja töö polnud just nii hull — aga uute vagudega tagasi tulles peksis tuul vihma otse silmi, nii et naistel mitte üksnes rätik, vaid ka juuksed ja silmakulmu karvad tilkusid. Noorukesel viie-kuueteistkümnendaastasel Rannavälja Almal — kõhnal, pikal ja pisut nagu sulis tüdrukul (ema oli tal surnud mullu sügisel tiisikusse) — oli raske teistele, eriti aga Pime-Kaarli Ritile järele jõuda, kes pidas ennast teistest enamaks ja oli maias mõisasakste kiituse peale ning tuiskas sellepärast tööd teha, et tükid lendasid. Üügu Siim, Ruusna kubjas, metsavaht ja võõrmünder üheskoos, nagu ta ise enda kohta suurustavalt tähendas, (Rennenkampf ei kannatanud suurt karja ametimehi, tal oli neid vähe, aga siis juba tõesti niisugused, keda ta tingimata arvas enda poole hoidvat.) — Siim seadis Riti vaod teiste keskpäika. Nüüd oligi naiste rivi hargnenud nagu kureparv — Riti nagu juhtkurg keskel ees, teised kummaldi pool nurkapidi järel. Ainult et kured lendasid ülal kõrgel taeva all vabadena lõunamaa poole, inimesed aga roomasid tülpinult ja läbimärgadena Rennenkamphi kartulipõllul.

Peeter, jõudnud oma vankriga kartulivõtjate juurde, viskas ohjad hobuse selga, läks tõi kõigepealt Rannavälja Alma täiskorvid vankrile ja aitas tüdrukul paar kamalutäit lahtisi kartuleidki korjata, kuna tal noorest moonakast lihtsalt kahju hakkas.

«Linnašaks tulnud maale õige sehviti pidama, omal ruun ohjapidi rattarummus,» inises äkki kusagil ta lähedal kubjas Üügu Siimu hääl.

«Prrr! Kurat!» Kartuleid ahnustav hobune oli tõesti ohjad seljast maha ajanud ning Peeter ruttas neid nüüd ratta ümbert lahti päästma. «Aga mida see kubjas siis vahib, nagu polekski käsi küljes või?»

Peeter ütles seda nii enesestmõistetava lihtsusega, nõnda et Üügu ei mõistnud järsku ei i-d ega a-d kosta, kõhatas ainult. Alles kui naised turtsudes naerma pistsid, sai ta aru, missuguse häbematusena siin õieti tegemist oli.

«Igale linnapasatskile ei ole mitte niisugust õigust antud,

et tema võib minu nina alla tulla ja mulle hakata käskusid jagama,» ajas Üügu läbi nina. «Mitte selle eest ei maksa härra mulle palka, et ma sinusuguse kõpslõngri hobusepoisiks olen — mul on mitmekümne inimese töö järele vaadata.»

«Kui sa inimestest hooliksid ja seda vaataksid, et nende töö kergem ja jõudsam oleks, ei laseks sa neil näoga vastu tuult ja vihma koogata.»

Naised olid oma seekordsete vagudega just lõpul. Riti, kes enne teisi oma tööga valmis oli, luges juba uusi vagusid valmis, et nendega tagasi mõisa poole pöörduda. Juba eelmisel korral olid naised tühjalt, see on ilma vagudeta, tahtnud üle põllu minna, et tagatuult võtma hakata, kuid kubjas oli nad tagasi käranud. — Ega nad mõne kahemas-tilisega Gotlandis käiadereisil ole, et tuult loovivad! Kindel maa jalge all ja ühegi nina pole suhkrust tehtud, et vastu-tuule vihm selle suumulgu pealt maha sulataks! — ja naised olid kupja käramise tõttu oma ettevõttest loobunud. Kas nüüd Peetri sõnad neile julgust andsid või olid nad omavahel nõu maha pidanud, kuid seekord hakati suures tropis üle põllu tagasi minema, jättes härraste kiitusevalu oleva Riti, kes siinsamas oma vagusid oli alustanud, neile rumala näoga järele vahtima.

«Noh, mis siis teil arus on!» pidi ka kubjas oma sõnullemise Peetriga katki jätma ning ruttas pooljooksu naistele järele.

«Arus! Loomgi keerab selja vastu tuult, eks meie teeme sedasama,» ütles Kipu Mari kupjast mööda põigates, kes talle jõuga tahtis tee kinni panna. Paari moonakanaisega oleks kubjas ka täna toime tulnud, neid aga oli paarkümmend, — lisaks viskas tuul mõisa põllule uue, rahetere-dega segamini vihmailli, mis naisi nende ettevõtte õigsuses kannustas, Siimu sõnad aga allatuule laiali tassis, ja nii pidi Siim vist esmakordselt elus moonakate tahtmisele alla vanduma. Suu kibedat sõimu täis, lähenes ta naistele, kes mõne lühikese minuti jooksul olid üle põllu läinud ja nüüd juba allatuule vagude taga küürutasid. Ta nimetas naisi nende ja teiste nimedega, kuid neid nüüd siit tagasi endisse kohta ajada enam ometi ei söandanud, kuna see oleks juba tõepoolest asjatult aega viitnud. Ja moonakanaiste võit sel korral oli peaaegu täielik, kui ontlik Ritigi viimati alla nende juurde kolis — mis pidi ta seal vagude teises otsas poole versta maa taga üksi oma eeskujuliku virkusega

tegema, kuna kartuleid äravedavad mehed, nagu Peeter, siis noor, aasta seitsmeteistkümnene Talistere Kusti ja vana hall, ometi veel käbe Liigalaskme Taavi, oma hobustega suure hulga juurde läksid.

Siim jagas ja sõimas, kuid et naised suuremat vastu ei öelnud ja rohkem seesmiselt oma võidu üle rõõmustasid, ei jäänud ka kupjal muud üle kui väliselt olukorraga leppida ja vait jääda. Südames ta aga otse kees vihas. — Ah nemad, naisterajakad, tahavad Üügu Siimust, eluaegsest kupjast, kelle isa ja isaisa juba ses ametis truult härrat olid teeninud, targemad olla! Teist korda ta juba niisugust asja enam juhtuda ei lase, tulgu taevast või tuld-tõrva alla ja... kuigi nad ehk allavihma võttes tühjalt tulnud aja tasa teevad.

Siim käis tihedalt kartulivõtjate kannul ja torkis kepiga maad. Ta hing oli nii täis, et ei öelnudki, kui selle või teise moonakanaise järelt kartuli välja urgitses: viis mugula korvi ja kõhatas ainult, et igaüks kuulma-nägema pidi, kuidas ta süüaluse hooletuselt-lohakuselt tabas. Küll niisugused asjad meeles peetakse ning öhtul härrale ära räägitakse (Rennenkampf oli valitseja minema kihutanud ning juhatas-korraldas nüüd kõike ise.) ja logardite palgast maha arvatakse. «Moonakas vastutab kõige oma varandusega selle eest, et põld hästi koristatud oleks ja mõis tema hooletuse ja vastupanemise tagajärjel kahju ei kannataks» — nõnda seisab täht-tähelelt härra ja moonakate vahel sõlmitud lepingus. Aga Eimu Juhanile saadab ta Ritiga öhtul sõna, et mõisa pole mitte tarvis saata igasuguseid linna ässitajaid... kuigi, noh, homme küll ka üks päris täisjõuga mees kottisid tõstma ära kuluks! Seda muidugi ei saa öelda, et Peeter tööd ei teeks — terve Reinuõuelt välja-läinud Tihude sugu on kanged töölohkujad —, aga mis niisugusest lehmast abi, kes küll lüpsab, kuid siinsamas jalaga täis lüpsiku ümber lööb! On mõisal ja mõisa teenritel nendega juba mitu põlve vaeva olnud ja paistab, et see veelgi lõpul pole. Aegki nüüd niisugune — päris häbi kuulda, missuguseid tegusid maailmas tehakse: juba kusa-gil punane kukk mõisa katusel, juba topitakse kirikhärra kotti, juba moonakad mässamas! Tänu taevale, siinkandis on seni veel vaikne olnud, aga kas see äsjane vastuhakkamine polnud juba asja algus? — Et mida see kubjas vahib, nagu polekski käsi küljes?!... Täna räägib sel viisil temaga, homme aga sähvab parunihärrale enesele, et kas

härra ei märka ohje rattarummu ümbert lahti kerida! Eino, parunile ta ei julge, aga — aga mis Peeter siit üldse otsib?... Hommikul härra oligi pahandanud, et mispärast vallatalitaja ja sekretär olid mehed lasknud vallamajas kokku tulla: härra käsu, et iga suits peab ühe vaimu nädalaks ajaks mõõduhärrale appi saatma, oleks võinud inimestele ka ringkirjaga teada anda. Kas siingi polnud kuidagi viisi selle äkki linnast üleöö lennanud kullipoja käsi mängus? Jumala õnn, et suurem hulk nooremaid mehi alles maailma mööda laiali, aga kui nad ükskord sügisel koju tulevad, siis olgu ka härral, kui ajad ei parane, Vigala Uexkülli kombel rood kasakaid mõisa kaitseks valmis!

Nõnda arutas omanuhti ilmaast Ruusna mõisa kubjas ja metsavaht Üügu Siim, kelle isa ja isaisa olid olnud kupjad, kelle pojast pidi saama kubjas ning kelle tütar oli linnas pagaril mehel. Üügude koht kirikus on kohe sakste toolide taga järgmises pingis. Alati on külarahvas pidanud neile kartuses ja lugupidamises üles vaatama, ja säh sulle: — mis see kubjas vahib, nagu polekski käsi küljes!

Üügu käis ja tonksis kepiga maad — leidis kartulipabula siit, mugulakese sealt. Teadagi, Rannavälja Alma, teadagi, Kipu Mari, teadagi, Laiakivi Tiina. Kes laps, kes muidu hädine, kes noor-nõutu, kes vana-väeti, kes aga lihtsalt laisk ja hooletu. Ja just parajasti neid viimaseid kirudes sattus ta võtjatest ilmselt puutumata kartulipesale.

«Millal see Rannavälja Alma mõtleb oma kaasavarakartulid mõisa põllult minema viia?» Siim sõimas üksnes siis, kui ta tundis, et pind hakkab jalge all kõikuma, kui ta enesele aga kindel oli, ajas ta tasakesi läbi nina oma mürgist ja sõlmedega ümbernurgajuttu.

«See ei ole minu vagu!» kaitses ennast Alma sirgu ajades ja ringi pöördudes.

«Minu vagu ka mitte,» pilkas kubjas.

«See on Riti vagu, Riti kartulid!» ütles Kipu Mari ja seda kuuldes ajasid kõik teised naised endid püsti imet vaatama.

«Minu! Sa viimane!» ähvardas muidu ka sõnades ontlik olla tahtev Riti.

«Löö või maha, aga sinu mis sinu! Näe, need siin on minu vaod, need Alma — kupja märgikepp on just sinu kahe vao vahepeal püsti!» seletas Mari.

Tõesti, nüüd pidi igaüks, ka Riti ise, tõeks võtma, et kubjas oli leidnud vahelejäanud kartulipesa tema järele.

Kahjuröömunaer, algul vaoshoitud, pärast rõkkav, lausa purskas moonakanaiste suust. Kupja poolt alati eeskujuks seatud Riti läks aga särinal põlema nagu kuiv kadakapõõsas ning hüppas, kook ülal pea kohal, Mari poole:

«Sa viimane! Matab meelega kartulid minu vao peale, jätab kuhja üles, et kubjas peale juhtuks, — kas ma ei kuulnud, kui te siin ennist Liisuga lõhverdasite!»

«Minul aega sinu... kartuleid matta! Laseb kiitusevõlu teiste ees, händ seljas, teadagi, et sealjuures pooled kartulid maha jäävad!» raius Mari vastu, ja tal oleks veel palju ühe hingetõmbega siin kõigi kuuldes Riti-taolisele välja paisata olnud, kui ta silma poleks äkki hakanud meestesumm, kelle nokkmütsides pead ja potisinistes pintsakutes ülakehad üle kiviaia paistma hakkasid ja kes pargiteed tülles näisid otse mõisa minevat. Nähes Marit üksisilmi nagu kangestuses pargitee poole vahtivat, pöördusid samas suunas ka teiste naiste silmad, jäid sinnapoole vahtima kartuleid äravedavad mehed ning muidugi mõista ka kubjas.

Ka meestesumm, nähes naisi, jäi seisma. Siis ronis üks meestest aiale — jah, see oli Laiakivi Kusti, ja hüüdis:

«Jätke kartulid sinnapaika! Lähme mõisa õigust nõudma!»

Kustil olid jaapanlased kaugel Mandžuurias kähku vasaku tuhara läbi lasknud. Ta käis nüüd kõvasti longates — uue sõjaväkke võtmise kartusel ehk rohkemgi, kui tervise pärast oleks vaja olnud — ja võttis igas asjas kergeti tuld. Täna seisis ta tulel aga tugev miilamine seljaga ning ta sõnad langesid otsekui tungal niigi ülesärritatud naiste sekka. Paljud naistest rääkisid mõned kuud hiljem, karistussalkade tülles, ja uskusid isegi oma juttu, et nad ainult sellepärast tol korral meestega seltsis olid mõisa läinud, et mehi mõtlematutest tegudest tagasi hoida. Tõsi, naised ju kogu raske kartulivõtmisepäeva olid teadnud ja sellest rääkinudki, et mehed olid hommikul ärevate meeltega vallamajja kogunenud, aga nagu valdav enamik mehi isegi ei võinud ette teada, et nad vallamajas mõisa vastu kaksteist nõudepunkti kirja panevad ja kokkutulnute hulgast saadikud valivad nõudekirja ära viima, samuti ei teadnud ka seni aastast aastasse orjanud rentnike ja moonakate naised, kui lihtne on ühel sajusel sügispäeval keset tööaega äkki kartulivaod sinnapaika jätta ja mehi «rahustama» minna. Ja nõnda käis Kipu Mari, kes veidi aega tagasi küll tüki tegi ja tõepoolest Riti vakku terve

kamalutäie kartuleid mattis, äkki oma Peetri kõrval, kes muidu päris vagune mehike ja vanasti mõisa kutsargi oli olnud, ja «rahustas» meest sellega, et ta Riti poole oma kartulikooku viibutas ja kupjale sõnu andis. Ning teiste, seni nii taltsate naiste osa selles loos ei olnud palju teistsugusem.

Kuidas kõik sündis, seda ei teadnud päris õieti ka Küläsoo Matis ise hommikul ette aimata. Praegu kuulis Matis ainult oma selja taga ja kõrval astuvate kaaslaste sammude tüminat, hõikeid ja hääli, kuulis avalikult lausunud ähvardusi paruni pihta ning ta süda tundis jõulist rõõmu. Kogu ta elu oli kulunud paruni vastu võideldes, ja kuigi teised olid talle kaasa tundnud, polnud neist alati olnud kaasalööjaid. Täna oli tal aga kogu küla, terve vald mitte ainult selja taga, vaid rind rinna kõrval kaasa tulemas. Näe, naisedki viskasid korvid minema ja tulid parinal ning suure kärinaga üle kiviaia. Peeter ja teised hobusemehed tõstsid kartulid vankritele ja sõitsid samuti mõisa poole. Äkilisest asjade pöördest keeletuks jäänud kubjas seisis nagu sammas keset põldu, vaatas kordamööda tee ja oma ainsa truuksjäänud töövaimu Riti poole. Siis leidis kubjaski mõistlikuma olevat mõisa poole minema hakata, ja kui see sündinud, pani ka Riti oma koogu korvi.

«Ah sa koerahing, kraabi aga edasi!» hüüdis Kipu Mari veel Riti poole ähvardavalt oma kartulikooku viibutades. Siis polnud kellelgi mahti enam taha vaadata. Mõis, uhke mõis, kardetud mõis, mõisaõu, millest taluinimesel läbi minnes käsk oli müts peast ära võtta, oli siinsamas kiviga visata, õunapuuaga taga. Matis surus korra kae vastu rinnataskut, nagu veenduda tahtes, kas parunile esitatav nõudekiri ja Peetri Tallinnast toodud lendleht seal ikka alles on. «Kõige ilma töölistel, ühendage endid! Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei!» Ei, karta polnud siin midagi, ja mõisa õueväratist sisse astunud, ei võtnud ükski meestest oma mütsi peast. Matist ja ta rikast kaptenist venda Tõnis Tihu olid mõisa õue vanad pargipuud siin ennegi mütsiga näinud, enamikul oli see aga elus esmakordne julgustükk. Näed, ei võtnud mütsi peast, kuigi käsi korra mingi võbeleva liigutuse tegi — ja midagi ei juhtunud. Ning see andis julgust ka järgmisteks sammudeks.

Kapten Tõnis Tihu koos talitaja Jaan Puumanniga oli mõnikümmend sammu suurest summast maha jäänud. Nad olid sõbramehed — Puumanni Jaanil oli «Hollmann & Tihu»

laevaäris paari tuhande rublane osa, ja tõtt öelda, terve seekordne mõisaminek oli neile vastumeelt. Aga noh, ka kihelkonna kõige jõukamail oli mõisale nõudmisi esitada (Mõis ei maksnud ühtegi kogukonnamaksu, ei võtnud osa teetegemise kohustusest, kuigi mõisa vankrid kõige enam teed lõhkusid jne.) ning kui pärisperemees Jakob Taalder koosolekul neidki mõlemaid mõisaminejate nimekirja sisse hõikas, ei sobinud neil hakata kogu rahva ees vastu vaidlema. Mõni viimaks veel mõtleb, nagu kardaksid nad parunit! Nõnda siis astus Tõnis väarikalt oma välismaalt toodud kummiriidest meremehemantlis, manisk kaelas, kroomnahast säärsaapad jalas, ja peaasi, raha ja varajõud järel, mõisa poole. Talitaja Puumann oli küll nii kogult, riietuselt kui ka rahajõult madalam mees, ent mis rikkusesse puutub, siis kõigist neist ometi peajao üle, kes suures summas läksid. Jah, nad küll läksid mõisa poole, ja ometi tundus kogu see tänane värk iseäranis kaptenile pisut imeliku, veidra maitsega.

Muidugi, parun läks oma nõudmistega ülekäte, tegi, nagu oleks tema see ainuke mees vallas, kellel asjade kohta on sõna öelda, ja parunile tuli ükskord kõvasti vastu astuda. Aga kas siis just niimoodi! Koosolekut vallamajas oleks võinud ka mõõdukamalt, rahulikumalt pidada, samuti oleksid ka mõned nõudepunktid, eriti moonakate osas, võinud mõõdukamad olla — nüüd kipub kõik äärmusse minema. Noh, Matisel on mõisaga vanu arveid klaarida — Rennenkampfi tõttu on vend oma varandusest ja peavarjust ilma jäänud, aga tarvitseb inimesel seepärast ennast ülearu punase värviga kokku määrada, päris sotsialistiks hakata! Nõudmised, mis Matis esitas ja mis esimeses vasikavaimustuses vastu võeti (tõsi küll, ta ise oli ennatult ka nende poolt hääletanud), tundusid nüüd tagantjärele mõeldes otsekui mõnest sotsiaaldemokraatide kihutuslehest maha kirjutatud.

«Mis mees see sekretär Saar sul seal vallamajas on,» küsis Tõnis, «päris purupunane või?»

«Kurat teda teab, ikka nagu sinnapoole kisub,» kostis talitaja.

Parajasti nõotas Tõnise vennapoeg Peeter, seesama, kelle Tõnis tunaeile «Kaugatomaga» oli koju toonud, hobust üle tee, et kartulikoormat mõisa aida ette ajada. — Noh, mis see poiss siin otsib, pidi ju oma jutu järgi koju lõõlatama tulema? Ja äkki hakkas kapten Tihul kogu tänase koos-

oleku kohta aimus kumama. Juba laevas oli Peeter kuidagi liiga palju küsinud — tavaliselt on Peetri-ealised noormehed alles liiga edevad ja kipuvad ise oma tühise piimahabeme-tarkusega peale. Tingimata punane — ja nähtavasti mitte päris lihtsat sorti. Tuli mõisa põllule kartuleid vedama?

— Ei, tuli Matist ja Kaugatoma rahvast üles keerama! Niisugust Matist, nagu täna vallamajas oli ja nagu ta praegu teiste eesotsas mõisa paraadtrepil ette sammub, pole Tõnis varem näinud. Muidugi, julge, kange ja jonni täis on tema vend ikka olnud, aga täna on tal nagu mingi hoopis uus noot juures.

«Nadivõitu asi!» ütles kapten Tihu enda kõrval sammuvale valitsejale mitte sellepärast, et tal oleks midagi paruniga raksumineku vastu olnud, vaid kamp, kellega seltsis ta oma nõudmised pidi esitama, ei tundunud talle mitte küllalt väarikana. Ka temal on paruniga olnud maade ja merede jagamist — või veel! —, aga niisugusel puhul, kui tahtsid mõju avaldada, võeti postijaamast hobused ja kutsar ning sõideti kalessis mõisa. Kes härra käest tahtis midagi välja pressida, pidi vähemalt väliseltki ise härra olema. Mitte nii nagu täna, mütsisirm tilgub vett ja saapa-sääred poripritsmeid täis.

«Nadivõitu asi jah,» kordas ka talitaja, «aga nüüd ei sünni enam tagasi pöörata.»

Tõnis Tihu sulges enese järel mõisa õuevärava ning seljaga korra oma kaaslase ja härrastemaja poole jäädes kergitas-kohendas veidi oma riideid. Hetkeks libises käsi ka üle põuetasku: rahakott oli muidugi oma kohal, kohal oli ka väike revolver, mida ta kaptenina harjumusest alati taskus kandis, kuid rinnas puudusid aurahad, mis valitsus talle oli annetanud «Maria Stuarti» meeskonna elu päästmise eest.

«Ei sa nüüd enam pouti tee,» ütles kapten talitajale üle öla. «Nüüd anna purjedele tuult ja lase piidevinti. Ainult seda ma küll ei usu, et parun neid kõiki niiviisi paraaduksest sisse laseb,» tähendas ta paraadtrepil ette kogunenud salga kohta.

Kahekümne esimene peatükk

Parun Fromhold von Rennenkampf ei tundnud mingit sügavamat lugupidamist oma kaunis matsliku päritoluga väimeespoja pastor Alfred Girgensohni arvamuste vastu, pilkas ta maakeeli literaaditsemist teinekord koguni lõunalaualas, aga kui pastorst väimees oma visaduses talle järjest kirikumõisast maakeelseid ajalehti läkitas, millel siin ja seal ridade alla olid punased pliitsikriipsud tõmmatud, jõudis parunihärra selliseid äramärgitud kohti lugedes ka ise veendumusele, et tsensuur tõepoolest liiga loiult ja kroonulikult töötab. Mõistagi, tsensoritena tuleb valitsusel kasutada inimesi, kes maakeelt oskavad, aga siit see häda ka tuleb: mats kirjutab ja mats tsenseerib ning seetõttu ongi eesti seitungites võimalikud niisugused teated, nagu siin «Uues Ajas» vene lehest äralõigatud parastus rahu sõlmimise puhul:

«Slowo» seletab: Niisiis rahu. See on korda läinud, mida viimasel ajal pikisilmi oodati! Meie kirjutame aga siiski neid ridasid peaaegu nuttes, südamevaluga, rusutud tundmusega. Südame põhjas tekib vastu tahtmist vihatundmus selle korra vastu, mis meid, Venemaad, niisugusel viisil on häbistanud, mis meid niikaugele on viinud, et meie juba selle üle peame rõõmustama, et meie sõjakulu ei maksa. Meie ei unusta seda häbistavat sõda kunagi ära: kunagi ei kasva haavad kinni, mis meile on löödud...»

— Tõepoolest, Girgensohnil on õigus: kui niisugused krokodillipisarad vene lehte tsensori hooletuse pärast sisse lipsasid, poleks neid iialgi tarvitsenud eesti lehte ümber tõlkida! Aga kas ongi õieti tõlgitud — kas pole tõlkija viimati omalt poolt vihakihtvi maksva korra vastu juurde tilgutanud?

Parun Fromhold von Rennenkampf, kuigi rahvuselt sakslane, oli balti mõisnikuna Venemaa mõisnikkude truu

liitlane, oli isevalitsusliku Venemaa poolehoidja läbi ja läbi, kelle süda alandava rahu puhul lausa verd tilkus. Rennenkampfi sugukond kuulus Baltimaade põlisaadli hulka, oli aga seitsmeteistkümnenda sajandi lõpul mõisate reduktsiooni tõttu lausa laostunud. Alles Vene keisrinna Anna Joannovna ajal tõusis Rennenkampfi sugukonna aadlivapp uude lugupidamisse. Parun Konrad von Rennenkampf, Patkuli sõber, oli see mees, kes feldmarssal krahv Burkhard Christoph von Münnichi (Minihhi) ühe kaaslasena Peterburis 1740-ndate aastate paiku väljapaistvat karjääri tegi, järgmise naisvalitseja Jelizaveta Petrovna ajal küll ebasoosingusse sattus, kuid Katariina II võimule saades uuesti Peterburis ausse tõusis ning siia ka oma poja, Gotthard von Rennenkampfi kaasa tõi. Tollesama Gotthardi, kelle pilt praegugi rippus keisri ja keisrinna pildi kõrval parun Rennenkampfi töökabineti seinal. See oli tihedate juuste ja suure kullininaga mees paljude aumärkidega rinnal, võimukas ja auväärne, kelle vapil Rennenkampfi hõbetäkk Katariina II valitsuse ajal kõige suurema üleshüppe tegi. Ei, balti sakslase Gotthard von Rennenkampfi teened polnud ehk küllaldased, et vägevate vene vürstide Potjomkinite ja Orlovide kombel otse ajalukku minna, leidsid aga ometi tunnustuse viie mõisa ja ligemale tuhande pärisorja näol. Ta abiellus krahvinna Anna Golovkinaga, saades naise kaasavarana veel kolm mõisat juurde, ning pärast hiilgavat elu Peterburis veetis oma ülejäänud aastad auväärse aadlimehena siinsamas Ruusna mõisas Saaremaal, mille looduse karmi ilu ta väga armastas. Üks ta poegadest, Eberhard, oli suurvürst Nikolai tallmeistriks, ja kui Nikolai troonile pääses, edutati Eberhard von Rennenkampf väljapaistvale kohale tsaari isikliku kantselei Kolmandas Osakonnas, mida juhatas baltlane krahv Aleksander Benkendorff. Parun Fromhold von Rennenkampfi vanaema oli krahv Lambsdorfi tütar, kes oli Nikolai I kasvatajaks. Ühe ta vanaema täditütre mees, kindral Aleksander von Weiss Uhtnast, oli suurvürst Konstantini adjutandiks, kes oli asekuningaks Poolas...

Ei, see pole ainult vana ega ülespuhutud hiilgus, nagu ta matsliku päritoluga pastorst väimees on püüdnud vahel lõunalaualas vastu hammustada. Inimesest, kel enesel mingit sugupuud pole, ei või nõudagi, et ta mõistaks neid tundeid, mis tõusevad ja lainetavad selle rinnas, kelle esivanemad koos piiskop Albertiga Riias 700 aastat tagasi maale

tulid. On asju, mida ei saa iialgi raha peale ümber arvestada. Ja et Rennenkampfi sugukonna sidemed Vene keisririigi valitsevate ringkondadega olid ka praegu väga tihedad, näitas kas või seegi, et kindral Paul von Rennenkampfi oli viimases, äsjalõppenud sõjas kasakate väeülem.

Muidugi, kindral Paul von Rennenkampfi oli Ruusna mõisniku Fromhold von Rennenkampfi kauge sugulane ja paraku sedavõrd upsakas, et enesega ühest kännust väljavõrsunud, kuid vaeseks jäänud Saaremaa Rennenkampfi enam tunda ei tahtnud. Aga ka Fromhold von Rennenkampfi enese esimene poeg Eberhard Gotthard võttis rittmeistrina sõjast osa ning täitis, nagu ta kirjadest nähtub, tagalateenistuses küllaltki vastutusrikkaid ülesandeid. Ja kuigi Fromhold von Rennenkampfi enesel praegu oli kasutada Saaremaal need paar väikest mõisakest (kerge-meelne isa oli varanduse maha mänginud), ometi tundis ta nagu enamik balti aadlist, et ta on luu keiserliku Venemaa luust ja liha tema lihast, sest ükski teine riik, isegi mitte Saksamaa, poleks nii täielikult kaitsnud balti aadli huve, nagu tegi seda Vene kotkas. Kuid käsi peseb kätt, ning juba Johann Reinhold von Patkulist alates andis balti aadel Vene keisrikojale väga truualamlikke diplomaate, kubernere, departemangude direktoreid, kohtupalati liikmeid, adjutante, intendante, ihukaitseväge ohvitseri, kammerhärrasid, kojaministreid, salanõunikke, õuenõunikke, õuedaame, tallmeistreid, polkovnikuid ja koguni kindraleid. Võetagu või viimane sõda — ka eesti matside ajalehed ei saa vaikida sellest osast, mida balti aadel on isamaa altarile toonud, mõtles parun Rennenkampfi rinda ette ajades ja ennast uhkeldava kuke kombel laiaks ja tähtsaks puhudes.

«... Wladivostokis seisvad laevad olivad enne sõja algust admiral parun Stackelbergi all. Haiguse pärast palus tema ennast lahti ja läks koju poole terveist parandama. Aga teel sai tema sõja algusest kuulda, pööras kohe ümber, läks jälle laeva peale, ja käis ka meie laevadega Jaapani saarte ligidal...»

«... Port-Arthuri kindluse ülem oli enne kindral Stössel (juba nimi näitab, et baltlane), kelle juhtusel meie soldatid aastal 1900 Pekingi müürid ära võtsivad ja linna tungisivad...»

«... Mukdeni lahing. Sõjast koju jõudnud osavõtja jutustas. Suuredükid pauguvad ja kuulipritsid süli-

tavad tärisedes samuraidale kuulivihma vastu sihverplaati. Sõjaväed võitlevad nagu lõukoerad. Surm ei hirmuta kedagi. Veri jookseb kõik aeg nagu jõgi... Iseäralist kuulsust on üks meie kodumaa mees, parun Meierdorff, pärinud, kes Schahe jõe ääres lahingut juhatas...»

Jah, kuid üks iseloomusta balti aadlit kõige paremini telegramm, mis hiljuti Saaremaa mõisnikkude kogu poolt keisrile saadeti:

«Kõigearmulisem Valitseja! Piiramata armastusega oma Keisri vastu täidetud, peab maapäevaks kokku kogunenud truualamlik Saaremaa mõisnikkudekogu oma esimeseks kohuseks sel silmapilgul, kus riiki hädaoht ja pahad rahunused on tabanud, trooni juures oma muutmata truuduse tundmusi maha panna. Kuna mõisnikkudekogu kõikide määruste nõupidamisele astub, mis maksumaksjate omavalitsusest osavõtmisele tõmbamiseks tarvilised on, ilma seisuse ja rahvuse päale vaatamata, ei ole mõisnikkudekogul mitte eesmärgiks riigikorralduse küsimusi puutuda, vaid peab truuduses esivanematelt päritud arvamistest kinni, et Teie Majesteedi truuvide alamate hää käekäik isevalitseja Keisri kõrgest tahtmisest välja tuleb...»

Võtke Teie Majesteet Saaremaa mõisnikkudekogu kõige alandlikumad tänutundmused vastu, kes ikka valmis on Teie Valitseja tarku korraldusi täitma.

Teie Keiserliku Majesteedi kõigealandlikum Saaremaa mõisnikkudekogu, ja selle nimel juhataja maanõunik baron Buxhoevden ja mõisnikkude päämees v. Ekesparre.»

Nähes mõisnikkude truualamluse kinnitust, mille kokku-seadmisest ta hiljuti ise oli osa võtnud, matside lehes ilusasti ära trükituna, muutus parun Rennenkampfi meel veidi lahkemaks. Mitte kõik matside lehed ei ole riigivastased. Girgensohn ise ju kirjutab «Ristirahva Pühapäevalehes», vahel ka «Saarlases» ning saadab talle seepärast nende eksemplare. Jah, peab katsuma mõjutada, et rahvas ainult «Ristirahva Pühapäevalehte» telliks — «Koidud», «Uued Ajad» ja muu kahjuliku riigivastase paberipahna väljaandmine tuleb aga mõisnikel kubeneri kaudu lihtsalt ära keelata.

Otsustanud selles küsimuses oma väimeespoega täie rin-

naga toetada, heitis ta pilgu veel kord «Ristirahva Pühapäevalehte», et veenduda selle kui tulevikus ainsa eestlastele lubatud lehe laitmatuses.

«Rahu! Meie Kõrge VALITSEJA on tõesti õige rahu armastaja, seda on Tema sagedaste üles tunnistanud ja näidanud. Vene riik oleks rohkem sõja vastu ennast valmistanud, kui meie Keiser seda poleks keelanud, sest et Tema rahu alale tahtis hoida ja sõjast mitte juttugi ei võinud kuulda. Siiski pidi just tema ajal sõda tulema ja mispärast see sündis, ja kudas see maailmale heaks peab tulema, seda teab see, kes on ütelnud: «Ma teen rahu ja toon õnnetuse.» (Jes. 45, 7)»

Parun Fromhold von Rennenkampf vihastas uuesti. Säärane on isegi see nende «Ristirahva Pühapäevaleht» — jams ja pudru! Õige targad — keiser ei lubanud Venemaad sõja vastu valmistada!

Parun tõukas kõik eestikeelsed ajalehed põlglikult kõrvale ja hakkas lugema «Revalsche Zeitung» viimaseid numbreid.

«H a p s a l. Auf den Gutbesitzer v. K. wird, als er auf der Landstrasse zu Wagen den Weissenfeldschen Krug Walgevälja passiert, ein Revolverschuss abgefeuert, der aber fehlgeht.»

«A l s - S c h w a n e n b u r g. Kirchendemonstration. Der Sonntag-Gottesdienst zu dem eine zahlreiche Gemeinde versammelt war, verlief in ungestörter Ruhe bis zum Schluss der Predigt. Kaum aber hatte der Pastor die Kanzel verlassen, als eine Taube mit roten Fähnchen losgelassen wurde...»

«R e v a l. In der Waggonfabrik «Dwigatel» findet ein Krawall statt. Gegen 200 Arbeiter aus der Schmiede wollen den Meister A. Timmermann «in den Sack stecken.»¹

¹ H a a p s a l u. Möisnik von K. pihta, kui ta maanteel oma tölas sõites möödub Valgevälja kõrtsist, antakse üks püstolilask, mis aga ei taba.

V e c - K u l b e n e s (Liivimaa). Meeleavaldus kirikus. Pühapäevane jumalateenistus, kuhu kogudus oli ilmunud rohkearvuliselt, möödus häirimatus rahus kuni jutluse lõppemiseni. Vaevalt aga oli kirikuõpetaja kantslist lahkunud, kui lasti lendu üks tuvi punase lipukesega.

T a l l i n n. Vagunivabrikus «Dwigatel» on segadused. Ligemale kakssada sepikoja töolist tahavad meister A. Timmermanni kotti pista. (Saksa k.)

Parun Fromhold von Rennenkampf tõusis, käis vimmas turjaga paar korda mööda pehmet plüüšvaipa oma kabineti ühest nurgast teise ning jäi siis seisma oma kuulsa esiisa Gotthard von Rennenkampfi portree ette. Katariina II päevist saadik on palju vett merre voolanud, pärast Katariinat on valitsenud Venemaad tsaarid Paul I, Aleksander I, Nikolai I, Aleksander II, Aleksander III ja nüüd on troonil sakslannaga abielus olev ja balti aadli vastu nii sõbralik Nikolai II. Ja ometi pole balti aadlil enam seda kindlust ega võimu mis Katariina II päevil. Ei, selles ei saa süüdistada isevalitsust ega keisrikoda. Sest mis kõik on juhtunud maailmas pärast ilusat ja tarka Katariinat: veel oma elu lõpul pidi ta kuulma, kuidas Prantsusmaal Louis XVI ja ta kaunis abikaasa Marie Antoinette veeti giljotiini alla, 1848. aastal käis uus revolutsioonilaine üle Euroopa, 1871 kuulutati Pariisis korraaks koguni avalikult kommuun välja! Ainult Venemaal on isevalitsus säilinud mitme aastasaja jooksul oma muutmatus kindluses (siin on kõik vastuhakud karmilt maha surutud), ainult Venemaal pole konstitutsiooni ämblikuvõrku ega parlamendi hääletajaid segamas valitseja tahet, ainult keiserlik Venemaa on veel ainus kõikumatu kants, kuhupoole on lootusega pööratud kogu maailma aadli silmad. Kas tõesti on siis segaduste tekitajad juba niivõrd suutnud rahva keskel oma kurja seemet külvata, et see kants seismiste rahutuste mõjul puruneda ähvardab? Ei, niisugust asja ei või ial juhtuda! Iga ametnik oma postil, iga ohvitser oma kasarmus, iga mõisnik oma ringkonnas peab olema valvel ja iga rahutuse juba idus maha suruma, nagu tema, Fromhold von Rennenkampf, seda siin Kaugatomal on teinud.

Paraku ei ole mitte kõik mõisnikud temaga ühist teed käinud. Mõned, eriti nooremad aadlikest, on igasuguste, eriti välismaalt sisseveetud ideekete mõjul kaldunud liigsesse liberalismi, müünud kergel käel ja suhteliselt odava hinnaga matsidele talusid päriseks, alandanud rendihindu ja hellitanud moonakaid, mõnel pool nende laste jaoks isegi mingeid «Kindergarteneid»¹ asutades. Omamoodi tolstoid Baltimail!

Palun väga — nüüd on näha, kuhu see pehmus ja liberaalitsemine on viinud — talupoeg tapab nurga tagant neidsamu oma «heategijaid». Talupojaga tuleb ümber käia juba aastasadade jooksul äraproovitud viisil — teda tuleb

¹ Lasteaedu (saksa k.).

hoida pihtide vahel, siis on kord majas, kord mõisas, kord riigis. On kõige parem, kui suudad hoida talupoega majanduslikult säärases olukorras, et ta peab mõtlema ainult enese ja oma laste leivatükile. Rechtwohl,¹ matsile tuleb niipalju anda, et ta tööd suudab teha, kuid allzuviel² ei tohi tal midagi olla. On matsil kõhuga asi muretu, hakkab ta uhkust taga ajama ja on varsti riiete poolest samasugune «härä» nagu sa isegi. On tal ka riided seljas ja jääb veel Vorrat³ — saadab ta oma lapsed kooli ning hakkab lõpuks enesele ka vabadust ihaldama — sinuga ühesuguseid õigusi nõudma! Ja tõepoolest, kui asi juba kord niikaugele on minna lastud, siis ei jäägi säärase haritud ja jõuka talupojaga muud üle, kui tuleb ta peale mõjuda, et ta valitseva kihi keele ja vaated omaks võtaks, deutschbalteks muutuks. Aga kui matsid muudkui kadakasaksteks muutuvad — kes siis lõpuks töö ära teeb! Viimaks on aadel ise see, kes mõisa põllule peab minema sõnnikut laotama! Danke bestens! Verfluchtes Lumpenpack!⁴ Vaat see on, kuhu viib noorte liberaalitsejate mõtlematus!

Gott sei Dank,⁵ tema oma mõlemad pojad, nii praegu ülikoolist kodus viibiv Hermann Friedrich kui ka väeteenistuses olev Eberhard Gotthard, ei ole niisugustest ideedest nakatatud ja mis ta kahe mõisa moonakatesse, saunikutesse ja talude rentnikesse puutub, siis näib ka siin asi praegu korras olevat. Külasoo Matis, siinsete tõrkujate peamees, kes teda, mõisnikku, julges mingi ammu käest ära võetud maatüki pärast kohtusse kaevata ja Kuressaares mitte õigust saades protsessi isegi Riiani viia, sai lõpuks kohtus ilusasti nina pihta. Nüüd, paar aastat tagasi, kihutas ta selle mässaja ka Külasoolt minema. Mässa veel ja palka advokaate, kui sa vabadikuna endal hädavaevalt hinge sees jõuad hoida! Ka purjelaev, mis nad yalla peale enestele kuidagi valmis punnisid, läks neil käest minema. Ja kellele? See ongi kõige parem kogu loos — mässaja vennale, kapten Tõnis Tihule, kes siiski näib olevat ein anständiger Mensch⁶, hoopis teist sorti mees kui ta vimma ja kangust täis vend.

¹ Tõsi küll (saksa k.).

² Liiga palju (saksa k.).

³ Tagavara (saksa k.).

⁴ Olge lahked! Neetud rahvarämps! (Saksa k.).

⁵ Jumalale tänu (saksa k.).

⁶ Viisakas inimene (saksa k.).

Ei, pole viga, küllap ka kogu riigis uuesti ilus kord jalule seatakse, mõtles parun Fromhold von Rennenkampf oma suures, raske tumeda tammemööbliga kabinetis. Seepärast oligi nii suure hulga taluinimeste järsk mõisatulek, ja pealegi veel niisuguse narri ilmaga, parunile, ta perekonnale ja ka muule mõisarahvale täielikuks ootamatuseks. Isegi kubjas Üügu Siim polnud mõistnud oma suurest vihast nii järsku toibuda, et ta oleks enne naisi mõisa jõudnud ja härrat ette hoiatada teadnud. Nähes suurt rahvasumma paraadtrepil ägedalt sisselaskmist nõudmas, arvas parun kõigepealt, et võib-olla on töö juures kartulivõtjatega mingi ränk õnnetus juhtunud, mõni hobune lõhkuma läinud ja inimese surnuks ajanud. Ainult üks asi paistis talle küll ka juba selle esimese mõtte juures kahtlasevõitu: miks nad oma häda köögitrepi kaudu ei tulnud kaebama ja miks kartulivõtjate naiste hulgas nii palju pühapäevavammustes mehi on. Ometi ei mallanud ta kusagil teises tiivas olevat toapoissi ära oodata, vaid läks ja avas ise ukse. Sattudes aga kohe peaaegu esimesena silm silma vastu oma vana vihaaluse Matis Tihuga, muutus tema algul kavatsatud küsiv-järelepäriv toon juba esimeste sõnade juures kärkimiseks, mis oligi suunatud rohkem Matise kui terve salga vastu:

«Mis sa siin põrutad! Kui sul rääkida tarvis, kas sa ei tea, kus köögiuks seisab!»

«Mamslite ja köögitüdrukutega pole meil miskit pistmist, nagu parunil endal vahel juhtub olema.»

Naiste seast kostis paar naeruturtsatust. Paruni silmad läksid sinnapoole ja ta nägi, et mitte mõned, nagu ta algul eksikombel oli vaadanud, vaid kõik kartulivõtjad, kes praegu veel pidid põllul tööl olema, seisisid siin tropis meeste selja taga.

«Miks need naised siin on?» hüüdis parun kupjale, kes just oli põllult tulnud, et härrale häda kaevata. Kuid enne kui Siim oleks midagi vastata jõudnud, sürgas vallamaja juures monopolipoes liigset julgust rüübanud Pikk-Villem, kes nädalaks-poolteiseks oli Tallinnast koju tulnud, et pojal aidata siiarüüasid sisse panna, paruni juurde ja karjus äkkvihas ta nina all rusikat viibutades:

«Mis sa naistest piilud — vaata mehe otsa!»

Von Rennenkampfi käsi libises kiiresti taskusse, kuid selle sealt tühjalt tagasi tulles taandus parun paar sammu. Ta ei saanud ennast aga vihastest Pikk-Villemist lahti rapu-

tada, kes, hoides tal endiselt rusikat pea kohal, astus talle trepi astmeid mööda järele. Kuid siis segas ennast kapten Tõnis Tihu vahele. Kapten Tihu, kes elukutsest tingituna ise aastaid revolvriomanik oli olnud, märkas paruni sooritatud liigutust ning haaras Pikk-Villemi käest kinni. Tõnis oli Villemist küll lühem, ent samuti tugev ja rinnakas mees, ja kui neid kaalu peale oleks pandud, — raske öelda, kumb kaaluots oleks alla vajunud.

«Ära mängi!» ütles ta Villemile. Ta oli harjunud käskima, meeskonda vaigistama. Tema rahulik, kindel hää ja jõuline olek mõjusid nagu oli tormisel merel ning Villem, kuigi tõrkudes, laskis oma käe alla vajuda. «Meil on tarvis von Rennenkampfiga maamöödupäevade ja veel mõne muu asja kohta aru pidada,» ütles kapten Tihu parunile, kes kordamööda ülemist ja alumist huult hammastega puredes ta ees seisis.

«Kas see on arupidamine? See on mäss? Miks need naised põllult ära on tulnud?»

«Nende küsimuste üle meil just oligi tarvis paruniga rääkida!» ütles Pikk-Villem oma kõmiseva häälega.

«Keegi ei räägi ega aruta asju, rusikas püsti!»

«Mul ei ole ju miskit rusikat püsti,» püüdis kapten Tihu asjale huumorinooti juurde tuua.

«Ma ei räägi sinust, aga siin, su vend, seal...» ning parun vaatas Koki Pikk-Villemi poole, kes nüüdki seisis ähvardavalt, valgete silmaterade välkudes, ning iga hetk nähtavasti valmis oli oma rusikas kätt hoobiks tõstma. Ometi just Villemi ja teiste otsustavuse nägemine, samuti teadmine, et tal pole relva taskus, sundis parunit veidi järele andma:

«Hea küll, talitaja on siin — ma siis räägin talitaja ja sinuga,» ütles ta kapten Tihu poole pöördudes.

«Aga mis parunihärra teistest kardab! Jaapanlased lasksid mu kannikad läbi, mina ei suuda härrale ikka enam miskit kurja teha!» hüüdis Laiakivi Kusti.

Ja keegi naistest lisas:

«Kui härrale endale sünnivad meie kistud kartulid süüa, siis ei või see raasike põllumulda, mis meie jalgade küljest saksa põrandale pudeneb, ka härra toapoisile liiga teha!»

«Vähemalt Matis kolmandaks, Matis käes on meite paragrahvid!» käis üle teiste Rannavälja Sandri hää.

«Matis seltsi! Ilma Matiseta ei lähe!» kostsid nüüd hääled igalt poolt, ja nii pidigi parun Rennenkampf ka Matisega

paraaduksest sisse laskma. Ent seejuures libistasid ennast ka Peeter, Pikk-Villem ja Laiakivi Kusti koos Matisega võõrusse. Kui aga sissetikkujate arv liiga suureks paisus, astus Tõnis Tihu oma kogukuses neile tee ette.

«Saage nüüd aru — on tarvis rahulikult asja ajada. Parun on üks, me nagunii mitmekesi, jätkub sellest!»

«Ma ei saa korraga karjaga rääkida!» ütles parun ja tõmbas ukse kinni.

Hetk hiljem, kui ta nägi oma nooremat poega Hermannit «was ist los'iga?»¹ teise korra trepist alla tormavat, tundis vanahärra von Rennenkampf ennast järsult kindlamana ja kahetses juba, et ta ennast oli alandanud ja mehed, eriti aga Matis, paraaduksest sisse lasknud, ent nüüd pojale saksa keeli seletades, mis ta arvas «lahti olevat», ei hakanud ta ometi kohe Matist tagasi saatma. Noorparun oli parajasti diivanil pikutanud ja ajaviiteks Sacher-Masochi hästi põnevast armastusromaanist lugenud, kui allkorrald teravad hääled üles kostsid. Kuid seadnud ennast mugavalt, ei saanud ta kohe ilma ennast veidi kohendamata alla joosta. — Mäss! käis temalgi esimene mõte peast läbi. Tõi ju «Revalsche Zeitung» nüüd iga päev kõigist riiginurkadest ärevaid teateid, aga ta ei uskunud seda siiski hästi oma papa talupoegadest. Nähes aga Matist, kellest papa nii palju halba oli rääkinud, kellega protsessides papa nii palju aega ja isegi raha oli kulutanud, mõistis ta nagu teisedki mõisa kodakondsed, kes üks siit, teine teisest uksest oma hirmunud pea välja pistsid, et asi peab tõsine olema.

«Ja mis see kamp väljas teeb?» küsis ta papalt.

«Nõuavad õigust,» tähendas vana parun irooniliselt.

«Aga kes siis need on?»

«On kah — uued ministrid.»

«Ei tarvitse pilgata!» ütles kapten Tihu samas saksa keeles, milles parunidki olid omavahel kõnelnud. Ta aktsent, kuigi see lõhnas sadamakeele järgi, polnud nii halb.

«Aga mis teie siis — ise kapten, oskate saksa keeltki, olete maailmas ringi liikunud — kas te ükski ei võinud mõisa tulla?»

Kapteni saksa keel muutis paruni märksa viisakamaks — ta isegi teietas Tõnist ja juhtis kapteni, talitaja ning vastu tahtmist ka Matisega oma kabinetti, Peetri, Pikk-Villemi ja Laiakivi Kusti aga jättis esikusse seisma. Need viimased

¹ Mis on lahti -ga (saksa k.).

oleks ta küll sedamaid tagasi välja saatnud, kartis aga paraadtrepil tunglevate uute sissetikkujate pärast ust avada.

Paruni kabinet oli aknaga vastu tuulist, pilvi täis merd. Siia talumehi sisse lastes sulges parun järsult ukse. Ta tõtt öelda kartis pisut rohkem neid kolme, kes olid vöörusesse jäänud (jah, see üks oli vist Matise poeg Peeter), kui neid kolme, kes siin tema ees seisis. Neile pakkus parun isegi tooli — vähemalt kaptenile, ent kui ka talitaja ja Matis istusid, nõustus sellegagi, sest Tõnise saksa keel veidi rahustas parunit.

Matisele aga venna keel ega meel ei meeldinud.

«Sa muudkui lased aga saksa keeli, meie Jaaniga ei saa midagi aru,» müksas ta oma tähtsale ja rikkale vennale külge.

«Ega ma sind maha müü!»

«Räägi oma keelt — seda oskavad siin kõik — mõlemad parunid ka.»

«Seda ma arvasin, et Matis on ninamees!» tuli nüüd tööpoolest ka vanaparunile uuesti eesti keel — üsna korralik eesti keel — suhu.

Ühtlasi hakkas ta kapten Tihu uuesti sinatama, nagu see parunil talupoja suhtes tavaliselt kombeks oli. «Mul oli sinust, Tenga Tõnis, hoopis parem arvamine ja ma ei teadnudki, et ka sina oma kangekaelse venna lõa otsas oled.»

«Me oleme kõik, terve vallarahvas, üks rohkem, teine vähem, parunihärra lõa otsas — ja lõõg on juba nii tihe-dasti kaela ümber kokku tõmmatud, et me varsti enam üldse hingata ei saa!» ütles Matis.

«Täna on sul küll jah hing välja minemas, et sa terve valla jõudsid üles ässitada!»

«Toores puu ei võtaks tuld ja mina ei suudaks kedagi üles ässitada, kui parun selleks ise põhjust ei annaks. Mehed olid täna vallamajas koos maamöödupäevade pärast, mis parun meie käest ülekohtuselt nõudis, ja meil on parunile niisugused punktid ette panna (ta otsis taskust prillid ja neljaks kokkumurtud paberi):

«Talurahva nõudmised parun von Rennenkampfile, Ruusna ja Loode mõisa omanikule.

1. Kui mõis tahab maid mõõta, siis tehku seda omal kulul.

2. Rentnikud nõuavad ühe kolmandiku võrra rendi alandamist. Need, kes maksid üheksakümmend, hak-

kavad nüüd maksma kuuskümmend rubla, ja need, kes maksid kuuskümmend, hakkavad nüüdsest peale maksma nelikümmend rubla renti aastas, jne.

3. Igal rentnikul olgu õigus ilma lisamaksuta Vatta, Ruusna ja Kaugatoma lahes kala püüda ja oma valla piirides jahti pidada.

4. Rentnikkudele, kel ei ole kütmiseks raba (nii kui Ruusna meestel), peab mõis selleks puukütust — kaks täringisülda puid — andma.

5. Teetegemise-kohustus pandagu maa suuruse järgi nii mõisa kui ka rentnikkude peale, aga mitte nii, et rentnikud peavad üksi kogu tee sillutama.

6. Parun von Rennenkampfi kahes mõisas, aga ka teistes mõisates elab ja teenib inimesi, kes vanaks saades valla abitarvitajateks langevad, seepärast tuleb ka kõikidel mõisnikkudel täielikku vallamaksu maksta, mida nad senini teinud ei ole.

7. Mõis andku kõik maad, mis ta omavoliliselt viiekümne aasta jooksul taluinimeste käest mõisa külge on liitnud, nende maade endistele pidajatele tagasi.»

Parun puhkes naerma:

«Miks ainult viiskümmend aastat! Miks sa mitte neid maid tagasi ei nõua, mis su käest seitsesada aastat tagasi ära võeti», nagu su ässitajad linnas kirjutavad!»

«Ärgu parun arvaku, et seitsesada aastat on meelest ära läinud. Esialgu nõuame need maad tagasi, mis viiekümne aasta jooksul meie käest ära on kistud, seitsmestsajast aastast räägime edaspidi,» ütles Matis väga tõsiselt.

Väljast kostis ähvardav hääletesumin, ja läänetuul, raputanud aknaluugi haagist lahti, lõi selle järsku prantsatades vastu seina, nii et kogu maja põrus. Parunil jooksis mingi külm viirg kõhukoopast läbi. Kuid parun oli härra ja härra (see on rüütel) ei tohtinud iial näidata, et ta kedagi või midagi kardab.

«Nii et sina, hull mees, tahad ikka oma Reinuõuet kätte saada? Kohtus sa õigust ei saanud — nüüd ässitad vallarahva üles ja tuled ähvardama?»

«Varem julgesin mina üksi õigust nõuda — nüüd nõuab õigust kogu vald. Siin on veel punkte, mis härral tuleb täita:

«8. Suvine tööpäev hakkab hommikul kell pool kuus ja lõpeb kell kuus õhtul, üks tund keskhommikuks ja poolteist tundi lõunaajaks.»»

«Ahaa, aitab! Kaheksatunniline tööpäev ja nõnda edasi, nagu see laul nüüd käib. — Sa, Hermann,» pöördus ta poja poole saksa keeli, «kuula isandate soovid ära, ma tulen kohe tagasi,» ja ta läks kabinetist välja.

Sestsaadik kui keegi kättemaksuhimuline külapoiss, keda ei õnnestunud tabada, aastat viisteist tagasi ühel ööl mitu mõisa akent sisse viskas, oli parunil harjumuseks hoida oma revolvrit magamistoas — ainult teel olles kandis ta seda kaasas. Ta oli mõne sammuga trepist ülal, vastas paar umbmäärast lauset oma aastast aastasse põdeva proua hädaldavale küsimusele, võttis relva rutates kätte, laadis seda aga juba rahulikumalt (ta oli osava laskjana noorpõlves mitu duelli maha pidanud), sest relva külmuse tundmine vastu peonahka andis talle endise kindlusetunde tagasi.

Senikaua vaatasid kabinetti-kontorisse istuma jäetud mehed üksteisele otsa ja siis noorparunile.

«Noh, mis nõudmised siis veel olid?» ütles see — pikk heleblond, kuid veidi kriimude silmadega noorhärä.

«Noh, loe,» ühmatas talitaja Matissele.

«Mis ma loen? Ega noorparun ikka miskit vastust anna,» ja ta pani kirja nõudepunktidega lauale.

Kapten Tõnis Tihu ei öelnud midagi, vaid vahtis aknast välja. Sadu oli sedapuhku küll üle, tuul oli aga endiselt vali ja kihutas ühe ahtraksjäänud halli pilve teise järel üle lahe. Kell oli juba üle kuue — öhtu oli käes. Väljast kostis laul: «Kauem raudu me kanda ei taha!» ja keegi hüüdis, mitte naljaks, vaid nii, et sees kuulma pidi:

«Matis, ole kange!»

«Nadi asi,» mõtles Tõnis Tihu, kuigi tegi ükskõikse näo, ja vaatas aknast välja. «See tuul annaks praegu pagana hästi Taani Sundist Gotlandi otsa joosta — ühe ööga tooks ära.»

«Noh, loe!» sundis noorparun.

«Noorhäräl omal selgem silm,» kostis Matis.

Ja tõesti, noorparun, arvatavasti uudishimust, võttiski vallasekretär Saare väga korraliku käekirjaga täidetud paberi:

«9. Pühapäeva-tööd ei tohi olla.

10. Mõisa töölistel-moonakatel peab palka 20 rubla võrra kõrgendatama.

11. Igas kuus antagu igale mõisa tööliisele 3 tööpäeva oma töö ja toimetuse jaoks.

12. Ruusna mõisas peab parun kubjas Üügu Siimu lahti laskma, sest et ta inimestega ümber käies toores ja niru mees on.»

Siis oli vanaparun kabinetis tagasi. Ta võttis nõudekirja poja käest, heitis korra pilgu viimastele lausetele, tõmbas siis paberi ülalt alla pooleks, siis uuesti pooleks ja viskas tüki paberikorvi.

«Kas see oli paruni vastus?» küsis Matis.

«See oli vastus. Minge!» käsutas parun, ilma et häält oleks tõstnud, ja avas ukse.

Talitaja tõusis kähku ja kahmas põlvedelt mütsi pihku, kapten Tihu tõusis aegamööda ning rohkem teeseldud kui tõelise väarikusega — ent tõusis siiski, Matis istus edasi.

«Välja!» müristas nüüd parun Matissele, et kabinet vastu kajas.

«Ma ei ole kurt, et parun mu peale karjub!»

«Välja, koer!»

Matis tõusis. Korra läks mõte võib-olla sõjas otsasäänud Sandrile, siis samas teisel pool ust olevale Peetrist pojale ja seltsimeestele. Nad loodavad tema peale — Matis, ole kange! —, aga kui ta nüüd parunil laseb enese lihtsalt välja visata, mis tulu oli siis tänasest vallamaja koosolekust, mis tulu oli siis üheskoos mõisatulekust?! Oleksid nad ainult kolmekesi olnud, oleks ta ehk ukse poole läinudki, aga täna tundis ta, et tal on jõud selja taga, ja akna alla seisma jäädes ütles ta parunile:

«Ennem ei lähe ma siit kusagile, kui parun meie nõudmistele vastu tuleb.»

«Sa kaod siit — jalamaid!» Seekord parun enam ei kärkinud, ta oli võtnud taskust revolvri ning suunas selle otsa Matisse poole.

«Laseb vist küll, kurat, kui ma kohe ei lähe, kohus ei tee talle midagi,» käis Matisel hirmusegane mõte läbi pea. Ta kahmas tooli järele, et sellega enesekaitseks virutada.

Siis parun laskiski. Paugu kaja raksatas läbi maja ja mõisaõue. Matis surus käe vastu paremat külge, mida oli löödud nagu piitsaga, kuid jäi seisma. «Ei vist tapnud, haavas ainult, tegi sandiks,» sähvis mõte. Nägi sedagi, et teist pauku ei saanud parun enam lasta, sest vaheuks mürtsus lahti, Peeter kargas sisse, haaras parunil randmest ja hakkas ta käest revolvrit välja mürtsu. Ühest kostis hääli:

«Tapavad! Tapavad, kuradid! Lähme appi, vennad!» Samas käis võimas mürts vastu mõisa paraadust, mis

prantsatades lukust lahti kargas, ning tuul, pääsenud sisse, ulgus hetke mõisa võõruses. Millegipärast lõi see tuule vihin Matisele kõigi teiste hääle seast eriti teravalt kõrvu, olgugi et see kestis vaid üheainsa lühikese hetke ja mattus otsekohe järeltormava inimsümme hüüetesse-hõigetesse, meeste rautatud kontsadega veesaabaste mürtsumisse vastu põrandat. Ning siis laksatasid esikus kolm, neli, viis lühikest, lajavat revolvriripauku üksteise järel. «Nüüd küll tapeti,» mõistis Matis. Laskja pidi olema noorparun, sest vanaparuni revolver oli juba Peetri käes, ning taluinimestel Matis teada kellelgi laskeriista polnud. Pikk-Villem aga — jah, see oli Villem — murdis vanaparuni mõlemad käsi selja taha. Hetkeks nägi Matis Villemile kõigest hingest vastupunniva vanaparuni silmi: need olid valged ja pingutusest ning hirmust kohutavalt pärani kistud. Kardab, saatanas! — kuid samas Matis tundis, kuidas tal endal niiske ja kleepuv veri mööda külge alla jooksis. Ei, issand halasta, ta ei tahtnud surra, nüüd enam kuidagi ei tahtnud surra, ometi tundis ta, kuidas peas hakkas surisema ja silmade ees kippus mustaks minema. Ning hetkest, mil Peeter hüüdega «Isa! Isa!» tema poole tormas, kuni hetkeni, mil ta sama päeva õhtul ükskord kodus Revala hütis silmad lahti tegi, ei mäletanud Matis midagi.

Kahekümne teine peatükk

ma loomu poolest polnud Lonni Rautsik ei tühine ega südametu tütarlaps, aga kui ta vahetevahel mõtles tühiseid või südametuid mõtteid, siis tuli see sellest, et need, keda oldi harjutud pidama edasipüüdlikkudeks ja elus edasijõudnud inimesteks, mõtlesid nõndasamuti.

Pärast seda, kui Lonni Rautsiku ja Peeter Tihu sõprus külmemaks muutus, eriti aga pärast seda, kui Lonni kohkumusega kuulis, et Peetrit oli tahetud vangi panna, ja noormees ta silmapiirilt üldse kadus, mõtles Lonni, et nende lahkumine on saatusel määratud ja et nii vahest ongi parem. Küllap oli õigus ta tantedel ja igasugustel muudel tuttavatel, kes soovitasid tal vaadata paremat partiid, kui see lihtne töömees oli olnud. (Et Peetrist, kes oli lasknud ennast poliitika-keerisesse kiskuda, tulevikus mingi meister või insener saab, sellest Lonni enam ei unistanud.) Ta ise oli ilus, nagu talle seda nii peegel kui ka meeste pilgud ütlesid, tal oli pisut kaasavara, ja kui printsi kosjatõlla ootamine tähendas ohtu hoopis vanapiigaks jääda, oleks ta tantede arvates võinud leppida ka mõne äärelinna majaomaniku, südalinna vürtspoodniku, omaette äri ajava käsilihuniku, hädakorral ehk isegi viisaka ja edasipüüdliku riigiametnikuga — ühesõnaga, inimesega, kellel oli oma kindel elamine-olemine, kellega noor inimene paari minnes ei tarvitsenud karta tuule peale jäämist. Aga tööline? Tööliste jaoks on Sitsis küllalt töolistüdrukuid — igaüks omasugusega, ikka seisusekohaselt.

Erapooletu kõrvaltvaataja oleks ehk mõelnud, et väikese raamatukaupluse müüjanna, kojamehe tütar Lonni Rautsik, oma seisuse järgi oli lähedamal Peetsovi majas elunevatele Sitsi vabriku tööliste kui majaperemehele, lähedamal teistele omasugustele väikestele müüjannadele kui kaupluseomanikele. Aga erapooletuid kõrvaltvaatajaid

edasipüüdlikkude inimeste hulgas peaaegu polnudki. Igaüks muudkui aga trügis edasi mööda ühiskondlikku treppi, mille kõige alumisel astmel kükitas kerjus või vilets sõjasant armuandi paludes, kõige ülemisel astmel aga seisis keiser oma ülimalises, jumalalt eneselt saadud väes ja hiilguses. Selle trepi ülemine aste oli nii kõrgel ja alumine nii madalal, et jumalast kroonitud pea kaks külma silma redeli ülemiselt pulgalt iial ei ulatunud nägema alumisel pulgal kükitavat sõjasanti, kes oli võidelnud vapralt keisri, usu ja isamaa eest ja kellel suurtükikuul oli mõlemad jalad alt ära kiskunud, nii et ta ennast nüüd neljarattasel kärul mööda uulitsat edasi lükkas. Trepi vahepealsetel astmetel trügis aga üksteisest sõimu ja küünarnukkide abil mööda üha ülespoole püüdes kõige mitmesugusemate töö- ja seisukohtadega inimesi, lõpetades õukonna kõrgete sfääridega, kuhu tavalise inimese silm enam ei ulatunud. Ega Lonni Rautsik nii kõrgele vaadata püüdnudki, kuigi käisid ringi visad jutud kellestki lihtrahva hulgast võrsunud eesti neiust, kes heade tutvuste tõttu oli pääsenud keisrikoja kõõki nõudepesijaks ja viimaks keisri ülemkokale enesele prouaks saanud. Ei, Lonni Rautsik oleks leppinud ka mõne noore ja kena kaupmehega, kui niisugune saadaval oleks olnud. Sest vähemalt «omal käel» tegutsevat kaupmeest pidas Lonni Rautsik oma seisuse vääriliseks, mitte aga mõnda kojamehepoega või kaupluseselli. Ent kuna see noor ja kena kaupmees või kaupmehepoeg toimis täpselt samuti oma ühiskondliku seisukoha hindamisel nagu Lonni ise, see tähendab, ei vaadanud erapooletu vaataja kombel mitte kõrvale ega taha, vaid sihtis edasipüüdliku ja juba edasijõudnud inimese kombel üha ettepoole ning nägi seisusteredeli järgmisel pulgal täies kenaduses endast ülalpool seisvat juba mõnd suurkaupmehe tütar, siis võttis see muidugi Lonni Rautsiku ohkama. Ainuke troost seejuures oli, et ta ei ohanud üksi, vaid nii ohkasid ja ihkasid kõik edasipüüdlikud, küünarnukkide, pisarate, sõimu või meelitamisega mööda seisusteredelit edasirühkivad inimesed.

Aga nüüd oli Lonni Rautsikul selles ohkamiste ja ihkamiste meres äkki teele sattunud inimene, kes ei ohanud, kuigi oleks pidanud seda tegema, sest et ta oli vaid lihtne töömees Lonni kõrval, kellest aga ehk oleks võinud saada seisusteredelil mõni kaupmehe-emand. Kuigi Peeter jälitajate eest põgenes, oleks ta siiski pidanud salamahti tema

juurest läbi tulema, et olukorda selgitada ja et temal, Lonnil, võimalus oleks olnud noormehele oma lõplik ja läbikaalutud «ei» öelda. — Et ta on juba ammu Peetrit poliitika eest hoiatanud, aga miks ei ole Peeter ta sõnu kuulda võtnud, vaid on jooksnud, pea segamini otsas, oma parteide järel, et niisugune ei ole kellegi õige armastus ja et nüüd on lõpp. Aga kui Peeter enesest mingit märku ei andnud, lisas Lonni mõttes talle veel uusigi süüdistusi: miks Peeter teda nii vähe usaldas, et ta ennast tema juures mitte päevagi varjata ei tahtnud. Kui ta ka Peetri poliitikat ei kannatanud, poleks ta iialgi nii alatu olnud, et noormehe nuhkidele välja oleks andnud. Kas polnud Peetril äkki siinsamas linnas mõni teine salajane armsam, mõni töölistüdruk, kelle juures ta ennast varjas, või on ta põgenenud koguni Saaremaale oma vanade pruutide juurde?

Nõnda mõtles edevavõitu, solvatud, turtsakas, seisusteredelil järgmisele pulgale ihkav Lonni Rautsik, mõtles nõnda sellepärast, et niiviisi mõelda oli iga edasipüüdliku inimese kohus, ja et enamik niiviisi mõtles. Ta polnud ometi mingi üldise mängu rikkuja, vastuoolu ujuja, üldises kooris valehäält laulja. Ja kui ta seejuures muutus edevaks, solvatuks ja turtsakaks, siis kuulus see asja juurde, mida talle keegi ei võinud pahaks panna.

Aga peale selle seisusteredelil edasiikhkava Lonni Rautsiku oli veel teine Lonni Rautsik: lihtne, armas, kaastundlik, kaunite säravate sõstrasilmadega ja ruugete juustega kahekümne kahe aastane tütarlaps, kes ihkas armastust ja kes ise tahtis armastada. See teine Lonni Rautsik, öösiti oma toas unest ärkvele võpatades, ei hoolinud kaupmehe-emanda aust — ta silmade ette ilmusid lapsed, rõõmsad ja terved lapsed, poisid ja tüdrukud suurte silmade ja kõrgete kulmudega, tugevad ja targad lapsed, osavad igale tööle nagu... nagu Peeter isegi. Ja kui siis väljas öise linna tühjal uulitsal äkki sammud kostsid, võpatas Lonni istuli ning jäi üksisilmi vahtima akna poole, oodates sellele tasast, üksnes temale määratud ja temale mõistetavat koputust. Kui aga sammude kaja trotuaarikividel kaugenenes ning kui samas üksteise järel äkki kostis mitu teravat püssilasku, hakkas tütarlaps kogu kehast värisema ning iseenesest tuli huuktele palvesosin: «Issand jumal, kaitse teda, hoia!»

Isa, vana inimene, ei kuulnud ei samme, laske ega tütre palvesosinat. Isa oli viimasel ajal muutunud kuidagi kurvaks ning kinniseks, paar korda oli Lonni teda isegi kõrt-

sist koju toonud, mida varem iialgi polnud juhtunud. Öösiti vintskles isa tundide kaupa oma voodis, ja kui uinus, siis hakkas ta unes alati sonima: «Kõrgeaulised herrad, kõrgestisündinud, ma räägin kõik, ma ei tea tõesti rohkemat midagi!» Vahel sonis ta sedasama juttu teises sõnade järjekorras — aga mõte oli ikka ja alati üks ja seesama. Aga ärgates ei mäletanud ta midagi või tegi, nagu ei mäletaks, kui Lonni ta tervise pärast mures olles seletust päris.

Ent hommikuti ei mäletanud ka Lonni ise enam kõiki oma öisi lootusi ja hirme, ning pugedes päevaks uuesti seisukohasesse edasipüüdliku ja hästikasvatatud müüjanna-preili kesta, püüdis ta raamatukaupluse leti taga seistes mõnele hästiriietatud, jõukamale meesostjale jõudumööda isegi silmi teha. Ometi muutus see kest talle päevast päeva raskemaks kanda ning ta ürgne, tõeline naiseloomus tõstis üha jõulisemat mässu selle pealesurutud, välise kesta vastu.

Aga ka välisilmas toimuvate sündmuste areng polnud Lonni pealiskestale soodus. Pikk seisusteredel, mis aastasadu oli ajalootormidele vastu pidanud, kiikus ja kõikus koos tsaari enesega selle viimasel pulgal. Manifest, mille tsaar Jaapani sõja lõpetamise puhul laskis lehtedes ära trükkida, oli hapu ning selle kõrk, lüüasaamist rahva eest peita püüdev toon näitas veelgi enam, kui tõsiselt need-samad jaapanlased, keda tsaar enne sõja algust ülbelt makaakideks sõimas, vägevast ja ilmvõitmatut tsaari olid peksnud. Säärasele haledale manifestile alla kirjutades pidi keisri pea võimuredeli kõikumisest päris segi olema, sest iga manifesti lugeja tundis, et see oli kirjutatud hirmunud inimese poolt, kes hirmu peites püüdis head nägu teha.

Mida kõrgemale keegi oli enese seisusteredelil üles rebunud, seda enam kartis ta nüüd kukkumist ja seepärast oli kadunud ka endine huvi kõrgemaletrügimise vastu. Päris all või alumistel pulkadel seisjatel on palju kindlam — välja arvatud muidugi need, kes võimuredelit püssitääkide või nuhiametiga püsti hoides olid oma käed verrega liiga ära määrinud. Neile võis kogu võimuredel koos oma kõrgete aukandjatega ühel heal päeval lihtsalt kaela sadada ja nad enda alla matta — neil polnud pääsu ja seepärast olid nad ka nüüd kõikuva võimuredeli kõige kindlamad toed.

Aga Lonni Rautsik, lihtne raamatukaupluse müüjanna, polnud ennast kõikuva võimuga mingil kombel otseselt sidunud ja seepärast polnud tal ka mingit allajäämise

hirmu. Üksnes ta harjumuste ja vaadete kest, mille kodu, kool ja kogu ühiskond talle ümber olid kasvatanud, et teha temast korralikku ja viisakat tütarlast, hakkas talle neil päevil äkki tunduma hirmus kitsana, tahtes elavat inimest selle sees nagu hoopis ära lämmatada. Üha võimsamini hakkas temas liigutama inimese õigus vaadata mitte ainult enda ette ja üles, vaid ka kõrvale ja taha — ning äkki hakkas ta nägema neid, kellega ta senini oli elanud külg külje kõrval ühes ja samas majas, ühel ja samal korrusel ja koridoril, peaaegu kõrvaltubades. Paraku hakkas ta nägema neid aga alles siis, kui üks neist, õieti see, kellega ta oleks võinud olla lapsepõlvest saati südamesõber, äkitselt suri.

Kui Porikülas Oblika uulitsa pool kandis elasid peamiselt Lange vabriku töölised ja voorimehed, siis südalinnale lähedamal olev Kirsi uulits oli rätsepate, kingseppade, samuti ka Sitsi vabriku tööliste asupaigaks, kus nad väikekattes toapugerikkudes kokkusurutuina oma vabavahe-tuse aja — juhtus see siis olema öö või päev — kuidagi ära oleksid. Nõnda oli see ka lihunik Peetsovi majas, seal, kus Tiit Rautsik oli kojameheks. Lonni Rautsik oma isaga elas alumisel korral tuba number kuus. Kaks ust edasi koridori mööda maja otsas toas number kümme, veekraani vastas, oli korteris umbes Lonni-vanune neiu Juuli Teearu oma ema Annega. Mõlemad käisid Sitsis tööl. Rautsikute kojamehetuba oli säärvandiga ja aknaga vastu lõunat. Tee-arude tuba oli ilma säärvandita, aknaga vastu põhja ja nii kitsuke, et siia hädavaevalt kaks koikut ära mahtusid. Lonni Rautsik oli sündinud õigest, õpetajahärra poolt sisseõnnistatud abielust. — Juuli Teearu oli isata laps, see tähendab, ta isa, edasipüüdlik inimene, oli elus ja priske ning pidas Narvas hästiminevat vürtspoodi, ei tahtnud aga oma noorusepatust vaese Kreenholmi töölisega enam midagi teada. Nõnda seisid Lonni ja Juuli juba oma sündimisest saadik seisusteredeli erinevatel pulkadel, ent kuna need pulgad olid teineteisele väga lähedal, siis seda enam püüdmist ja hoolt nõudis see Lonni vigaselt isalt ja saianaisest emalt, et vaadata, et Lonni ja Juuli vaheline ühepügalaline seisustevahe vähemalt säiliks ja — kui jumal õnnistab — nende tütre edasijõudmise läbi suureneks. Kui mõlemad olid alles murumadalad tüdrukutirtsud, polnud Lonni vanematel seda vahet kerge hoida: niipea kui Lonni aga vähegi valveta jäi, võis teda juba leida üle koridori

Juuli juurest. Hiljem, kui Lonni juba mõistma hakkas, märkas ta hea tütre sõnadetagi, mis vanemad soovisid, ning pärast seda, kui Lonni juba eeltöhterschulesse astus, Juuli aga ainult «leivaroti» kooli paari klassiga pidi leppima, lõppes nende lapsepõlvesõprus ilma mingi erilise tüli ja riideta iseenesest — nad jäid teineteisele lihtsalt võõraks, kuigi nad samas majas edasi elasid. See võõrdumine kestis peaaegu seni, kui Lonni ühel öhtul kauplusest koju tulles Teearude toast valju, ahastavat nuttu kuulis.

«Mis seal Teearude pool on juhtunud — Ann nutab nii, et kostab välja koridori?» küsis ta isalt tuppa astudes.

«Juuli on surnud,» ütles Tiit Rautsik vaikselt.

«Juuli surnud?» kordas Lonni, otsekui ei suudaks nende sõnade tähendust mõista.

Kuid olenemata sellest, mis Lonni Rautsik oma lõunapoolses toas nüüd tundis või tegi, Juuli Teearu, see väikest kasvu, peene kondiga, pruunisilmaline, kahvatu, veidikese ülespoole nipsis ninaga vabrikutüdruk, oli tööpoolest surnud. Ta ei saanud oma suurte, avali silmadega teisele otsa vaadates enam selle poole oma väikest valget nägu pöörata, ja kuigi ta silmad, mida ema suures ahastuses oli unustanud otsekohe kinni vajutada, veel nüüdki teda vaatama kogunenud majarahvale laugude vahelt vastu vaatasid, ei näinud nad ometi midagi.

Rahvas rääkis, et ta polnud niisama surnud, vaid et vabrik oli ta lihtsalt tapnud.

Lange ja Sits olid mõlemad kuulsad oma kehvade palgade ja halbade tööolude poolest, viimases andis Sits võibolla Langele isegi silmad ette. Uued ketrus- ja kudumismasinad, mida veeti sisse välismaalt, olid kallid. Kohapeal linnas kasvanud või maalt raske töö eest linna kokkuvoolanud inimesed olid aga odavad, seepärast püüti läbi ajada noaaegsete masinatega. Samal ajal tuli aga vabrikul võistelda välismaalt sissetoodud, uutel võimsatel masinatel valmistatud hea ja odava riidega, ja mida vanad masinaloksud ei suutnud, selle pidid tasa tegema head ja odavad töölised. Lisaks sellele pidid needsamad odavad töölised aga ka uued masinad välja teenima, sest mõne aasta pärast tuli vabriku masinateparki ometi uuendada. Ja puhaskasu — mingi korralik ettevõtte ei saa töötada ilma soliidse, omanikele igal aastal väljamakstava puhaskasuta!

Kuna vabrikuvalitsusel olid sääraseid tõsised mured kanda, siis oli päris loomulik, kui mõni tühi-tähi asi silma-

paari vahele jäi. Kord või kaks kuus kõiki vabrikuruume läbi käies tundus peadirektorile küll, et õhk mõnes ruumis, eriti vaternajas, on umbne ja paksu tolmu täis, nii et võtta päris läkastama. Aga kui direktor ise vastu pidas, siis pidid sellega ka töölised toime tulema, kuna nad olid sellega juba harjunud. Härra direktoril oli suur usk harjumise ja harjutamise jõusse, — ta oli seda, nagu öeldakse, samal nahal läbi proovinud. Härra direktoril oli nimelt sünnipärane kalduvus liigsesse lihavusse, ja et seda vältida, tegi ta arsti soovitusel igal hommikul viisteist minutit kehaharjutusi lahtise akna juures. Alguses oli see olnud raske, väsitav ja tülikas, kuid ta võttis enese käsile, pidas vastu ja nüüd oli igahommikune harjutamine juba saanud harjumuseks.

Mõnedes vabrikutes jagati töölistele lõunavaheajal piima ja sooja toitu — muidugi tööliste oma raha eest. Kuid Sitsi direktor arvas, et tema töölised on kodust kaasa toodud, paberinuutsakusse mässitud kuiva leivaga juba ära harjunud ega ole neil miskit vajadust sooja toidu järele.

Samasuguse umbusuga suhtus ta ka kaebustesse, mis töölised meistrite peale esitasid. Toores, hoolimatu ümberkäimine? Vabrik pole palvemaja! Kui tööline sõnast ei laipa, tuleb meistril enesestmõistetavalt sõim appi võtta. Ometi pole vabrik ka mitte mõni pärisorjuseaegne mõis, et sin keegi inimesi vägivaldselt kinni hoiaks! Kes siinse ümberkäimisega ära ei harju ega rahul pole, otsigu endale uus teenistuskoh. Küllap juba leidub neid, kellele siinse ümberkäimine meeldib, — iga päev seisab uute tööotsijate saba vabrikuvärvate taga.

Seda tööotsijate hulka oli Juuli Teearu küllalt tihti nii kaastunde kui ka hirmuga vahtinud ja seepärast ennast juba neljateistkümnendast eluaastast alates püüdnud ära harjutada niihästi Sitsi vanade masinate, Sitsi tolmu kui ka Sitsi sõimuga. Inimene oli selleks ilma loodud, et elada — keegi ei tohtinud ega tahtnudki ise endale naljalt otsa peale teha. Aga selleks et elada, selleks et leiba ja riidet saada, oli vaja kusagil tööl käia. Önn oli, kui sai kuidagi parema ja puhtama töökoha, aga kellel niisugust õnne polnud, see pidi ka ära elama, Sitsiga leppima ja Sitsiga ära harjuma.

Kohast lahtilaskmise hirmul hoiduti tolmu ja vanade masinate üle nurisemast; sõimas meister, neelati suhu

karata tahtvad sõnad alla; kui vastik tesurna vabrikuväras iga vahetuse lõpus naistöölisi läbi otsides oma näppe kuuevärvlite vahele toppis, püüti sellegagi leppida ja häbitunnet tagasi suruda. Aga kuigi ennast päevast päeva kaks-teist tundi järgemööda küll päeva-, küll öövahetuses harjutati, polnud siiski ainustki töölist, kes vabrikuga nii ära oleks harjunud nagu peadirektor ise. Jah, isegi neil töölistel, keda meistrid ja vabrikuvalitsus seadsid teistele eeskujuks, isegi neil, kes olid harjutanud-pingutanud endid töötama välkkiirelt ja kes seega päevas päris korraliku kopika teenisid, isegi neil, keda nuuskurid ei kahtlustanud ega oma salaettekannetes ei maininud, jah, isegi neil oli alateadvuses mingi segane, tõrges tunne vabriku vastu. Päriselt, lõplikult ei suutnud neist keegi vabriku nüristava kurnamisega harjuda, ikka jäi midagi puudu: kui vaim oli valmis, siis jäi liha nõdraks, ja oli liha valmis, osutus vaim nõdraks.

Juuli Teearul oli vaim valmis, aga liha ei pannud vaevale vastu. Aja jooksul kurnatud, haiglaselt kahvatuks muutunud, siniste väsimusviirgudega silmade all, jäi ta paar kuud tagasi kopsupõletikku. Vabriku tohter vaatas ta läbi haiguse ajal ja pärast haigust ning andis talle siis tunnistuse (udostovereniye), et öötöö on talle kahjulik. Juuli esitas tohtri sedeli meistrile ja see määras ta tööpoolest päevasesse vahetusesse, kuid õnnetuseks juhtus vaba koht olema just vaternajas. Varsti ununes meistril seegi, et Teearul oli öötöö keelatud, ja nii pandi ta aeg-ajalt nii päeval kui öösel siin ja seal üht kui teist töölt puudujat asendama. Poolimismasinad olid Sitsis kolmandal, kudumismasinad aga all, esimese korruse saalides. Täispoolid veeti kastides alla ja siit vinnati needsamad kastid tühjade poolidega süles või seljas mööda treppe üles kolmandale korrusele poolimisruumi tagasi. Kord aastate eest oli vabrikuvalitsusel mõte olnud poolide kandmist mehhaniseerida, aga kuna see oleks nõudnud lisakulutusi, mis oleks tulnud puhaskasust maha rehkendada, siis otsustati jääda senise süsteemi juurde, pealegi tuli naiste kondiaur vabriku mõnes muuski osakonnas kivisööauru rakendamisele odavam. Töölised omavahel kutsusid raskete poolikastide kivitreppidel edasi-tagasi vinnamist Egiptuse orjuseks — aga vaevalt vaarao püramiidiehitajad oskasid tol muistsel ajal oma orjadelt veel seda viimast välja pigistada, milleks Sitsi meistrid suutelised olid. Nõnda juhtus, et arsti kirjaga

õnnetust vabastatud abitööline sattus raskeid poolikaste tassima. Nõrk, kurnatud tüdruk higistas vahetpidamata, külmetas ennast trepikojas tuuletõmbuses ja jäi uuesti kopsupõletikku. Seekord ei julgenud ta aga enam tohtri juurde minna ja töölt puududa. Nõnda surigi ta ühel õhtul, kui oli vabrikust tulles enese viimse jõuga üle toaläve vedanud.

Järgmisel hommikul tuli tohter ja andis välja surmatunnistuse, see on loa, et inimest oleks õigus maha matta. Parajates eluaastates tööjõulise inimese järsk surm tundus võimudele alati kahtlasena. Kas polnud siin viimati tegu mõne usulahu märatsemisega, kuritahtliku sabotaažiga või koguni sotsiaaldemokraatliku tööliste partei kahjuliku öönestustööga? Kui inimene ohranka piinakeldreis maha tapeti, ei haukunud koergi järele, võttis ta endalt aga ise etu, oli asi kohe kahtlasevõitu. Kui ütleme veerand, või ka ainult kümme protsenti kõigist Venemaa töölistest oleks äkki ühel heal päeval kätte võtnud ja enese maha tapnud — missugune tohtu, riigi aluseid õonestav kuritegu see oleks olnud! Rääkimata muudest pahandustest, oleksid töötute sabad vabrikute väravatest kadunud ja need üheksakümmend protsenti, kes ellu jäid, oleksid võinud hakata kohe julgelt palju igasuguseid õigusi nõudma. Seepärast peeti Tsaari-Venemaa okastraataedadega, kasakate ja verekoertega valvatud vanglais ja sunnitöölaagreis, aga ka väljaspool neid otseselt ohrankale allutatud asutusi — nõndanimetatud eraelus, enesetapmise-taudi vastu tõsist võitlust. Ka noore naistöölise Juuli Teearu surnukeha uuriti tohtri poolt hoolega läbi, ei leitud aga seekord midagi kahtlast: surm oli järgnenud verevaesuse, ülekurnatuse ja südameklappide ummistumise tagajärjel. Lihtsalt: ta polnud suutnud harjuda. Tunnistus, millele oli märgitud, et Juuli Anne tütar Teearu oli surnud õigesse, seaduspärasesse surma, anti emale välja ja nii polnud mingit takistust matta teda seaduspärasesse, kiriku ja kroonu poolt ettenähtud matmispaika, mitte aga nagu enesetapjat surnuaia taha. Kõik oli seega ametlikult korras, ja üks paljudest igahommikustest ootajatest vabrikuväravate taga leidis surnu asemel endale töökoha.

Jah, aastat paar tagasi, siis kui seisusteredel veel kindlalt püsis ja Vene kotkas rahvast oma tiiva all kõikumata armuga varjas, poleks Juuli Teearu surmal olnud suuremat tähendust kui puulehe langemisel jõkke — ta oleks maetud

niisama vaikselt, nagu ta siinamaani oli elanudki. Aga et vägeva kotka teine tiib oli läbi lastud, et koos muude peksasaamise alandustega pool Sahhalini saart oli läinud, kujunes vaese lihtsa vabrikutüdruku matus sääraseks sündmuseks, mida ei meistrid ega lihavuse vastu igahomikusi võimlemisharjutusi sooritav peadirektor ei osanud kuidagi ette aimata. Oleks Juuli Teearu elavana veel mingil kombel töolisliikumisest osa võtnud, lendlehti laotanud või muidu poliitiliselt silma torganud, ehk oleks ta lihtsalt kogemata mõne soldatikuuli ette jäänud — siis oleks sandarmeeria teadnud ta matuste puhul keelud ja ettevaatuse abinõud õigeaegselt tarvitusele võtta, nüüd võidi aga alles tagantjärele tark olla.

Kui Juuli Teearu surm Peetsovi majas elavaid Sitsi vabriku töölisi algul masendas, siis õige pea muutus masendus tumedaks, süngeks vihaks vabrikuvalitsuse vastu ja kandus järgmisel päeval ka teistesse Sitsi töolistesse üle. Eile suri ennast tööga ära tappes Juuli Teearu — kes on järgmine? Öösel oli vangistatud masinate remondilukksepp Mihkel Vaher — kes on järgmine? Mihkel Vaheri aretserimisest ei tohtinud valjusti ega avalikult rääkida, selle eest võidi ise kinni minna, aga keegi ei võinud keelata töölisi Juuli Teearu matusest osa võtmast.

Kui muidu veeretati enne väljaandmist peos iga kopikat, siis nüüd kogunes nagu iseenesest Juuli Teearu matuse jaoks kiiresti kokku mitukümmend rubla. Nendest higi- ja vaevakopikatest kokkupandud raha eest palgati pasunamehed, töökaaslased võtsid kirstu oma õlgadele (kui kergekene oli see kõhn, kurnatud tüdruk!), ning saadetuna mitmesajapäisest rahvahulgast, liikus matuserong läbi linna.

Ka Lonni Rautsik, puududes sel päeval kauplusest, oli matuserongis. Ta oli ahastanud ja nutnud, nagu ei olnud nutnud isegi oma ema surma puhul, suutmata enesele seejuures kuidagi aru anda, miks ta nii ahastab. See polnud üksnes kahjutunne Juuli Teearu, talle üsna võõraks jäänud tütarlapse vastu — vaid pigem kahetsus, et ta ise oli hakanud Juulist eemale hoidma. Kui ta nuttis, ei olnud tal kahju mitte ainult Juulist, vaid ka enesest, isast, Peetrist. Tal polnud ka üksnes kahju, et isa viimasel ajal oli muutunud arusaamatuks ja veidraks, vaid pigem mure sellepärast, et ta enesele kuidagi ei suutnud seletada isa muutumise põhjust, õigem, kartis seda enesele seletada,

kuna ta aitas, et isa tegeleb millegi halva ja salapärasega. Tal polnud mitte üksnes kahju ka Peetrist, kellest ta enam ammu midagi polnud kuulnud, vaid pigem mure sellepärast, et ta ennast hakkas tundma süüdlasena Peetri ees. See ahastus ei tulnud üksnes sellest, et ta siin Juuli Teearu kirstu juures võib-olla esmakordselt selgesti tundis, et Lonni Rautsik kõigest edasijõudmisest hoolimata on elanud tühise ja süd ametu inimese keestas, vaid pigem sellest, et ta ei teadnud, kuidas see kest ta ümber oli kasvanud või kasvutatud, ja et ta Peetri, kes sellest kestast oleks aidanud tal vabaneda, oli enesest eemale tõuganud, nii et Peeter ei võinud tulla tema, Lonni juurest varju otsima. Kõik see ja võib-olla veel palju muudki paisus kokku üheks pisaratevooks, nii et ta õieti ei kuulnudki, mis hauale pärgade asetajad kõnelesid. Ent küllap rääkisid nad sama, mis väljendus süngetil, meeleheite piirini viidud matuseliste nägudel ja mida tööliste «Marseljees» oli oma salmidesse haaranud:

«Eluaeg vala orjates higi,
verevaeval sa koorukest söö —
kaarnaparved sul kaugel ja ligi,
saagiks riisuvad toorelt su töö.
Nendel paisuvad kukrud ja kõhud,
pettus, vägivald kroonib meil tööd —
pole õigust sul leida, ei kohut,
pead orjama päevad ja ööd.

Venna vere ja vara meilt kisub
selle eluka täitmatu lõug.
Väevõimuga õigused riisub
tema janune timukatõug.
Anna raha! Neil prassida vaja,
mehi suurtükisöödaks neil vii!
Ise nälgi, sul laguneb maja —
ainult hauas võid puhata prii.»

Juuli Teearu matus toimus oktoobrikuu algul. Kui see sündmus mingil ühe vabrikuga piirduval määral ehk kaasa aitas järgnevatele Tallinnas toimuvatele sündmustele, siis Lonni Rautsiku nutt selsamal matusel oli veepiisk, mis ajaloooveski rattale langedes selle käiku vaevalt suutis kiirendada. Ometi paiskas muutus, mis Lonniga selle matuse

ajal sündis, ta tormikeerisesse, Tallinnas ja kogu Venemaal uue jõuga tõusvasse revolutsiooni kõrglainesse, ning sai talle lõpuks saatuslikuks.

Märgade, vettinud puudega raiska toos tikke enne ära, kui tule üles saad, kuivadele hagudele jätkub aga põuasel suvel ainsast sädemest, et kogu metsa lõomama panna. 1905. aasta oktoobri algul oli aeg küps ja tuld-võttev.

«Dvigatelis» oli sepikoja meister Timmermann toorevõitu mees, kuid aasta tagasi oli teda hambaid kokku surudes veel talutud. Nüüd aga jätkus sellest, kui ta noort sepa pealelööjat vastu alasisit tõukas, et sepad korrapealt töö seisma jätsid ja tahtsid hakata meistrile näitlikult õpetama, kuidas peab ja kuidas ei pea töolistega ümber käima. Meister pages revolvril paugutades üles veetorni, sepad virutasid talle sinna raudtükke ja kive järele. Direktor koos muu vabrikuvalitsusega ruttas truule kupjale appi ja päästis ta vihaste tööliste käest. Töölised nõudsid, et direktor meister Timmermanni ta tooruse pärast vabrikust minema kihutaks, vabrikuvalitsus aga vastas sellega, et pani «mõneks ajaks» vabriku seisma, kuni «töölised rahulikumaks muutuvad».

Kuid töölised ei muutunud rahulikumaks ei «Dvigatelis» ega ka teistes Tallinna tehastes, hoolimata sellest et tsaar Peterburi peaahtegist lihtrahva tarbeks väljakirjutatud rahustusrohtu — kasakaid — üha enam Tallinnasse saatis ja vabrikutesse ning maale mõisatesse laiali laotas. «Dvigatelis» kuulutasid töölised vastuseks vabrikuvalitsuse lokaudile omalt poolt streigi välja. Kuna oli karta, et streigimurdjate ja töötute abil vabrikuvalitsusel on võimalik streiki nurja ajada, jäid töölised vabrikusse oma tööpinkide taha, ei asunud aga tööle ega võtnud ka lõpparvet vastu.

Kaheksandal oktoobril jättis «Volta» haspeldamisosa-kond töö seisma. Ka Tartus, Valgas, Narvas ning teisteski Eesti linnades kuuldus ähvardavat kõminat. Maal, eriti Läänemaal, nõudsid moonakad, maatamehed ja rentnikud üha julgemini oma õigust. Eesti töörahvast veel teravamate ja revolutsioonilisemate nõudmistega esinesid lätlasted. Ent kõike ühendavaks, kõike liitvaks jõuks sai vene tööline. Kaheteistkümnendal oktoobril 1905 algas ülevenemaaline raudteelaste streik. Järgmisel päeval jõudis streik

otsaga Tallinnasse ning neljateistkümnendal oktoobril, reede hommikupoolikul, undasid üksteise järel kõikide Tallinna vabrikute torud. Aur lasti välja, Tallinna töölised ühinesid ülevenemaalise streigiga.

Laupäeval, viieteistkümnendal oktoobril, peeti vana «Estonia» saalis töölisvanemate, raudteeteenijate ja tööliste asemikkude koosolek, millest ka mõned linnavalitsuse esindajad osa võtsid. Koosolekul otsustati: 1) keisrile telegrammi saata, nõudmisega, et korra jaluleseadmiseks viibimata Asutav Kogu kokku kutsutaks; 2) et viibimata makama pandaks sõna-, trüki-, koosoleku- ja isikupuutumatus vabadus; 3) kubernerilt nõuda kõigi poliitiliste vangide vabastamist; 4) nõuda otsekohe sõjaväe uulitsatelt ärakutsumist, sest töölised, kes korrapidamise linnas enda peale on võtnud, ei tarvita nende abi linnas korra alalhoidmiseks; 5) linnavalitsus andku töötatööliste ja puudust kannatavatele töölisperekondadele abi.

Linnavalitsus esitas koosoleku nõudmised kuberner Lopuhhinile.

Kuberneril, kohapealsel keisri kõige kõrgemal au- ja võimukandjal, olid rasked päevad. Venemaa võimumehed olid varem väga umbusklikult suhtunud raudteesse, aga kui esimene umbusk möödas oli, leiti, et ilma raudteeta on Venemaal võimatu läbi saada. Eks olnud see raudtee, mis Peterburist kaksteist tuhat versta eemal oleva Vladivostoki pealinnale pisut nagu lähemale tõi, eks olnud see raudtee, mis oma raudsete roobasniitide paariga kauged Hiiva ja Buhhaara, Krasnovodski ja Jekaterinburgi, Bakuu ja Riia keisririigi kahe pealinnaga kokku õmblesid. Ilma Kaug-Ida raudteeta oleks lüüasaamine Mandžuurias võib-olla veel palju suurem olnud. Ja nüüd äkki Venemaa mõõtnatute legendikkude ainus siiaamaani korrapäraselt tuksunud ühendussoon seisis! Vähe sellest, seisis vabrikud, seisis gaasitehased, mis linna valgusega toitsid, seisis isegi post ja telegraaf ning üksnes veel mõne nuhist ametniku abil õnnestus kuberneril Riia kaudu Peterburiga ühendust saada. Ettekanne, mis ta siseministrile Tallinnast saatis, ei võinud olla rõõmustav. Tööliste nõudmistele polnud võimalik «ei» öelda — tuli järele anda, lubada, kõike lubada...

Samal ajal, kui kuberner Lopuhhin tööliste kõike lubas, kihutas tsaari kindral Voronov väikesel kiirel sõjalaeval Tallinnast Peterburi poole, kus keiser ta laupäeval, 15. oktoobril vastu võttis.

«Patronov ne žalet!»¹ ütles Venemaa isevalitseja, Poolamaa Kuningas, Soomemaa Suurvürst, kõikide õigeusklikkude Isa, kelle eest popid igal pühapäeval palvet tegid, keda ülistasid hea raha eest kroonulaulude tegijad ja kelle pilte sehkendasid ilma teda ennast teinekord ihusilmaga nägemata kroonu kunstmaalrid; nõnda ütles see, kes pidi olema oma rahva kaitsja — olgu too siis venelane või tšuhnaa —, see, kelle viimasest uuest heateost kroonu ajalehed hiljuti suurte pealkirjade all teatasid.

«Leedulastele tõi tänavu aasta suure kingituse, mis üle kõik rahvas elavat rõõmu tunneb: Keisri Majesteedi käsu peale anti luba leedukeelseid raamatuid edaspidi Ladina tähtedega trükkida. Umbes 40 aastat tagasi keelas Leedumaa kindralkuberner Muravjov Ladina tähtede tarvitamise ära ja andis käsu leedukeelseid raamatuid venekeelsete tähtedega trükkida. Kuid rahvas oli Ladina kirjaga harjunud ja hakkas väljamaal trükitud raamatuid tarvitama. Kui selles ka takistusi tehti, siis hakati raamatuid salakaubana üle piiri sisse tooma, mis mitmetpidi kahjulik oli. Mitmekümne aasta jooksul ei suutnud rahvas vene kirjaga trükitud raamatutega harjuda, oma palveraamatuid pidivad nad vargsil viisil, seaduse vastasel viisil väljamaalt tooma ja nende eest liiga kõrget hinda maksma. Sellepärast on rahva rõõm Keisri Majesteedi uue kingituse üle arusaadav.»

Jah, siin ja seal võis ju mõni ametnik olla halb, isegi säärased kõrged isandad nagu kubernerid võisid eksida, nagu nelikümmend aastat tagasi kindralkuberner Muravjov Leedumaal, keiser ise oli aga eksimatu ja armuline, keiser tegi oma alamate eksitused uuesti heaks, nagu seda lehest igaüks võis avalikult lugeda. Ning samal ajal ütles armuline keiser Eestimaa kindralile Voronovile omavahel, nagu ta jaanuaris oli öelnud kindral Trepovile: «Patronov ne žalet!» Ja kindral Voronov tõssutas mööda Soome lahte kiiresti tagasi Tallinna poole.

Kuberner Lopuhhin, vaene mees, nägi sel ajal Tallinnas lausa hädapäevi. Töölised, nagu nad oma nõudes esitasid, võtsid tõepoolest korrapidamise linnas enda kätte — kardavoi ärgu näidaku enam nägugi! Aga see, mis rahvas korra all mõistis, erines põhjalikult sellest, mida kuberner oma kardavoidega korraks pidas. Kui töölised varem ülematele

¹ Padruneid mitte hoida! (Vene k.)

oma rasket olukorda kaebasid, siis juhiti kaebused alati nende enestele tagasi: teil on raske sellepärast, et olete laisad, hooletud, teete vähe tööd! Vaadake eeskujulikke töölisi, kes töötavad neljal, kuuel, mõned koguni kaheksal töljal ja niiviisi tükitööga ilusa kopika teenivad! Kopikatest saavad rublad, need koguge renteisse ja mõne aja pärast on ühel usinal ja edasipüüdlikul töölisel juba oma lüü väike majake pea kohal. Teil on raske sellepärast, et lasete endid streikidele ässitada! Teil on raske sellepärast, et te ei käi oma palgaga kokkuhoidlikult ümber, vaid laskute selle palgapäeval kõrtsis maha. Teil on raske sellepärast, et te pole alandlikud, ei palu jumalat, ei heida ennast ülemate alla, et te raiskate oma tervist ihulõbu ja silmahimuga — ühesõnaga, et te ei ela usinuses ja kasiinuses. Nüüd aga linnas korra enda kätte võtnud, hakkasid mõned meestest näitama, et nad ühes punktis, nimelt karskuse eest hoolitsemises, olid õpetusesõnu tõsiselt, vahest koguni liigagi tõsiselt võtnud, mis kubeneri ja eriti kroonu viinapoodide pidajad lausa murelikuks tegi. «Kui karskus, siis karskus! Lõpp mürgile!» ütlesid eriti need, kes varem joomisega hädas olid, ja hakkasid kroonu viinapoodide lõhkuma. Viimaseid olid kõik uulitsanurgad täis, ametit sai küllalt, kuid meestel olid head rauast lõhkumiseriistad kaasas ning poe lahtimurdmise oli silmapilgu töö. Iga pudel, olgu see pooletööbine või ainult sorokohvka, oli pump, mille abil tsaari rahandusministeerium tööliste taskust ta viimased kopikad välja imes. Puruks! Igas pudelis, oli see siis nalihvka või tavaline vodka, oli mürk, millega tsaarivõim rahva mõistust nüristas. Kildudeks!

Jah, hoogusattunult lõhuti Kuke uulitsas ka paar avaliku maja segamini, rohkem aimates kui teades, et prostitutsioon oli senise neetud korra üks kaasnähtus. Võib-olla vahutas rahva viha mujalgi üle äärte — põletati maha sakslaste puust teatrihoone, kuid kevadine suurvesi ei jookse kunagi ainult jõesängi mööda. Ometi peab Tallinna töörahva auks ütleva, et neil päevil, mil viin maksa maha voolas, oli Tallinna tänavail vähem purjus inimesi kui varem rahulikkudel, unistel pühapäevadel, mil viin trahtereis kallist raha maksis ja kardavoid uulitsatel korda pidasid.

Viinapoodidest hoopis erinevalt toimiti relyakauplustes. Kui omanik tööliste patrulli sinna sisse ei lasknud,

murti siingi uks maha. Kuid revolvrите ja jahipüssidega käidi ümber teisiti kui viinaga: neid hoiti, prooviti päästikut, vaadati kaliibrit ja jagati kõige ustavamate tööliste vahel. Relvi oli vähe, neid ei jätkunud igamehele.

Mida kõrgemale revolutsioonilaine tõusis, seda enam pugesis kroonu kõrged ametnikud, linnas elavad baltisaksa aadlikud, vabrikute direktsioon ja rikkad pürjerid oma südalinna vanaaegsete kivimajade paksude müüride varju ning kuulatasid seal lukustatud uste ja luugistatud akende taga, kuidas rahvas tänavatel üha julgemalt, üha kindlamini ja valjuhäälselt nõudis:

«Vangid vabaks! Poliitilised vabaks! Vangid vabaks!»

Härra Lange, firma «Lange & Zappmann» Tallinna vabriku peadirektor, ei suutnud enam ära tunda oma endisi, alles aasta tagasi alandlikult ta ees pead paljastanud töölisi, samuti nagu ka Sitsi Baranoff oma seni nii vagurate, nüüd aga hoopis käest äraläinud naistekarjaga midagi peale hakata ei mõistnud. Oli neid ju aastakümneid harjutatud kaksteist tundi järjest küll päevases, küll öises vahetuses, aga näe, tuleb välja, ei harjunud. Vastupidi, olid läinud hullemaks, kui ta neid varem iialgi oli näinud. Ja üldse see harjutamine? Ta pole enam kahel nädalal oma igahommikust gümnaastikat lah-tise akna juures sooritanud, aga nagu naine räägib, olevat ta murega iseenesest hulga kõhnemaks jäänud.

«Vangid vabaks! Poliitilised vabaks! Vangid Siberist tagasi!»

Ei, see polnud üksiku punase ässitaja hääl, see oli tuhande ähvardav hääldemürin, mis läbi suletud luukide, läbi paksude müüride tuppa vappus ning kaminal aralt põlevate küünalde leegi näis võbelema panevat. Ka jaanuarikuu streigi aegu esitati nõudmisi, aga need ei ulatunud enamikel juhtudel üle vabrikuvärvavate piiri. Kui tol ajal rongkäigus punased lipud lehvima pandi, püüdis osa töölisi neid maha kiskuda, öeldes: «Ega me mässajad ole, meie streigime!» Aga nüüd?

«Sest üles! Hüüab meid vabaduse töö,
tund tulnud, meil tasuda vaja!»

mürises «Marseljees» uulitsalt ka kuberner Lopuhhini kabinetti. Mida teha? Politseijõud üksi on nõrgad, pealegi, nagu sandarmeeria ülema ettekannetest selgub, on

mitmed liht-kardavoidki viimasel ajal oma meelsuselt muutunud kõikuvaiks ja tuleks asendada usaldusväärsemate inimestega. Muidugi, sandarmeeriast, sandarmeeria agente ja kasakasalku võib usaldada, aga nende jõust üksi ei piisa, et seda massi uulitsatelt minema pühkida, pealegi nüüd, kus paljud on endale relvad pihku saanud.

Tuleks otseselt päris regulaarväed kasarmutest välja tuua... Aga võib siis neidki usaldada? Ülestõus «Potjom-kinil», nekrutite rahutused, vastuhakud ohvitseridele Mandžuurias... Ka sõjavägi kääris, kääris koguni ohtlikult, kuid siamaani oli ääremaade olukord sõjaväe meel-ause suhtes veidi parem kui sisemaal. Süda-Venemaal, emakeelsete hulgas, kiskus revolutsioon ka soldati kerge-mini kaasa. Seal käisid uulitsal punaste lippudega nii-samasugused venelased nagu soldat isegi, teinekord ta enese lihased õed ja vennad, siin olid need aga soldatile umbkeelsed tšuhnaad — mässavad tšuhnaad, lahkusulised, kes emakesest Venemaast tahavad lahti lüüa, jumala ja tsaari maha salata, nagu ohvitserid ja preestrid soldatele seletasid. Ei, siinset vene sõjaväge võib usaldada, siin ei ole ässitajatel õnnestunud veel oma õnnestustööussi sõja-väe terve, patriootilise meelsuse sisse poetada. Siamaani pole Eestimaa kubermangus olnud ühtegi tõsisemat sol-datite tõrkumist. —

Nõnda hindasid olukorda kuberner Lopuhhin ja ta lähemad nõuandjad. Sõjaväge võis usaldada (kui kauaks!), aga praegu omapead, ilma Peterburi korralduseta, ilma kindral Voronovita, ei tahtnud kuberner vastutust siiski enda peale võtta. Aja võitmiseks tuli laveerida, rahva rahustamiseks mõned antud lubadustest ka tõepoolest täita. Patrulle ta tänavailt ära ei kutsunud, andis aga kassu poliitiliste vangide vabastamiseks peale mõne üksiku, kes käisid kangemate paragrahvide alla.

Lonni Rautsik kuulis poliitiliste vangide, teiste hulgas ka Karl Ratta vabastamisest Juuli emalt Ann Teearult.

«Juulit ei too hauast enam keegi tagasi, aga need saatana timukad pidid vangid ometi vabaks laskma!» ütles Ann. Ta nagu oli selle paari nädala jooksul kurvastusest ära koltunud, pea märksa valgemaks läinud, ta silmis aga põles otsustav, terasene, peaaegu rõõmus leek, kui ta rääkis, kuidas vangid kätel vangimajast vanasse «Estonia» saali kanti ja kuidas neid elaguhüüete ja rõõmupisaratega silmis vastu võeti. Peeti kõnesid, juudi advokaat Levy,

ise alles vangiriietes, kõneles vabariigist. Anne meelest kõige mehisema jutu, jutu otse iga tööinimese südamest, rääkis noor Granti vabriku tööline Karl Ratas.

«Kas oli ikka tõesti Karl Ratas?» päris Lonni.

«Mis sa siis arvad, et ma ei tunne Ratta Karlat? Paar päeva enne seda, kui ta kinni pandi, rääkis Stroomi metsas.»

Karl oli Peetri sõber. Lonni Rautsik oli püüdnud igati Peetri jälile saada, oli otsinud teda vigase jalaga Joosepi ja lell Priidu kaudu, oli usutlenud Saaremaa mehi Pikk-Villemit ja Loona Laesi, oli küsinud ta asukohta Granti ja Lange vabriku töolistelt, aga keegi ei teadnud — või kui teadis, ei usaldanud teda ega tahtnud ütelda. Aga Karl oli Peetri sõber, Karl teadis, et ta Peetrit armastas, Karlile võib ta selgeks teha, et tema, Lonni, on vahepeal muutunud, on tagasi tulnud tööliste hulka, kus ta õige paik on. Kui Karl ka algul ta sõnu tõsiselt ei võta, aga ta palub tööliste partei poolt enesele mõne raske ülesande anda, et ta võiks oma ustavust tõendada. Küll siis Karl juba Peetri kätte leiab ja nad kokku viib...

Aga võib-olla polegi Peetril tarvis enam ennast varjata? Nüüd, mil teised poliitilised vabaks lasti, ei hakata teda ometi enam kinni panema.

«Kas kõik vangid lasti vabaks?» küsis ta Annelt, et oma mõtetele kinnitust leida.

«See'p see ongi, et mitte kõik — muist peetakse alles kroonuleival. Neid pidada küll vähe olema, aga olgu või üksainus, ikka ei või enne rahule jääda, kui kõik on väljas. Sellepärast peetaksegi täna Lausmanni heinamaal uus koosolek. Ei me vange nende kätte jäta!»

Kahekümne kolmas peatükk

Kui Lonni Rautsik ja Ann Teearu pühapäeval, 16. oktoobril 1905. aastal Lausmanni heinamaale jõudsid, oli siin juba mitme tuhande pealine rahvahulk kõneleja ümber kokku kogunenud. Ilm oli pilvine, vaikne, ning kõneleja sõnad kostsid tinaselt-tuhmi, madalale rahvahulga peade kohale laskunud taeva all kaugele.

Oleks siinsamas rahvasumma ääres seisteski kõneleja sõnu küllalt kuulnud, aga Lonni tahtis keskpaika jõuda, sinna, kus tünn püsti oli aetud, mille otsas kõneleja seisis, sest kui Karl üldse siin oli, pidi ta just seal, teiste vabakslastud vangide juures olema. Aga sinna oli raske pääseda — igaühel oli mõni vabakslastu kas sõber või muidu tuttav või tuttava tuttav, igaüks tahtis neid nagu ime läbi vanglamüüride vahelt pääsenud mehi lähedalt oma silmaga näha ja kui võimalik käega katsuda.

Kõneleja lõpetas. Rahva suust tõusis elaguhüüete ja heakskiidu torm ja veel enne, kui see vaikis, oli uus kõneleja kohal. See oligi Karl Ratas. Kõhnaks jäänud, juuksed maha aetud (vanasti enne vangiminekut armastas ta kõnelda paljapäi ja võttis ka nüüd mütsi peast), ometi see sama väikesekasvuline, kuid tugeva kehaga Karl Ratas — Lonni tundis ta esimesest pilgust, esimestest sõnadest:

«Mis hundi suus, see hundi kõhus, sellel ei ole enam pääsu, ütleb rahvasõna, aga näe — vahel läheb teistmoodi. Kallid seltsimehed, teie olete meid otse hundi kõhust, Vene keisririigi vanglamüüride vahelt välja kiskunud — ja näe, elame veel ega mõtlegi nii pea surra!»

See oli Karl Ratta, Kalinini õpilase mood juba esimestest sõnadest mõne rahvapärase võrdlusega inimeste südamele lähedale minna, kuulajate tähelepanu köita ning siis kindlalt kõne päris mõtet edasi arendada.

«Me oleme praegu tänu teile, seltsimehed, vangimajast

väljas, aga kas me sellepärast veel vabad oleme, kas ükski meie hulgast võib ennast senikaua päris vabana tunda, kui siinsamas Tallinnas on veel seltsimehi vanglamüüride taga, kui Siberi metsades, Siberi kulla- ja vasekaevandustes vaevlevad päevast päeva edasi ilma palgata tööorjad, vangid?! Kui palju neid on? Mõni ütleb, et mitu miljonit — võib-olla on see öeldud liiast, aga palju peab neid olema, sest kas on siin rahva hulgas kedagi, kes võib kinnitada, et ei tema suguseltsis ega tutvusringkonnas ole inimest, kes viibib sunnitöölaagris või on vanglamüüride vahel — rääkimata nendest, kes on poliitiliselt kahtlaseks tunnistatud ja ära asumisele saadetud. Aga nagu eesti kirjamees Vilde ütleb: Siberi köht on suur, sinna mahub veel palju vange ja sunnitöölisi sisse! Tõsi, meie, vabakslastud vangid, oleme esimesed vabadusse lennanud pääsukesed, aga öeldakse, et üks pääsuke ei too veel kevadet. On veel vara rõõmustada — pakane võib uuesti peale tulla — senikaua kui pärisvabadust, päriskevadet käes pole!»

«Aga millal see siis tuleb?» kostis hüüe kuumaksköetud rahva hulgast.

«Kevad, vabadusekevad tuleb siis, kui pakase võim on kogu maal murtud, kui Vene tsaaririik on juurteni hävitatud ja kui uus, töörahva riik, vabade inimeste riik kogu maal võimu oma kätte on võtnud. Niikaua kui hunt elab, niikaua kui hundil veel hing sees, tahab ta süüa. Ja mis on siin Vene keisririigis võimuhundi toit? Odav, kroonule mitte kopikatki maksev sunnitöölise töö on Vene keisririigi võimu alus. Mispärast saame meie, vabrikutöölised, Vene keisririigis oma pika tööpäeva eest tühiseid kopikaid ja mispärast on maatöölise olukord mõisates veelgi halvem? Sellepärast, et need meie hulgast, kes vaevlevad sunnitööl, peavad tegema veelgi pikema tööpäeva ja et nende supp vangikatelokis on veelgi lahjem kui supp meie töölise laual, mille ümber teinekord ka naine ja lapsed on istet võtnud. Vangile, sunnitöölisele, antakse ainult niipalju, et ta hädavaevalt hinges püsib. Kui ta sureb, tuuakse kaevandusse kohale uus, sest uue vangi kinninabimine tuleb kroonule odavam kui vana vangi korralik toitmine. Hobune maksab raha, lehm maksab raha — seepärast tuleb nende eest ka hoolt kanda, neid enam-vähem korralikult toita — vang ei maksa midagi. Kui kroonu võtab sõjaväe jaoks hobuseid, maksab ta peremehele, olgu see maamees või voorimees, hobuse eest sada rubla, peale selle ühe rubla seitseküm-

mend viis kopikat päitseraha. Kui aga su poeg või su mees anta võetakse või sunnitöölaagrisse kroonu kaevandustesse saadetakse, ei anta sulle punast kopikatki — üksnes nuhk ja sandarm saavad su eest päitseraha, et nad sind — uut vangi — altsid kinni püüda, su käsi ja jalgu raudu panna!»

«Oige! Nuhid maha lüüa!» kisendas rahvas.

«Jah, meil Vene keisririigis on nuhil ja sandarmil täita needsamad kohustused, mis araablasest orjakütil Aafrika džunglis. Üksnes et Aafrikast kinnipüütud orjad olid mustanahalised, meie vangid-orjad on valge ihukarvaga. Ameerika mõisnik tõi neegriorje üle mere võõralt maalt, meie peamõisnik, keiser, laseb püüda orje oma sunnitöölaagrite jaoks iseoma maalt. Ameerika mõisnik pidi teinekord hea neegriorja eest maksma mitusada dollarit, meie keiser ei maksa valge sunnitööorja eest kopikatki, peale tühise päitseraha, mis ta üle öla nuhile ja sandarmile viskab. Aga — mina ütlen, meie kõik ütleme:

«Kauem raudu me kanda ei taha!

Ike kaelast ja köidikud käest!

Üles! Orjuseahelad maha!

Viime võidule priiuseväed! ...»

Ning uuesti, kuid võimsamini kui iialgi varem mürises Lausmanni heinamaal tööliste «Marseljees», põrgates vastu vangimajade müüre ja Toompea torne, lajatas vastu inimeste kohale kaardunud madalat, tinast taevast, kus (nagu poppide jutust võis mõista) keisriga mestis olev jumal inimeste patte rehendas, ning kaikus kaugele merele, kus isakese tsaari sõjalaevad Tallinna reidil ankrus seisid.

Asja vangist väljapääsenud töölispoissi loobiti õhku ja keegi naine püüdis talle üle teiste peade ulatada kes teab kuidas kätte jäänud või algul kellelegi teisele määratud lillekimpu. Lonni Rautsik oli juba trügides Ann Teearu käest ära kaotanud, ei jõudnud aga siiski Karl Rattale lähemale. Ja kui ta siis viimaks eesmärgile jõudis, polnud Karlil enam ta jaoks aega. Ratas oli nüüdsama, pärast teiste lühikesi kõnesid, valitud tööliste esindajate saatkonda. Tuli uuesti minna linnavalitsusse, et selle kaudu nõuda kubernerilt kõikide reedel lubatud nõudmiste täitmist — eriti aga seda, et sõjaväe patrullid uulitsatelt kohe ära kutsutaks ja kõik poliitilised vangid viimaseni vabastataks.

«Kas sa Peetrist midagi tead?» küsis Lonni noormehe käisest kinni haarates. «Elab ta ikka?»

«Aga miks ei peaks ta siis elama — ta pääses ju sardarmite silmusest välja. Peeter saatis mulle veel pärast vangimajja kirja järele.»

«Saatis kirja — tõesti või? Ma ei tea temast midagi. Kus ta on?»

«On ikka ka kusagil, kellel siis praegu mahti magada. Võib-olla on varsti siin! Ega te ei tunne teineteist, saage tuttavaks. Klaudia Kossarjova — Lonni Rautsik!»

«Karl, kui sa Peetrit näed, ütle, et...» Ja Lonni, võideldes vägisi kurku tikkuva nutuga, ei saanudki öelda midagi rohkemat. Karlil oli kiire, teised tööliste esindajad juba läksid ja ka neiu, keda Karl oli talle tutvustanud, ruttas neile järele.

Rahvas, ära kuulanud veel paari seltsimehe kõne, lagunes gruppidesse, kuid ei lahkunud Lausmanni heinamaalt, jäädes ootama töölikesindajate tagasisaabumist linnavalitsusest. Et aga töölissaatkonna tagasitulemine viibis, otsustasid töölisel rongkäigus läbi linna minna ja Uuel turul koosolekut edasi pidada.

Ka Lonni Rautsik, uuesti Ann Teearu kätte leidnud, sammus teiste hulgas. Ta lootis Karl Rattaga, kui see linnavalitsusest tagasi tuleb, Peetrist veel pikemalt rääkida. See, et Peeter oli saanud Karlile vangimajja kirja saata, tema jaoks aga ainust rida paberile ei pannud, oli talle valus, kuid teisalt oli see ehk õigegi, sest... sest isa oli ju Peetri vastu ning — viimasel ajal üldse nii imelik...

Kuid Peeter elas, oli terve ja võis varsti siia tulla. Nüüd, mil võim oli tööliste käes, ei pruukinud Peeter enam kedagi, isegi mitte tema isa karta, ta võis uuesti Peetriga kokku saada ja siis — läheb ta igale poole Peetriga kaasa, ei lahku temast iialgi, läheb läbi tule ja vee — ükskõik, mis ka ei juhtuks, mis ka ei tuleks. Näe, keegi päris noor neiu, seistes kastil laternaposti kõrval, kõneles tuliselt. Võib olla, et ta ei oska nii kõnelda, aga ta võib teha, kõike teha, mida Peeter või Karl ainult soovivad. Peeter saatis Karlile kirja — need, partei liikmed, ei unusta üksteist ka vanglamüüride taga, neil on omavahel ühendus Moskva ja Peterburiga, isegi kauge Siberiga. Kõik need koosolekud, kõik need nõudmised ei tule iseenesest, vaid on enne läbi mõeldud. Võib-olla on Peetergi üks neist, kes asja siinsele juhtimisele lähedal seisab, mõtles Lonni uhkusega.

Rugisõhtu hakkas juba hämarduma, aga näe, sealt tulidki saadikud. Üks neist, keegi vanem, kõhn prillidega mees, hakkas kõnelema. Linnavalitsus lubas iga päeva eest, mis töölisel linnas korda peavad, maksta töölistes rappidajale 750 rubla. Nead nõudsid tuhat rubla ja linnavalitsus pidi sellega nõus olema. Linnavalitsus lubas...

Lonni vaatas hoolega — kuhu see Karl siis on kadunud? Ja samas pilku kõrvale lüües nägi ta paarkümmend sammu eemal rahvamurru Saaremaa puutöömehi — Pikk-Villem palatis igatahes kaugele üle inimeste peade. Võib-olla teavad nad Peetrist. Parajasti kui ta nende poole ruttas, pani ta tähele, kuidas inimesed pöördusid tagasi vaatama. Ka tema seisatas ja vaatas tagasi. Ringkonnakohtu maja poolt lähenes midagi halli ja ühtlast, püssitäägid eemalt vaadates nagu hari püsti, ja see hari õõtsus, lähenedes iga uue soldatite sammu ajal.

Hõjavägi!

Kindral Voronov oli Peterburist tagasi jõudnud.

«Patronov ne žalet!»

Kapten Mironov valis Onega ja Dviina polkudest seitskümmend kõige õigeusklikumat, kõige keisritruumat meest ning käsutas nad parajas laskekauguses, saja viiekümne sammu kaugusel rahvahulgast, seisma.

«Jalale! Laadida!»

Kõikide pilgud peatusid soldatite püssidel ning mingi jäine vaikus laskus üle rahvamurru. Lonni Rautsik kuulis, kuidas keegi politseimundris mees eemalt midagi hüüdis, aga mida, seda ei kuulnud Lonni ega nähtavasti ka teised lähedalolijad, sest keegi ei liigutanud ennast. Lonni nägi, kuidas soldatid heitsid püssid palgesse ning samal hetkel ütles talle instinkt, et tuleb pikali heita. Aga enne kui ta seda jõudis teha, lõi talle midagi teravasti vastu rinda. Ta vajus põlvili, põlvilt kummuli — ja ei tundnud ega kuulnud enam midagi.

Soldatite püssid ragisesid veel kord — veel kord. Ning need inimesed, kuigi nad täitsid ainult käsku, kuigi neile seetõttu langes ainult väiksem osa süüd, määrisid Tallinna Uue turu sadade süütute verega, oma nime aga igavese, kustumatu häbiga.

Ligemale pool sajandit tagasi, esmaspäeval, 2. juunil 1858. aastal, olid soldatite püssid hakanud ragisema Mahtra mõisa õuel. Eduard Vilde kirjutab oma «Mahtra sõjas»:

«...Mitu püssi tõusis, paugud käisid ja Jüri Torgi hiiglakeha langes silmili põrmu sisse — kaks surmavat kuuli rinnas...

Silmapilkne sügav vaikus järgnes sündmusele. Ehmatuse kohmetus köitis keeli ja meeli. Siis aga tuli elu tardunud rahvamassi tagasi. Metsikult plahvatas põlema vihane võitlusehimu. Mürisev hurraa rohkem kui kahest tuhandest kõrist läbistas õhu, terve meta teibaid kerkis üles ja mässav laine oli soldatite pisukese salga üle kokku löömas.»

Pühapäeval, 16. oktoobril 1905. aastal Tallinna Uuel turul ei löönud kolme tuhande pealise rahvahulga vihane laine kokku kapten Mironovi väesalga üle. Kas oli Tallinna tööliste võitlusehimu 1905. aastal väiksem kui nende isadel ja isaisadel poolsada aastat tagasi Mahtra mõisa õuel? Ei, mitte seda. Kuid Mahtra talumehed tol, 1858. aasta päeval olid juba mõisa kogunedes teadlikud, et nad ilma vastuhakuta neile karistuseks määratud ihunuhtlusest ei pääse, et tuleb midagi kokkupõrketalust — nad olid enestele naabervaldade talumehi appi kutsunud ja endid vähemalt parajate vemmaldega varustanud.

Tallinna töölisel seisid aga 16. oktoobril 1905. aastal Uuel turul soldatite täiesti ootamatu kuulisaju ees paljakäsi.

Esimene kogupauk jättis Koki Pikk-Villemi ja Loona Laesi puutumata, järgmised lasud sundisid aga neidki koos muu lähedalseisva rahvaga pikali heitma, emakeselt maalt varju otsima. Keegi kas kukkus või heitis ennast Pikk-Villemile risti üle selja, kuid sel hetkel ei tundnud Villem mingit raskust, ta parema käe sõrmed haakusid ümmarguse sillutuskivi taha ning püüdsid seda munakivisillutisest lahti kangutada. Käe alla juhtunud kivi oli aga kõvasti sisse tambitud, teist, lahtisemat polnud võimalik haarata, sest igal pool lamas paksult inimesi ja Villem pingutas kogu oma hiigeljõudu, et kivi sillutisest välja kiskuda. Kellegi saapanina vajutas ta käele, ent ta ei lasknud kivist lahti ja alles siis, kui ta selle päriselt määst välja rebis ja endale pihku surus, püüdis ta ka ise uuesti püsti tõusta.

«Ära mine, tapetakse!» hüüdis Loona Laes ta kõrval.

«Kui meid tapetakse, siis tapame meie ka!» urahtas Vil-

lem kivi kumerat kanti oma keskmiste sõrmede alla pöö-
rutas ja ise püsti karates. Ta veresooned otsmikul ja meele-
kohtadel olid siniste muhkudena üles tursunud.

«Hull inimene! Sa ei suuda oma kiviga soldatite püsside
vastu» karjus Laes Villemi käest kinni rabades.

Kogupaugud olid harvenenud üksiklaskudeks. Paar kuuli
vihisesid Villemist mööda, kuid ta ei hoolinud nendest,
vaid tahtis oma hirmsas vihas soldatite poole karata.

«Ära mine! Nad puurivad su kuulidega läbi!» karjus
Laes.

Vaevalt oleks Laes suutnud Villemit takistada soldatite
kallale ning seega lausa surma minemast, kuid Villem oma
hüüa ise komistas kellelegi haavatule, kes ennast kätel edasi
püüdis lohistada.

«Alta, seltsimees! Päästa!» lõi hää Villemile kõrvu.

Ta vaatas maha. See oli kõhn, kurduderäguline, pingule-
tõmbunud soontega vanamehekael, mis Villemile kõige-
pealt silma hakkas. Villem kummardus, ning et haavatud
vanameest sülle võtta, pidi ta soldatite jaoks määratud
kivi paremast käest vasakusse panema. Ka vanameest selle
koju tassides hoidis ta kivi kogu aeg peos. Ta viskas Uue
turu sillutisest väljakistud raudkivi alles siis minema, kui
ta paar nädalat hiljem kuidagi altkäe enesele vana mau-
seri sai osta ja tööpoolest veendus, et selle kuul, hoolimata
laskeriista vanadusest, veel kolmetollisest plangust läbi
võttis.

Loona Laes, samuti nagu Pikk-Villem, ei saanud õnne-
kombel kriimustustki, sattus aga aitama voorimehetroskale
kedagi läbilastud jalaga vene naist. Naisel oli mees kaa-
sas, — ta oli naise jala oma salliga ülaltpoolt põlve kinni
tõmmanud, kuid verd jooksis sellest hoolimata tublisti ja
naine oli nõrkemas. Laes aitas mehel haavatu troskale
tõsta ja mees ütles talle minema sõites paar tänusõna kan-
ges eesti keeles. Olid venelased, tingimata venelased. Ja
need, kes lasksid, — olid ka venelased.

Laes oli lugenud ja kuulnud Peterburi verisest püha-
päevast, ta teadis, et seal ühed venelased teisi venelasi
lapsid, oma silmaga nägi ta seda aga esmakordselt. Saare-
maa kehva maapind, eriti aga balti mõisnikkude rasked
renditingimused ei meelitanud vene maatamehi siia. Saar-
lased ja ka muud eestlased olid ise need, kes Venemaalt
kergemat orjust ja paremat maad läksid otsima. Samuti
olid vene linnades teinekord töötingimused märksa lahe-

damad ja elu lõbusam kui Tallinnas, mis ka vene vabrikutöölisi siia ei meelitanud. Valitsus, nagu kuulda, oli Peterburist mõned üksikud mässulised töölised Tallinna, muulaste hulka välja saatnud, aga läheduse tõttu pealinnale ei saanud Eestimaa ometi mingiks Venemaa Siberiks kujuneda ning seetõttu oli Laes siinsete venelaste hulgas oma suguste lihtsate vene tööinimestega vähe kokku puutunud. Soldatid olid kasarmutes, pealegi oli neid õpetatud tsuinaadele ja ka teistele muulastele ülalt alla vaatama. Vangid polnud Laes veel olnud, et oleks saanud vene vangivalvurite halbu või häid külgi tundma õppida, vene siinsetest kuberneridest ja kindralitest, ohvitseridest, igasugustest paguniga ja pagunita ametimeestest lahutas aga Veltmanni pööningul elutsevat Laesi säärane seisustevahe, mis lähema kokkupuutumise võimatuks tegi. Keiser oli venelane, kuberner oli venelane, ametimees oli venelane, ja juba üksi see, et balti-saksa parun seisis nende tuusadega heas meel, sundis Laesi olema ettevaatlik. Hunt juba hunt ei murra — tal tuli aga neist kõigist eemale hoida.

Ja nüüd korraga — venelane ei tapnud mitte ainult eestlast, muulast, vaid tappis ka venelast...!

Tallinna Uue turu tapatalgu vajus kogu eluks sügavasti Laesi mällu, erilise selgusega jäid aga meelde mõned üksikasjad: tume, maadligi taevast linna kohal, Karl Ratta kõne ja rahvahulga mürisev hüüd: «Vangid vabaks!», soldatite püsside esimese kogupaugu ragin ning see, kuidas ta ise terveksjäänuna haavatud vene naist voorimehetroskasse oli tõsta aidanud. Ta ei kohtunud enam iialgi selle talle tundmatu naise ja tolle mehega (kes teab, kas nad olidki abielus), ometi sai see ehk üheks põhjuseks, et ta nüüdsest peale võimumeestest venelaste kõrval omasuguseid, tööinimestest venelasi hakkas otsima ja et ta hiljem 1905. aasta sündmuste pärast Riia ja Orjoli vanglates viibides mitme vene seltsimehega ühistes kannatustes lähedaseks sõbraks sai.

Ka Tiit Rautsik oli pühapäeval, 16. oktoobril 1905. aastal Tallinna Uuel turul — mitte ülestõusu, vaid Lonni pärast, kes isa arust viimaseil nädalail pärast Sitsi töölise Juuli Teearu surma nagu kuutõbine ringi käis. Kui töölised streikisid, ei läinud ka Lonni tööle, pidasid töölised miitingut, oli ka Lonni seal. Isa oli püüdnud talle rääkida, kui ohtlik see on, aga tütar ei kuulnudki teda — ja kuigi vahel kuulis, siis vaatas talle põlastavalt, haletsevalt otsa, nagu ei

maistaks tema, vanamees, maailma asjust enam midagi! Kui tema, Tiit Rautsik, oleks tohtinud ainult ütelda, mida ta teadis ja missuguseid tuliseid süüsi Lonni nende koosolekutel käimistega oma pea peale kogus! Aga ta ei tohtinud, ta oli vandega seotud ning pidi verise südamega nägema, kuidas ta lihane tütar, ta ainus laps nagu hull hukatusse jooksis. Tiidu ülemus, kunstmaali Arthur Tikk, sehtus pealegi ta viimastesse teadetes lausa pilkavalt, ei parinud aga midagi Lonni kohta, nähtavasti siiski niipalju lahates, et isast ei saa oma lapsele iialgi õiget nuuskurit.

Kui võim linnas paaril viimasel päeval näis päriselt minevat tööliste kätte, läks Tiit Rautsik lausa segamini. Ühelt poolt kartis ta, et töömehed ta salaametist teada saavad ja ta läbi peksavad, nagu mõne nuuskuriga juba oli juhtunud, teisalt aga lootis, et kõik jääb saladusse, võim läheb jäädavalt päriselt rahva kätte, ta vabaneb nuhivandest ning Lonni pea kohale kogunevast sandarmeeria ahvardusest. Nõnda ei hoiatanudki ta Lonni tänna hommi-kuul koosolekule minemast, sest võib-olla on parem, kui tüdruk ennast nende sotsiaaldemokraatide asjaga kurssi ajab, siis on uue korra juures tal elu kindlam, samas aga kartis ta ka, et tööliste võim linnas on üürrike: mõisnikud maal olid isevalitseja poolt, vabrikandid ja rikkam kiht linnas olid isevalitseja poolt, sandarmeeria oli isevalitseja poolt, suurem hulk sõjaväge oli isevalitseja poolt — millega see alamrahvas võimu pikalt oma peos hoiab? Kui keiser järsku vihastab ja sõjaväele käsud kätte annab...? Ning Tiit Rautsik, hoolimata sellest, et varsti pidi hakkama pärastlõunane jumalateenistus, suundus Lausmanni heinamaale. Teel sinna kuulis ta aga vastutulevalt rahvalt, et tööliste rongkäik oli siirdunud läbi südalinna tänavate, üle Rootsi turu Uuele turule, ning sellele vastavalt muutis ka Tiit Rautsik oma suunda.

Kui ta kohale jõudis, lõpetas parajasti noor neiu, kes koos meestega eile vangist oli vabastatud, laternaposti kõrval püsti aetud õunakastil oma tulist kõnet. Tiit ei pääsenud rahvahulga tõttu küll kõnelejale lähedale, et ta selle sõnu oleks kuulnud, aga küllap pidid need kuulajaile südamesse tungima, muidu poleks teda sellise heakskiidu ja elaguhüüetega vastu võetud. Ah, näe, siin tüdruk sai vangist vabaks, kes see enam Lonni vang paneb, lohutas ennast Tiit Rautsik, ise samaaegselt silmadega tüdart inimestemurrust otsides. Oma väikese kasvu tõttu polnud see

tal lihtne, sest mida lähemale ta inimestele läks, seda vähem ta neid korraga nägi. Seepärast sibaski ta üle konkatee Viru tänava poolsele künkakesele, Musumäele, kuhu teisigi uudishimutsejaid oli kogunenud. — Küllap on siin nuuskureidki, mõtles Tiit Rautsik, nagu poleks tal enesel sellega enam mingit tegu.

Tiidu silmad leidsid tütre üles pisut enne seda, kui soldatite read ringkonnakohtu maja poolt tulles paistma hakkasid. «Eks ma öelnud,» mõtles Tiit Rautsik, «ei keiser seda asja niiviisi jäta ega võimu jumalamuidu käest ära anna!» Aga kui sõjavägi oma marsisammul ikka lähemale ja lähemale tuli ja viimaks sajakonna sammu kaugusel rahvahulga vastu poolringis üles seati, haaras Tiit Rautsikut kohutav, senitundmatu hirm tütre pärast.

«Lonni! Lonni!» kisendas ta ning hakkas künkalt alla jooksmas.

Samas andiski kapten Mironov oma Onega ja Dviina polgu sangaritele käsu lasta. Esimene kogupauk seitsmekümnest püssist lõi vihinal rahvahulka nagu hiiglavikat heina. Inimesed taarusid, haarasid kes kätega rinnust, kes peast ning vajusid loogu nende vahele, kes kuulist puutumata olid jäänud. Ning samas ärkas ka rahvahulk oma esimesest hirmutardumusest: püüti heita pikali, otsides varju juba langenute kehade tagant, püüti pead õlgade vahele tõmmates põgeneda, nagu keegi oskas. Aga kuna uued, üha uued kuulid soldatite püssidest kaitsetu, põgeneva, veres pöörleva, appikisendava rahvahulga sekka langesid, tekkis mõne lühikese hetke jooksul Uuel turul selline hirm ja ahastus, mida ükski Tallinna endistest turgudest veel polnud näinud. Tõsi, polnud ka Vana turg raekoja ees mingi süütu paik, oli sellegi pind pikkade sajandite jooksul inimverest läbi immutatud, aga nii jälki, nii alatut rahvamõrva nagu see, mis Vene tsaari Nikolai II (Romanovi) kümnenadal valitsemisaastal, oktoobrikuu kuueteistkümnendal päeval Uuel turul toime pandi, polnud vana linn veel iial läbi elanud. Oli olnud veriseid sõdu ja katke, nõidade põletamisi ja piinamisi, pikki piiramisi ja näljaaegu tuhandete ohvritega, aga säärasele alatule rahva selja tagant tapmisele oma seadusliku, «jumala armust» seatud valitseja poolt polnud Tallinna ajaloos midagi võrdset kõrvale panna.

Kui sajad inimesed juba surnutena või raskelt haavatutena oma vereloikudes lebasid, ülejäänud aga püüdsid

küürutõmbunult igas suunas laiali põgeneda, et tänavate ja majanurkade tagant soldatite kuulide eest varju leida, aidas kapten Mironov oma väejuhi-ülesande auga täideviia ja andis soldatitele käsu tuleandmine lõpetada. Ja siis marsis kuulsusrikas väesalk püssiotste suitsedes tulnud teed tagasi, ilma et oma ohvritest väljagi oleks teinud. Mis tõi «vaprale» kaptenile korda mingi küürakas kojamees oma tühipalja tütre ja teiste nendetaolistega! Käsk oli täidetud, padruneid polnud kokku hoitud. Säärast vahvust hinnati ülemal pool — peagi võisid sangarite rindu ehtida uued ristid ja aurahad, õlgu uued paelad ja tärnid, ning kapten Mironov mõtles oma Onega ja Dviina polgu tublide poiste kõrval tagasi kasarmu poole sammudes, milliste sõjamehelike, ehtsast patriotismist ja truualamlusest kantud sõnadega kindral Voronovile äsjasest edust raporteerida.

Kuidas siis — kolme tuhande pealine mässavate tšuhhaade ja sotsiaaldemokraatide jõuk kas maha tapetud või laiali aetud, ilma et ainus soldat vaenlaste vastu võideldes oleks omalt poolt kriimustadagi saanud, see peaks vaprale kaptenile tooma vähemalt Georgi risti ja alampolkovniku pagunid. Varsti, niipea kui post uuesti korralikult käima hakkab, teatab ta oma teost ka Peterburi armsale pruudile: «Dorogaja Nadežda! Davno uže mõ ne videlis, no trevožnõje vremena — i. t. d.» Jah, kohe, kui ajad on uuesti rahuilumaks muutunud, abiellub ta Nadeždaga ja toob ta Tallinna — säärane pikk peigmehepõli ja lahusolek ei ole midagi väärt.

Kui esimene kogupauk rahvahulga peale ragises, tardus Tiit Rautsik seisma. Lonni kadus ta silmist, rahvahulk tõmbus looka ligi maad ning järgmiste kogupaukude ajal püüdis ka Tiit Rautsik maast varju leida. Kui aga kogupaugud üksiklaskudeks üle läksid, muutus Tiidu isaarmastus ta enesesäilitamistungist uuesti tugevamaks, ta sööstis püsti ja hakkas kiiresti sinnapoolse jooksma, kus ta Lonni viimati oli silmanud. Kuid inimesed, küürakil põgenedes kuulide eest, pörkasid ta vastu ning tahtsid teda vägisi enesega kaasa viia. Ei, Lonni ei olnud nende hulgas. Keegi mees läks roomates, vererada taga. Samas tuikus temast mööda keegi Lonni kasvu tütarlaps, käsi kramplikult vastu rinda surudes — ei, see polnud Lonni. Mida enam Tiit ennast läbi trügis laternapostini, kus ta ennist oli näinud noort neidu kõnet pidamas, seda enam oli verd, kivid olid sellest juba

punased, seda jooksis auravate niredena välja surijate alt, kes ennast enam liigutada ei suutnud ja ainult veel appi kisendasid, see punetas siin-seal lompi kogunenuna äsja surnute laipade vahel ning hakkas libeda liimina tarretuma nende ümber, kes esimese kogupaugu kuulide all olid langenud. Ja korraga lõi Tiidule kogu selle veripunase hulga mingi imelikult omane, sinine värvitoon silma. Ta ruttas selle juurde, Lonni uue sinise palitu hõlm oli verrega koos. Ta haaras tütre, kummuli, nagu Lonni oli, oma käte vahele ja püüdis teda istukile tõsta. Tiit oli teda tihti tõstnud ja süles hoidnud, siis kui Lonni veel tilluke tüdruk oli, — oli teda emaga vaheldumisi pooled ööd kätel kiigutanud, kui Lonni viieaastaselt külmetas ja keskkõrvapõletikku jäi, oli teda veel siis voodist teise tõstnud, kui Lonni juba neiuna Schnelli tiigil tritsudega sõites oli jalaluu ära murdnud ja ta voorimehega koju toodi.

«Lonni, Lonnikene, mina olen, isa! Ei lasta enam, tõuse — seome haava kinni!»

Aga Lonni ei liigutanud ennast.

«Lonnikene, tütrekene, tüdukene, tõuse nüüd, tõuse ometi, ma ei saa ju sind niiviisi siduda!»

Ta püüdis Lonnit istukile tõsta, aga Lonni kehas oli midagi võõrast ning tütre vere ja turutolmuga märdunud nagu vajus jõuetult ta öla vastu.

«Kullakene, tüdu linnukene, ära karda, ei lasta enam!»

Aga Lonni ei kuulnud.

«Tüdukene, kulla Lonnikene, mine Peetrile, mine!»

Aga Lonni ei kuulnud ka seda enam.

Ning nüüd haaras Tiit Rautsikut surma jääne käsi. Alles paar hetke tagasi oli ta ennast viimse petliku lootusega lohutanud, et mitte tõde tütre surmast oma teadvusse lasta, mida ta juba esimesest kogupaugust alates instinktiivselt oli aimanud, mis järgmiste laskude ajal ta alateadvuses üha oli süvenenud, — mida ta aga Lonnit juba liikumatuna nähes oli siiski veel oma viimase jõuga, oma isa-südame viimase armastusega püüdnud tagasi tõrjuda. Aga nüüd polnud enam pääsu. Ühe tõmbega rebis Tiit Rautsik lahti Lonni sinise mantli, kleidi, käristas puruks verrega kokkukleepunud alustalje ja särgi. Nüüdki veel pisut verd-immitsev kuulihaav oli parema rinnanibu all, ihu oli alles leige, kuid elutu. Ning kui kõik see, mis ta nägi, oma alasti, armutus tões Tiit Rautsiku teadvusse jõudis, surus ta oma näo Lonni verise keha vastu, nagu tahaks ta iseoma

verd, iseoma elu tütre äsja elutuks muutunud kehale üle anda, ning ta kurgust pääses mingi korin, nagu oleks talle enesele kuul rindu lastud või puss südamesse löödud.

Hetkest alates, mil Tiit Rautsik oma tütre vereloigust leidis, eriti aga pärast seda, kui ta Lonni surmas veendus, ei näinud ta enam teisi surnuid siinsamas kõrval — kõik ajus ta silme ees ühesainsas verises udus. (Ametliku aruande järgi, mille koostas küll prokurör, kuid mille põhjal arvatakse ka kindral Voronovile ja Onega ning Dviina polgu sangaritele hiljem aurahasid jagati, jätnud «mässuline rahvahulk põgenedes maha umbes sada viiskümmend surnut ja haavatut».) Tiit Rautsik oli pannud oma elumängu ühele kaardile, tütrele, ning kui soldati kuul selle ta käest ära kiskus, oli ahastus nagu tume müür ta ümber, millest enam midagi muud läbi ei kostnud.

Võib-olla just sel hetkel kaotaski Tiit Rautsiku ennegi muljutud hing selle teatava paindlikkuse, elastsuse, kohanemisvõime, mida arstid peavad normaalse inimese tunnuseks, venis välja ühes suunas ega suutnud enam endisesse olukorda tagasi tõmbuda. Igatahes kinnitas Tore-Juhan, et vanamees siis juba segane olnud, kui ta tema koos tütre surnukehaga Uelt turult pühapäeva õhtul koju sõidutas. (Mitte kõiki Uel turul tapetute laipu ei viidud Tornimäele surnukambri, vaid paljud omaksed, kartes politseilisi uurimisi ja vintsutusi, korjasid oma surnud varemalt üles ega usaldanud neid ka neljapäeval koos teistega pidulikult matta. Lonni Rautsik oli üks nendest — ema õed ei julgenud ta surmast palju rääkidagi, vaid matsid ta vaikselt Kalamaja surnuaeda ema kõrvale.) Mis Tiit Rautsikusse enesesse puutub, siis — vastupidi voorimehe arvamisele — kinnitas majarahvas, et ta pühapäeva õhtul olnud veel selge mõistuse juures ning alles öösel üksinda tütre surnukeha valvates hulluks läinud. Igatahes esmaspäeva pärastlõunal, kui kogu linn lisaks eilsele tapmisele tsaari uut õllatust, täna väljakuulutatud manifesti arutas, mida osa inimesi juubeldades, osa uskumatult pead vangutades vastu võttis, kobis Tiit Rautsik välja toast tütre surnukeha juurest ja pani veeslohvi joonde, nagu kavatseks hakata uulitsat kastma.

«Mida's sina nüüd — sügise ajal?» küsis majaperemees Peetsov, kelle lihunikuaari juba teist-kolmat päeva ärevate sündmuste pärast kinni oli.

«Mis see sügis siia loeb! Kõik maailm on verega koos, ei

lähe enam puhtaks,» ütles Tiit Rautsik slohvi uulitsakraani otsa keerates.

Majaperemees ei mõistnud seda kojamehe lauset ei tar- gaks ega ka eriti rumalaks arvata, sest isegi talle, lihuni- kule, kes muidu verega oli harjunud, tundus pärast eilset Uue turu tapatalgut maailm tõesti pisut ülearu verega koos olevat. «Eks siin ole verd ja kõike, aga ega sinu slohv igale poole ulata! Täna anti manifest, see ehk...»

Vastuse asemel silmitses tilluke, kõhetu, palja peaga vanamees, kelle ennegi hallid juuksed täna öösel päris valgeks olid läinud, hindavalt oma peremeest, nagu kaalu- des, kust otsast peale hakata, ja keeras kraani lahti. Kül- m, jõuline veejuga lõi härra Peetsoville vastu nägu, vastu käsi, ning ähkides ja puristades tõmbus mees majanurga varju. Ta vest ja kraevahe, ta suu ja silmad olid sedavõrd külma vett täis, et ta esimese hooga vandudagi ei märganud. Aga kui ta ennast kogus ja kojamehele nurga tagant salamahti lähedale püüdis hiilida, sai ta uue pahmaka vett vastu silmi. Nüüd ta nähtavasti taipas, kuidas lood kojamehega tõeliselt olid, ei püüdnudki talle seekord uuesti enam lähe- neda, vaid läks tagatrepi kaudu tuppa, et endale kuivi ri- deid selga tõmmata. Senikaua aga ei viitnud ka Tiit Raut- sik asjatult aega. Kogu maailm oli verega koos, ta ise oli verega koos ning ta pesi slohviga vaheldumisi küll oma käsi ja saapaid, küll möödakäijaid, kes hirmunud kisaga eemale jooksid, küll oma maja ja vastasmaja seinu ning aknaklaase, küll uulitsakive ja kuurikatust, küll mööda- kihutava voorimehe hobust, kalessis istujaid ja pukis ehmunult piitsa viibutavat voorimeest, küll hoovivärvaid ja püüdis pesta taevastki, sest õhk, taevakumm ja isegi ähmane päike ülal näisid otse tilkuvat verest. Ta oli nii ametis oma pesemistööga, et ei märganudki, kuidas maja teise nurga tagant salkkond mehi kardavoi ja majapere- mehe enesega talle juurde hiilisid, ja enne kui ta jõudis ringi keerata, temast kinni rabsid.

«Appi! Appi! Nuhid on kallal! Verised nuhid on kallal!» kisendas Tiit Rautsik kõigest väest. Kuid samas pani kard- voi oma laia, karvase käe ta suule, nagu oleks selles, mis hullumeelne karjus, tõepoolest pisut õigust, säärast õigust, mida maailm teada ei tohi.

Ja siis sõidutati Tiit Rautsik hullumajja, kust ta mõne aasta pärast alles puusärgis välja pääses.

Kahekümne neljas peatükk

iinakuu viimasel pühapäeval keskhom- miku paiku lõgistas pikk, sinise poe- palitu ja halli kaapkübaraga noormees Revala hüti jalgvärati taga, ja pööra- viguri kätte leidnud, astus õue. Paruni kuulihaava põdeva Matise juurde kokkutulnud Vanaõue Mihkel, Laiakivi Kusti ja Pime-Kaarli arutasid parajasti, keda Matise asemel saata valla maata- meeste esindajana ülemaalsele rahvaasemikkude nõu- pidamisele. Leiti, et laevameister Vanaõue Mihkel ise ongi selleks kõige sobivam mees. Ta oli valla parteiringi liige (niipalju oli jõudnud Peeter siin siiski ära teha) ja meistri- mehena oli tal rahva lugupidamine.

«Nojah, eks ma siis teisipäeval koosolekul panen sind ette, ära aga ise vastu tõrgu,» ütles Kusti ja pööras väljast kostva kobina peale oma pea väikese, nelja ruuduga akna poole.

«Tohoh!» ei saanud Kusti oma üllatust tagasi hoida. «Kes see niisugune antsakas siis? Õige kõrend teine ja prillid ees!»

«Tohter vahest?» küsis Matis ennast küünarnukkidele ajades.

«Mitte tohtri haisugi. Pole niisugust siinkandis enne ihu- allmaga näinud,» kostis Kusti, ning samas kuuldus ka koputus välisuksele.

See pidi küll päris võõras olema, sest siinkandis polnud koputamisekommet. Kui ukselink klõbiseb ja hinged kiik- suvad, on isegi teada, et keegi tuleb, mida's seal enam koputada.

«Mine vaata,» ütles Matis Kustile, sest Viiat polnud kodus (oli läinud Kaugatomale kirikujärgsele «mokalaa- dale» ja pidi kord ka vallamajas Saare juures ära käima). «Teab, kes see niisuke peaks olema, mõni õige linnast või?» ja voodis lamav peremees kohendas väipa, et selle ääred külalise tulles põrandal ei vedeleks.

Paari hetke pärast seisiski võõras kambri ukselehel. Oli küll kõrend, oma kuus jalga ära, kuid hõlkja moega. Kirvevart ega aerutüve polnud ta nähtavasti iial tõsisemalt pihus hoidnud. Rätsepaametiga jälle ei passinud kokku kartong ühes ja suure musta lõõtsaga ning harevil jalgadega fotoaparaat teises kaenlas. Ülesvõtja? Noh, aga mis siisugusel siis siia otsimist!

Võõras pakkus teretamisel igaühele kätt, nagu oleks ta nende kõigiga mingi ammu aegne tuttav, ning rääkis pisut parinal ja vahetevahel oma jutu sekka heakskiitvalt naerdes:

«So, so kanäe, kohe terve konverents koos — nõupidamine, mis? Tõsi, tõsi, ega need ilmaasjad enam muidu lähe, kui maarahvas oma sõna sekka ei ütle. Eks ole — Tihu Matis, Revala talu?»

«Tihu küll, aga talu pole siin miskisugust, nagu isegi näete,» ühmatas Matis.

«So, so, ärgu peremees kartku, ega ma pole tulnud maid mõõtma ega maksusid sisse nõudma,» kudrutas võõras jälle mingis üleliia koduses, omamees-olla-tahtvas toonis.

Kuid see jutt muutis teised kinniseks. Rannamees on enamasti võõraste vastu sõbralik ja avameelne — ent mitte kõigi vastu, sest võõraid on mitmesuguseid. Tuleb võõras laev udu või tormiga randa ja juhtub meeskond eluga maale pääsema, on madruse jaoks, olgu ta nahavärv valge, must või kollane, rannamehe parim voodi ta puhtamas toanurgas. Merehädalise eest hoolitsetakse nagu iseoma õnnetuses viibiva isa või poja eest. Või tuleb maa pooltki mõni võõras, kelle asjalikus eesmärgis pole mingit kahtlust, olgu ta siis potikaupmees Peipsi äärest või mõni kaubakasti seljas tassiv harjusk — temalegi kannab perenaine lauale värskema kala ja aganatest puhta leiva, ilma et ta selle eest mingit erilist tasu või kiitust ootaks. Inimene, kes ise merel hädas olnud või maad mööda ringi kolades teenistust otsinud, mõistab teisi omasuguseid esimesest pilgust.

Kuid on ka hoopis teist sorti võõraid. Saadab näiteks keiser sulle teisest maailma servast kaela inimesi, kes ei mõista su keelt, ei tunne su meelt, aga luuravad ja valvavad sind, et sa ilma kroonu tollita ei saaks käia ega soolakotti maale tuua, nagu polekski sa seda iseoma raha eest

astunud ja paadiga üle mere tuues häda ja tormi näinud. Jah, siisuguseid võõraid, nagu saksad mõisates ja tongrid kordonites, ei kannata täisverd rannamees silma otsaski — siisuguste jaoks on rannamehel iga vale ja iga teesklus hea küllalt, et neid alt vedada, niipea kui see vähegi võimalik.

Matis ega teisedki mehed ei osanud tänast võõrast esimese pilguga ei lihaks ega kalaks arvata — kogu mehe igemine jättis kuidagimoodi hõlkja ja kerge mulje. Võib-olla märkas külaline oma liigset pealetükkivust isegi, sest istunud, jäi ta äkki vaiksemaks, mõtlikumaks, puhastas punasetriibulise taskurätiga näpitsprille ja vahtis kambris ringi. Hüti välimus oli teda petnud. Külalt eemal, keset madalat, vesist kadarikku, lähikonnas ilma ühegi suurema puuta, ka ilma mere avaruseta (mere kohin jäi üle kadakavälja paistva rannamänniku taha), vihmast halliks uhutud seintega tilluke majamügerik, mille õlgkatus oli keskelt loogas nagu vana lahja hobuse selg, jättis hüti väljast vaadates õige troostitu mulje. Selle muljega oli võõras oma ülalt-alla-jutuga sisse astunudki. Sügispäeva hämaruses aga hütis silmadega ühest seinast teise liikudes tekkis pisut teistsugune mulje. Eeskoda ja tuba olid muidugi kivipõrandaga, aga kambris oli hõõveldatud laudadest puhas puupõrand all, ühes toanurgas rippusid alla võrgulinad, teine vooditest, nähtavasti perenaise oma, oli linase päevatekiga üle tõmmatud, seintel oli ülesvõtteid laevadest ja laevameestest ja nelja ruuduga akna all savipotis kasvasid pelargooniumid.

«Hm,» kõhatas võõras, «elate, pole vigagi. Kuidas siis peremehe tervis ka on?»

«Eks niikaua saa elatud, kuni saks jälle tuult jalge alla ei tee või päriselt ära ei tapa,» kirus Matis. See oli tõsi, mis sin salata, olgu võõras kas või kuberner ise.

«Oi, oi, küll tehakse undrehti — kaks surnut, kaks haavatut, nagu lahinguplatsil. Noh, aga lõite ikka parunihärradel enestel kah fassongid segi?»

«Vähe nad said. Oleks pidanud sinnasamasse järele läkitama, kuhu nad Kipu vana Peetri ja Rannavälja Alma ees saatsid. Asi jäeti kohtu hooleks, aga ühed isandad kõik — ega hunt hunti murra,» ütles Kusti.

«Kust see noorsand need siitkandi-asjad nii täpp-täpilt ära teab?» küsis Vanaõue Mihkel oma järsu, vana meistri-mehe asjalikkusega ja kergitas oma prille, mis polnud mitte siisama, moepärast ees, nagu näisid olevat sellel

hõlkja moega antsakal, kes tuleb võõrasse tuppa, istub külmata toolile ja unustab seejuures oma nimegi ütlema.

«Seitungid pajatavad,» vastas võõras, pannes kartongi sülest põrandariidele, fotoaparaati ja kübarat aga endiselt põlvele jättes. «Egas kiri ei valeta.»

«Egas valeta jah,» pilkas Kusti. «Saksa seitung kirjutada, meie läinud mõisa, püssid seljas, pisku puudu — nagu Kuropatkini kaardivägi. Suure vaevaga suudetud meie pealetung tagasi lüüa. Seejuures saanud mõlemad parunid elukardetavaid vigastusi, meie pool olnud ainult paar «õnnetut juhtumist» ja mõni tühine kriimustus. «Uus Aeg» aga kirjutab — parunitel polla häda midagi, maakonnaleht kirjutab jälle asja hoopis isemoodi — ja kõik ikka ühest-samast asjast. Kus nüüd kiri valetab! Ei valetanud enne, kui käis sõda jaapanlastega, ei valeta ka nüüd, kui iseoma inimesi tapetakse!»

«Noh, aga kuidas siis asi tööpoolest oli?» küsis võõras.

«Oli? Eks Matis räägi, kuidas oli, — kas tal oli suurtükk seljas, kui mõisa läksime? Ja Rannavälja Almal, kelle koos Kipu Peetriga kolm nädalat tagasi mulda panime, polnud mõisa minnes muud raudasja ihu ligi kui paar Veide poest ostetud juuksenõela. Kus kiri valetab!» oli Kusti eriti vihane saksa lehe peale, mille sündmusi moonutava kirjelduse keegi (kes muu kui ennast urjadnikute eest varjav Peeter) oli lasknud Tallinnas tõlkida ja siis siia saatnud, et mehed kirjategijate vigureid oma silmaga loeksid-näeksid.

«Aga mis teie sest nõnda uurite, kuidas asi oli?» küsis Mihkel, kes võõrast kogu aeg millegipärast teravalt silmas pidas. Nähtavasti märkas seda ka võõras ise ning ruttas enda tutvustamisega.

«Mina — ma arvasin, et olete minust juba kuulnud — olen kolmandat päeva siin Kaugatomal ja maakolkas rändavad uudised ju kiiresti. Mina olen nimelt üliõpilane, keeleteaduse üliõpilane, stud. phil. Arthur Tikk (ta tegi peaga kerge kummarduse meeste poole), ja tulin siia mitmesugust vanavara, nagu näituseks vanu jutte, laule, mõistatusi, kombeid ja nõnda edasi, kirja panema. Olin paar ööd vallasekretäri, härra Saare juures ja tema soovitski mul Tihude vahmiili üles otsida. Käisin naabertalus, seal polnud kedagi kodus, aga, nagu ma arvan, jõudsin õigete meeste juurde? See seal on Kaarel Tihu, eks ole?»

Oma nime kuuldes hakkas Pime-Kaarli käsi laual taskesi liikuma ning ta ütles pisut käriseva häälega:

«Jah, mina olen üks meestest küll, kellest jutt oli.»

«Hm, ja et laul libedamini jookseks, siis võtsin külakos- tika ka snapsid kaasa,» — ja võõras asetas pooletoobise viinapudeli muheldes lauale.

Meeste näod jäid endiselt pilve, ainult Kusti oma võttis ilmet.

«Või päris lauluõli platsis,» ütles ta. — Vanavarakorjaja, jah, see ta võis küll olla, on neid ju varemgi vallas ringi liikunud, ja Kustil tuli meelde, et ta tõesti eile oli kuulnud, et säärane vallamajja on tulnud.

Asi paistis kaunis tõenäoline olevat ja Kaarli hakkas isegi tõrkuma:

«Ma arvan, et mu lauludest noorsandile suuremat asja pole. Tunamullu käis siin üks Paekalda-nimeline mees, ka üliõpilane, põlgas mu laulusid liiga na loriks, pidas rohkem naistelaulude peale jahti. Mu laulud sünnivad kõrtsis või pulmas laulda, aga üles kirjutada nad ei sünni mette.»

«Mis sa, pärgel, tahad meid siis ilma viinata jätta! Pudel naerab laua peal, sina aga ajad sõrad vastu! Va Girsensohnile sünnivad su laulud laululehtede peale trükkida ja kirikus terve kogudusega laulda, nüüd siis ei sünni vana- varakorjajale, oh-oh!» naeris Kusti.

Kaarli käsi laual hakkas veel tugevamini võbelema. Siis võttis ta põlvedelt mütsi, leidis kätte kepi, kõhatas ja tõusis. Kusti oli ettevaatamatult puudutanud Pime-Kaarli hella kohta. Kogu vald oli Kaarlit nende paari alandliku laulu pärast juba küllalt irvitanud — vähe sellest, nüüd hakkavad omad sõbrad naerma, kes ometi küllalt hästi teadsid, kuidas nende lauludega lugu oli, teadsid, et Kaarli polnud neid lusti pärast teinud, et need olid talt välja pinnitud.

«Nojah, jumalaga siis jah!» ütles Kaarli.

Ei aidanud kellegi teise keelitamised, Matis ise ajas ennast ogidele. Matis oli ainus inimene peale Riti, keda Kaarel arvestas ja pisut nagu kartiski.

«Vana mees, aga hellik nagu laps. Kusti lõõbib, ja sina kohe vihastama. Kuhu sa lähed — hull ka võõra inimese ees, kui me niiviisi omavahel pahuksis.»

Viimaks ometi istus Kaarli endisse kohta laua otsas. Lepituseks rüübatu kordamööda pudelist ning mugiti kivistatust lesta sakusmendiks peale. Pool toopi viiele oli vähene mõõt, kuid et Vanaõue Mihkel ainult huuli kastis, Matis haava pärast tugevamat lonksu rüübata ei julgenud

ja vanavarakorjaja ennast rohkem võtma tegi, kui tege-
likult võttis, siis said Kusti ja Kaarli pead veidi soojaks.

«Noh, mis siis ikka, kui noorsand linnast otse niisuguse
asja tarbeks on välja sõitnud,» hakkas Kaarli nõusse jääma
ja ajas oma pikad, hallides tüsspükstes ja tõkatiga määri-
tud poolsaabastes vanamehekoivad laua all sirgu. Ta kõhn,
luine ülakeha ulatus kõrgele üle laua ja habemetüükala,
mürsukilluarmiga nagu tundus veel kõhnem kui muu, riles
tega varjatud keha. Luisel lagipeal lipendasid mõned hallid
karvad nagu hõlbinud kuluhein ning ta suured, näiliselt
terved silmad seisis peas liikumatult, tardunult. Pärast
haavataamist oli talle küll ka päris raha rinda pandud
ja ta kandis seda nüüdki veel pühapäevapintsakul neil kor-
ril, kui agar ja ontlik Riti ta poolvägisi lauakirikusse vedas
(täna siia Matisse poole tulles oli ta selga tõmmanud vana
ärapeetud kasukatüki) — ning ümmargune aurahasoor
oligi rohkem Riti kui ta enese tarbeks, sest ta ise ei näi-
nud seda enam, nagu ei näinud päikeseketastki taevas.
Kaarli mälus püsis päike enamasti sellisena, nagu see oli
paistnud talle hetk või paar enne haavataamist lahingu-
platsil — suurena ja kõrvetavalt tulisena põuases lõuna-
maa taevas. Muidugi nägi Kaarli vahel oma mälestustes
ka oma karjasepõlve päikest, nägi teda hommikul tõusvat
Viidumäe puulatvade tagant, nägi teda keskpäeval ülal-pea
kohal jalutavat pehme villaga pilvelammaste keskel, nägi
teda õhtusel karjalammaste lautalaskmise ajal teisel pool
Vesiloo saart suurena merre veerevat — ometi oli see pea-
miselt Kaarli lahinguplatsi päike, viimane päike, mis
Kaarli liikumatute silmade ees seisis. Ent ka koduvalla ini-
mesed kippusid püsima ta silmade ees sellistena, nagu ta
neid enne kroonusseminekut oli näinud. Tal oli hoopis
raske kujutleda seda praegust, kuuekümmene viie aastast
hallipäist vana laevameistrit, kes siinsamas ta kõrval pingi-
otsal istus, — vägisi kippus Kaarli mõte Mihklit kujutama
kahekümne viie aastase täisjõus noormehena, iga tööd len-
nult kinnivõtva nupuka poisina, nagu Mihkel talle meelde
oli sööbinud vana Hollmanni kahemastilise «Emilie»
kaartepanemisel, mis Kaarlile enesele oli enne kroonusse-
minekut viimaseks tööks olnud. Sama lugu oli ka sugulase
ja leerivenna Matisega —, ja kuna Matis juba neljandat
nädalat paruni kuuli pärast voodis lamas, kujutles ta prae-
gust Matist pigemini Matisse isana, vana Külasoo Reedikuna
kui Matisse enesena, sest Reedik lamas enne surma kaua

aga halgevoodis, — Matist ennast oli Kaarli aga alati ter-
vena ja tugevana näinud. Kustit tunneb aga Kaarli ainult
Kusti enese jutu ja hääle ning teiste kirjelduste järgi, sest
Laiakivi Jaagu ja Anne kolmas poeg oli sündinud just selle
aasta kevadel, mil Kaarli suvel kroonusse oli võetud, ja
Kaarli ei mäleta, et ta teda isegi titena oleks näinud. Ometi
tundis Kaarli küllalt hästi Kusti isa ja ema, ning kõige
selle järgi, mis nii Kusti ise kui ka teised Kustist räägivad,
on Kaarlit tekkinud Kustist pilt: lüheldast kasvu, puna-
kate vurrude ja põetud habemega, veidi suure suu (Kusti
ema, vana Laiakivi Anne suu, nagu räägivad inimesed) ja
hõredate, peadligi, tihti aga liiga lõikamata-kammimata
juustega vabadik, kes uues sõjas saadud haava tõttu vasa-
kut jalga liialdatult lonkas. Riiete poolest oli Kusti kehv —
temal ja ta naisel oli toita kaheksa last — seetõttu kippusid
nii toit kui kehakate õige kehvaks jääma. Ja kuigi see
Kaarli pilt Kustist tõelise Kustiga täpp-täpilt ei klappinud,
oli ta tõelisusele ometi kaunis lähedane.

Sellest mehest aga, kes siin praegu tema vastas istus ja
Kaarli käest laule tahtis, polnud Kaarli eluilmas midagi
näinud-kuulnud, ei tast enesest ega ta vanemaist. Tõtt
õelda, mehe hääletoon ja kogu jutt Kaarlile ei meeldinud,
ta rääkis liialt iseennast toonitades, ütles vahel sekka mõne
sõna, mida Kaarli vaid harukorral linnas käies oli kuulnud
poeselle rääkivat. (Riti oma edevuses otsis ju Kaarli pen-
sionipäevadel mõne tühja-tähja ostmiseks üles ka niisugu-
sed poed, kus muidu saksarahvas käis.) Lisaks kõigele levis
mehest (olgugi nõrgalt) läagelt-magusat pumatilõhna, mis
vahest oli kohane naisterahvale, aga meesinimesele kuidagi
ei hakanud — ole sa pealegi tudeng. Ometi pidas Kaarli
üliõpilastest omamoodi lugu — see eelmine Paekalda-nime-
line vanavarakorjaja-üliõpilane, kes ta paar aastat tagasi
oli üles otsinud, tundus päris mõistlik mees ja seepärast
ei tahtnud Kaarli ka tänasele hakata otse vastu pun-
nima.

«Noh, mis siis ikka, paneme mõne naljalora hakkama,
kui tudeng neid kirja panna tahab,» ning ta hakkaski oma
kaunisti käriseva vanamehehäälega laulu jorutama:

«Ma käisin läbi Saaremaa
ja kõik see Sõrve sääre:
ei oma' pruuti leidnud ma
ka Väikse väina äärest.

«Kus on su päriskoht ja paat?»
mult küsis Eimu Tiina.
«Va näljarott on sinu taat
ja seltsis joote viina.»

Mäerõunal jooksid tuulikud
ja tossas tõrvaahi.
Kuid ennast täis seal tüdrukud:
«Sa mujalt pruuti vahi!»

Noh, kaesin Sõrve totsisid,
neil seelikud on kirjud
ja nõnda üles reihvitud
kui inglisi' laeva purjud.

Mind viimaks tüütas kosjajaht —
seal jookse varbad villi.
Nüüd laeva peksab laintevaht
ja keeran ankrupilli.»

Edasi laulsid Kaarli ja Kusti jorinal läbi «See juh-
tus ükskord Londonis, Welstwidi Sipingofi ees», «On
Laas ja Luutsi kohtu ees, neil kange meelegaigus»
ja «Jänki laulu». Vanavarakorjaja laskis pliiatsi üle
paberi joosta, peagi aga näis ta kirjutamisest tüdinevat
ja ütles:

«Teil, mehed, pidi ju ka üks värskelt tehtud laul olema?
Kuidas see käib?»

Kambrisse sigines vaikus, mille lõpuks vanavarakorjaja
oli ise sunnitud katkestama:

«Noh, nii strammid ei maksa ka olla! Nüüd on ju mani-
fest! Ja minusugusele kraamige aga kõik laulud välja. Pea-
legi, arusaadav, olen mina võib-olla tsaarile ja parunitele
rohkem pinnuks silmas kui teie siin kõik kokku. Kui
lubate, teritan oma plehveetrit.» Ta võttis laualt noa ja
hakkas aeglaselt pliiatsiotsa lõikama.

«Tudengid kuulukse vahel jah seal Tartu linna peal
mürtsu tegevad,» ütles Kusti, kellele viin kergesti pähe
läks.

«Meiesugused vabadikud siit lahja mere ja kivise maa
pealt oma poegi ülikoolis pidada ei saa. Me oleme nad kõik
maailma mööda laiali saatnud, keda laeva, keda Riia taha

kipsiauku, kes veeti kroonuküüdiga Mandžuuriasse jaapan-
laste kuulide alla ja kes aeti taga Tsušima väinas mere-
põhja. Need enamasti rikaste papade-mammade pojad, kes
suures koolis studeerivad, — ja vähe uskuda, et rikas koo-
litatud inimene nüüd vaese töölise ja ilma maata inimese
eest seisma hakkab,» rääkis Mihkel, kes endiselt külalist
võõrastas.

«On ka teist sorti tudengeid, kõik pole rikkad buršid.
Kaks aastat teenivad, kolmanda õpivad. Laenavad, arusaadav,
sugulastelt ja katsuvad läbi ajada, kuidas saavad,»
kaitses ennast vanavarakorjaja, pühkides pliiatsipuru oma
tribulistelt kintspükstelt.

«Ah, kurat võtaks sind, Kaarli, mis sa viivitad! Laula
ette oma «Ruusna sõja» laul, kõige värskem sai, otse ahjust
tulnud. Seitungid tühjad ei oska miskit särtsukamat kirju-
tada, las tudeerija kuuleb ka, kuidas siinkandis need lood-
laulud tõepoolest olid,» ütles Kusti, kes nüüd juba kõva
auru all oli.

«Mina olen kord oma nina lauluga juba kõrvetanud,
mina ei taha teist korda enam oma pead ilmaasjata tulle
pista,» ütles Kaarli mõtlikult.

«Kuradi nahkne hing siis sina oled! Näe, Matisel lasti
sin üks kuul kerest läbi — kas sa arvad, et mees selle-
pärast nüüd ahju taha nurka poeb. Oota — las mees toi-
bub, siis alles parunid näevad, kuidas kull tiivad lahti
lööb!» ütles Kusti.

«Sina tead teiste asju!» lõi Mihkel vahele. «Mati-
sel omal suu peas, sina ära topi nina sinna, kuhu tarvis
pole!»

«Aga näed — topin, kui te mul siin kõik memmed olete.
Noh, sina, vanavarakorjaja, tudent või mis sa oled, võta
pliiats ja pane kirja: Ruusna sõja laul. Laulnud — kui õige
meister ei julge välja tulla — siis pane kirja: teinud ja
laulnud Kusti Aer, Kusti Petrovitš Aer, Ruusna külast,
Kaugatoma vallast, vana kampsuninäru seljas jäära villast,
samuraid lasid sõjas tuharad läbi, aga sellest pole häbi,
haav see kasvas uuest' kinni, nüüd võib parunit veel pinni.
Ja laul ise käib nõndamoodi:

«Vallamajas mehed koos,
Tihu Matis jutuhuos,
ütles: «Olen timukraat,
rahvas nõuab õigust, maad!»

Pandi aga kirja paragrahvid,
tehti mõned suitsumahvid,
mindi Ruusna mõisa siis,
teelt aga kuuldus lauluviis:

«Saksu enam me ei orja,
kes end meie teelt ei korja,
sellele saab tehtud säru,
olgu saks või kupjanäru!»

Mõisas tehti kihku-kähku,
Rennenkampf see kaugelt nähku:
pole enam vana aeg,
et, müts peos, kõnnib talupoeg.

Tuli põllult naisi lisaks,
läks kord lahti kangeks kisaks:
kõige ees käis Mari Kipp,
tema käes oli mässulipp.»

«Aitab!» katkestas Mihkel Kusti laulu, «meistril omal suu peas. Tahab — laulab, ei taha — on vait, mis Jeeriku pasunaks sina ennast teiste üle paned!»

«Jah, jäta järele,» keelas nüüd ka Pime-Kaarli ise. «See laul on tehtud niisama, omainimeste jaoks, mitte aga võõrale, tundmatule inimesele kirjapanemiseks.»

«Kuradi memmed!» vandus Kusti.

«Memmed või mitte, aga laul on Kaarli, mitte sinu oma, ja kui Kaarli ütleb, et aitab lorast, siis jäta järele. Parema olekski, kui vanavarakorjaja selle lehe katki tõmbaks ja tulle viskaks,» ütles nüüd ka Matis voodist jutu sekka.

«Ei, mis te mõtlete, mehed, see on ju väga paslik laul! Oi, kui te alles kuuleksite, mis meie, studendid, praegu ära laulame! Ei ole ju enam endine aeg, mil, arusaadav, iga tühist sõna kartma pidi. Nüüd, pärast manifesti, kirjutavad seitungidki teises toonis,» ütles vanavarakorjaja, heitis jala põlvele ning pistis uue paberossi hambu, pärast tikku hoolikalt ära puhudes.

«Manifest! Tallinna Uuel turul oli jalapõida verd — manifest!» lõikas Mihkel teravalt vahele.

«Uue turu laskmine oli enne manifesti,» õiendas võõras.

«Pikk vahe küll! Ega meil kahte tsaari pole, et üks käsib õhtul süütuid inimesi sadade viisi maha tappa, teine aga

vahib hommikul manifestidele alla kirjutada!» tähendas Matis pahaselt.

«Arusaadav, tunkel asi on muidugi see manifest,» oli võõras äkki kohe nõus mitte üksnes järele andma, vaid koguni omapoolset soola juurde riputama, «arusaadav — ja sellepärast tuleb ka tsaarile pirn panna, olge aga strammid mehed!»

«Noh, igal pool pole niigi palju tehtud, kui meie siin ära teinud oleme,» suurustas Kusti.

«Hm, hm,» kõhatas võõras mõtlikult ja keris kiiresti põidlaid teineteise ümber. «Arusaadav, olete ühte-teist teinud, aga mõisa häärberile tuld otsa ei saanud pista? Härrasid ei saanud maha lüüa? Švunki oli vähe!»

«Arvad, et oleksime neile hinge sisse jätnud, kui kapten poleks oma tuult järsku teise kanti pööranud ja hakanud kohtust seletama!»

«Sa, Kusti, oled nagu kana — tilga võtad ja juba ei tea, mis sa suust välja ajad,» ütles Mihkel ja hakkas mütsi otsima. Päev oli nahkas, oota, millal niisugune antsakas ükskord ära aurab, et jälle omavahel saaks rääkida! «Ma vaatan siis hommikul su rüsad ära, las Viia tuleb vastale,» ütles ta Matisega teist juttu tehes ja minekule valmistudes.

«Kas sul eile hommikul Vörkerahu rantsi otsakotis oli ka midagi?» muretses Matis.

«Niikaua kui maatuuli pidas, polnud kusagil midagi. Täna hommikul nüüd keeras otsa vesikaarde, sellepärast homme pisut lootust nagu on. Sul ju sel aastal siiapang ka alles tühi — ise paigast liikuma ei saa...»

«Nojah, eks näe, kuidas see talv elatud saab,» ütles Matis ja Mihkel pöördus ukse poole.

«Stopp, stopp, külamees! Olete siin kanged strammid mehed, aga stimmite iga sõna — noh, laseme jutul klappida. Kas te olete ka mõtelnud, et teil tuleks luua kohalik sotsiaaldemokraatlik komitee, kes astub teiste komiteedega ühendusse? Vallasekretär härra Saar persoonlih aitab teil Tallinna komiteega kontakti võtta. Või ongi teil juba oma komitee?... Ma kuulsin, et peremehe poeg Peeter oli siin käinud ja asja juhtinud?»

Kaarli ohkas õige sügavalt ning tuppa tekkis vaikus. Merelt tulev vinge viinakuutuul, hüpanud üle madala rannamänniku ja jooksnud mõned sammud kurval kadakaväljal, surus vastu kitist lahtiläinud aknaruutu ja pani selle

lõigisema. Vana käbitaoliste pommidega seinakell astus ragisedes oma samme — ta oli koos Matisega truult rännanud algul Reinuõuest Külasoole ja siis Külasoolt Revala hütiti. Mihkel veeretask mütsi käte vahel — ta ei mõistnud, mis meestel arus on, et nad selle kehkenpüksiga nii palju lobisevad. Lõpuks Matis ütles:

«Peeter polnud viiel aastal koju saanud, mis ime siis, et ta puhkuse ajal korraaks siia tuli. Aga mis, ütleme, tänasesse võõrasse puutub — siis on nagu raskevõitu nüüdsel ajal oma hädasid inimesele kaevata, keda sa esimest korda elus näed. Ärgu võõras nüüd seda küll pahaks pangu, aga meie pole siin mingid selle ameti peale pandud riigipöörased ega mässutegijad, meie nõuame ainult oma õigust taga.»

Matis oli rääkinud õige rahulikult ja pikkamööda, ta ei võinudki ägedaks minna, sest haav küljes tegi ikka veel valu. Ometi oli ta jutt mõistmiseks selge küllalt.

«So, so, arusaadav, maarahvas on tuim,» noogutas võõras oma valget, pumatiga viksitud pead.

Matis jälgis teraselt võõra näoilmet ja ütles siis vaiksest, kuid iga sõna rõhutades:

«Olete alles noor mees ja nii ei maksaks öelda. Tahate Kaarli käest naljalaule kirjutada, selle vastu pole meil kellegi midagi, aga niisugust asja ei või nõuda, et meiesugused mehed, kellel paruniga raske protsess ees seisab, lähemid igale oma hädasid hahisema.»

Võõras pani oma paberid kokku, seadis pliiatsi rinnatasku külge, kohendas jälle kraed-lipsu ja hakkas minekut tegema. Kui ta ennist tulles igale mehele ülearu koduselt oli kätt pakkunud, võttis ta nüüd kellelegi näkku vaatamata kartongi ja fotoaparaadi, jättis külmalt head aega, pani kübara pähe ning läks püsti seljaga algul kööki, siis kotta, mille ukse ta hooletult enese järel kinni tõmbas. Mehed vahtisid talle järele, ja alles kui ta õueväratist väljas oli, ohkas Mihkel kergendatult ning ütles:

«Kõpslõnger! Vaata, missugused täid on pandud maad mööda ringi loibama.»

«Ah, sa, Mihkel, paned ennast ka nagu liiga suureliseks. Aga kui oli linnast timukraatide juurest saadetud ja ajasite inimese minema!?»

«Ei ole sul, Kusti, siin midagi kahetseda. Tööliste parteiga polnud sel sellil mingit pistmist, seda oli juba mehe kätest ja kogu olemisest näha. Ja panid sa ka mehe silmi tähele! Aus, õige inimene vaatab sulle avalil pilgu ja lah-

tiste, selgete silmadega otsa — selle mehe silmadele oli aga kogu aeg nagu mingi kae peale tõmmatud. Vidukil, poolkinniste laugudega luuras ta meid läbi oma prilliklaaside,» püsis Mihkel kindlalt kord omaksvõetud arvamise juures.

«Jah,» toetas teda Matis sängist, «seda panin mina ka tähele. Silm on hinge peegel. On mees aus ja õige, on ka tema silmavaatamine puhas ja õige. On tal aga hing räpane, on ka silmavaatamine räpane, ei aita midagi, pane või kolmekordsed ning kuldraamidega prillid ette.»

«Aga mis ta siis neist lauludest tahtis?» küsis Kaarli, kelle süda juba ammu kipitama oli hakanud.

Paadimeister, kes talle vastata tahtis, peatus poolelt sõnalt ning jäi üksisilmi aknast välja vahtima, kõverdades oma kõhna ja soonelist vanamehekaela ligi ruutu.

«Mis pärglit sa vahid?» küsis Kusti samuti oma pead akna poole õiendades.

«Pärglit näh — ei saa lahti, suitseta või kadakatega!»

«Oh sa saatanas jah, tagasi tuleb,» ütles Kusti, kellel nüüd samuti veidi nagu kõhe hakkas.

«Ikka tagasi — tühi viinapudel ja täis seltsimees ununeid ju siia,» pilkas paadimeister.

Kalossid olid kotta ununenud, aga peaasi, nagu vanavarakorjaja rääkis, — ei sündinud siitkandi maameestega, kelledele ta Tallinna Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei komitee poolt oli tulnud terviseid tooma, tühise arusaamatuse pärast vastamisi minna.

Mehed olid wait, Matis ja Kaarli kõhatasid, kuid keegi ei öelnud midagi.

Vanavarakorjaja, seekord palitus ja kalossidega, nagu ta oli, istus uuesti toolile, soris muheldes põuetaskust võetud pabereid ja ütles:

«Kostitan teid kõigega, mis mul on, kuigi te ei taha mulle mingisugust tühja lorilaulugi ette laulda. Eks vaadake, millega minutaoline mees ringi käib!» Ta laotas lauale meeste ette kolm-neli karikatuuri, millest igaühel oli kujutatud keisrit. Ühel neist istus Nikolai II ööpõtil, kroon peas, ilmatu suur kõht ees, mille ümber oli tõmmatud lai vene vöö. Vöö peale oli kirjutatud suurte vene tähtedega: manifest, lainetava kõhu peale aga oli joonistatud hulk ringe sõnadega: trükivabadus, sõnavabadus, koosolekute vabadus. Pildi allkiri oli aga juba nii vene kui ka eesti keeles: «Tsaari kõht on ummukes, ilma kastoorõlita uuen-

dusi ei tule.»

Kusti puhkes korraks valju häälega naerma, kuid Mihkel astus talle raskelt oma veesaapaga jala peale ja ütles:

«Peavad ikka tudeerijatel suured õigused olema, kui nad niisuguste piltidega julgevad hangeldada. Me ei võiks niisugust mitte majaski hoida, kohe kardavoi kaelas.»

«Riski ei tohi karta. Näidake paslikkudele inimestele, mitte igauhele! Niisugustel piltidel on alles furoori. Maa-inimesedki peavad teadma, mis ilmas sünnib,» õpetas võõras.

«Olete need pildid ise teinud?» küsis Matis, ajades ennast koikult uuesti istukile ja tõmmates lambanahkse abukasuka õlgade ümber.

«Need on kunstmaali sehkendatud, mina aga olen päevapiltnik,» ütles võõras.

«Aga te pidite ju vanavarakorjaja olema,» uuris Matis.

«Muidugi seda ka! Laulud kirjutati üles, — laulu ettekandja võtan aga fotoplaadile, mis linnas laulude juurde pannakse. Olekski hea, kui ma ka teist saaksin päevapildid teha — noh, kui mitte kõigist, siis vähemalt pealauljast — Kaarel Tihust, eks ole?»

Kaarel hakkas seda kuuldes nagu sipelgad mööda selga jooksuma. Ta ei näinud pilte, millest teised rääkisid, kuulis ainult, et midagi õige veidrat käimas oli. Ja nüüd temast ülesvõtet teha — mitte mingi hinna eest! Kümme mõtet käis läbi Kaarli pea. Üks oli kindel — oli tarvis võõra eest mitte üksnes enese, vaid ka oma seltsimeeste tõelist värvi varjata, ning siis tulid talle õigel ajal meelde ta truualamlikud laulud, mis ta Girgensohni nõudel, peamiselt aga Riti surve, kirikulauluviisidele oli teinud.

«Pilt jätku härra tegemata, seda ma ei luba mette, aga nagu keisrist oli juttu, ma olen ka siin ühe laulu teinud, ehk härra kirjutaks üles.»

«Väga hea, väga hea,» ütles vanavarakorjaja, pidades pimedat vanameest lihtsameelseks. «Laske aga kuulda!»

«Laul on tehtud «Kõik kallid hinge õnnistus» viisi peale:

Meil tsaariks kallis Nikulai,
ja peab tähendama,
et riik on suur ja riik on lai,
müts keisri ees löö maha!
Ta ausal' rahu, rõõmu toob,
kuid vaenlasi ta võllas poob —
oh kiitkem keisrit järjest!»

Vanavarakorjaja sügas kukalt ega lausunud muud kui «soh!», Kusti aga rahmas umbropsu:

«Oh anna tuhat rubla mulle,
see tuhatkordseks teeb mu suu!»

Ohk Revala hüti tagakambris oli nii pinevil, et ükski sotsialist ei märganud, kuidas inimesi jalgväratist sisse tuli. Alles kui sammud lävel kompsisid, pöörasid nad pead sinnapoole. Tulijaks olid Viia ise, kirjutaja Anton Saar, talitaja Jaan Puumann ja Koki Pikk-Villem. Talitaja ja Villem tulid tuppa. Saar läks aga kööki tagasi ja varsti kutus Viia sinna ka Matis. Matis, abukasukas ja takustes aluspükstes, nagu ta oli, kobiski ettevaatlikult jalga jala ette tõstes üle läve ning vallasekretär lükkas vaheukse kinni. Talitaja, ilma et vanavarakorjajast, keda ta vallamaja juures näinud oli, suuremat välja oleks teinud, hakkas meestele kõige värskemad kohalikud uudised rääkima. Linnast oli teade saadetud, et kreisiülem ise sõidab homme Kaugatomale ja tahab rahva rahustamiseks kõne pidada, kell kaksteist päeval olgu inimesed vallamaja juures koos.

Samal ajal aga vaibus jutt kivipõrandaga köögis sotsialistideks.

«Kes ta enese ütles olevat?» küsis vallasekretär. «Korjab ikka veel vanavara või on juba mõne muu ameti peale ülenud?»

Matis vaatas pisut aega otse teise suurtesse ausatesse silmadesse.

«Hingepüüdja, provokaator on see sell,» ütles vallasekretär, kellega Matis juba kuu-poolteist päris ühemestimees oli. «Kolm-neli päeva tagasi käis ta minu juures, ütles enese olevat sotsiaaldemokraadi ja saadetud linnast meie Kaugatoma komiteega sidet looma. Mulle tundus ta kohe kahtlase võitu — ja näe,» — vallakirjutaja võttis venekeelse kirja, mille ümbrikul seisis: «Kõrgeaulisele sandarmivalitsuse ülemale herrale polkovnik Tihhonovitsšile.» Püüdlikult-hoolikate tähtedega kirjutatud kirja tõlkis Saar lühidalt eesti keelde, et ka Matisele asi arusaadavam oleks: «Annan Teie Kõrgeaususele teada, et olen Kaugatomasse jõudnud ja tööle asunud. Juba lähemal päeval loodan kõik vajaliku siit teada saada, mille vastu Teie Kõrgeausus huvi tunneb, ja vastavate isikute nimekirjad Teie

Kõrgeaususele esitada. Teie kõige alandlikum Arthur Thikk, luureagent nr. 37.»

Teine, eestikeelne kiri oli adresseeritud kellelegi Tallinna preilile Elfriede Bliebernichtile Veerenni uulitsas. Kirjas oli mitmesuguse tühisevõitu loba hulgas muuseas kirjutatud, et kohalik maarahvas, kelle juurde ta on saadetud, olevat kaunis rumalavõitu ning prostoi ja laskvat ennast kergesti haneks võtta. Seetõttu lootvat ta varsti siin oma asjadega ornungis olla ja tasu saavat päris korralik, sest ka kohalik parunihärä tundvat tema töö vastu suurt huvi — raha on loota kahelt poolt. «Noh, kui vanas arm-sas Reevelis trehvame, tuleb «Kuld Lõvis» üks peenem pummelung.

Kui ootad veel üks Augenblick,
su juures olen

Arthur Thikk.»

«Nuhk,» ümises Matis. «Mulle, eriti Mihklile, paistis ta kohe kahtlane, aga oli teisel viinapudel kaasas ja meelitas sellega Kustilt laulu välja, sellesama, mis Kaarli tegi. Muud lõikust polnud tal siin küll midagi. Aga kuidas sa need kirjad kätte said?»

«Eks ka meile hakka pisitasa igale poole sõpru siginema.»

«Nojah,» ütles Matis, ning talle meenus Kaugatoma postivedaja tütar, kellega kirjutaja pisut enam kui sõber oli. «Oleksin ju pidanud sellele ilma küsimata tulema,» mõtles ta, kuid neil polnud Saarega kummalgi enam mahti niisuguse omavahelise tooni piasiasjade jaoks.

«Ja nüüd?»

«Kas ta siin ka tsaari poti peal näitas?»

«Olid mingisugused pildid.»

«Seda parem. On küllalt põhjust see tuivanka ööseks vallamaja kongi pista ja homme kreisiülemale ette lükata. Kuidas asjad tõeliselt on, sellest ei pruugi meie midagi teada, nuhi ametinimi pole talle ju otsaette kirjutatud. Ehk juhtub sul vahest telkarihm käepärast olema, hakkab viimaks vastu rabelema.»

«Ma kohe otsin,» sosistas Viia meeste jutu sekka. «Hobust küll enam pole, aga riistad on alles.» Varsti tuligi ta kojast pika nahkrihmaga.

«Hoia seni oma käes, kuni tarvis läheb,» ütles Saar tõustes ja juba sammu kambri ukse poole astudes.

«Kus te, mehed, siis nüüd kohe, ilma söömata ja kõik. Mul siin hommikust piimasuppi, teeks soojaks — siiga ka juurde,» hoolitses perenaine.

«Hõõgist pole häda — õige mul asi, hakka veel nuhki ruumama,» ütles vallasekretär ja astus kambrisse, kuhu Matis talle oma lühikeste sammudega järele kobis.

Saar ripsas talitajale silma. Jaan Puumann, Rässa-papa, oli pärast viimast, ohvritega lõppenud mõisaskäiku enesele tõotanud, et ta enam ennast ühegi segase ettevõtte sekka ei anna, — ei suutnud aga täna Saarele ometi ära öelda. Nuhk on ilge loom, nuhk tuli vallast ära toimetada. Talitaja tõusis ja jäi võõra ette seisma:

«Mina olen Kaugatoma valla talitaja ja tuln teid vangi võtma.»

Vanavarakorjaja kaapkübar kukkus põlvelt põrandale, silmalaud hakkasid prilliklaaside taga hüppama.

«Mind vangi võtma! Ha-ha-haa!» irvitas ta uskumatult.

«Te olete juba mitmendat päeva Kaugatomas, ässitate inimesi üldse valitsuse vastu, käite perest peresse ja näitate sündsusetuid pilte keisri kohta.»

Nuhk tõusis püsti, nähtavasti tahtes midagi toorest vastu öelda. Ent ta jõudis vaid «kuradi matsid» hammaste vahelt välja pigistada, kui Pikk-Villem talle peale kargas ja ühe ropsuga ta mõlemad hõlkjad käed selja taha väänas.

«Rihm siia!» hüüdis Vanaõue Mihkel Viia käes rihma nähes.

Nuhil, kes püüdis jalgadega hoope jagada, polnud enam jälgegi endisest «üliõpilase» hoiakust, pigem sarnanes ta teolt tabatud vargapoisiga, kes oma kinnihoidjate käest püüab lahti rabelda. See oli aga asjata. Varsti olid ta käed telkarihmaga kõvasti selja taha seotud ja puhkiv ning hingeldav nuhk ise vastu seina surutud. Mõni hetk vookles ta veel nagu löksu langenud siug Villemi, Rässa-papa ja Kusti käes siia-sinna, kuid trehvanud saapaninaga kord valusasti Villemi sääretera pihta, sai ta Villemilt vihaga löödud hoobi vastu. Nuhk aietas ja ajas õhkuahmiva kala kombel korraks suu pärani, jättis aga samas väänlemise ning vandumise.

«Kuradi nuhiraibe!» ühmatas Villem, «või jalaga tagumas. Noh, kas kulub veel üks umbne ära!»

Talitaja, kirjutaja ja paadimeister otsisid nuhi läbi, võtsid ta põuetaskust ära laetud parabellumi, sandarmi-valitsuse tunnistuse, passi, rahatasku paarikümne rubla

paberrahaga, sandarmivile ja hulga täiskirjutatud paberilehti.

«Andke dokumendid siia!» käratas Tikk, nähes parajasti sekretäri käes oma ametitunnistust. «Kas te lugeda ei oska!»

«Selle dokumendi peale on kirjutatud, et kõik ametiasutused ja -isikud peavad Arthur Tikku abistama ta ametiülesannete täitmisel, — allkiri polkovnik Tihhonovitš. Olete, tähendab, mingi kõrge isik — kui need on teie dokumendid, ise aga ässitate rahvast mõisaid rüüstama ja näitate külas keelatud pilkepilte,» rääkis kirjutaja.

«Sõidate mul kõik raudus Siberi!» sisistas Tikk läbi hamaste.

«Mina olen Siberist kaks korda läbi sõitnud. Siberimaa on suur, on seal ka sinutaoliste vurlede jaoks veel ruumi küllalt,» ütles Kusti.

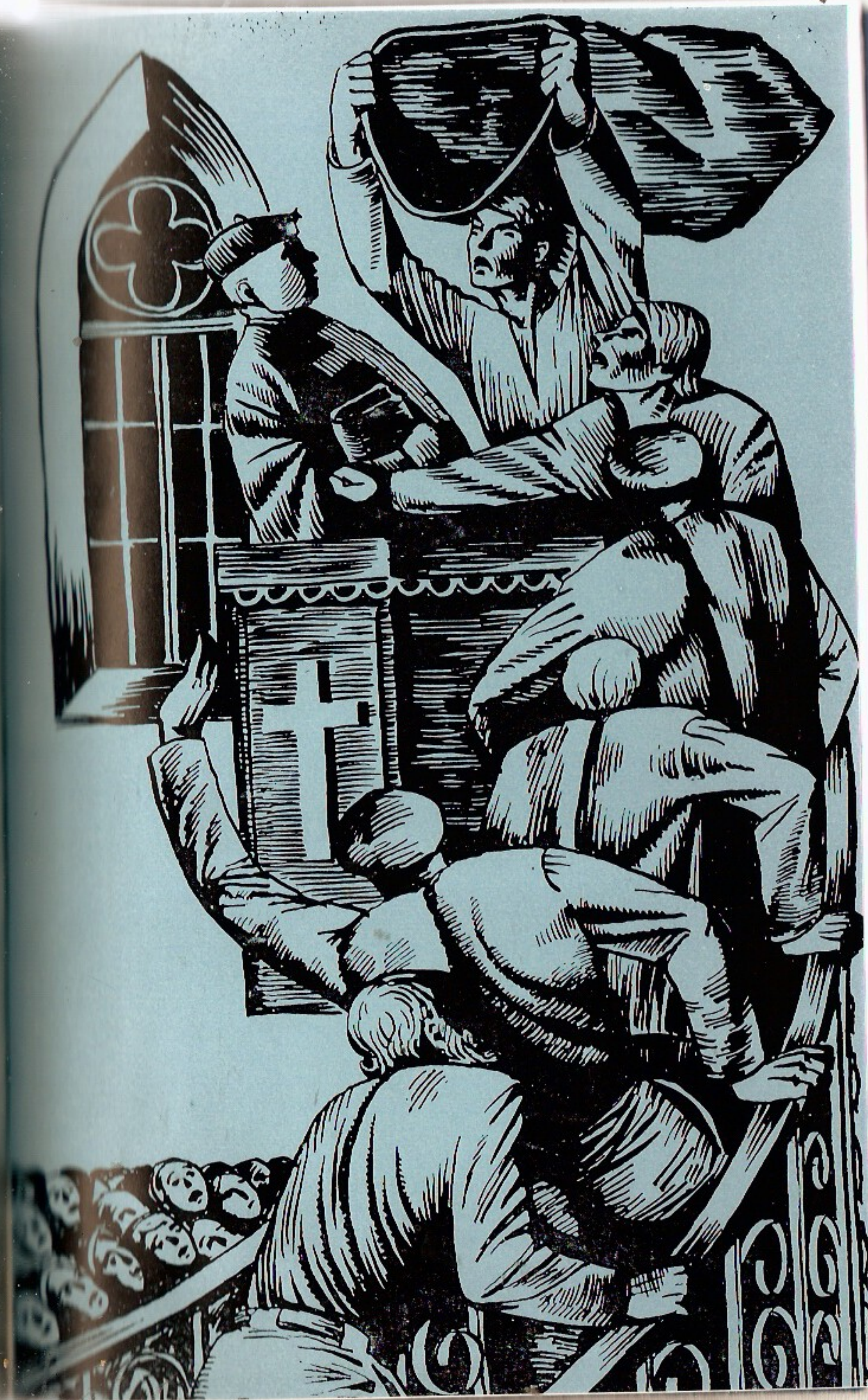
«Siin on su Siber!» surus Villem oma raske rusika nuhile vastu nina.

«Ära tee talle liiga,» ütles vallasekretär, ise aga mõtles, et kuluks saatanale küll niisugune nahatäis ära, et eluaeg mäletab. Saare kätte juhtus parajasti Tiku poolt koostatud vangistamisele tulevate isikute nimekiri, mis vallasekretäri enda nimega algas ja peale siinolevate meeste veel mõnede teiste Kaugatoma valla inimeste nimesid sisaldas. Peeter Tihule oli joon alla tõmmatud ja märkus järele kirjutatud — ära sõitnud Tallinna.

«Marss! Ümberpöörd!» kamandas Kusti — ta oli sõjaväes enne haavataamist ühe päela peale saanud ja tundis nooti. Kusti kamandamise kohaselt keeraski Tikk enda hämmeldunult ringi ja Villem hoolitses selle eest, et tal tagasivaatamiseks tahtmine kadus.

Kõik, mis Tiku märkmetes kahtlasena tundus, visati Revala hüti pliidi alla — ka Kusti käest äsja kuulud laul. Kaarli kartis ka oma teiste laulude pärast, aga vallasekretär pidas neid ohutuks — olid just parajad nuhi jahisagiks jätta.

Ruusnalt tuli vallamajja oma viis versta —, ja enne kui kohale jõuti, oli salk paisunud vähemalt paari-kolmekümmneliikmeliseks — igaüks tahtis lähemalt vaadata, kuidas üks ehtne nuuskur, «linnanuhk», välja näeb ja kuidas valla vahimees, kellele talitaja andis käsu vanglõhtusöögi eest hoolitseda, kongi ukse nuhi järel kinni keerab.

Järgmisel päeval pidas kreisiülem Kaugatomal pooletunnilise kõne, milles see tüse, sandarmimundris ametimees meenutas hiljutisi vallas toimunud sündmusi ja soovitas inimestel rahulikuks jääda ja riigiustavad olla. Vallasekretär Saar tõlkis kõne hulgaliselt kokkutulnud rahvale eesti keelde ja pärast seda palus kreisiülemalt luba ise rahva nimel vastata. Saar oma üsna ladusas vene keeles muidugi kõigepealt, nagu seda viisakusekomme nõudis, tänas kreisiülemat Kaugatoma vallale osutatud «tähelepanu» eest ja rääkis siis vallas valitsevatest rasketest rendioludest, millega parandamist inimesed ootavad. Rahvas on üldiselt rahulik, kannatlik ja riigitruu, muret tekitab ainult see, et rahvast provotseeritakse võimudele vastu hakkama. Valda saadetakse sandarmiagente, kes ässitavad rahvast üles valitsuse vastu ja levitavad rahva hulgas keelatud kirjan- dust.

«See ei ole võimalik,» imestas kreisiülem.

Saar, vastupidi, väitis, et see on siiski võimalik, rääkis «üliõpilase-vanavarakorjaja» loo, ühtlasi palus, et valitsus- võimud võtaksid Arthur Tiku kui Tema Majesteeti kõlva- tute piltidega solvanud isiku oma korraldusse.

Nii urjadnikutel kui ka lihaval kreisiülemal oli õige sant nägu ees. Kreisiülem läks kantseleisse, laskis vahialuse enda ette tuua ja saatis kõik teised minema, et Tikuga nelja silma all asju klaarida. Ometi paisus jutt valjemaks, kui see ehk riigisaladuste hoidmisel kasulik oleks olnud, ja sekretär Saarel õnnestus selle lõppu läbi õhukese toaukse umbkaudu tabada:

«Ah sa, koerapoeg, kas sa niiviisi teenid oma palga väljal!», millele järgnes toores, tsaaritsinovnikule omane mõimuvalang.

«Olen süüdi, teie ekstsellents. Vabandage, teie ekstsel- lents! Teil on õigus, teie ekstsellents! Juhtus eksitus, teie ekstsellents! Kukkusin sisse, teie ekstsellents!»

«Tuleb sind, koerapoega, nüüd seks korraks trellide taha panna!» kirus kreisiülem lühikese mõtlemise järel.

Kui kreisiülem uuesti vallamaja saali astus, tänas ta rahvast valvsuse ning valitsusele osutatud abi eest ja palus inimesi ka edaspidi niisama ustavalt talitada. Tikk on are- teeritud, vald andku küüthobune, et vang linna viia.

Vaevalt sai Saar need kreisiülema laused eesti keelde tõlkida, kui tagant ridadest kostis Kusti hüüd:

«Kes ta meile linnast kaela saatis, see ta ka siit koris-

tagu! Hakka nüüd nuhiraibet veel hobusega linna tagasi vedama!»

Kreisiülem nõudis, et see vahele hüüd talle tõlgitaks. Saar tegi seda, aga sihtis hüüu valitsuse ja kreisiülema vastu suunatud teravuse taktiliselt mõisa pihta — oli ju parungi Tiku vastu huvi tundnud.

«Noh, siis saatku mõis hobused!» leppis kreisiülem õlgu kehitades.

Niiviisi sai Kaugatoma valla rahvas seekord lahti ühest nuhist ja keegi pole Arthur Tikku pärast enam Kaugatomas näinud.

Aga või ta ainus müüdav hing oli.

Kahekümne viies peatükk

Sügis oli tulnud oma rada nagu teistegi aastate sügised. Merevesi seisis kaua soe, ööd aga kaldusid juba külmale ning ülalt Vesiloopealselt avamerelt ujusid udutombud tasase tuulega alla maa poole. Tuulikute väljasirutatud tiivad külärõunades hajusid üles uttu nagu tontide käed ning inimeste hääled ja loomade ammutamine kostsid neil tiheda uduga päevil summutatuna, teisekõlalisisena. Pärast hingede-
päeva puhkenud loodetorm tegi korrapealt udule lõpu. Tuulas pikalt, siis sekka pidas nädalat paar ilusaid selgeid ilmu. Jõulukuu algul hakkas sadama lumelörtsi. Aga nagu meie talvedega tihti juhtub, ei jää esimene lumi kauaks maha. Tuli uuesti tuult ja rahesegust vihma ning mereveed seisis kõrgel, olid siin-seal lauskade kallastega kohdades otsaga katarikus.

Siig ujus all-lahes oma kudemispaikade ümber ning läänetormist kaldale uhutud adrupeenrad ootasid hunnikusse ajajaid. Mehed oma puutööriistakastide ning madrusekottidega ja suilised-tüdrukud oma kompsudega olid enamikus kodusaarel tagasi. «Hollmann & Tihu» purjekad «Emilie», «Kaugatoma» ja väike kahemastiline «Hermine» sirutasid talvekorteri vaikselt vees oma maste taeva poole, kuna «Anna Elisabeth» paari sõsarlaevaga oli alles kaugesõidus. Töökäsi oli küllalt, ülearugi, tööl puudus aga endine hoog. Tõsi, küllap kuhjati sellegi, 1905. aasta sügisel Kaugatoma rannale adrukuhilaid (kuhja ajamata adrut on talvel raske lume ja jää alt kätte saada, et seda reeteega põldudele vedada) ja või siiadki said ilma kontvõorasteta oma pulmapidu ära pidada — inimest kisub looduse ürgne rütm paratamatult kaasa —, ja ometi polnud tööl-teol enam endist minekut. Käed tegid harjunud liigutusi, aga mõtted seisis mujal. Mitmed kojupöördunud mehed olid olnud 16. oktoobri õhtul Tallinna Uuel turul soldatite rahi-

seva püssitule all, peaaegu kõik Kaugatoma puutöömehed olid kaasa elanud 20. oktoobri matused ja paljud miitingud ning koosolekud, mida Tallinna töölisid olid korraldanud manifestile järgnenud vabamatel nädalatel. Nad olid Tallinnas sel suvel ja sügisel näinud-kuulnud rohkem kui võib-olla terve senise elu jooksul — ja ometi ihkasid ning sõitsidki nad koju. See polnud ainult koduigatsus, omaste juures olla tahtmine, mis neid seekord koju tõi. Ajalehtede ja kirjade järgi teadsid nad, mis siin vahepeal oli sündinud. Linnamehed rassisid vabrikantide ja tsaariga, nende otsene vaenlane, nende isade ja isaisade vaenlane (niikaugele kui rahvas mäletas ja ajalugu rääkis) istus alles oma pesas. Tõsi, Rennenkampfiga olid nii siin olnud kui ka Tallinnast tulnud mehed alles tunaeile uuesti arveid klaarinud ja vanaparuni koos pojaga pesast lagedale tirinud — ning Vatla Nolcken ja Tagaranna Sternbergki kuuldi selle hirmuga ise jalga lasknud olevat. Aga see polnud veel võit. Kaugatoma vallast linna maatameeste nõupidamisele saadetud saadikud, vana meistrimees Mihkel Rihvamäe Taavi, olid koos teiste valdade saadikutega linnas kinni võetud ja mõisnikkude ässitusel kreisiülema poolt vangistada lastud. Sellele vastukaaluks olidki rannamehed Ruusna paruni koos pojaga, kellede kohtuasja meelega venitati, omakohtu korras kinni võtnud ja vallamajja soolaputkasse viinud. Vallasekretär Saar oli rahva nimel parunitele ette pannud: noorparun sõitku linna ja astugu kreisiülema juures samme maatameeste saadikute vabastamiseks. Alles siis, kui Mihkel ja Taavi on tagasi vallamajas, lastakse ka vanaparun seks korraks vabaks (mõned meestest ikka veel uskusid, et kohus neile Kipu Peetri ja Rannavälja Alma tapmise eest karistuse määrab). Reede õhtuks oli noorparun linna jõudnud — Mihklit ja Taavit polnud aga pühapäeval veel tagasi. Tõsi, vana Rennenkampfi istus, näost viha ja hirmu pärast sinine, küll praegugi vallamaja soolaputkas, aga mis edasi? Paljaste kätega linna mõisnikkude mustasaja ja tsaari sandarmite vastu minna? Kohalik maakonnalinn või lihtsalt linn, nagu rahvas kutsus, polnud mingi Tallinn suurte tööstuste ja paljude töölistega, kellede abi ja suuremate võitluskogemuste peale maamehed oleksid võinud loota. Kinnikasvava merekäärü äärde suletud pugerik, mille ainsaks uhkuseks oli suvel tuhande ümber kõikuv patisakstepere, oli talvel päriselt kohalikkude mõisnikkude, kadakasakste ja tsaari-

ametnikkude päralt. Igal maamõisnikul oli linnas oma maja — linn juba oma asutamisest saadik oli sajandite kestel olnud kohaliku maa-aadli talveresidentsiks ja ühiseks kindluseks — ning kujunes selleks ka 1905. aasta sündmuste ajal. Linna peale ei hakanud väherelvastatud ja nõrgalt organiseeritud Kaugatoma meeste hammas. Oleksid Lenini Tampere konverentsil sel ajal öeldud sõnad otsakohe Kaugatoma rannameesteni ulatunud, oleks ka Kaugatoma meestel koos naabervaldade talupoegadega teine hakkamine olnud. Nüüd läksid aga nende rohkem aastasadade vihast kui revolutsioonilisest teadlikkusest kantud hoobid selle pihta, mis oli käeulatuses.

Pühapäeval, 11. detsembril, parajasti sel ajal, kui orelkooril lõpetas ja pastor kantslis oma jutlust alustas, astusid kirikusse Koki Pikk-Villem, valju häälega Loona Laes, Lalakivi Kusti, nooruke, vasakut jalga lonkav Laste-Anne Joosep, Kiiratsi Jaen ja enese jalule ajanud Külasoo Matis. Girgensohn oli paljudele naistele oma viimaste jutlustega hirmu nahka ajanud. Kohe pärast Ruusna mehi astus kirikusse arvata pooltosinat Vatla poissi koos Tagaranna meeste kambaga. Tagaranna küla oli mitme kihelkonna taha kuulus oma pikkade meeste poolest (liisuvõtmise ajal võis siin harva leida alla kuue jala liisupoissi) ja nüüdki pöörasid paljud kirikulised oma silmad nende poole, seda enam, et sissetulnud mehed trotslikult põikikoori alla seisma jäid ja ettepoole ei nihkunud.

«Armas kogudus! Võtkem kuulda jumala sõna, mis on kirja pandud Matteuse evangeeliumis, 18. peatükis, 7., 8. ja 9. salmis: «Häda maailmale pahanduste pärast; sest pahandused peavad tulema, aga häda sellele, kelle läbi pahandus tuleb. Aga kui sinu käsi ehk sinu jalg sind pahandab, siis raiu nad ära ja heida enesest ära; parem on sulle, et sina jalutu ehk vigane elu sisse lähed, kui et sul kaks kätt ehk kaks jalga on ja sind igavesse põrgutulesse heidetakse. Aamen.»»

«Aameni» juures kallutas Girgensohn kantslis oma lihava keha raskuse jalapöidadelt rohkem kandadele, pani lühikesed, karvased, tõmpide sõrmedega käed korraks mustale ametikuuale risti ning sulges oma suured pungis silmad valgete silmakulmukarvade all. See oli ta harilik enesekogumishetk enne pärisjutluse algust. Täna venis see aga tavalisest pikemaks. Ta oli näinud äsja kirikusse tulnud meestesalka, neidsamu, kellede vastu ta tänane jutlus

pidi olema sihitud, ning mitu kiiret mõtet läbis Girgensohni hõredate juustega pead, mis seisis raskelt ning kaalukalt lühikese, laiade rasvavoltidega kaela otsas. Ta oli loomult ettevaatlik mees, aga kui ta uuesti silmad lahti lõi ja enda all Üügu Siimu, Ritit ning teisi truid koguduselikke meid nägi, eriti aga altariesist täitvat vanade naiste karja, kellelt ta samuti kindlat truudust lootis, haaras ta tugevasti mõlema käega kantli äärest ja kõhatas hääle puhaks. Kiriku kitsastest, kirjude klaasidega akendest langes nii omast poolhämarat valgust, kõster oli orelipingil ringi pöördunud, sealsamas orelikoorigil seisis ja istusid kiriku laulukoori liikmed ja all ta vastas, sakstepingis, istus ta oma proua Agathe kahe kena tütreaga. See kirik siin on juba enam kui kümne aasta jooksul olnud tema riik, — keda või mida pidi tema siin kartma! Ta laskis uuesti laia, kurja lõrinaga kõhatuse läbi oma kurgu tulla ning alustas:

«Ärge saage mitte nende paarilisteks, kes õelad on!» noomib apostel. Lott valis enesele Soodoma linna eluase meks, ta sai selle linna rahva paariliseks. Ja mis oli tema palk? Kõik, mis tal oli, põles ära; ta naine jäi soolasambaks; ta ise pääses palja tühja hingega oma kahe tütre seltsis tühja paika mägede peale, ja seda üksi Aabrahami eestpalve peale. Aga kui sina, noor või vana, mees või naine, nüüdse aja õelate seltsi heidad, kes palju hullemad on kui vanad õelad seal Soodoma ja Komorra linnas, kas sa oled mõelnud ka nende peale, kes siis su eest paluvad, kui sa hukatusetiigis ujud? Sa lähed suurt saama ja õnne otsima õelate seltsi, aga lähed hukka tule ja väävli läbi nagu Loti väimehed.

Mis sünnib nüüdsel ajal Vene riigis, on jäledam kui see, mis sündis vanal ajal Soodoma ja Komorra linnas. Ja selleks ei ole meil mitte kaugelt tarvis näitusi otsida. Igaüks teab, mis sünnib Kaugatoma vallas. Siinsamas kirikus on üks pingirida, sakste pingirida, tühi. Kus on Vatla parun von Nolcken, kus on Tagaranna härra von Sternberg? Nad on hirmuga linna põgenenud, et linna müüride vahelt enesele kaitset leida, sest et nad siin enam ei lootnud oma elu peale kindlad olla. Aga keda nad siis kartma peavad, küsivad ehk mõned. Meie Kaugatoma kihelkond ei ole ju mitte mõni paganate maa, kus ristiinimene oma elu eest kartma peab! Jah, välispidi, nahakarva poolest olete küll valget tõugu inimesed, aga mitmete südamed teie hulgast on mustemad kui kõige mustemal Aafrikamaa paga-

nal. Kus aga on Ruusna härra von Rennenkampf? Tema juurde on reedel mitu meest kavalal kombel kõõgiukse kaudu sisse hiilinud, ta rihmadega kinni sidunud ja külma vangikongi heitnud, nagu oleks ta mõni tagaotsitav röövel või varas.»

«Mõrtsukas!» kostis alt kiriku põrandalt Laiakivi Kusti vali, selge hää. Nii Girgensohni enese kui ka terve koguduse näod pöördusid kiriku ukse eest orelikoorigi alt kostva hääle suunas. Oli ennekuulmatu asi, et keegi kirikus õpetaja jutluse vahele oleks hüüdnud, — isegi valjusti nina-nuuskamist ja kõhatamist oli Girgensohn varem jutluse ajal pahaks pannud. Ka Kusti ise kohmetus. Ta polnud täna veel jalga kõrtsi ega monopolipoodi saanud, pea oli selge — sõna oli kuidagi iseenesest suust lipsanud, ja et nüüd järsku terve koguduse silmad tema otsa sihtisid, hakkasid jalad vägisi kiriku ukse poole nihkuma.

Kuid Matis peatas teda hõlmast.

«Mõrtsukas ikka!» paugutas nüüd ka Loona Laesi hää, kõmisedes kiriku ühest otsast teise. «Mõrtsukas jah! Ilmsüüta inimeste mõrtsukas! Mis see seitsmeteistkümneaastane Rannavälja tüdruk siis parunile kurja oli teinud?!»

Girgensohni paks lõug kantlis lõi võdisema ja ta oli mõne hetke keeletu nii jahmatusest kui ka vihast. Aga ta kogus ennast kiiresti. «Revalsche Zeitung» ja «Ristirahva Pühapäevalehe» artiklite kaudu, milledes kirjeldati ja hukka mõisteti sel aastal kirikutes toimunud vahejuhtumeid ja ülistati õpetajate «kindlust ja kristlikku meelt», oli ta tänasele sündmusele teatava piirini ette valmistanud. Ta oli kantlis kõrgel üle koguduse peade, tal oli parem ülevaade kui kellelgi teisel sellest, mis kirikus toimus, temas eneses ringles tubli annus asjalikult kaaluvat talupojaverd, ning ta ütles:

«Mis meile rääkis tänane pühakirja sõna, on siinsamas meie silmade all täide läinud: «Häda maailmale pahanduste pärast; sest pahandused peavad tulema, aga häda sellele inimesele, kelle läbi pahandus tuleb!» Inimene, kelle läbi seisinane pahandus ja paljud teised pahandused meie koguduses sünnivad, on Matis Tihu. Nagu tige kärnane jääras vagurate uttede hulgas, nõnda käib ta ringi meie koguduse liikmete hulgas, ässitades ja jõledat nõu andes. Aga mis ütleb pühakiri selle kohta: «Kui sinu käsi ehk sinu jalg sind pahandab, siis raiu nad ära ja heida enesest ära!» Ja nõndasama ütlen praegu mina siin seistes kui täie hinge-

karjane ja kui kutsutud ning seatud jumalasõna-kuulutaja mine ära, Matis Tihu, meie hulgast ja vii need enesega kaasa, kes rohkem usuvad seda linnast toodud jõledust, mida täie sotsialismuseks nimetate, kui jumala püha sõna. Parem on, kui ma sind koos sinu jäledatega meie koguduse küljest ära raiun, kui et terve kogudus hukka saaks.»

Uttede poolel alustas Riti õpetaja sõnade peale hardusnuukseid, põikikoori alt aga hakkas kostma pikkade Tagaranna meeste ähvardavaid kõhatusi ning uuesti lajatas põrandalt üle kiriku Loona Laesi Matisele määratud omavaheline jutt:

«Äiapapa mõisas kihutas sulle revolvriga kuuli keresse, siin kirikukantslis väimees veelgi etem mees, ähvardab kohe kirvega raiuma tulla. Matis, kas hakkame minema või?»

«Lähme küll, aga võtame Girgensohni kantslist kaasa, väljas värske õhu käes selgem aru pidada, kelle läbi need pahandused siis õieti tulevad,» ütles Matis.

Tormi, mis pärast neid Matise rahulikke, näiliselt Laesile määratud sõnu kirikus puhkes, poleks isegi superintendent enam vaigistada suutnud.

«Kotti! Tooge kott! Girgensohn kotti!» hüüdsid põikikoori all seisvad mehed ja hakkasid summas ettepoole trügima. Meestega ühinesid paljud naised ning korraks lõikas üldisest kärast teravalt välja Kaavi Juula kõrge tiiskant: «Sikud lammastest! Sikud lammastest!» Mis ta sellega õieti öelda tahtis, jäi isegi ta lähedalolijaile selgusetuks, sest lause lõpp kadus üldisesse kärasse. Korraks röögatas põikikoorigil orel, köster püüdis mänguga õpetajale truusjäänud naisi kaasa haarata, ent ta oli juba hiljaks jäänud. Tuuletallaja oli parajasti oreli tagant oma tuuletaldadelt vaatama jooksnud, mis kirikus õieti lahti on, köster sai vana tuulega võtta «Rahu olgu jumalast» paar korda, siis oli lõõts tühi, ning suur pill, korraks võimsalt röögatanud, jäi juba «olgu» peal hääletuks.

Girgensohni kottiajamise mõte oli tekkinud alles tund aega tagasi, ning et ka mehed ise selle läbiviimises veel päris kindlad polnud, siis ei võinud sellest teada ei Girgensohn ise ega ta poolehoidjad, kes muidu ehk oma hinge-karjase jaoks mingi ihuliku kaitse oleksid moodustanud, nagu see 1905. aastal mõnes teises kirikus juhtus. Alles kui Pikk-Villem juba vana kantslitrepi esimesi astmeid pidi ülespoole sammus — Kusti, Laes ning teised järel, märka-

sid õpetaja poolehoidjad ka hakata lähemale trügima. Ent see oli asjatu üritus. Kantsli ümbrus oli pikki Tagaranna küla mehi ning muud Girgensohnile vastast rahvast tihedalt täis, nii et Üügu Siim oma eitedekarjaga sellele lähedalegi ei pääsenud. Villem aga astus aste-astmelt kantsli treppi mööda ülespoole ning juba seisiski ta kitsas kantslis paksu pastori kõrval, kes midagi tigidalt hüüdes ning oma lõmpe sõrmi harevile ajades püüdis Villemit asjatult enesest eemale tõugata.

«Mis sa, kurat, või pöialt silma ajama,» kirus Villem valu pärast ning rapsas oma tugeva käega pastori lihavast randmest.

«Tooge kott! Kott siia!» hüüdis Kusti.

Aga nüüd selgus, et polnudki veel kotti kirikus. Ennist teiste kirikusse tulles oli Laste-Anne Joosep küll varsti läinud parajat kotti vaatama. Heinakotid väljas kirikuliste vankritel olid aga juba silmaga näha kõik Girgensohni jaoks liiga väikesed. Nii ruttas Joosep oma vigase jalaga vana Veide poodi, ja ülesmägejooksust lõõtsutades küsis kaupmehelt tühja soolakotti.

«Mis sa's kotiga — jooksed tuld kutsutama või?»

«Vessiku Priidul hobune läks perutama — kott lõhki ja sool maha laiali,» rääkis Joosep, kuna ta ennist oli näinud, kuidas Priidu vana Veide käest kaks puuda soola oli ostnud. Vale oli igati tõenäoline, ja et Joosep kohe paraja raha leti peale pani, ulatas Veide talle ka kähku koti. Alles kui Joosep juba poeukse vahel oli, turgatas Veidele pähe, et ta poole kõrvaga ennist mehi oli kuulnud midagi kahtlast arutavat. «Mis? Pea, pea!» hüüdis ta, ent oli juba hilja, ta võis ainult aknast järele vaadata, kuidas Joosep kotiga, seekord allamäge, kiriku poole jooksis.

Sündmused kirikus toimusid siiski kiiremini, kui Joosep oma vigase jalaga hulga maad edasi-tagasi joosta jõudis. Hüüti: «Tooge kott!» Hoolimata sellest, et paar Vatla poissi Joosepit või ta kotti otsima ruttasid, tekkis hetkeline nõutaolek. Rohkem kirikuga kokkukasvanud rannanaised, nähes oma mehi või poegi õpetaja kottiajajate jõugus, löid kõhklema. Tõtt öelda, ega ükski neist Girgensohni ei sallinud (peale õpetaja mõne üksiku erilise armualuse), kuid üksugune temp, nagu mehed nüüd siin teha kavatsesid, tundus neile juba liiga julgena — mitte üksnes enam õpetaja, vaid ka kiriku teotusena, ning üks kui teine ruttas oma meest varukatpidi kantsli trepi juurest ära kiskuma.

Jah, isegi Loona memm sai oma Laesi pintsaku saba pidi kätte ning sikutas ja sikutas, ise tõrkuvat meest noomides.

«Tuleb Tallinnast ära siia va Girgensohniga jändama! Muud paremat teha pole — läinud hommikul parem siia!»

Et üha rohkem tekkis sääraseid teineteist sikutavaid paare, oleks võib-olla Kaugatoma koguduse kutsutud ning seatud jumalasulane sel Kristuse tulemise teisel pühapäeval pääsenudki kottiajamisest, kui Üügu teiste ajutisest nõutaolekust uut julgust poleks saanud ning oma palvetunni-eidekeste eesotsas poleks liiga agaralt hakanud kantsli poole trügima, et ohusolevale hingekarjasele taganemisteed tasandada. Riti, unustades oma pimedat Kaarli sinnapaika, trügis otse Üügu järel ka kantslile lähemale ning hurjutas:

«Häbenege silmad peast! Õpetajale kallale — jutluse ajal!»

«Mis kuradi jutlus! Tahad, ma võin sulle parema jutluse maha pidada!» hüüdis Kusti. Ning siinsamas, pikemalt ette või taha mõtlemata, ka mitte purjus olles, keset kirikus valitsevat üldist möllu ja kära, sündiski Kusti üks tempudest, millest rahvas veel hiljem, pärast Kusti mahalaskmist rääkis. Ta ronis Girgensohni ja Villemi järel kantsli trepi eelviimasele astmele (kantslisse enam ei mahtunud), ajas Girgensohni kombel tähtsalt kaela kangeks ja silmad punge, soputas ennast laiaks ning alustas oma lori jutlust, mida ta ennegi pulmade lõpul või pühade ajal, siis küll täis õllekapa juures, oli pidanud.

«Armas kogudus! Mina ei räägi nõnda, nagu Pammana ja Tõrise õpetajad, vaid räägin nõnda, et mu kogudus peab käes kigisema ja kägisema nagu puusepa pargitud nahk. Võtke kuulda pühakirja sõna, mis on kirja pandud rattarummu raamatus, neljandas põias, kahekümne kolmandas kodaras. — Ja see sündis, et üks saksa soost mees, kellel siis polnud veel magu ees, nimega Girgensohn ja kuulu järgi üks von, kord suurel maal mere ääres hoolsalt vahtis ja mõnd laeva näha tahtis, mille peale karata ja Kaanani maale sõita. Ja vaata imet, seal rannal seisiski laev. Ja varsti oli ta Kaugatoma rannal, uurikett see rippus rinnal. Aga see maa, mis pidi talle Kaanani maaks saama, oli täis kive ning ta ümber oli palju vett, kuid õpetajahärrale jooksis ta ometi piima ja mett. Läks aastat kolm, oli magu ees, — ning ähkis ja puhkis oma rasvas see mees. Seelal

Ja see sündis, kui õpetajahärra ümber kirikumõisa kõn-

dis ning oma karjalauta sisse astus ja pajatas: «Oh teie, minu päris karjalambad, teie villa, liha ja naha lahked andjad, kes te pole mitte sest vihasemate madude soost (mida igaüks võib lugeda pühakirjast ja piibliloost), sest tõesti, tõesti, mina ütlen teile, et kui ma peaksin täna olema paradiisis, kus mu proua käib sametis ja siidis, siis ma tahan teile hingamist saata — rahvas aga olgu maa peal rahul ilma maata, maksu ilusti igaüks härrale koharent, siis korrapealt lõpul on niassujant. Halleluuja, Seebaot!»

Kogudusele on teada anda: kristlikku abielusse tahavad heita ja saab esimest, teist ja kolmandat korda maha kuulutatud: Kirill Kirillovitš Kõrist-Kinni, kubermangu kõige kangem kardavoi, ja fräulein Friida Frikadill, mõisa mamsli lahke lill. Issand õnnistagu nende ihusugu, et nühkidest ei tuleks puudu, et kupjaid, kiltreid küllalt saaks, — nuut rahva meelt siis õpetaks! Aamen!»

Kusti tegi oma loris nii usutavalt järele Girgensohni kõhatusi ja kõnelemisviisi, pungitas niisama tähtsalt silmi ja ajas sõrmi ükshaaval harevile, nagu tast paar astet ülalpool kantslis pastor just ennist pärisjutluse ajal oli teinud, et kui Kusti «aamen» kajas, siis enamik naisigi, kes olid mehi tulnud ära sikutama, seda häbematut lori kuuldes tahtmatult teist suunurka pidi muigasid, meeste hulgas aga vali naerukõmin üle kiriku kajas. Kui nüüd Joosep oma soolakotiga inimeste vahelt kantsli juurde nõelus, ei suutnud ükski võim enam takistada mehi seda Girgensohnile pähe tõmbamast. Kusti oma loriga oli vähemalt seks korra pühadusesära Girgensohni pea ümbert kaotanud ning mõni palveeidekenegi vaatas rohkem üllatunult kui ehmunult, kuidas õpetaja ülemine ots tervenisti soolakoti sisse kadus. Vatla poisid, jäädes oma kotitoomisega hiljaks, tahtsid kellegi kirikulise vankrilt võetud heinakoti Üügu Siimule pähe tõmmata, kuid Siim sai käärkambri kaudu kirikust välja ning põgenes suure hirmus tuttava rätsepa juurde varjule.

Girgensohn juhiti algul kantslist alla ja siis kirikust välja. Tee kirikust vallamajja polnud pikk, ning nõnda sama, kotiga, lükati pastor ta äiapapa, von Rennenkampfi juurde soolaputkasse.

«Las nüüd Lott ja väimees mängivad ka vahel omakeskis pimesikku, meiega on seda küllalt tehtud!» kõmistas Loona Laes.

Muud uudised vallamajas aga olid halvad. Vanaõue Mihkel ja Rihvamäe Taavi olid ikka veel linnas trellide taga ja vangide vahetusest ei tulnud nähtavasti midagi välja. Just nüüdsama oli vallasekretär Saar saanud kreisiülemalt telegrammi: «Parun von Rennenkampf koos perekonnaga kahekümne nelja tunni jooksul linna saata. Kui käsku ei täideta, saab kogu Kaugatoma vald tuhaks tehtud, nii et enam kivi kivi peale ei jää.»

Ja eile oli Baltimail sõjaseadus välja kuulutatud.

«Kui sõda, siis sõda!» oli meeste lühike üksmeelne otsus. Relvi oli vaja. Nii kuidas kellelgi jaksu oli, pandi siinsamas rahad kokku ning valiti iga küla kohta mees, kes järgmisel hommikul perest peresse pidi kogu küla korjanduslehega läbi käima. Matisele pandi kohuseks veel täna Vesiloole venna juurde minna, et Tallinna-sõidu jaoks kiiret «Kaugatomat» küsida. Nädala jooksul või ennegi oleks siis üle mere käidud ja relvad oleksid käes. Vatlast Varpe Mihkel kui sõjaväes kolm päela väljateeninud mees pidi senikaua külades roodud kokku lööma ja utsina enda peale võtma. Liikumise üldjuhtimine ja sidepidamine teiste valdade kui ka Tallinnaga nihkus paratamatult Revala hütist valla keskusse, vallamajja, Matise õlgadelt vallasekretär Saare õlgadele. Sellest ei rääkinud keegi, see oli enesestmõistetav.

Kui sõda, siis sõda — ning kõige suurem meestesalk Kusti eestvõttel asus Ruusna mõisa poole tee. Vangidele vallamajas pandi veel teine vaht juurde ning see varustas ennast kirvega, kuna muud relva polnud.

*

Vesiloo meeste kirikuluubi puri oli juba Unnarahu taga, kui Matis vallamajast randa jõudis. Katku Liisu seisis, komps käes, lautrikivil ja vaatas samuti purjele järele. Ei aidanud muu nõu, kui Matis laenas vana Siigsääre Jaani käest väikese rüsa paadi (Matise oma paat seisis Ruusna rannas), Liisu aitas rannamajast aere ja purjesid tuua ning paati vette lükata, ja sõit läks lahti. Muidu paraja valjusega purjetuul kippus liiga vastale ja paadi nina, kuidas Matis ka soote sikutas, ei tahtnud kuidagi Käkimaa küüni kohal seista.

«Kui sa tüüri tuleksid, ma katsuksin aeruga aidata,» ütles Matis.

«Ah mine, omal kuuliauk vaevalt kinni kasvanud,» kostis Liisu, võttis aeru ja hakkas pealtnuule pardast sõudma. Ta oli tugev, rinnakas naine ja paadil oli kohe teine minek. Matis pidas teravalt merd silmas, et Unnarahu nurgast pealtnuule mööda sõita ja nii purjedele hiljem rohkem tuult põlledesse saada, ta teine silm aga rippus tihti Liisu tugevatel, tööst karedatel kätel. Aastat paar tagasi oli ju Liisu alles kõvasti Matise kaptenist venna Tõnise pruut olnud ja Tõnisele isegi poja sünnitanud. Kui Tõnis rikka Hollmanni-emandaga sehkendama hakkas, jäi puupaljas Liisu muidugi kõrvale. Ent ka Songi Juuljusega polnud Liisul vedanud. Kevadel olid nad Juuljusega paari läinud, aga Juuljus oli suvel Riias tööl olles higise nahaga Düüna jõkke ujuma läinud ja siin asja ees, teist taga uppunud — Liisule aga lisaks Tõnise pojale veel väikese tüdrukutirtsu rüppe jätanud.

«Mis sa's nüüd sinna Vesiloole?» küsis Matis väikese kahtlusega südames, sest, nagu räägitakse, vana arm olevat raske roostetama.

«Aga mis mul pärast Juuljuse surma enam seal Songilgi — ka kõik võõrad inimesed. Pagila Ann kutsus, ta üksinda ja juba aastates inimene. Eks näe, kui Annega läbi saame, võib-olla jäängi Pagilasse — toitjaks või nõndamoodi, — edaspidi lastel ka lahendam.»

«Nojah,» ütles Matis, ning tal tuli meelde, et ta tõesti nagu niisugust juttu oli kuulnud, et Pagila Ann enesele toitjat otsib. «Ega see laita mõte ole. Saaks ikka oma koha ja elu — ja mis see meestoitja Annel paremgi.»

«Mis nüüd muud paremust, kui et ehk vana pisut varem surnuks söödab,» naljatas Liisu, kuid viis siis jutu tänastele sündmustele, mis tal kogu sõudmise ajal olid keelel kipitanud. «Noh, ajasite va Girgensohni kotti või?»

«Jah, kukkus niiviisi välja. Ega sul kahju pole?»

«Kahju! Girgensohnist kahju! Aga mis — edasi saab? Mihkel ja Taavi linnas kinni, Girgensohn ja Rennenkampf siin...?»

«Sõjaks läheb. Eile olla üle maa sõjaseadus välja kuulutatud.»

«Noh, siis varsti kasakad siin — mis jõuga te valitsuse sõjaväele jõuate vastu panna?»

«Ilma vastu panemata ennast ka tappa ei lase,» ütles Matis ja rääkis, mis mehed täna vallamajas olid otsustanud.

Liisu ohkas korraks, ei öelnud midagi vastu, ainult aer hakkas vihasemalt käima. Nad jõudsid õnnelikult mööda Unnasääre nukast, nüüd võis juba purjetele rohkem tuult anda ja paat tegi päris kiiret sõitu. Taevas oli tinakarva ja tuulest hoolimata rõhus ennast ligi vett. Sadu, tulgu siis lund või vihma, ei võinud kaugel olla.

«Ära ennast sõudmisega vaeva, jõuame küll veel enne pimedat, kirikuluubi puri ka alles Vikati all,» keelas Matis.

«Ah, seistes hakkab külm,» ja sõudmisel pead paremal hoides ning mõttes üksisilmi paadi ääre all hüplevat ja kihisevat halli vett vahtides tõmbas Liisu edasi.

Liisu polnud kolmekümneselt enam see, mis ta oli kahekümneselt, pettumused olid talle jätnud näkku mingi karmi, pisut nagu vihase kurbuse ilme, ent ta oli siiski veel ilus inimene. Ta isa, vana Katku Juhan, oli küllap armastuse pärast teise samasuguse vaese moonakaga paari läinud ja neile olid ilusad, tugevad lapsed sündinud. Aga ilu ei panda padaje, nagu vanasõna ütleb, ja siin see Liisu nüüd oli. Ometi, kõigest Tenga emanda rikkusest hoolimata tundis Matis oma südames, et Tõnis tegi rumalasti, kui ta Liisu väikese Reinuga maha jättis. Sõudja küllap märkas, et teine teda vahib, ning ta küsis järsult:

«Mis sa mu'st takseerid! Ei kõlvanud ju su vennanaiseks!»

«Mina polnud teie lahutaja ega paaripaniija,» ohkas Matis.

«Paaripaniija ajasite kotti,» ütles Liisu algul poole suuga muiates, kuid siis vallutas teda vastupandamatu naerdahtmine ja ta otse südame alt tulev hele naer purskus äkki üle külma, tinase mere. Ta mäletas imeselgesti Tõnise ja Tenga rikka emanda laulatust. Vaibad olid seks puhuks laotatud kiriku ühest otsast teiseni ja kui tähtsalt-pühalt oli laulatusetalitust toimetanud paksu maoga Girgensohn — ette arvestades, et tal sel pühapäeval vähemalt kolmekordsed rahad sisse tulid. Ja täna aeti sellelesamale Girgensohnile kott pähe — ning uuesti pidi Liisu naerma, kuna talle tundus, et koos pastoriga oleks pisut ka nagu ta paaripanemistele kott peale tõmmatud.

Soh, kuid nüüd olidki nad Käkisilmas — see oli kitsas, paarisaja sülla laiune mereriba Rahumaa nurga ja Käkimaa vahel — ja Liisu pidi aeru käest panema ja ennast ringi keerama, et kive vahtida. «Alla, allapoole! — Peale, veel pealepoole!» kamandas ta ja vastavalt sellele keeras

Matis paati kas rohkem tuule alla või tuule sisse ning nad möödusid õnnelikult veealusest kivirõunast. Üle Ruusna lahe sõites Liisu enam ei sõudnud, aga ka jutt kadus paadist. Kummalgi oli küllalt tegemist oma plaanide ja mõtetega. Ainult kord, just enne maalesaamist, sihtis Liisu oma suured helesinised silmad otse Matise silmadesse ja küsis:

«Kas Peeter on Tallinnas?»

«Peaks olema — olgu siis vaba või trellide taga. Saar teadis rääkida, et Tallinnas olnud nüüdsama suur poliitiliste puistamine.»

«Ta on siis sul päris mässumees?»

«Käbil on raske kännust kaugele kukkuda,» ütles Matis.

«Arvad või?» sähvas Liisu ning sel hetkel jooksid nende mõlema mõtted väikesele Reinule ja selle isale, kuigi kumbki paadisoliija neid sõnaga ei maininud, ja Liisu, nagu seda viimast kartes, pööras jutu tagasi Matise pojale Sandrile:

«Aga kas Sandrist on miskit teadet?»

«Ei miskit — ju ta ikka surnud on — ka unes pole enam näinud.»

«Kui nüüd ka veel niisugune... seesmine sõda tuleb, siis tapetakse kõik mehed maha.»

«Pole parata. Pahandused peavad tulema, aga häda sellele, kelle läbi pahandused tulevad, nagu Girgensohn täna ütles.»

«Enne kottiajamist,» lisas Liisu ja jäi seekord kahemõtteliselt Matise otsa vaatama.

«Nojah,» ütles Matis ja laskis spotti järele, et Vesiloo paadisadamasse sisse keerata. Liisu mõte polnud talle uus — talle oli seda ennegi öeldud, ta oli varem mõnikord kahtluse silmapilkudel seda ka ise mõelnud. Ent pärast seda, kui Peeter Tallinnast talle sotsiaaldemokraatide lendlehti ja laule oli toonud ja ta nägi, et teised, tast targemad mehed, sedasama õigeks pidasid mis temagi, polnud ta hetkekski oma ja teiste temataoliste tööinimeste õiguses enam kahelnud.

«Nojah — enne kottiajamist. Vale ja valetaja võib kotti ajada — tõenaaskel aga on terav, seda ei saa kauaks kotti peita ega ka puruks tampida.»

«Aga kui pekstakse siiski puruks?» kahtles naine.

«Peab vastu seisma. Selleks me ju käimas olemegi.»

Paat jooksis hooga libedatel lautrikalidel peaaegu para-

jasse kõrgusse, nii et pärast purjede mahavõtmist jätkus ainult paarist rapsamisest, et ankur ette kinnitada. Neil polnud paadi juures mingit pikka sättimist ja varsti astusid nad läbi võrkeia Vesiloo saarekese ainsa, mõneperelise hajaküla poole, millest uhkena eraldus Tenga suurtalu võimas hoonetekobar. Tagantpoolt, saare teisest otsast üle männimetsa sirutus üles valge majakatorn ja paistis kahekorruselise majakavahi maja plekk-katus. Suurekuiva murdude kohin oli merel olles kadunud paadi enese edasijooksu suhinasse, siin ülal kruusapealsel kadarikul lõi aga Hullumätta mürin võimsalt kõrvu.

«Hakkab tuulama, Hullumätas pannud ennast õige uluma,» kuulatas Matis.

«Ega sa täna ometi tagasi hakka minema?» muretses Liisu.

«Kui asjad jutti saab, mis siis enam oodata, tuul pooltagant.»

«Videvik juba käes — kuhu sa enam.» Kuid rohkemat omapoolset muretsemist ei pidanud Liisu ka sobivaks — läks ju Matis oma venna poole. Tee Tenga suurtalu hoonete juurde pöördus siitsamast vasakule, Pagila Anne maja asetses aga teisel pool küla otsas madalas tuulemännikus, ja Liisu pani lahkumisel kätt andes Matischele kaks raha pihku.

«Olgu lesknaise veeringuteks. Püssi küll kätte ei saa, aga mõne padruni ikka,» ütles ta minema keerates.

Kaht hõberubla nagu head ennet käes hoides astus Matis oma rikka venna kahe korstnaga häärberi poole. Pikkadest laudahoonetest (Tõnis pidas oma paarikümnet lehma), saunast, purje- ja püünisekuurist ümbritsetud õuel hakkas haukuma ja ketti vedama suur hundikoer, muud hingelist väljas polnud. Häärberi sulastetoa poolt otsast kostis lõõtspillimängu. Oma kuut sulast ja kahte tüdrukut söötis Tõnis hästi ja laskis korralikult pühapäevad välja pidada — see-eest ei nõutud aga kusagil mujal ka nii tugevat tööd kui Tengel. Isandate pool (just isandate pool — Tõnist kutsuti nüüd Tenga isandaks, ta naist emandaks) süüdati parajasti lamp, kui Matis esitrepile astus. Kah hea enne. Küll ta nõus on, mõtles Matis jalgu vastu resti nühkides, laev kõigub niisama lahes ankru otsas, ei see Tallinna-reis teda ära kuluta.

Ent juba teretades märkas Matis, et ta pole täna ei vennale ega selle emandale mingiks oodatud külaliseks. Tõnis

aitas teda küll vammusest lahti ja juhatas laevapiltide alla sohvale istuma, emand tõi maiustustetaldriku ning veinipudeli napsiklaasidega, ise ruttas kööki tüdrukule märku andma, et see midagi sooja teeks, — ent see väline lahkus ei võtnud kummagi näolt segast ilmet. Ning veel enne kui Matis sai oma asja rääkima hakata, tõreles Tõnis:

«Mis tempusid sa, Matis, teed! Va Laiakivi Kusti ja poisikeste seltsis õpetajat kotti ajamas!»

«On sul tast kahju või?» tulid Matischele suhu samad sõnad, millega ta ennist paadis Liisu arvamist oli küsinud.

«Mul on sinust kahju. Enne sai sind ikka meheks peetud, nüüd hakkad käest päris narriks minema.»

Matis jäi vennale üksisilmi otsa vahtima. Oli ta õieti kuulnud —?

«Narriks minema! Seltsis seisime Ruusna paruni vastas.»

«Parun paruniks — aga mis see õpetaja siis nii iseäralist kurja sulle on teinud?»

«Nüüd hakkab mina mõtlema, et sina oled narriks läinud! Üks teise väimees, üks teise suuvooder — või kurja! Vana Taavi ja Mihkel, «Kaugatoma» meister, on kahekesi linnas nende käes — nüüd ka meil vähemalt kahelt hinged võtta, kui meeste linnas elu kallale kiputakse.»

Tõnis tõusis, ajas enese sirgu, astus vildist toatuhvlites pehmelt, peaaegu hääletult saalitoa ühest otsast teise (meremees võis vähemalt kodus endale mugavust lubada), peatus korra raamaturiiulile asetatud «Kaugatoma» mudeli, siis tahvelklaveri juures ja lõi sellel sulastetoas lakanud pillimängu jätkuks paar heli. Siis tuli sama hääletu sammuga uuesti Matische ette laua juurde ja valas klaasid täis.

«Joo! Mõnel võtab viin mõistuse peast, aga mõnele toob ka uuesti mõistuse pähe tagasi.»

Matis jättis klaasi puutumata. Väljas läks üha pimedamaks ning Hullumätta müra kostis juba tuppagi. Ta pidi tagasi Kaugatomal olema, vallasekretär Saarel oli abi ja nõu tarvis, tal pole aega viita.

«Mis sulle sisse on läinud, Tõnis! Sa räägid ja teed, nagu oleksid sa oma Tihu nime ära unustanud.»

«Ja sina teed ja räägid, nagu oleksid sa terve suure Vene riigi keiser! Sa mõtled, et kui Kaugatomal arg urjäärnik ei julge teile enam nägu näidata ja paar parunit linna jalga lasevad, et siis juba võim käes on! Sina keisriks, Saar kuberneriks — või Saar keisriks, sina kuberneriks! Aga kui

tulevad kasakad, kui tuleb sõjavägi — mis siis? Kas tead, et eile on riigis sõjaseadus välja kuulutatud?»

«Sellepärast ma siin olengi. Inimesed panevad rahad kokku, lähme Tallinnast püsse ostma. Anna «Kaugatoma» ja tule ise kapteniks, sul laev ja veed rohkem teada!»

«Hm! «Kaugatomaga» tood püssid — ja «Emiliega» tahad siis omale sõjaväe ja suurtükid tuua!»

«Ma ei ole siin nalja jaoks, Tõnis. Sõjamehi saab kodust, sõjamehi tuli tagasi Mandžuriast. Näe, isegi «Potjomkini» madrused löid Odessas meie poole. Räägitakse, et mitmes linnas olla juba võim tööliste kätte minemas ja varsti on vabariik väljas. Püsse on vaja.»

«Missuguses linnas?» lõi Tõnis kõhklema, vähemalt muutus uudishimulikuks.

«Moskvas ja seal lõuna pool, Kaukaasia kandis. Võib-olla ka varsti meil, Tallinnas.»

Tõnis laskus laia pehmesse nahktooli ja võttis klaasi. «Noh, võta ära! Kurat siis teab, mis sest supist lõpuks välja ujub.»

«On see sulle nii ükskõik, kuidas asi lõpeb?»

«Misjaoks ükskõik! Aga kui te siin niisuguseid poisikeste tempusid hakkate tegema, nagu täna õpetajaga, siis... Ja lõpuks: manifest anti, duuma valitakse — mida's ja kaua te ikka mässate! Mina ei ole poliitikamees. Mina tahan, et töö käiks, kaup läheks, raha liiguks ja laevad merel sõidaksid.»

«Sul on seda pehmes nahktoolis kerge öelda. Aga kui sa istuksid linnas Mihkli ja Taavi kombel trellide taga või oleksid pidanud vana Rannavälja Sandri viisi oma last matma, küllap sa siis teist juttu räägiksid.»

«Ma olen maailmas kibedamaid päevi näinud kui sa ise, su Sander või Mihkel.»

«See oli vanasti, kui sa alles vaene olid.»

«Ja nüüd — nüüd mässate teie nii palju, et olete merelt tuulamise-tormamise-lusti ära võtnud — nüüd sõida laevaga nagu tiigis.»

«Nüüd sa oled rikkaks saanud ja hakkad saksaks minema.»

«So-oh!» ütles Tõnis. «Kas sina mind rikkaks oled teinud! Läksin kolmeteistkümnenaastaselt merele, pastlad jalas, mütsilodu peas, rubla raha taskus. Rikkaks saanud! Sul oli vähemalt paat meres, katus pea kohal ja paar looma laudas, sa olid esimene poeg, olid Külase Matis — mina polnud midagi. Ja mis sa minust nüüd tahad!»

«Ega see sulle liiga teeks, kui mõnisada rubla paneksid ainult poolt püsside ostmiseks.»

«Mina ei anna niisuguste asjade jaoks ühtegi kopikat.»

«Liisu andis...»

Tõnis nagu nõksatas. Hetkeks tuli talle Liisu imeselgesti silme ette ning talle pidi peaaegu lipsama keelele küsimus, et kus Matis Liisut oli näinud ja et kuidas väikemees elab. Liisu ajas ju temaga lausa uhkusejoni — tegi näo, nagu oleks ta poisi saanud pühalt vaimult ja nagu oleks tema, Tõnis, kogu oma jõukusega ainult tühi õhk. Noh, esialgu oli see tema, Tõnise abielule kasulik, aga oota, kui aastad lähevad, küll siis poisile isa toetus ära kulub. Kaks last kasvatada, mis see Liisu ise ikka nii ära teenida jõuab.

Ja-jah, senini pole Anetel last olnud — ja kui peaks juhtuma, et seda ka edaspidi ei tule, võtab ta poisi siia Tengale enda juurde, mõtles Tõnis oma rahu tagasi saanult.

«Kaupmees Veide andis kakssada rubla,» ütles Matis, kellel praegu ainult püssid meeles seisisid.

«Veide võib oma raha maha juua või ära kinkida misjoni heaks — see pole minu asi. Igaüks teeb oma rahaga, mis ta heaks arvab.»

«Aga Tallinna-reisi teed ära?»

«Ei.»

««Kaugatoma» lubad?»

«Sügisene aeg — ja ka muidu on asi kahtlane. Kui hea prahiraha pakute, eks siis näe,» ironiseeris Tõnis — ning see oli hullem, kui et ta Matisele lihtsalt ära oleks öelnud.

«Ah siis nõndaviisi!» ütles Matis püsti tõustes ning ta mustad silmad hallide laugude all sähvisid tuld. «Ah siis niisuguse «rikka naise mehe» on pidanud minu ema ilma sünnitama! Mul oleks tõesti häbi ilma ees, kui Priidut poleks ja sina mu ainus vend oleksid. Mitte kulda, vaid tina oleks sulle vaja! Homme õhtuks — homme õhtuks kell neli olgu «Kaugatoma» purjede all ja sa ise pardal! Mõistad!»

Ka Tõnis tõusis püsti. Ta võis kaaluda oma kuus puuda (samal ajal, kui Matis võis kaaluda kõigest neli), ta oli vennast ligemale peajao pikem ja aastat paarkümmend noorem. Kui Matis mustad silmad hallide laugude all löid tuld, siis Tõnise märksa hallikamad silmad mustade, tüsedate silmakulmukaarte all helkisid vastu kalki terast.

«Paruni käest said kuuli,» ütles Tõnis laugude pilukile

tõmbudes, «siit minu juurest lendad aga kõige raamidega aknast õue, kui sa kohe mu silme alt ei kao!»

Matis võttis varnast mütsi. Samal ajal ilmus Anete emand saalilävele:

«Tõnis — mein Gott! Mis on ometi juhtunud?»

«Juhtunud! Punane vallavalitsus hakkab laevakompaniid «Hollmann ja Tihu» üle võtma!»

«Sinu laevakompanii! Terve su kompanii on meie kätega ehitatud. «Kaugatoma» sees on alles värskelt meie kõikide töö ja vaev. Vallakomitee käsk on niisugune: homme kella neljaks olgu «Kaugatoma» Tallinna-sõiduks purjete all!» ütles Matis seljaga Tõnise poole pöördudes, varnast ülekuube võttes ja selga tõmbama hakates.

«Nüüd vastu talve? Ja kuidas — vallavalitsus ei ole ju mõni Schiffsbeam¹,» hädaldas Anete.

«Vastutate selle eest, et vallavalitsuse käsk oleks ilma viivitusega täidetud!» ütles Matis kotta astudes ning ust enda järel kinni tõmmates. Õues võtsid teda vastu vinge tuul, koeralärin ja vahepeal kättejõudnud pimedus.

Sülitades ja õues rada jalge alla kobades sai ta väratist välja ja seadis sammud paadisadama poole. Kuid randa jõudes ja nähes, kuidas lained järjest vihasemalt ennast kaldale heitsid, jäi ta aru pidama. Oleks keegi teine hingeline veel kaasas olnud, poleks ta hetkegi kõhelnud paati vette lükata, nüüd aga tundus üksinda vastu ööd sellise tuulega pisut meeletu teele minna. Ta pani toed paadile külgede alla, kinnitas ankru kaldasse suure kivi taha, heitis purjed selga ja hakkas Pagila vabadikukoha poole minema. Leidus Pagila Annel ruumi Liisu jaoks, leidub üheks ööks ka tema jaoks.

Hommikul vara enne valget oli ta uuesti paadi juures. Nüüd oli tal ka Liisu kaasas. Liisu oli oma korteri-kaubajutud Pagila Annega öö jooksul klaariks rääkinud ja tahtis Matisega seltsis tagasi maale sõita, kuid tuul oli vali ja vastane ja alles lõuna paiku said nad paadi vette lükata. Aga tuult oli nüüdki veel küllalt. Alles Käkisilma maa-nurkade varjus, kus laine väiksemaks jäi, said nad mahti pisut ringi vaadata. Rannast, Siigsääre nukast, tuli välja veel üks paat ja võttis koosi Papirahu taga ankrusoleva «Kaugatoma» pihta. Mehed nähtavasti, hoolimata tormist, hoolimata sellest, et tema, Matis, veel Vesiloolet tagasi polnud, ruttasid «Kaugatomat» reisiks valmis panema.

¹ Laeva-amet (saksa k.).

«Lased ka laeva juurde?» küsis Liisu, nähes, kuidas nende paat kurssi muutis.

«Anna jah sooti järele,» kostis Matis, ise silmi pingutades, et purjete järgi teiste paate ära tunda.

Samal ajal uuris ka «Kaugatoma» kokk Nonni Simmu laevatekil hoolega mõlemat lähenevat paati, lootes, et ta siit ükskord minema pääseb. Laev pidi jääma talvekorterrisse, teised mehed olid juba maal, kuid kapten lossutas edasi oma kajutis. Temal, Simmul, tuli vanale süüa keeta ja ta ei pääsenud seetõttu maale. Jah, eile pidi talvine vahimees laeva toodama, aga võta näpust. Peareeder, Tenga Tõnis, va kotermann, oli ise siit läbi sõitnud, tüki aega kapteniga kajutis asju arutanud ja siis uuesti minema sõitnud. Pärast oli aga vana Paks, nagu mehed kapten Roosta kutsusid, tema enda juurde kutsunud ja uuesti vahikorra sisse seadnud: kuus tundi pidi tema ja kuus tundi vana ise valvel olema, et keegi laevale tähelepandamatult läheneda ei saaks. Ärevad ajad, parem karta kui kahetseda.

Tobud, oli Simmu mõelnud ja üle parda sülitanud. Va Girgensohn oli eile kirikus kotti aetud, nagu peareederi paadimees oli rääkinud, nüüd igal paksmaol hirm nahas, et temaga viimati sama nali ei juhtuks. Oma öise vahivahe-tuse ajal oli Simmu kange tuule pärast ainult paaril korral ruhvist väljas käinud, kõik muu aja aga maha maganud. Nüüd päeval pidi ta süüa keetma ning lihtsalt igatsuse pärast vahtis vahel kalda poole. Jumaluke, teised seal topivad pastoreid kotti ja käivad mõisas, tema aga vahtigu siin laeva pardal! Mõistagi käis tal rõõmuviirg südame alt läbi, kui ta korraga kaht paati nägi «Kaugatoma» poole tüürivat: üht Vesiloolet ja teist Siigsääre nukast.

Aga Nonni Simmu puhas, segamatu ootuserõõm sai olla türiku, sest varsti ronis vana oma kajutist välja ja jäi segase pilguga paate vahtima.

«Tunned sa neid?» küsis ta Simmult. Kapten Roost oli pärnakas, Simmu aga siit inimene ja tundis oma ranna paate kaugelt juba nende välise kuju ja purjete järgi.

«Paistab olevat Vanaõue Mihkli oma,» ütles Simmu Siigsääre nukast läheneva paadi kohta. Teine, Vesiloolet tulev paat oli alles kaugel.

Kapten tõi kiikri välja, vahtis ise ja lasi ka Simmut vaadata. «Noh, tunned?» küsis ta kokalt.

Simmul oli selge silm. Siigsääre nuka poolt lähenevas paadis oli suur õlle- või veenõu ja kaheksa meest, kellest

ta kaks, «Kaugatoma» tüürimehe Tanel Õige ja laevameistri Vanaõue Mihkli, kohe ära tundis. Paat lähenes valju pooltagatuulega kiiresti ja nüüd tundis Simmu kiikri abil peale tüürimehe ja laevameistri veel Pisku-Rootsi Laesi, vallasekretär Anton Saare, Koki Pikk-Villemi, Laguvere Juhani ja Abula noore Andrese ära. Üht linnariietes meest ta ei tundnud, aga kui paat juba päris lähedale jõudis, tuli ka selle nägu imelikult tuttav ette.

«Pange ots valmis!» hõigati paadist ning hakati kiiresti purje maha võtma.

Simmu läks kähku köit vaatama, kapten aga tammus reelingu ääres nõutult jalalt jalale. Nii palju mehi, neist kaks päris võõrad, sest ta ei tundnud näo järgi vallasekretäri, eriti aga äratas tas kahtlust keset paati asetatud suur joogiveenõu.

«Mis siis lahti on?» hüüdis ta alla ning kuristas põristavalt kurguga tagantjärele, nagu see tal kombeks oli, kui ta oma sõnadele suuremat kaalu anda tahtis.

«Sõda on lahti!» hüüdis paadist Pisku-Rootsi Laes.

«Mis sõda! «Kaugatoma» peal ei ole mingit sõda!» Ja ta heitis tigateda pilgu Simmule, kui see otsa paati viskas. Samas käis Roostal läbi pea, et just praegu, nüüdsama, peaks ta midagi otsustavat tegema, ta astus sammu koka poole, ta õlad võbelesid — kuid ta oli juba hiljaks jäänud: Simmu poolt visatud köie üks ots oli kinni «Kaugatoma» pollaris, teine paadis Pikk-Villemi pihus ja sealt ta juba seda enam lahti ei tõmmanud.

Simmu heitis köisredeli pardale rippu ja mehed ronisid üksteise järel laevatekile.

«Tervist, kapten!» ütles tüürimees Tanel Õige kaptenile kätt ulatades.

«Mida see tähendab?» küsis kapten jällegi kurguga põristades ja talle ulatatud kätt tõrksalt vastu võttes.

«Siin vallasekretär ja kapten Tihu vennapoeg Peeter Tihu (tüürimees esitles neid kaptenile) nõuavad, et tuleb kohe välja sõita, võtsime ka vee ning toidumooni juba kaasa.»

«Kaugatoma vallakomitee ja Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei nõuavad, et purjelaev «Kaugatoma» tuleb kohe välja sõita,» parandas vallasekretär Saar tüürimehe juttu.

«Kõik nõuavad!» hüüdis Pikk-Villem.

«Kes kõik?» küsis kapten.

«Meie kõik,» ütlesid mehed ja tõmbusid poolringi kapteni ümber.

«Teie kõik!» osatas kapten Roost ja kuristas jälle kurgu põhjast. «Esiteks, ei ole mulle veel keegi öelnud, kuhu tuleb sõita, miks tuleb sõita, ja teiseks — laev on antud minu, aga mitte teie hoole alla. Mina olen kapten, mitte mingi meie või teie!» Viimast sõna rõhutades vahtis kapten vihaselt esiteks vallasekretär Saare ja siis Peeter Tihu otsa.

«Härra kapten, meil ei ole aega tülitsema. Laev tuleb nii kiiresti kui iganes võimalik sõiduks valmis seada. Kui soovite, sõitke kaasa, kui ei, palun mitte vahele segada.»

«Mida see tähendab? Mina, purjelaeva «Kaugatoma» kapten olen see, kes palub teid, võõraid, tundmatuid isikuid, kes olete esmakordselt ja omavoliliselt selle laeva pardal, mitte vahele segada kapteni ja laeva meeskonna vahelistesse asjadesse ja veel vähem mulle midagi ette kirjutada! Minge laiali!» hüüdis ta meeste poole, Tanel Õigele aga ütles: «Tüürimees, tule kajutisse, räägi, milles asi seisab!» Ja kapten Gustav Roost hakkas endale läbi meeste poolsõõri rajama teed kajutiukse poole.

«Mida seal ikka rääkida! Poisid, võtke vintsiga veenõu üles!» ütles tüürimees meestele.

Kapten pöördus nii kähku ringi, nagu oleks talle keegi nõelaga tagumikku torganud.

«Veenõu! Keegi ei liiguta laeval ühtegi vintsi ega poomi, enne kui mina selleks ise käsu annan!»

«Ei saa nii, kapten! Kell on neli, enne pärispimedat peame lahest väljas olema. Hakake aga pihta, mehed!» «Jah, sügisene aeg, öhtu jõuab ja päev veereb!» lausus Mihkel ja hakkas meestega vintsipoomi parda kohale lükama.

«Käed laeva küljest!» kärkis kapten.

«Ärge segage tööd!» vastas Peeter tõsiselt, ise meestele appi minnes.

«Käed laeva küljest!» karjus nüüd kapten juba täiest kõrist.

«Kurrat! Sinusugune käsib mind, käsib meid oma käsi laeva küljest ära võtta! Meie käed on selle laeva valmis teinud, siis kui sinusugusest siin veel santi haisugi polnud!» vandus Mihkel ja sülitas üle parda.

Kapten Roost värises ärevusest, ei mõistnud aga vanale laevameistrile midagi vastata. Ja mehed, nagu toetades

Mihkli sõnu, heitsid korraks igaüks pilgu oma kätele, ras- kes töös ja soolases merevees parkunud kätele. Mõne hetke jooksul võis kuulda ainult tuule vihinat vantides ja järske, teravaid lahelaineid vastu laeva külgi peksmas.

Siis astus Peeter vallasekretäri juurde. Nad rääkisid midagi omavahel ja vahtisid merele, kust Matis paat lähenes, rääkisid uuesti ja pärast seda pöördus vallasekre- tär meeste poole:

«Matis on küll varsti peareederi vastusega siin, aga meil pole aega viita. Mis te arvate, mehed, kui anname nüüd- sama «Kaugatoma» komando tüürimees Tanel Õigele üle?»

«Just! Tüürimehele üle!» hüüdis Laguvere Juhan.

«Mees on õige, nimi on õige! Elagu kapten Tanel Õige!» hüüdis Pisku-Rootsi Laes.

«Ära hõiska, praegu pole hõiskamisaeg!» vastas Tanel Õige Laesile. «Pane Juhani ja Andresega ankruvints klaa- riks, Mihkel ja Villem toovad purjed välja, Simmu võtab vee ja toidukraami paadist tekile — Peeter ja vallasekre- tär aitavad. Sedaviisi! Ma ise vaatan kompassi ja rooli klaa- riks.»

Töö laevatekil hakkas keema ja Tanel Õige tahtis minna roolikambri. Kuid jõudnud kapten Roosta kohale, kes, kii- ker käes ja lõuapärasid purres, liikumatult reelingu ääres seisis, peatus Õige ta ees ja küsis:

«Noh — tuled kaasa? Võtad teise vahivahetuse oma jaoks? Paberitega meest on vaja!»

«Tulen kaasa? Kuhu?»

«Sellest räägime siis, kui sa oma sõna ütled!»

«Enne pean ma teadma, kuhu läheme, ja teiseks teen ainult seda, mis p e r e m e e s käsib!»

«Me oleme siin kõik peremehed! Mina, laevameister, Pisku-Rootsi Laes, Pikk-Villem, Peeter Tihu, Laguvere Juhan, jah, ka kokk Simmu isa on tööga laeva sees osanik. Täna hommikul oli laevaseltsi erakorraline peakoosolek, kõigile ei jõutud kutseid kätte viia, aga suurem hulk mehi oli koos ja me otsustasime kroonu poolt pealesunnitud põh- juskirja tühistada ja rahva häälteenamusega vastuvõetud põhjuskirja peale uuesti üle minna. Jälle: mees ja hää, mitte raha ja hää.»

«Mind palkas ametisse laevaseltsi «Tihü kompanii Holl- mann» korrespondentsreeder härra kapten Tõnis Tihu ja ma täidan ainult tema poolt antud korraldusi.»

«Näe, Matis Tihu paat tuleb Vesiloolt — võib-olla on ka

kapten Tõnis Tihu peakoosoleku otsusega nõus, kuigi sel- leks on vähe lootust. Noh, ükskõik, nõus või mitte, nüüd on rahvas peremees ja meil, meremeestel, tuleb peakoosoleku ees vastust anda.»

«Ma vastutan ainult selle ees, kes mind ametisse pal- kas — hm,» — siinkohal kuristas kapten Roost jälle põris- tavalt — «ja kes oma laeva minu hoole alla usaldas!» Ning Roost kuristas veel kord.

«Kuid mõni asi on ka su enda otsustada!» ütles Tanel Õige, teisele teraselt silma vaadates. «Mõisnikud on karis- tussalgad ja mustasaja välja kutsunud, inimesi pekstakse ja tapetakse, terved vallad ähvardatakse maha põletada ja tuhaks teha, nii et enam kivi kivi peale ei jää. Sellele on tarvis vastu astuda — sõjariistu on vaja! Rahvas lähedalt ja kaugelt on raha kokku pannud, nagu kellegi jõud lubab. Kui palju sina annad sõjariistade ostuks?»

«Minu käest ei saa teie niisuguse asja jaoks punast kopi- katki!»

«Siis pane oma asjad kotti ja kao!»

«Sina ei ole minu käskija!»

«Noh, kui sa head juttu ei kuule, siis...»

«Siis heidame üle parda!» lisas Pisku-Rootsi Laes, kes ankruvintsi määrades endise ja uue kapteni juttu teise kõr- vaga pealt kuulas.

Samal ajal jõudis Matis paat hääleulatusse ja kostis Matis hüüd: «Ohoo — kas juba minek?»

«Jah, asjalood lähevad rutem, kui me ette arvata teame. Aja aga paat ligi ja tule pardale, sul poeg ka siin!»

«Tere, isa, ja tere, Liisu! Aja paat pardasse, ma annan otsa!»

Varsti olidki Liisu ja Matis «Kaugatoma» tekil.

«Tere ometi, kust sina nii parajal ajal siia said!» ütles isa poja kätt raputades. «Ja sina ka, Mihkel!» suurenes Matis rõõm veelgi. «Kuidas pääsesid?»

«Pögenesin, kuidas muidu,» vastas Mihkel lühidalt.

«Täna hommikul jõudsin juba koosoleku ära pidada ja — lähme jälle!» seletas Peeter.

«Sõidad kaasa?»

«Ikka! Ega Saaremaal üksi sõjariistu tarvis ole!» ütles Peeter.

«Raha on?» küsis isa.

«On — ja saame veel,» vastas poeg ning küsis siis oma- korda isalt: «Mis Tõnis arvas?»

«Näitas ust... Ähvardas mind kõige raamidega aknast välja visata. Häbi küll öelda iseoma lihase venna kohta, aga... Tõnis ei ole enam meie mees, Tõnis on... saksaks saanud ja kõige karvadega sakste poole üle läinud.»

«Seda me ju arvasime. Noh, seegi hea, et ükskord selge vahe käes! Mis siis, sõidame!» ütles Peeter.

«Ei, Matist ma kaasa ei lase, Matist on mul siin ka vaja,» astus vallasekretär vahele.

«Kelle hoole alla rahad jäävad, näe, pidi peaaegu meelest minema, Pagila Ann saatis ju ka kaks rubla,» ütles Liisu, raha väikesest lõksuga peenrahakotist kätte otsides.

«Anna Peetri või kapteni kätte — sõidu ajal on mehed, laev ja kogu varandus nagunii kapteni hoole all!» soovitas vallasekretär.

«Kapteni kätte? Kuidas kapteni kätte?» ehmus Liisu Roosta poole vaadates, kes, selg teiste poole, parda najal seisis ja merre jõllitas.

«Meil on uus kapten! Tanel Õige panime kapteniks!» selgitas vallasekretär.

«Noh, siis on ju teine asi!» ütles Liisu, raha Tanel Õige kätte ulatades.

«Aga kes siis tüürimeheks jääb?» küsis Matis ringi vaadates.

«Mihkel on laeva valmis teinud, Pisku-Rootsi Laes on merd sõitnud mees — ja või meist keegi esimest korda merel, küll me hakkama saame. Sa, Mihkel, võtagi teine vaht oma hoole alla, sul laeva sees iga plank ja kaar teada,» ütles Õige.

«On teil veel vara pirukat ja kohti jagada! Näe, kapten Tihu luup tuleb Vesiloo poolt,» põristas Roost kuristada ja pani kiikri silmade ette.

«Ei ole meil aega enam sinuga ega ka temaga tänitama hakata, seks ajaks, kui ta siia jõuab, on «Kaugatoma» juba ammu läinud! Sa, Simmu, tee aga kapteni kajut puhtaks. Topi ta asjad kotti, ta, nagu näha, ei tule sellega ise toime!» käskis Tanel Õige.

«Noh, vana Paks, tule siis, lööme su kolid kokku!» ütles Simmu ja läks käsku täitma.

Kapten Roost vaatas Simmule järele, pani siis kiikri ette ja vaatas Vesiloo poole, kust tõepoolest kapten Tihu suur luup lähenes. Aga see oli veel kaugel, võis minna tund, enne kui ta siia jõuab — seks ajaks aga on need tõepoolest juba «Kaugatoma» purjede alla saanud ja minema

sõitnud. Näe, juba oli ankrupill hakkamas, juba olid purjekambrist purjed välja tiritud, muist mehi oli juba raadel. Ja kui nad ka kõiki purjesid korruga üles ei saa — tuul oli pooltagant, jätkus kliivritest ja paarist suuremast purjest, et lahest välja sõita, hiljem, sõidu ajal, võisid kogu aeg purjesid juurde panna.

Tanel Õige, ta senine tüürimees, oli, nagu näha, häbematu mässaja, kuid kes oleks niisugust asja sellest vaigest, tähelepandamatust mehikesest uskuda võinud, kes muidu aina oma lastekarja peale mõtles, aga kes oma ala siiski hästi tundis. Jah, kapten Tihu ei jõua siia — ja kui jõuaks, kas seegi aitaks — ning tal ei jää muud nõu üle kui... kui tõepoolest oma asju pakkima minna, mõtles Roost.

«Ankur viira!» hüüdis kapten Tanel Õige.

«Ankur viira!» kordasid Pisku-Rootsi Laes, Abula Andres, Laguvere Juhan ja Koki Pikk-Villem ning asusid igaüks ühe ankrupilli haardama taha. Vali maatuul rõhus laeva kerele, mastidele ja vantidele, pill kigises käes, kuid ei tahtnud liikuma hakata, hoolimata sellest et mehed, säärelihased sirgu, oma täie raskusega pilli haardamatele vajutasid. Liisu ja Matis kargasid appi, nendega ühinesid ka Peeter ja Anton Saar, kellest esimene taakslit enese järel võõrmasti juurde vedas ja nägi, et tema abi siia rohkem vaja oli. Kuid hoolimata kaheksa inimese jõust keris ankrukett nüüdki vaid tollhaaval vintsi peale.

«Ega ta ilma lauluta tule!» hüüdis Pisku-Rootsi Laes ning alustas:

«Ruusnas, Vatlas, Tagarannas,
Kaugatoma kihelkonnas,
meeste nõu sai kokku peetud,
mõisaorjus ära neetud!

Siis lenda, laev, ja tormi tiib
siit orjamaalt meid ära viib,
kus paugub parun, haugub papp
ja nutab iga põllulapp.»

Nüüd jooksis kett juba hõlpsasti pillile. Ankur võis peagi põhjast üles kerkida — meri oli madal, ketti oli vähe sees. Seepärast käskis Tanel Õige:

«Peeter, vii taaksel kohale ja need, kes maale tagasi lähevad, tehke ennast klaariks!»

Kirjutaja, Matis ja Liisu surusid igaüks veel kord kii-
resti Tanel Õige kätt ja ronisid siis paatidesse: Matis Liisuga oma paati, kirjutaja Vanaõue Mihkli paati, kuhu kokk ka kapten Roosta kotid ja kohvid järele ulatas.

«Küll on saadanas endale värki kajutisse kokku vedanud,» kirus Simmu. «Meiesugune orja või suve läbi — hea, kui sügiseks uue ülikonna selga saad — temal aga kõik säkid nassvärki täis!»

Kapten Roost püüdis laeva pardal veel korraks tähtsalt purinal köhatada, kuid teda ei pannud enam keegi tähele ning ta ronis, selg ees, paati, kus ta oma kottide ja kohvrite kõrval nürimeelselt losutama jäi. Vallakirjutaja Anton Saar, Pammana kalamehe poeg, võis vajaduse korral ka üksi purjepaadiga hakkama saada ega hakanud Roosta sun-
dimisega vaeva nägema.

«Kliiver ja topsel üles!» kostis «Kaugatoma» laelt Tanel Õige käsk.

«Kliiver ja topsel üles!» kordasid mehed purjete juures ja nende hääled sulasid ankrupilli ringiajajate laulu.

«Siiski, kauaks me ei taha,
kodu, sind küll jätta maha!
Paistab uuest' meie puri —
sirgub iga mehe turi!»

Ankur kerkis, tugev tuul puhus purjedesse, laev keeras ringi ning üha uute ja uute purjete kõiki kolme masti tõustes võttis «Kaugatoma» kursi ulgumere poole.

Mõlemad paadid pöörasid oma nina maa poole ning vahe «Kaugatoma» ja paatide vahel suurenes seetõttu kahekordse kiirusega. Tõnis Tihu Vesiloost tuley luup võis olla alles Käkisilmas, kui «Kaugatoma» tekil askeldavad mehed juba hämaruses reelinguga kokku näisid sulavat.

Äkki nägi Matis eemalt maa metsade tagant tulekeelt üles taeva poole tõusvat.

«Mis see siis on?» hüüatas Liisu.

Ja kui Matis maamärkide ja majakaplinkimise järgi tulekahju asukoha määras, polnud kahtlust, et leegid sööstsid tahmakarvalisse õhtutaevasse Ruusna mõisa kohal.

*

Pime-Kaarli seisis samal ajal mõisa peahoonest sööstvatest leekidest kõigest sadakonna sülla kaugusel. Ta oli Riti juurest, kes kirikus suure agarusega Girgensohni oli päästma rutanud, ära eksinud ning niisama kobades kirikust välja saanud. Siis oli ta Vatla poiste kampa sattunud, need olid ta kõrtsi viinud ja hakanud peale ajama, et ta Girgensohni kottiajamisest laulu teeks. Kui Riti teda kõrtsi otsima tuli, peitsid poisid Kaarli kõrtsmiku tagakambrisse, ise aga tegid näo, nagu poleks nad pimedat laulumeistrit eluilmas kohanud. Riti, kuigi kaheldes, oli minema läinud, ent ka Kaarli laulust ei tulnud seekord midagi: ta magas hommikuni kõrtsis pingil. Päeval oli niisama seletamist ja jutuajamist, aga kui õhtupoolikul Kusti, vägevad sõnad suus, oma kambaga kõrtsist mööda läks, tõmbas ta enesega siit mehed kaasa. Joosep, nähes Kaarlit teistele järele kobavat, võttis Kaarli oma hoole alla. Mehed astusid ees tulise hooga ja ilma oma kunagise teejuhi abita olekski Kaarli teistest maha jäänud. Kaarli aga tahtis tingimata teistega sammu pidada, sest mehed laulsid uusi, Tallinnast toodud laule, nagu:

«Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!
Keeb mässul rind ja võitlus lõhub
me orjakütke, ahelad!»

Nüüd seisis Kaarli mõisa tallide juures pealtuuleküljes, kuhu Joosep ta oli jätnud. Ta teadis ja kujutles mõisa hoonet, mis nüüd leekides seisis, ainult teiste juttude järgi (ise polnud ta seda iialgi näinud) — see oli ehitatud eelmise mõisniku, Liphardi aegu juba pärast seda, kui Kaarli pimedana sõjast tagasi tuli. Kaarli ei näinud ka tuld, tundis ainult selle kuuma lõõska oma kätele, näole ja silmile langevat ning kuulis tule vägevast praksumist ja mürinat, kui see meretuulest kantuna vastu taevast sööstis. Kaarli oli vana ning kulunud mees, kellest elu suurtes surutõrtes kõik üleliigsed särtsud olid välja uhutud. Ja ometi haaras teda siin põleva mõisahoonet juures seistes äkki säärane imelik ärevus, mida ta polnud noorpõlvest saadik enam tundnud. Ta ei suutnud siin enam paigal olla, ta pidi tulele lähemale minema.

«Mehed! Poisid! Joosep!» hüüdis ta, ise väljasirutatud kätega tule poole teed kobades.

Vaevalt oli kellelgi mahti teda tähele panna. Põletati maha mõisa peahoone, majapidamishooned taheti aga rohkem-kaalujate meeste poolt tulest päästa — läheb neid hiljem ka rahval enesel vaja.

«Kuhu sa, kurivaim, lähed otse tulle!» hüüdis valju häälega Loona Laes Kaarlist möödudes ja ta õlast kinni haarates.

«Näe — põleb!» hüüdis Kaarli, püüdes ennast Laesi käest lahti tõmmata.

«Muidugi põleb, et pahin taga, aga ega sina seda näe!» ja Laesi hääle peale ruttas ka teisi nende juurde.

«Näen!» kinnitas Kaarli. Parajasti sel hetkel langesid teise korruse lagi ja sarikad raginal kokku, ja Kaarlil oli tunne, et ta neist ülespursanud leeki tõesti nägi.

Muidugi ei näinud ta midagi, see oli ainult ta kujutluses, mis äkitselt põlema oli löönud. Ta ise jäi aga millegipärast uskuma, et ta tõesti mõisa põlemist oli näinud, ning ei väsinud seda hiljem ka teistele jutustamast. Ta sai seda teha ainult nädalat paar, siis seisis ta koos teistega püssitorude ees — ning pärast nende raksatust ei näinud ta tõesti enam midagi.

Tuledki kustusid — peale ühe. See oli «Internatsionaali» kirglike sõnade tuli, mis leegitses edasi tuha all, et aastaid hiljem uuesti võimsalt lõkkele lüüa.

Esimese osa lõpp.

BIBLIOGRAAFILISI ANDMEID.

I trükk

Aadu Hint, **Tuuline rand**.
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951.

II, täiendatud trükk

Aadu Hint, **Tuuline rand I**.
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1952.

III trükk

Aadu Hint, **Tuuline rand I**.
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955.

IV trükk

Aadu Hint, **Tuuline rand I**.
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1958.

V trükk

Aadu Hint, **Tuuline rand I**.
Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1962.

VI trükk

Aadu Hint, **Tuuline rand I**.
Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn 1965.

VII trükk

A. Hint, **Tuuline rand (I ja II)**.
«Eesti Raamat», Tallinn 1968.

Хинт Ааду. СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ, т. I. Берег ветров, ч. I. Роман. На эстонском языке. Оформление: Р. Пангсепп, иллюстрации: Ю. Палм. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». Toimetaja E. Lehist. Kunstiline toimetaja M. Vannas. Tehniline toimetaja R. Lillema. Korrektorid E. Bachwerk ja A. Kabur. Laduda antud 7. VIII 1974. Trükkida antud 18. XII 1974. Trükipaber nr. 1, 54×84/16. Trükipoognaid 23 + 7 kleebist. Tingtrükipoognaid 19,69. Arvestuspoognaid 21,20. Trükiarv 40 000. Tellimuse nr. 1494. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk 40/42. Hind rbl. 1.18.